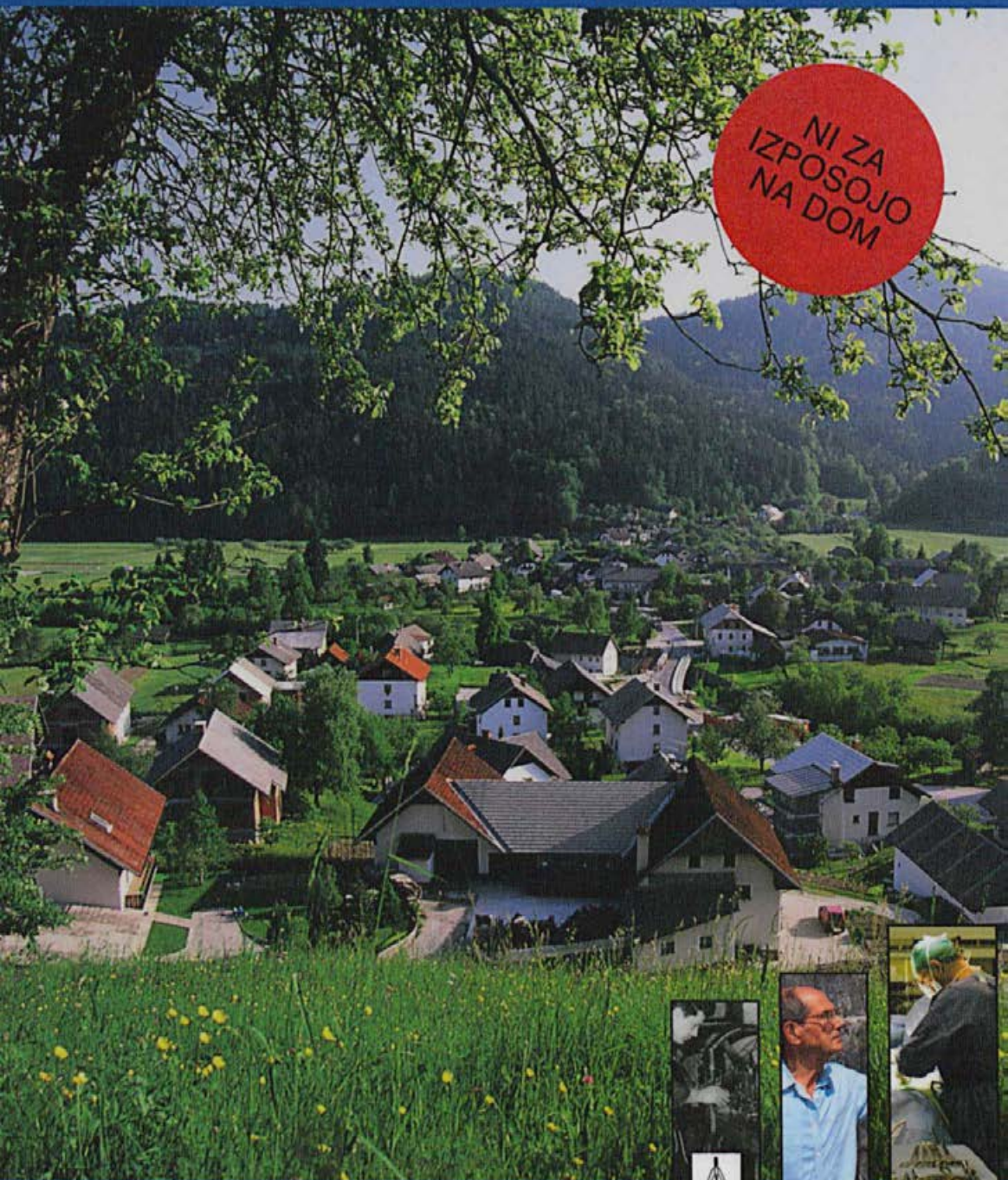

Zbornik Selške doline

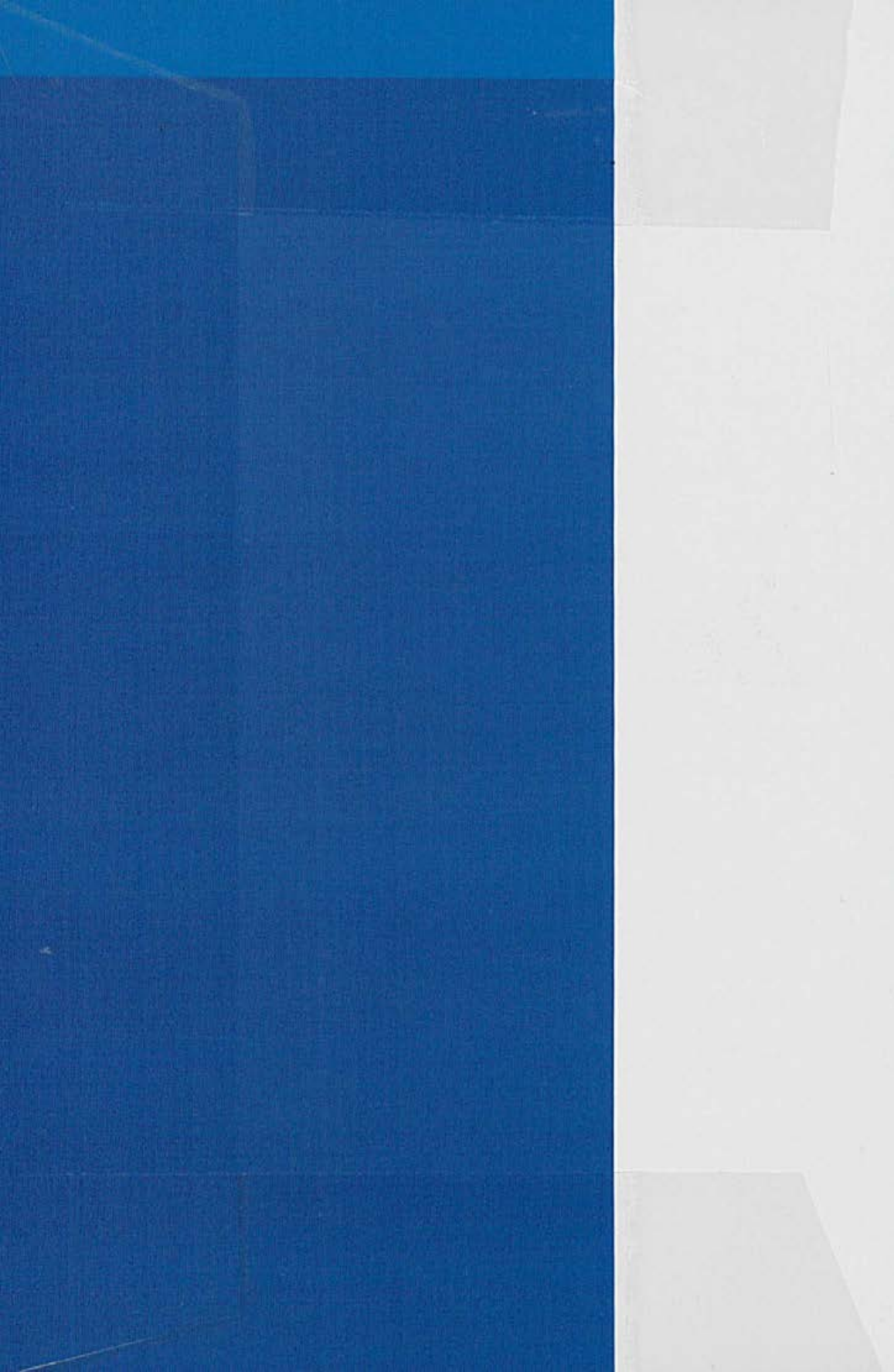
Železniki

3
2006

NI ZA
IZPOSOJO
NA DOM

Muzejsko društvo Železniki

Zbornik Selške doline

Zbornik Selške doline

Železne niti

3
2006

Uredništvo: Zbornik

Zbornik Selške doline

Železne niti

3
2006

Muzejsko društvo Železniki

Zbornik Selške doline

Železne niti 3

3-2006

Izdalo in založilo:

Muzejsko društvo Železniki

Glavni in odgovorni urednik:

Primož Pegam

Uredniški odbor:

Peter Polajnar, Andrej Bogataj, Ladi Trojar,

Jure Rejec, Jaka Benedičič, Tadeja Šuštar,

Tone Sedej, Jože Dolenc, Bojan Rihtaršič,

Rudi Rejc, Katja Mohorič Bonča,

Aleš Primožič, Jernej Hudolin

Lektoriranje:

Valerija Trojar

Fotografija na naslovnici:

Dolenja vas. Foto: Aleksander Čufar

Oblikovanje in priprava za tisk:

DECOP, d. o. o., Železniki

Oblikovanje naslovnice:

Andrej Bogataj, DECOP, d. o. o., Železniki

Za vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

G

G 4411/2006

OSREDNJA KNJENICA KRAVJ
STUČINSKI ODDELK

Tisk:

SCHWARZ, d. o. o., Ljubljana

Naklada:

700 izvodov

ISSN 1581-9329

Kazalo

Uvod	7	Uvodna beseda
------	---	---------------

Železne niti	11	60 let povojnega kovinarstva v Železnikih (1. del)
	49	60 let poslovanja družbe Niko
	55	Pogovor s prof. dr. Antonom Ramovšem
	69	Intervju z asist. mag. Janezom Erzenom, dr. med.

Imeli smo ljudi	99	Etnološki pogled na fužinarsko rodbino Globočnik ter delavce, zaposlene v fužinarstvu, v Železnikih v 19. stoletju (1. del)
	147	Mihovi godci iz Ojstrega Vrha

Zgodovina	163	Dražgoše, 11. in 12. januar 1942
	171	Plavljenje po Davči
	185	Slikar Rudolf - Rudi Ott ali kako je prišlo do razstave njegovih slik

Naravoslovje	195	Rudnik mangana v Vancovcu
	199	O kebru ali majskem hrošču
	203	Ratitovec

Družboslovje	209	Vpisna knjiga nekdanje Krekove koč na Ratitovcu pripoveduje
	221	Vojni spomini

Kazalo

Kultura	227	Intervju s Francetom Čufarjem
	251	Arhitekturni biser v Selški dolini, Bonceljnova hiša in Trg pred plavžem v Železnikih
	259	Kapelice (znamla) v starih Dražgošah in bližnji okolici
	269	Mavrica neba 2005, večjezični literarni maraton
	273	Železniki

Mladi in družba	279	Otroški lutkovni abonma v Železnikih
------------------------	-----	--------------------------------------

Zgodbe iz Selške doline	281	Sivar
--------------------------------	-----	-------

Osnovna šola	283	Učitelj France Plešec se spominja ...
	295	Razmišljanja osnovnošolcev o svetu, ki nas obdaja
	305	Ivan Sivec, pisatelj, novinar, urednik, avtor besedil za narodnozabavne ansamble in popotnik
	311	Za spodbudno učno okolje, evropski šolski razvojni projekt
	317	Spomini na šolo
	323	Kako so prale naše babice

Beseda urednika

Letos mineva sto let, odkar so se v vigenjcih po večstoletnem uspešnem delovanju ustavila velika kolesa in so utihnila velika kladiva. Železarska dejavnost je prenehala za vselej, kljub temu da so bili Železniki v določenem obdobju zelo pomemben kraj po proizvodnji železa v avstro-ogrski monarhiji.

Prenehanje železarske dejavnosti po več kot petsto letih v kraju je bilo pričakovano. Razvoj svetovnega gospodarstva in tehnološki napredek je onemogočil dobičkonosno proizvodnjo železa na osnovi takšne rude in tehnologije, kot se je uporabljala v Železnikih. Železnica žal ni bila pripeljana do kraja.

Kapital se je začel iz Železnikov umikati in locirati tja, kjer je prinašal večji dobiček. Zavedati se moramo, da so bili v tistem času Železniki na prehodu iz fevdalnega v kapitalistični družbeni red. V drugi polovici 19. stoletja, ko je železarstvo v Železnikih že močno občutilo zaostajanje, se je iz Železnikov izselilo veliko družin. Prvi, ki so se odselili, so bili fužinarji, ki so prodali svoje deleže in nepremičnine in se odselili po večini v Ljubljano. Drugi val odselitve pa je bil, ko je Johan Globočnik postavil tovarno v Ljubljani. Takrat se niso odselili samo fužinarji, ampak tudi kovači – delavci.

Med prizadevanja, da bi se kovinarska dejavnost v obubožanih Železnikih ponovno pričela razvijati, je sredi 20. let prejšnjega stoletja šteti aktivnosti prof. dr. Josipa Bonclja, takrat enega redkih strojnih inženirjev v Sloveniji.

Prof. Josip Bonclj je menil, da so Železniki s svojo železarsko tradicijo primeren kraj za razvoj kovinske industrije. Kot tehnični direktor Strojnih tovarn in livarn v Ljubljani je nabavil stroje za izdelavo risalnih žebličkov in paličnih sponk in jih namestil v svoji delavnici v Boncljevi hiši. Zaposlil je dve delavki, Mihaelo Luznar in Beto Čemažar, občasno pa še druge pomožne delavce. Stroje je oskrboval Janko Šmid st. Z odhodom na Univerzo v Zagreb, kjer je bil habilitiran za univerzitetnega profesorja, je po letu 1934 vse stroje s celotnim poslom in kupci prodal Niku Žumru, ki je dejavnost uspešno nadaljeval in razvijal pred drugo vojno, posebej pa še po končani drugi vojni.

Po drugi svetovni vojni se je na namreč na pobudo Nika Žumra pričel z njegovimi kapitalom in fanatično zagnanimi sodelavci nov veličasten razvoj kovinarstva v Železnikih, na kar moramo biti ob 60-letnici še posebej ponosni. Ustanovitev zadruge Niko, z. o. o., je šteti med najpomembnejše dogodke v 20. stoletju v Selški dolini.

Kako je zadruga nastala in se razvijala v prvih letih, s kakšnimi težavami in uspehi se je srečevala, nam bo v intervjuju v nadaljevanju povedal še edini živeči ustanovni član zadruge in dolgoletni direktor podjetja Niko Peter Polajnar. Njegovi spomini so še toliko bolj dragoceni in cenjeni, ker nam podajajo njegov osebni pogled na razvoj takratnih dogodkov.

Ob tej priložnosti prosim vse, ki želijo o razvoju in propadu železarske dejavnosti ali o razvoju kovinske dejavnosti posredovati širši javnosti svoje spomine, poglede, raziskave

in mnenja, da objavite svoje prispevke v prihodnjih številkah Zbornika Selške doline Železne niti. Dobro bi bilo, da se o tem pišejo tudi diplomske naloge. Z veseljem jih bomo objavili. O celotnem razvoju tako železarstva kot kovinarstva namreč vemo premalo. Potrebno je priti do objektivnih zapisov o razvoju in propadu železarstva in razvoju kovinarstva.

Iz zadruge Niko, z. o. o., so se razvila tri podjetja: Domel, d. d., Niko, d. d., in Tehnica, d. o. o., seveda vsa tri v svojih specifičnih okoliščinah. Nobenemu podjetju ni bilo lahko in le velika zagnanost, pripadnost in pridnost so pripeljale do tega, kar danes v Železnikih je. Pozabiti ne smemo, da sta predvsem Niko, d. d., in Tehnica, d. o. o., zrasla brez takratne t. i. družbene pomoči.

Ko omenjamo razvoj kovinarstva v Železnikih, ne smemo pozabiti, da je kar nekaj podjetij v Sloveniji osnovanih na programih, ki so bili posredovani iz Železnikov. Tako, kot so Idrijčani naučili Železnikarje klekljati, so Železnikarji naučili Idrijčane delati elektromotorje. Ugotovimo lahko, da je učenec nekajkrat presegel učitelja. Veliko priznanje in čestitke gredo vsem, posebej še Edvardu Svetliku, ki je v Spodnji Idriji naredil tako močno gospodarsko družbo.

Ko se spominjamo dogodkov s področja razvoja kovinske industrije v Železnikih, pa moram opozoriti tudi na dogodke, ki so se dogajali v drugi polovici 90. let. Na osnovi denacionalizacijskega zahtevka je bila ponovno ustanovljena zadruga Niko, z. o. o., z vsemi zaposlenci iz prvo ustanovljene zadruge kot solastniki zadruge. Kljub svojim pokončnim dejanjem, na kar so nekateri očitno že pozabili, pa ni bila zaželeno kot solastnik. Bila je likvidirana, kar pa se je kmalu pokazalo kot velika napaka.

V Železnikih in tudi v Selški dolini je potrebno začeti vzpodbujati gospodarski razvoj na manjših gospodarskih subjektih in predvsem storitveno naravnanim gospodarstvu. Občina mora nuditi določeno infrastrukturo za razvoj tako malega kot celotnega gospodarstva, da se ne bo ponovil še kakšen odhod najvitalnejšega dela industrijske dejavnosti iz Železnikov ali pa bo onemogočen prihod novih dejavnosti. Glede na dejstvo, da se v celotni Evropi zmanjšuje število industrijskih delovnih mest, je pričakovati določene ukrepe na področju prestrukturiranja.

Če so naši očetje odpirali industrijska delovna mesta, mora sedanja generacija odpirati storitvena delovna mesta. Tukaj mislim na turistično dejavnost. Železniki s svojo kulturno dediščino in kar nekaj manjših krajev z naravno dediščino imajo idealne osnove za razvoj turizma. Komparativnih prednosti ima Selška dolina res veliko.

Zavedati se moramo, da je kulturna dediščina neizkoriščen kapital, ki lahko ob sistematičnem strateškem razvoju prinaša pomembne dodane vrednosti in odpira nova delovna mesta, kar pa bo v prihodnosti še posebej pomembno. Posebno stavbna dediščina ima visoko ekonomsko vrednost in potrebno je, da se lastniki teh objektov tega zavedajo.

Razvoj manjših turističnih objektov po celotni Selški dolini z obnovitvijo starega mestnega jedra v Železnikih je tudi slovenski nacionalni interes.

Pričakovati je, da bodo odgovorni za razvoj Občine Železniki predstavili vizije in strategije za razvoj postindustrijskega razvoja celotne Selške doline. Razvoja storitvenih dejavnosti brez širše podpore in strategije regije ali občine ni možno izvajati. Čas neusmiljeno teče, globalizacija pa prinaša tako slabosti kot tudi priložnosti. Priložnosti imamo veliko, zato lahko ob primernih strategijah z optimizmom gledamo v prihodnost.

Tudi tokrat se moram zahvaliti uredniškemu odboru za izjemno sodelovanje. Posebna zahvala gre vsem piscem prispevkov, posebej pa še Tadeji, Tonetu in Jožu, ki ste pripravili po dva prispevka. Zahvaljujem se tudi lektorici Valeriji.

Veliko delo je tudi tokrat opravila družba DECOP, d. o. o., Železniki. Andreju se zahvaljujem, ker večkrat opravi tudi kakšno delo, ki bi ga moral opraviti jaz.

Lepa hvala vsem sponzorjem, ker brez vaših sredstev Zbornik Selške doline Železne niti ne bi mogel izhajati. Trudimo se pridobiti sistematično financiranje zbornika, oziroma takšen način, kot ga imajo podobni zborniki po Sloveniji, pa nam to z Občino Železniki žal ne uspe.

Primož Pegam

60 let poveljnega kovinarstva v Železnikih

I. del: Obdobje 1946–1954

Intervju z ustanovnim članom NIKO, kovinarske zadruga Železniki, in dolgoletnim direktorjem podjetja Niko Petrom Polajnarjem

Anton Sedej

Peter Polajnar – leto 1965.

Utilnilo je orožje druge svetovne vojne. Krvavi jezdec, ki so polna štiri leta pustošili širom po domovini, so za seboj puščali številne žrtve, porušena in požgana ognjišča. Odpekotali so tja, od koder so prišli. Dolina je bila polna svežih grobov. V njih je venel cvet naroda, v večini mladi ljudje. Ljudje smo se oddahnili. Morije je bilo konec. Po toliko letih strahu in trpljenja smo svobodno zadihali. Vračali so se preseljeni, lageraši, zaporniki in kaznjenci vseh vrst, ki jih je vojna vihra raztresla širom po Evropi. Vsako srečanje z njimi je pomenilo svojevrstno radost. Vselej so bili vsakega znanega obraza in vsakogar so spraševali, kje si bil in kako si prenesel trpljenje, ki ti je bilo namenjeno. Kmalu po maju 1945 so pričeli prihajati tudi odpuščeni obvezniki vojaških enot, zlasti starejši, bolni in invalidi.

Kaj hitro je napočil čas streznitve in že se je izpostavljalo vprašanje, kako naprej. Železniki so iz vojne izšli še bolj siromašni, kot so bili pred vojno. Številne žrtve in porušeni domovi so bili priča tega. Središče trga je bilo v celoti v ruševinah, prisotno pa je bilo tudi polno gospodarsko razdejanje. Ljudje so bili brez vsake oskrbe, primanjkovalo je hrane, ni bilo dela. Vse to je povzročalo malodušje, slabo voljo in negodovanje. Brezizglednost je bila popolna. Ljudje so terjali rešitev, vendar kako, v katero smer?

Odgovore o tistem času in ljudeh, ki so pomembno zaznamovali našo preteklost, nam lahko posredujejo le ljudje, domačini, ki so ta čas doživljali. Med temi je k sreči še moj prijatelj, sogovornik Peter Polajnar, ki se vseh dogodkov dodobra spominja. Njegova osebnost, ki jo je vseskozi spremljala izredna resnost, poštenost in ustvarjalnost, se je močno odražala predvsem in največ v dobrobit kolektiva – zadruga, podjetja NIKO v Železnikih. Skupaj sva se odločila, da se pogovarjava o času njegovega sodelovanja pri razvoju kovinarstva v Železnikih, to je o prehojeni poti od ustanovitve zadruga Niko do njegovega odhoda v zasluženi pokoj. Glede na pomembnost tega obdobja in nekatere dogodke, ki so zaznamovali ta čas, se odpira široka paleta zanimivih detajlov, ki so razvoju kovinarstva botrovali v dobrem in slabem, ter zaslužijo, da se jih objektivno zapiše v zgodovino.

Niko Žumer.

Ko plamenico si prižgal obnove
Očetov svojih stare kovačije,
Vzanosu duh in moč se v eno zlije
In kljubovalno gradi, zarje nove.
Naprej samo! In ne hlapčuj usodi,
Ak te pesti al te s srečo boža:
Razum in delo, ti vodilo bodi.

Kako je reagirala takratna oblast na zahtevo obupanih in lačnih prebivalcev?

V iskanju poti je oblast KNOO dodelila kot prvo pomoč 30 tisoč dinarjev. S temi sredstvi je omogočila nekaj zaposlitev za odpravo najbolj kričečih primerov uboštva pri odstranjevanju ruševin. To pa še zdaleč ni pomenilo redne, stalne zaposlitve, ki bi pomenila trajnost. Dodeljenih sredstev je bilo vsak dan manj, tako tudi ruševin. Sledil je neizbežen konec zaposlitev, ponovno brezdelje, posledično pa vsa tragika in beda.

Za rešitev prisotnih težav so takratni organi političnih strank in organi oblasti KNOO (predsednik Leopold Košmelj) sklenile sklicati sestanek – zbor krajanov, z le eno točko dnevnega reda: Kako naprej? Zbor krajanov je bil sklican 4. junija 1945 zvečer v Talerjevem salonu. Oba domova sta bila porušena. Vabljeni so bili: Bogdan Osolnik – sekretar Okrožnega odbora OF iz Ljubljane, Miran Košmelj – načelnik oddelka za industrijo in obrt pri takratnem ljubljanskem okrožju, in domačin Niko Žumer, takrat še aktiviran v Kranju.

Kakšne rešitve so bile izpostavljene za odpravo stanja in nadaljnjo perspektivo?

Naši ljudje so že v času osvobodilne borbe posebno vzljubili svoj dom. Iz borbe so izšli tudi z nezlomljivo voljo, da hočejo doma ustvariti pogoje, da bodo tu našli kruh zase in za svoje družine. Zato so se oprijeli po naravi danega nagnjenja do kovinarstva, ki so ga podedovali od svojih prednikov.

Na sestanku so se iskale vse mogoče rešitve, ki pa so se vse po vrsti izkazale za nerealne. Zdaj je Žumer izpostavil tedaj že zaplenjeno lastnino Johana Globotschnigga, lastnika tovarne žice in žičnikov, ki jo je imel v Ljubljani na Metelkovi ulici. Ta tovarna je bila zgrajena s kapitalom, ki ga je ustvarilo železarstvo v kraju. Postavljeno obratovanje je bistveno pripomoglo k usahnitvi kovaške obrti v Železnikih. Niko Žumer je predlagal preselitev te imovine v Železnike, saj je v bistvu pripadala kraju. S tem bi dosegli najhitrejšo in najbolj učinkovito odpravo brezposelnosti v bodoče. Ob močni eksploziji streliva na

železniški postaji v Ljubljani maja 1945 je bila tovarna močno poškodovana, ostala je brez strehe in ni več obratovala. Izpostavljena vremenskim vplivom je samevala brez pravega gospodarja. Zbor krajanov je bil nad predlagano rešitvijo navdušen in jo je sprejel kot dokončno. Oba predstavnika oblasti sta to idejo kot rešitev zavračala. Na zboru je bila sprejeta resolucija, v kateri je izpostavljena zahteva po preselitvi omenjene tovarne v Železnike. Pooblastili so Nika Žumra, da resolucijo osebno preda ministru za industrijo in rudarstvo (MIR) pri vladi Republike Slovenije Francu Leskovšku – Luku.

Sprejem pri ministru je bil določen za nedeljo, 22. junija 1945. Za sodelovanje pri pogovorih je Niko Žumer pridobil še geometra Franca Šmida, p. d. Tobakarjevega, in prof. Jožeta Dolenca, oba rojaka. Slednji se opravičeno pogovorov ni udeležil.

Na kakšen odziv je naletela resolucija in kako je bila sprejeta?

Sprejem s strani ministrstva za industrijo sta opravila Franc Leskovšek in njegov pomočnik inž. Oswald. Pričela se je razprava. Zahtevo, ki so jo mu predložili, je Leskovšek takoj zavrnil z obrazložitvijo, da nova oblast v takih grapah, kot je Selška dolina, ne misli graditi industrije, gradili jo bodo od Maribora do Celja in od Jesenic do Kranja. Železnikarji, če ste kruha lačni, Savska dolina bo tudi za vas imela dovolj delovnih mest. Socialistično gospodarstvo mora težiti k osredotočenju industrijske dejavnosti, kar bo ljudska oblast dosledno uravnavala.

Niko Žumer je navajal in utemeljeval razloge, zakaj potreba po industriji in zaposlitvah. Vse iznešeno je Leskovšek Franc brezkompromisno zavračal, tako tudi realizacijo predložene resolucije. Iz Žumra se je norčeval, mu oponašal, da ne upošteva partijskih stališč, in ga okarakteriziral za lokalpatriota, za katere pa v novi ureditvi ni prostora.

V soglasju z ministrom je tudi njegov pomočnik inž. Oswald zavračal izpostavljene zahteve in se iz njih norčeval. V vsem se je istovetil z ministrovim mišljenjem in ga vzpodbujal k zasmehovanju. Tudi on je oponašal Žumra, da ima malo vročo glavo,

zasvojen z lokalpatriotizmom. Vsa sklicevanja na tradicijo železarstva v kraju, na bedo, na skrajno brezposelnost, na udeležbo in žrtve NOB, s čimer naj bi kraj pridobil vsaj pravico do dela, so naletela na gluha ušesa. Podiranje in odstranjevanje ruševin za kraj gotovo ni bila perspektiva in ne pomeni zagotovitev stalnega zaslužka. So torej Železniki obsodeni na nadaljnjo revščino in umiranje?

Vsa Žumrova prizadevanja, da bi sogovornika prepričal o nujnosti rešitve, da kraj terja svoje pravice, da je vendar treba nekaj ukreniti, so bila zaman. Uspel ni v ničemer. Sprejem je bil pred zaključkom. Žumer je ponovno poudaril: "Kruh in delo bodo Železnikarji morali imeti!" To pa je povzročilo ponovno norčevanje. Žumer je razburjen vstal in ponovno odločno izrazil misel: "Železnikarji upravičeno terjajo svojo zaposlitev. Četudi minister ne podpre njihove zahteve, Železnikarji bodo imeli svojo industrijo, če je ministru to prav ali ne!" Omenjeni sprejem se je sprevrgel v en sam prepir, pravo zmerjanje in norčevanje. Zaključil se je brez slovesa, neuspešno.

Naj povem, da je ob uspehih, ki jih je industrija v Železnikih dosegala, Leskovšek vseskozi imel slabo vest. Zavedal se je svoje napake, kar potrjuje tudi dejstvo, da v vsem času razvoja industrije v kraju leti ni niti enkrat obiskal.

O rezultatih sprejema v Ljubljani je Žumer informiral organe KNOO Železniki. Reakcija je bila pričakovana in vsestranska. Dejstvo, da ljudska oblast prisotno situacijo v Železnikih tako neživljenjsko obravnava, je bilo nerazumljivo.

Oblast je torej zavzela skrajno odklonilno stališče. Kaj pa krajevni oblastni in politični organi?

Proti koncu julija 1945 je Okrožni odbor OF iz Ljubljane dal pobudo za nove pogovore o požitvi Železnikov. Na njih so opozorili na znano odločitev oblasti in predlagali, naj posamezniki v kraju skušajo upostaviti dejavnosti že obstoječih gospodarskih faktorjev, kar bi ljudska oblast tudi podprla, o tem je bil KNOO že informiran.

Okrajni komite KP je v zvezi s tem sklical sestanek, katerega vsebina je bila očitek, kaj se Železnikarji gredo, kaj si upajo, da so njihova prizadevanja brez podlage, da jih ministrstvo in z njim ljudska oblast ne podpirata. Krajevni KP je bilo s tem prepovedano vsako razpravljanje in morebitno ukrepanje v zvezi s tovarno. Ta prepoved pa vendar vseh ljudi ni odvrnila od sklepov zbora krajanov, pa čeprav je partijska organizacija v svoji zavzetosti dosledno po navodilih tolmačila in prepričevala ljudi, da tovarne v Železnikih ne bo. Kako prepričati lačne krajane o pravilnosti takih odločitev, ki so med njimi povzročile pravi gnev in oportunist? Na volivce in krajevne organe usmerjene akcije in agitacija pa so bile kot dejstvo končane. Rodile niso nikakršnega uspeha.

Morda mi bo kdo očital drobnjakarstvo. Naj mi ga. Dejstvo je, da vse opisano – četudi drobnjakarsko – sodi v zgodovino, v borbo, ki so jo naši vrstniki bojevali za ponovno vzpostavitev dejavnosti v kraju, za odpravo zakoreninjene brezposelnosti, za odpravo bede, za človeka vredno življenje v nekdanj cvetočih železarskih Železnikih.

Kako je ob tolikem nasprotovanju oblasti in politike sploh lahko prišlo do preobrata?

Niko Žumer se je tudi kot predvojni župan čutil zavezanega, da nekaj stori za svoje krajane.

Njegova energija se ni pomirila in se prepustila usodi. Prepričan je bil, da vse še ni izgubljeno in da nekje mora biti izhod. Če ga iščeš, ga tudi najdeš. Porodila se mu je misel o zadrugi. Le-ta naj bi združila vse kovinarsko usmerjene ljudi v kraju, kjer bi pobuda posameznika služila skupnosti, brez tveganja izpostavljenim obdolžitvam o kapitalističnem pridobitništvu. Zadruga naj bi imela skupno upravljanje, še vedno naj bi imela vidik socialističnega značaja, za tisti čas edino sprejemljivega.

Niko Žumer je za idejo o zadrugi zainteresiral Maksa Krmelja, takratnega sekretarja IZOS-a. S tem pa vrata še vedno niso bila odprta. Treba je bilo še dodatnih dokazovanj in prepričevanj. Počasi pa je le prodrlo spoznanje o koristnosti tega početja. Glavni adut je bila spoznana brezizglednost življenja v kra-

ju in ljudje, ki so se zoperstavljali in terjali pravico zase.

Obravnava zamisli o združni dejavnosti na proizvodni ravni se je sedaj prenesla na IZOS, konkretno na referenta Antona Ogrizka iz Kranja. On je zavzeto prisluhnil zamisli in jo vsestransko podprl.

Združništvo se je v tem času oblikovalo proizvodno in kmetijsko. Prednost je pripadala kmetijstvu kot nosilcu razvoja podeželja. Tako je naša ideja zopet pristala na drugem tiru. Anton Ogrizek je do predlagane zamisli o ustanovitvi proizvodne zadruge imel vseskozi pozitiven odnos. Zdaj že opogumljen je Niko Žumer pristopil k agitaciji za ustanovitev združne oblike proizvodnje in to ne le med takrat že nekaj zaposlenimi v svoji delavnici Pod drčo (na Trnju), pač pa tudi širše v kraju. Povsod je bil odziv pozitiven. Ideja o proizvodni zadruzi je postala realnost. Predložena je bila organom oblasti, zdaj že z zahtevo po zagotovljeni preskrbi s surovinami in potrebnimi finančnimi sredstvi za zagon dejavnosti v višini milijon dinarjev kredita kot začetni zagonski kapital.

Predlagana ideja in zahteve so bile tokrat sprejemljive tudi za organe Ljubljanskega okrožja, ki so dali zagotovilo, da bodo zahteve izpolnjene. Oprt na zagotovila oblastnih organov je Žumer menil, da je svoje poslanstvo opravil in da ga kraj v bodoče ne potrebuje. Odrekel se je vrnitvi v Železnike. Svojo delavnico je ponujal v zakup pomočnikoma Janku Šmidu, p. d. Froncu, in Antonu Jelencu, p. d. Šviju. Prav ta dva pa sta ga prepričala, naj od svoje namere odstopi, ker da je Železnikom še kako potreben.

Zdaj odločen za Železnike je pričel pripravljati svojo delavnico za zagon. Le-ta je bila sorazmerno dobro opremljena za opravljanje ključavničarske stroke, pa tudi za proizvodnjo pisarniške galanterije. Žal je v vojnih razmerah delavnica ostala brez vsega drobnega orodja, saj je bilo to rekvirirano za potrebe partizanskih delavnic. Ista usoda je bila namenjena in bi skoraj doletela strojno opremo, ki je bila že demontirana in pripravljena za transport na osvobojeno ozemlje Cerkljanskega. Zadnja marčevska ofenziva okupatorja na področju 9. korpusa je

to preprečila, nato pa za to zaradi bližajoče se svobode ni bilo več potrebe. Zamislilo si, da bi se to res zgodilo, kaj bi to pomenilo za Železnike, kakšne bi bile posledice. Iz nič bi bil začetek nemogoč. Tako pa je bila prav Žumrova delavnica zibelka vsemu nadaljnjemu dogajanju.

Pričele so se priprave za vzpostavitev dela. Prvenstveno je bilo nazaj postaviti stroje in jih usposobiti za obratovanje, usposobiti električno napeljavo, zakrpati razbita okna in streho. Vse to delo je pripadlo meni, zadnjemu Žumrovemu vajencu, čeprav sem takrat še aktivno služboval v vojski. Dela so bila opravljena v septembru 1945 v dogovoru z mojstrom Nikom Žumrom. To je bilo v bistvu prvo prostovoljno opravljeno delo, ki je kasneje za združnike postalo tako značilno.

Žumrova obrt je bila osnova nadaljnjemu delu in razvoju. Kako so se dogodki odvijali naprej?

Obrt Nika Žumra je tedaj posedovala strojno opremo: stružnico, skobeljni stroj, vrtalni stroj, dva brusilna stroja, varilni aparat, 30-tonsko stiskalnico, 15-tonsko stiskalnico, avtomate za risalne žebličke, za papirne in palične sponke ter žebličke za tapetništvo, dva drgalna bobna, razna rezilna orodja, kovaško ješo z vsem pripadajočim kovaškim orodjem in še drugo drobno opremo za opravljanje ključavničarske, pa tudi že orodjarske dejavnosti. Poleg delavniške opreme je bila tu še pisalna miza in pisalni stroj za administracijo, miza za konstruktorja in regal za skladiščenje. Skratka, šlo je za urejen, dobro organiziran ključavničarski obrat z zarodkom proizvodne dejavnosti.

Stekle so intenzivne priprave za vzpostavitev obratovanja. 11. oktobra 1945 je bila delavnica ponovno odprta. Prvi, ki je ta dan nastopil delo, je bil Janko Šmid, p. d. Fronc. Že naslednji dan sem se mu pridružil še jaz. S 1. novembrom 1945 sta nastopila delo Anton Jelenc, p. d. Švija, in Franc Pfajfar, p. d. Lajšan, 15. novembra pa še Jože Torkar. Vsi takrat zaposleni so opravljali izključno uslužnostno dejavnost, ki je izhajala iz posledic vojne. Da smo mogli

Delavnica Nika Žumra, kjer je potekal 17. 4. 1946 ustanovni občni zbor Zadruga NIKO.

opraviti začetni zagon proizvodnje, je bilo treba zagotoviti razpoložljiva finančna sredstva. Žumer jih je izposloval pri Denarnem zavodu Slovenije v obliki kredita. Odobrena so bila v manj kot polovici njegovega dogovorjenega zahtevka, le v višini 300 tisoč dinarjev. Menico za najeti kredit je prevzel Niko Žumer na svoje ime. Zanj je tudi jamčil s svojim imetjem. Denarni zavod je po takratni še veljavni starojugoslovanski zakonodaji zahteval poroštvo dveh posestnikov iz Selške doline. Menico so podpisali: Niko Žumer kot najemnik kredita in poroka Filip Gartner, posestnik Novakove domačije iz Dražgoš, in Franc Prezelj, posestnik Podgrivarjeve

domačije iz Davče. Prvega poroka Filipa Gartnerja je za stvar pridobil Niko Žumer, drugega Franca Prezlja pa Anton Jelenc. Žumrovo imetje je presegalo vrednost najetega posojila, zato je bil strah žirantov o morebitnih posledicah odveč. Vloga žirantov je bila tako le formalnost.

Konec novembra 1945 je bil Niko Žumer oproščen dotedanjih obveznosti, izhajajočih iz vojne, in je neposredno prevzel vodenje svoje obrti. S tem sovpada tudi dobava prve količine reprodukcijskega materiala, to je hladno valjanih trakov in žice. Ta dobava pa je že omogočila nove zaposlitve. S 1. decembrom 1945 se je vzpostavila proizvodnja risalnih žebličkov, papirnih sponk in paličnih sponk. Na delo so bili sprejeti: Niko Bertonec, p. d. Povlonovc, Alojzij Čemažar, p. d. Dionizij, Anton Dolenc, p. d. Bajtar, Jožef Kristan, Jožef Osenčič in Matevž Šmid – strojni tehnik. Za oddelek avtomatov je bil takoj vpeljan 24-urni delavnik v dveh izmenah. Začetki dela v proizvodnji so bili težki. Nekvalificirana delovna sila delavcev težakov ni bila kos nalogam, zato je bilo potrebno veliko poučevanja, mnogo pomoči in nadzora. Sledile so zaposlitve: v februarju 1946 Anton Rodič, orodjarski mojster iz Kranja, z marcem nastopi Jakob Benedičič, p. d. Kopiškar, iz

Avtomat za risalne žebličke "Temeljni kamen današnji industrijski izgradnji!"

Martinj Vrha, Milan Weber, p. d. Bencelj, z Jesenovca, in Jožef Mohorič, p. d. Poverba. Slednja sta prišla iz Iskrine tovarne v Kranju in s seboj prinesla dokaj industrijskega znanja. Občasno sta bili zaposleni še Nada Potočnik, p. d. Stincova, in Elizabeta Čemažar, p. d. Jožmančkova. V uk pa se je sprejelo devet vajencev.

Do ustanovitve zadruga, to je do 27. aprila 1946, je bilo tako v obrti Nika Žumra zaposlenih že 16 oseb.

Treba je bilo misliti o perspektivi. Kako naprej? Kako razširiti proizvodni program? Še v obdobju pred vojno je Žumer že vodil razgovore z lastnikom kartonažne tovarne v Ljubljani Bonačem o možnostih osvajanja proizvodnje mehanizmov za registratorje. Vojna je to preprečila. Ideja je bila obnovljena v decembru 1945 s prav istim Bonačem, ki je bil takrat v lastni tovarni zaposlen kot komisar, čeprav še vedno lastnik. Nacionalizacija njegove tovarne je sledila v letu 1947.

Spominjam se, ko je Žumer nam zaposlenim izdelek predstavil in izjavil, da imamo, če ga usvojimo, za pet let zagotovljen obstoj. Navdušenje je bilo nepopisno, obenem pa nas je spreletaval dvom, ali smo sposobni uresničiti nalogo. Izkušnje, ki smo jih imeli z dotedanjo proizvodnjo, niso zadoščale za tak podvig. Vprašljive so bile zlasti orodjarske izkušnje. Teh med nami ni imel nihče. Kljub temu se je k osvajanju pristopilo po načelu "kjer je volja, je tudi moč in uspeh". Tedaj priznani orodjar Čarman je izdelal načrte večjih potrebnih orodij, ostala manjša orodja in priprave smo načrtovali sami. Zdaj je šlo zares! Vsakdo je prispeval po svojih močeh in zmožnostih. Pravega pristopa k izdelavi orodij pa ni bilo, ker ga niti nismo poznali. Za rešitev zagate, v kateri smo se znašli, je Žumer še v decembru 1945 uspel pridobiti dva nemška vojna ujetnika iz taborišča Trnovo pri Ljubljani. Možaka, stara 46 in 24 let, poklicna orodjarja, sta v Železnike prišla v dokaj slabi opremi. Le bluza, hlače in v žakljevino zavite noge, sredi najhujše zime je bilo to vse, kar sta premogla. Čeprav so bili tudi sami skromno oskrbljeni, je med delavci takoj stekla akcija za zbiranje pomoči. Vsakdo je pri-

speval, kar je zmogel. Čevljarno Ratitovec na Studnem se je pridobilo, da je zanju izdelala čevlje z lesenimi podplati. Oskrbelo se jima je sobo s pogradi in pečico, kurivo zanje naj bi brezplačno dobivala na Kemperlovi žagi na Češnjici. Hitro sta spoznala, da sta prišla med čuteče ljudi, kar sta s hvaležnostjo vračala in dokazovala. Zavzeto, z vso vztrajnostjo sta se lotila dela ter dokazovala, da sta prava strokovnjaka v svojem poklicu. Mi – željni znanja – smo ju samo občudovali. Delala sta po cel dan, ne oziraje se na uro. Žal je njuno delo trajalo le kratek čas, manj kot tri tedne. Komaj smo se spoznali in se vklopili v njuno delo. Že po 14 dneh bivanja med nami se je v kontrolo pojavil komandant taborišča, neki major. Zgrožen, ko je videl, kako sta ujetnika oblečena in obuta, je po svojem prepričanju grobo protestiral, češ da naši sovražniki ne smejo biti deležni tolike človečnosti. Sledile so celo grožnje. Ujetnika je hotel takoj odpeljati, čemur pa se je Žumer uprl. Ujetnika sta bila namreč s posebno odločbo dodeljena delavnicam za nedoločen čas. V jezi je zapustil delavnico z grožnjo, da se bomo v kratkem še videli. Odpravil se je na sedež KNOO Železniki in tam iskal informacije, kdo da smo ti ljudje, ki tako postopajo z ujetniki, našimi sovražniki – da nismo mogoče celo simpatizerji Nemcev. Predsednik KNOO Boris Globočnik ga je na kratko odpravil. Ves srdit je zapustil Železnike. Prej kot v tednu dni se je vrnil s preklicem odločbe o dodelitvi in brez odloga ujetnika odpeljal s seboj. V skrbi za svojo usodo sta ob nasilnem slovesu oba jokala.

Rezultat tega početja je bil, da smo kovinarji ostali praznih rok in delo na izdelavi orodja je zastalo, k sreči le za kratek čas. Že kmalu po odhodu ujetnikov v februarju 1946 je nastopil delo poklicni mojster Anton Rodič iz Kranja. Za delo z nami ga je pridobil Jože Mohorič, s katerim sta skupaj službovala v Kranju. Opogumljeni smo zdaj z delom na razvoju lahko nadaljevali.

Pojavil se je nov problem. Pomanjkanje jekel in pomanjkanje drobnega orodja. Stekla je akcija zbiranja med člani kolektiva. Vsakdo je prispeval, kar je mogel. Z razumevanjem in dobro voljo so se tudi

te težave premagale in delo se je nadaljevalo.

Veliko požganih domačij v času vojne in s tem v zvezi velika potreba po štedilnikih je narekovala nov program, ki ga je delavnica prevzela. V marcu je pristopila k izdelavi 200 štedilnikov, s čimer je ključavničarski oddelek dobil polno zaposlitev. Dejavnosti so se takrat že ločile po usmeritvah: orodjarstvo, avtomati in ključavničarji vključno s kovačnico.

Vzporedno z uvajanjem proizvodnje so se vršile intenzivne priprave za ustanovitev zadruga. Zadruga misel je že globoko prodrla in dajala osnovo za proizvodno usmeritev na podlagi skupnega dela. Začetna aktivnost za ustanovitev zadruga je vključevala širši krog prebivalstva. Zadruga naj bi poslovala z lastnimi sredstvi, zato se je poleg zaposlenih v podjetju, ti naj bi vplačevali zadrugi delež, krog razširil tudi na tiste posameznike v kraju, ki so v kapitalnem smislu nekaj pomenili in bi zmogli vplačilo deleža v enkratnem znesku (Globočnik, Benedik, Košmelj, Bajželj, Kofler, Logar in drugi). Na ta način bi se finančna osnova bodoče zadruga bistveno okrepila. Višina deleža je bila predlagana v znesku 10 tisoč dinarjev, kar je pomenilo pet mesečnih plač kvalificiranega ključavničarja orodjarja. Število vplačila deležev je bilo neomejeno. Zaposlenim se je vplačilo omogočilo mesečno na obroke. Predlagan način je na videz dajal vtis delniške družbe, ki pa jo je zadruga oblika podjetja kot strokovna organizacija prerasla. Tako je bilo sumničenje, da gre za delničarstvo, negirano in je propadlo. Prvi sestanek s podano razlago je bil v Žumrovi delavnici 11. marca 1946 ob sedmi uri zvečer. Vodil ga je Niko Žumer. Navzoč je bil širši krog zainteresiranih, vsi tedaj zaposleni, poleg teh pa tudi tisti, ki nam jih je uspelo pridobiti za našo idejo. Na sestanku smo dobili pojasnilo, da je zadruga oblika za proizvodno dejavnost edina možnost, ker MIR idejo o ustanovitvi podjetja splošnega značaja zavrača. Po eni uri je bil sestanek prekinjen zaradi požara, ki je izbruhnil na Kemperlovem hlevu na Češnjici. Ostali smo brez pravega rezultata. Po 14 dneh je bil sestanek sklican ponovno, zdaj pa že brez zunaj zaposlenih. Med tem

časom je IZOS izpostavil tezo, po kateri so člani zadruga lahko le tisti, ki so z njo v delovnem razmerju, oziroma bodo kot člani zadruga doprinali svoj delež tako v delu kot v organizaciji. To je pomenilo znatno okrnjen ustanoviteljski sestav, s tem v zvezi znatno okrnjeno vplačilo deležev, posredno tako zelo okrnjena začetna finančna sredstva.

Dr. Jože Pokorn (nečak Kajžarjevega Luka iz Smoleve), pravosodni minister v prvi povojni slovenski vladi, pred tem pa univerzitetni profesor s katedre za finance je bil naprošen za pomoč pri reševanju prizadevanj za naše podjetništvo. S svojo avtoriteto naj bi vplival na odločujoče instance, vendar tudi tako visoko vplivni funkcionar ni mogel omajati nasprotnikov ideje Železnikarjev na republiški ravni. Osebo je bil zelo naklonjen ideji, katere cilj je bil odprava težkega stanja, ki je botrovala Železnikarjem in ki ga je osebno dobro poznal. Pomočnik ministra za industrijo in rudarstvo (MIR) inž. Oswald se nikakor ni mogel sprijazniti in pomiriti z ustanovitvijo nove proizvodne dejavnosti v Železnikih. Le-to je dosledno in popolnoma odklanjal. Pri zadnjem obisku, ko mu je Žumer predstavil rešitev z ustanovitvijo proizvodnega obrata na zadrugi osnovi, sta se sporekla do take mere, da se je spozabil, prijel Žumra za oprsje in ga fizično izrinil na hodnik. Naša sreča je bila zdaj v tem, da smo prešli izpod vpliva MIR-a, ki nam je bil vseskozi nenaklonjen in celo sovražen, pod pristojnost IZOS-a, ki je pokazal dokaj razumevanja za našo stvarnost, MIR pa na njegovo poslovanje in odločitve ni imel odločujočega vpliva.

Po tako burnih in nasprotujočih si situacijah so končno odpadle ovire in Železnikar, zdaj ne proletarec, pač pa zadrugnik, je dobil prostor v tako razslojeni povojni družbi.

Domačini so bili prav gotovo veseli vsakega napredka ob tako počasnih premikih za izboljšanje blagostanja v kraju. Kako pa je potekala sama ustanovitev zadruga, kakšni so bili cilji, ki jih je nova zadruga izpostavila, in kako je prišlo do njenega imena?

Težko smo dočakali 27. april 1946. Tega dne smo se na občnem zboru zbrali zaposleni v takratni obrtni delavnici Nika Žumra. Prav tega dne je bilo prekinjeno zakoreninjeno siromaštvo v kraju, dan, ko se je odprla nova perspektiva ne samo Železnikom, pač pa vsej Selški dolini. Po mojem prepričanju bi ob iskanju primerne dogodka v zgodovini kraja za praznik nove občine morali izbrati prav ta dan, saj zasluži svoje javno priznanje, ker je pomemben mejnik in temelj današnjega blagostanja v Selški dolini. To je praznik osvoboditve delavca, krajana, ki je postal sam sebi gospodar, in ne dan, ki ga praznujemo danes, ko je bila prebivalstvu vsiljena usoda tlačana.

Pravila zadruga so jasno izpostavila namen zadruga in cilje, ki jih bo zasledovala. Izpostavljena sta bila dva ključna cilja: obnovitev kovinarske dejavnosti v kraju in zaposlitev domačega življa. Posebna pozornost je bila določena dolžnostim in pravicam članov. S posebnim členom so legalizirali vplačevanje deležev in uvedbo članskega varčevanja. Uveljavljena je bila višina deležev na 10 tisoč

dinarjev, ki naj bi jo člani vplačevali v mesečnih obrokih. Vplačilo deležev je bilo neomejeno. Način takega zbiranja sredstev je pomenil hitro in zanesljivo krepitev poslovnega sklada in pospešeno odpiranje delovnih mest. Osnutek pravil je bil predhodno predložen na vpogled IZOS-u, oddelku za obrtniško združništvo. Zahtevani so bili določeni popravki in pojasnila. Na občnem zboru so se zahteve IZOS-a delno upoštevale, pa tudi razčistile. Zlasti problematično je bilo vprašanje vplačila deležev. Nam ustanoviteljem je bila zadeva jasna in smo se z njo sprijaznili. Sprejeli smo jo za svojo. IZOS pa je izpostavljaj primerjavo združnika z deležem v proizvodnih sredstvih zadruga z delničarjem kot lastnikom delnic v kapitalističnem podjetju, ki pa ni neposredni proizvajalec, pač pa le udeleženec pri dobičku na delnico vloženega kapitala. Z odstranitvijo vseh pomislekov in pripomb k organizirani proizvodni drugi, zasnovani s pravili, so bila le-ta sprejeta.

Zakonito ustanovno listino je podpisalo 16 takratnih Žumrovih delavcev:

Ustanovni člani Zadruga NIKO pred vilo v vrtu leta 1955. Spredaj od leve: Jožef Osenčič, Jožef Mohorič, Jožef Kristan, Matevž Šmid, Janko Šmid, Milan Weber; Zadaj od leve: Franc Pfajfar, Anton Dolenc, Peter Polajnar, Anton Jelenc, Niko Žumer, Jožef Torkar, Niko Bertoncelj. (Na fotografiji ni: Jakoba Benedičiča, Alojza Čemažarja in Antona Rodiča.)

Št.	Priimek in Ime	Leto rojstva-smrti	Kraj bivanja	Strokovna usposobljenost
1.	Niko Bertonec	1923-1988	Železniki	Pomožni delavec
2.	Alojz Čemažar	1901-1952	Železniki	Pomožni delavec
3.	Anton Dolenc	1908-1992	Železniki	Pomožni delavec
4.	Anton Jelenc	1912-1993	Železniki	Orodjar
5.	Jožef Kristan	1896-1973	Železniki	Pomožni delavec
6.	Jožef Mohorič	1907-1979	Železniki	Pomožni delavec
7.	Jožef Osenčič	1903-1964	Železniki	Pomožni delavec
8.	Franc Pfajfar	1926-1984	Lajše	Ključavničar
9.	Peter Polajnar	1928	Češnjica	Ključavničar
10.	Janko Šmid	1903-1967	Železniki	Orodjar
11.	Matevž Šmid	1910-1992	Železniki	Dipl. strojni tehnik
12.	Jožef Torkar	1919-1999	Železniki	Kovač
13.	Milan Weber	1917-1956	Jesenovec	Orodjar
14.	Niko Žumer	1905-1989	Železniki	Ključavničar
15.	Anton Rodič	1892-1956	Kranj	Orodjar
16.	Jakob Benedičič	1913-1974	Martinj Vrh	Kovač

Navzočih je bilo 15 ustanovnih članov. Jakob Benedičič je bil iz upravičenih razlogov odsoten in je ustanovno listino podpisal kasneje. V uku je bilo tudi večje število vajencev, ki po direktivah IZOS-a niso mogli pristopiti k članstvu, ker niso bili v delovnem razmerju.

Ustanovni občni zbor, kot že rečeno, je bil sklican 27. aprila 1946 zvečer v prostorih Nika Žumra. On je opravil tudi otvoritev s predložitvijo dnevnega reda, ki je vseboval štiri točke:

1. posvetovanje o ustanovitvi zadrug in njen pomen,
2. sprejem zadružnih pravil,
3. volitve upravnega in nadzornega odbora,
4. razno.

Žumer je navzočim pojasnil pomen in dosedanje napore za ustanovitev zadruga. Zboru je predložil tudi predlog pravil zadruga. Na podlagi le-teh smo izvolili organe zadruga, petčlanski upravni in tričlanski nadzorni odbor. Prvega naj bi vodil Niko Žumer, slednjega pa Anton Jelenc. S posebnimi pooblastili sta bila izvoljena še Matevž Šmid kot tajnik in Jože Torkar kot blagajnik zadruga.

Na zboru smo iskali tudi ime, ki naj bi ga zadruga nosila. Žumer je predlagal, naj bi ime zadruga

izražalo namen oz. dejavnost, ki jo bo le-ta opravljala. Z ozirom na splošno uporabo poimenovanja kovinske industrije kot metalna industrija smo določili ime Metalec, po izdelku, ki naj bo v bodoče naš glavni proizvod, pa ime Mehanik. Izbrali naj bi enega od teh imen. Vsi ti predlogi so bili odklonjeni. Ime Metalec nič ne pove in je v splošni rabi, Mehanik pa je poklic, s katerim naša dejavnost nima nobene zveze. Iskalo se je naprej. Nov predlog je bilo ime Železnikar, ker so vse iniciative izhajale od tu. Tudi ta predlog ni dobil podpore, ker v delu nima nobenega pomena. Anton Jelenc je zdaj izpostavil ime Niko Žumer ter ga podkrepil z utemeljitvijo, da so tako idejni kot materialni prispevki njegova last, brez katerih se o kakršni koli dejavnosti ne bi imeli o čem pogovarjati. Žumer je predlog kategorično zavračal z utemeljitvijo, da se v tem času vršijo poimenovanja podjetij po junakih revolucije – živih ali padlih, da sam ne spada mednje in zato ne dopusti, da se za ta namen koristi njegovo ime. Vsi navzoči smo predlog, ki ga je podal Jelenc, podprli in na njem vztrajali. Sledila je le presoja: Niko ali Žumer? Ker je firma Žumer že obstajala in bila tudi že poznana ter ne bi pomenila spremembe, smo se odločili za ime

Niko. Žumer je odločitev ponovno odklanjal in nas prepričeval, naj vendar od nje odstopimo, češ da bi tako ime povzročalo težave njemu osebno kakor tudi novoustanovljeni zadrugi. Proti njegovi volji je bil predlog dan na glasovanje in bil z izjemo njegovega glasu soglasno potrjen. Žumer je bil nejevoljen zaradi izida glasovanja. Izjavil je: "Če ste tako odločili, naj pač tako bo. Povem pa vam, če bodo zaradi tega nastopile kakršne koli težave, se bomo o tem ponovno pogovarjali."

Težave so se res kmalu pojavile. Sledila je modra razlaga imena: Nova industrija kovinarjev, ki pa je nergače zadovoljila le za krajši čas. Določen in dokončno sprejet uradni naziv se je glasil: NIKO, obrtno-proizvajalna in produktivna zadruga kovinarjev z O. J. Železniki.

Pod tem imenom je bila opravljena prva registracija novoustanovljene zadruge pri IZOS-u v Ljubljani in na okrajnem sodišču v Škofji Loki. Proizvodni program, ki ga je zadruga nasledila, je bila v osnovi kovinarska dejavnost s poudarkom na proizvodnji pisarniške galanterije. Program in tehnična organiziranost nista predstavljala težav, saj je zadruga le nadaljevala začeto načrtovano proizvodnjo, na voljo pa so bili vsi strokovni kadri, potrebno tehnično znanje in oprema. Obstojala je tudi vzpostavljena trgovska mreža in poznane potrebe tržišča.

Kakšni so bili začetki poslovanja zadruge NIKO, kakšen je bil proizvodni program in kako je bilo to podprto s financami?

Zadruga, kot že povedano, je pričela poslovati v istih prostorih in z istim proizvodnim programom, kot ga je nasledila po obrtniku Žumru. Program je obsegal: risalne žebličke šestih velikosti, papirne sponke štirih velikosti, palične sponke dveh velikosti, program mehanizmov za registratorje v razvoju in program izdelave štedilnikov. Poleg pa so bile še usluge za krajane.

Obratna sredstva so se v celoti prenesla z obrti na zadrugo. Najeto posojilo v višini 300 tisoč dinarjev, odobreno na ime Nika Žumra za dobo šestih

mesecev, je Žumer Denarnemu zavodu Republike Slovenije vrnil, ta pa ga je prenesel na novoustanovljeno zadrugo. Prodaja robe se je akontirala, s čimer se je nabiral in aktiviral dodatni kapital. Na zadrugo se je preneslo vse zaloge surovin, polizdelkov in izdelkov. Terjatve in obveznosti so se prav tako v celoti prenesle na zadrugo. Dodatni vir sredstev so predstavljali že omenjeni obvezni deleži članstva.

Tako proizvodna kot finančna sredstva z izjemo kredita so bila brez povračila odstopljena po obrtniku Niku Žumru v poslovni sklad zadruge. To je bila mnogim nerazumljiva uganka, s katero so se posamezniki ukvarjali še dolgo po tem, nekaterim pa je nerazumljiva še danes. Zakaj je Žumer zmogel tako žrtev, je resnično vprašanje, odgovor pa dokaj preprosto: za svoje krajane, za svoje rodne Železnike.

Novi programi in industrijski način proizvodnje so terjali nove prostorske zmogljivosti. Kako ste načrtovali in reševali te težave?

Glede na stopnjevano proizvodnjo, ki je terjala zaposlitev predvsem ženske delovne sile, te pa je bilo nezaposlene v kraju na razpolago dovolj, je bilo vidno, da prostorske zmogljivosti Žumrove delavnice povečanja zaposlitve ne omogočajo. Delavnica je že s 16 zaposlenimi in devetimi vajenci postajala pretesna.

Že ob pripravi na ustanovitev zadruge in posledično njeni rasti se je iskalo možnosti zagotovitve proizvodnih prostorov. Možnost smo videli v opuščenem gospodarskem poslopju lastnika Egggra na Racovniku. Misel je zorela. Na KNOO Železniki pod predsedstvom Borisa Globočnika - Damjana, on je imel izostren posluš in razumevanje za naša prizadevanja, smo vložili prošnjo za dodelitev gospodarskega poslopja - kravjega hleva, zapuščene, izropane vodne elektrarne ter shrambe, garaže za avtomobil in kočije. KNOO je ugodil naši prošnji in nam dodelil navedene objekte v uporabo.

S preurejanjem prostorov v delovišča se je pričelo v maju 1946. Ne morem popisati zagnanosti domačinov, kako so z vso življenjsko silo razbijali betonske jaslje iz maščevalnosti za vse, kar jih je

stoletje vezalo v siromaštvo. To, kar se je dogajalo z razbijanjem jaslí v zapuščenem Eggrovem hlevu, ostaja nepozabno. Kakšen zanos! Sprostile so se sile v zavesti, da odslej delamo zase. Bližnji sosedje so nas z začudenjem opazovali. Niso mogli doumeti, kaj počnemo z Eggrovim premoženjem. Ženske so prišle na okna in prerokovale: "Ker ste pričeli z rušenjem na praznični dan, ne boste imeli sreče." Zaskrbljeno so nas opozarjale: "Kaj bodo pa gospod rekli?" in naprej: "Kje pa bomo poslej Racmani dobivali mleko?" Ironija je bila v tem, da je bil hlev popolnoma prazen. Vsa dela smo opravili ročno, brez vsake mehanizacije, zato je bilo delo zelo naporno. Vse je bilo opravljeno s prostovoljnim delom, ki je bilo naslednjih šest let odločujoč faktor bodočemu napredku. Po poružitvi betonskih jaslí, svinjakov, ograj, kuhinje za prašičjo krmo smo pristopili k preureditvi, ki je trajala tri mesece. Vsa dela adaptacije je vodil Jože Mohorič, p. d. Poverba. Spodnji del gospodarskega objekta smo usposobili za lokacijo proizvodnega oddelka, prejšnje svinjake za skladišče, nadstropni del pa za ključavničarsko in orodjarsko delavnico. Bivšo hišno Eggrovo pekarno smo usposobili za poslovodne prostore, predprostor pa za risalnico in skladišče drobnega orodja. Naj ob tem povem kot zanimivost, kako revni smo bili. Preseljeno poslovodstvo je premoglo le pisalno mizo in stol. Tako smo člani organov upravljanja ob sklicu seje sedeli kar po tleh okrog krušne peči, ki je takrat še stala. Kasneje se je prostor opremil, ne s stoli, pač pa s cenejšimi klopmi.

Poudariti je treba, da za zagon adaptiranega obrata ni bilo na voljo pogonske energije. Sodarska zadruga na Češnjici in elektrarna v Škofji Loki kot možni dobavitelji nista dopuščali novih obremenitev. HC Sotlovč Rudno je bila med vojno opustošena in ni obratovala. Prenos energije preko daljnovoda iz Škofje Loke je bil negotov. Prvič, imel je omejene prenosne kapacitete, drugič, spričo vojnih dogodkov v dolini je bil v dokaj slabem stanju. Zato se je že na samem začetku utrdila misel, da je rast industrije v kraju še kako odvisna od razpoložljive energije, ta pa bo zagotovljena le, če jo bomo proizvajali sami.

Rešitev smo videli v opuščeni, izpraznjeni Eggrovi vodni elektrarni na Racovniku. Ta nam je bila s sklepom KNOO tudi dodeljena. Prejšnja HC v obratovanju je sedaj posedovala le vodno turbino z gredjo in vztrajnikom, ostala oprema je bila v času vojne demontirana in odpeljana v Davčo za potrebe partizanskih tiskarn. Za njo pa se je izgubila vsaka sled. Pristopili smo k adaptaciji dovodnega in odvodnega kanala. Vodni kanal je bil delno zasut in za vodo nepropusten. Na Klovžah za znamenjem je bil oporni zid proti Sori prekucnjen in tu je voda odtekala nazaj v strugo Sore. Solastniki vodne pravice: Dermotova čresljarna, Talerjeva žaga in žaga na Škrjencu, so bili z vodo še vedno oskrbovani, ves Racovnik z vsemi potrošniki pa je ostal brez nje. Vse to delo je bilo opravljeno prostovoljno. Popravila je terjala tudi obstoječa strojna oprema, zato so bili potrebni določeni strokovni posegi. Najprej smo pristopili k popravilu francisove vodne turbine. Pri tej je bilo treba zamenjati vodilne turbinske lopate. Delo je opravila za to usposobljena firma Schreiter iz Škofje Loke. Pri isti firmi je bil naročen tudi manjkajoči regulator števila vrtljajev turbinske gredi – turbinski regulator. Strojnica elektrarne je bila tudi brez ključnega stroja – generatorja. Rešitev se je našla po uspešnem dogovoru z elektrarno v Škofji Loki, ki je po razlastitvi Heinriharja postala lastnica njegove elektrarne na Sotlovcu, Rudno. Dogovorjeno je bilo posojilo za nakup 50-kilovatnega generatorja za dobo dveh let. Z naporí vseh vključenih v adaptacijo nam je elektrarno uspelo pravočasno spraviti v pogon. Oskrba z električno energijo odslej ni bila vprašljiva.

Vzporedno so uspešno napredovala tudi preureditvena dela na bodočem proizvodnem obratu, ki so bila že v zaključni fazi.

Po strokovni strani so se vlagali veliki naporí v osvajanje proizvoda – mehanika za registratorje. Poleg nas sta ga osvajala še dve podjetji: neko kovinarsko podjetje iz Maribora – kasnejši Primat, in ME-GA v Zagrebu. Slednje je od namere kmalu odstopilo. Še več let kasneje pa smo bili z njene strani deležni očitkov, da bi to moral biti njihov program in da

smo jim ga na nepošten način odsvojili. Taki očitki seveda niso imeli nobene osnove, le nevoščljivost. Zanimivo pa je, kar je bilo tedaj močno uveljavljeno: napovedano tekmovanje med nami in mariborskim podjetjem. Cilj tekmovanja je bil, kdo bo izdelek mehanik prej usvojil. Termin je bil postavljen na 25. maj 1946, rojstni dan maršala Tita. Mi smo uspeli nalogo opraviti dva dni pred rokom in tako iz tekmovanja izšli kot zmagovalci. Isto podjetje v proizvodnji tega izdelka tudi kasneje ni uspelo in je od nje odstopilo. 23. maj 1946 je torej pomemben datum, ko je bila usvojena proizvodnja mehanika, ki zdaj z le dvakratno nekajmesečno prekinitvijo daje kruh dolini že polnih 60 let! Prvi dan sta bila za preizkus izdelana le dva vzorčna primerka tega izdelka, na katerih so se ugotovljale in odpravljale napake, drugi dan se je število izdelanih komadov povzpelo na 40 kosov, nakar je nekaj mesecev tekla proizvodnja v količini 200 kosov na dan.

Julija se je pričela preselitev iz Žumrove delavnice v nov obrat na Racovniku. Ves transport je bil opravljen s fizično silo in prostovoljnim delom. Prevoze je s konjsko vprego opravil Franc Bogataj, p. d. Škovinc. Spominjam se, ko sem vstopil v tedanjo Žumrovo pisarno, da je le-ta sedel na stolu z rokami podpirajoč glavo, po licih pa so mu drsele solze. Je jokal od sreče ali tegobe? To mi je bilo nerazumljivo.

Mi delavci polni zanosa, pri njem pa solze. Kako nedorasel sem bil še v življenju. Tudi njegova mati je negodovala nad njegovim početjem. Oporekala mu je pravico do odtujevanja stvari, ki so last Žumrove hiše, češ da jih je prigrisnil še njegov oče. Da bi bila situacija še bolj otežena, so se pojavili še razni obiski, ki so družino hujskali proti očetovemu početju. Sprašujem se, kako je zmogel toliko žrtev. Kdor ga je poznal, je našel tudi odgovor: ljubezen do kraja, stremljenje po odpravi zaostalosti in siromaštva, stremljenje po napredku in preporodu ljudi. V ljudeh je videl toliko privrženosti ideji in delu, zato tudi taka njegova odločitev – v prepričanju, da ob taki predanosti delu žrtev ne more biti zaman. V tem pogledu ga ljudje niso razočarali. Zmogli so vse napore in nobeno še tako obremenjujoče delo ni bilo pretežko. Med ljudmi je kar vrelo. Prizadevanja so bila vsestranska, ne oziraje se na sloj ali spol.

S 1. avgustom 1946 se vzpostavi redno obratovanje na Racovniku. 5. avgusta 1946 pa je že opravljen prvi masovni sprejem 40 novih delavcev, večinoma žensk, kot delavk v proizvodnji.

Še pred tem, v času adaptacije elektrarne, se je kot sestavni del delovnega procesa pripravljala galvanizacijska dejavnost, postopek niklanja. Ta je ne le za nas, pač pa tudi za širši prostor pomenil novost. Tudi tokrat smo bili pred dilemo, kako najti

Stavba – bivši Eggrov hlev na Racovniku, kjer so bile prve delavnice kovinarske zadrage NIKO. Fotografirano okrog leta 1956.

rešitev. Spet smo iskali informacije in našli rešitev v okviru nemškega ujetniškega tabora v Trnovem. Nاپori za pridobitev so bili uspešni. Ministrstvo za notranje zadeve je izdalo odločbo, s katero se je dal zadruzi za nedoločen čas na razpolago vojni ujetnik Paul Sieben. Tako kot prejšnja ujetnika v decembru smo tudi njega ob prihodu v Železnike oskrbeli z najnужnejšim. Vse v okviru naših možnosti. Sieben je z nemško pedantnostjo in tudi zagnanostjo pristopil k delu. Strah pred taboriščem je opravil svoje. Priznati je treba, da je bil na strokovnem področju izreden, osebno pa zelo ohol in nedostopen. Zanj smo bili le trop nevednežev. Ob takih odnosih je posredovalo celo vodstvo zadruge, grozilo je z vrnitvijo v taborišče. Vse skupaj pa ni dosti zaleglo. Ostal je zvest sam sebi, brez občutka za okolico. Iz stare opreme bivše Eggrove elektrarne je izdelal vse potrebne tehnološke inštalacije. Generator na istosmerni tok, ki ga tovrstna površinska obdelava polizdelkov zahteva, smo nabavili v tovarni Saturnus v Ljubljani. Žal je bila njegova zmogljivost majhna, posledično pa postopek galvaniziranja izredno dolg. Niklanje ene sarže je trajalo kar dve uri in pol. Galvana se je locirala neposredno ob strojnici elektrarne, na mestu, kjer je prejšnji lastnik Egger imel inštalirano močno akumulatorsko postajo, ki mu je služila za oskrbo z energijo v času neugodnih zimskih razmer. Pogon generatorja je bil direktno s turbinske gredi. Hrastovi kadi, potrebni za nalitje elektrolita, ti sta v bistvu določali sposobnost galvane, sta bili kot posebnost izdelek Sodarske zadruge na Češnjici (Jurij Blaznik). Nanos niklja je bil izredno skromen in neenak.

V zvezi z uvedbo te dejavnosti je sledila še vrsta težav in zapletov. Zdaj se je odprlo novo vprašanje, oskrba s potrebnimi galvanskimi dodatki in nikljevi anodami. Začetne količine v letu 1946 so bile izprošene pri glavni direkciji metalne industrije DRS v Ljubljani. Kasneje nam niso hoteli dodeliti novih količin z obrazložitvijo, da z njimi morajo oskrbovati Saturnus v Ljubljani in Westna v Celju.

Povsem po naključju so bili pri Saturnusu odkriti odpadki niklja Kovnice novca iz Beograda, še iz časa stare Jugoslavije. Saturnusu so bili posredo-

vani kot surovina, vendar jih ta ni uporabil. Ta nikelj, ki je bil v bistvu odpadke, smo poskusno pričeli variti v plošče potrebnih dimenzij. Za začetek smo nabavili le sto kilogramov tega odpadka. Veljalo se je prepričati, ali je sploh uporaben. Kasneje so nam odstopili celotno količino, s katero so še razpolagali, to je bilo 500 kilogramov. Prejeli smo informacijo, da Kovnica novca razpolaga še s 3 tisoč kilogrami tega odpadka. Pohitili smo in na srečo je celotna količina prispela v Železnike.

S posredovanjem prof. Matija Žumra, predstojnika katedre za metalurgijo univerze v Ljubljani, se je k reševanju problematike potrebnih surovin za galvaniziranje pridobilo prof. Kramaršiča. On je imel vpogled in bil seznanjen s stanjem v kemični industriji. Odsvetoval nam je, da se v Železnikih lotimo osvajanja nikljevih anod in nikljevega sulfata, ker za to obstojajo kemične tovarne in mnoge od njih nimajo pravega proizvodnega programa. Ena takih je bila takrat zaprta, kasneje v letu 1947 nacionalizirana Kemična tovarna Podnart, znana po izdelku CIMEAN (Ciril, Metod, Anton – Pogačnik), in prav to nam je z ozirom na bližino predlagal za osvajanje potrebnih surovin. S fakultete za kemijo je določil inž. Lampiča, ki naj bi nalogo izpeljal. Inž. Lampič je zelo zavzeto pristopil k delu. V Železnikih je prevzel potrebne količine surovin za laboratorijske preiskave in poizkuse pri izdelavi nikljevega sulfata. Po opravljenih poizkusih na fakulteti je bila zadeva prenesena v Kemično tovarno Podnart, ki je izdelala prve, še vedno laboratorijsko izdelane količine nikljevega sulfata in usvojila varjenje nikljevih odpadnih surovin v uporabne anode. Tovarna v Podnartu je po uspehu inž. Lampiča dobila proizvodni program, ki je pomenil srž njenega bodočega dela. Vzpostavitev te proizvodnje, ki ji je botrovala naša tovarna, je bila pridobitev za vso državo, saj jih do tega časa ni nihče proizvajal. Švedska in Finska sta bili kot monopolisti edini dobavitelji za vso Evropo, s tem pa je Jugoslavija postala neodvisna od dobav. Proizvodnja teh surovin je tudi še v naslednjih letih potekala po laboratorijskem postopku v omejenih količinah. Redna masovna proizvodnja

pa se je začela šele leta 1954. Z rešitvijo zagotavljanja oskrbe je tudi naša proizvodnja pridobila stalnega dobavitelja in s tem pogojeno nemoteno obratovanje. Preselitev celotne dejavnosti na Racovnik je terjala nove organizacijske prijeme.

Montažni oddelek v letu 1946. Od leve: Jože Mohorič (Poverba) – mojster montaže, Tončka Lotrič, Tončka Kristan, Francka Tavčar, Ivanka Košir, Matevž Šmid – obratovodja, Lojze Čemažar in Anton Dolenc.

Dejavnost je bila razdeljena na več usmerjenih enot dela. Organizirali smo oddelke: proizvodnja (Janko Šmid), montaža (Jože Mohorič), galvana (Paul Sieben, Zdravko Goja), ključavničarstvo (Franc Pfajfar), orodjarna (Anton Rodič), obratovodstvo (Matevž Šmid), posloводство (Niko Žumer), avtomati (Jakob Benedičič), drgalnica (Nada Potočnik) in paketirnica (Beta Čemažar).

V avgustu se je kot strugar zaposlil Štefan Prižič, 5. avgusta 1946 pa sta se nam priključila z vso svojo dejavnostjo zasebni obrtnik Janez Jelenc, p. d. Švijov, in njegov brat Alojzij. Janez Jelenc se je vključil z vsem svojim inventarjem, s katerim se je močno okrepil ključavničarski oddelek (vrtalni stroj, avtogenski varilnik, vzvodne škarje za pločevino in profilno jeklo ter drobno ročno orodje). Prevzeti inventar je bil ocenjen in odkupljen na obročno odplačevanje.

Nove delavce se je zaposlovalo še tudi v septembru in oktobru. Zlasti se je okrepil ključavničarski oddelek z novimi vajenci, katerih število se je povz-

pelo na preko 40. Oddelek vajencev je poslej vodil mojster Janez Jelenc. Odmaknjenost novega obrata od glavne komunikacije in odprt dovodni kanal za elektrarno sta se že prvo zimo pokazala kot velik problem. Velike količine snega so oteževale medobratni transport, pa tudi nasutje snega v dovodni kanal, ki je povzročal zastoje elektrarne. Dogajalo se nam je, da smo jutraj, ko smo prišli na delo, v roke morali vzeti najprej lopate. Obstoječe stanje je tako zagotavljalo potrebno energijo le v letnem času, v zimskem pa le z veliko pomočjo fizičnega dela (lomljenje ledu, plavljenje snega, odstranjevanje snega). Nemogoče stanje je narekovalo nove ukrepe, s katerimi bi zagotovili nemoteno oskrbo preko celega leta. Razmišljanja so že kmalu privedla do odločitve, da bo treba zgraditi pokrit cevovod, ki bo zagotavljal nemoteno zadostno količino vode, nemoteni vodni pretok, ki bo neodvisen od vremenskih pogojev. Že v juniju 1947 je bil izdelan predlog rešitve, ki ga je pripravil Marjan Masterl iz Škofje Loke. Za rešitev sta bila podana dva predloga, in sicer: betonska in lesena izvedba. Po sklepu UO se je odločilo, da se bo realiziralo betonsko izvedbo.

Naj omenim še to, da so bili objekti v lasti Gustava Eggra, tedaj last SLP, s posebno pogodbo zadrugi dani v najem za dobo 25 let in določeno mesečno najemnino za gospodarsko poslopje 4 tisoč, za ostalo pa tisoč dinarjev. Pogodba se ni nikoli izvajala, ker so bili objekti kot družbena imovina kmalu na začetku dodeljeni v last zadrugi.

V tistem obdobju je bil zelo pomemben petletni načrt razvoja jugoslovanskega gospodarstva. Kako se je to odražalo pri vašem delu v zadrugi?

Prvi načrt razvoja ali – kot smo ga imenovali – petletni plan, ali še krajše, petletka je na naše poslovanje imel zelo neugoden vpliv. Voden je bil centralistično iz Beograda za vso državo. Vodil ga je gospodarski svet, ki mu je predsedoval Boris Kidrič. Organ je bil razdeljen po sistemu: kmetijstvo, gozdarstvo in industrija. Plan je bil izdelan za obdobje 1947–1953. Imel je značaj državnega akta in zato ni omogočal

nobene razprave in oporekanj. Kot prizadeti smo bili popolnoma nemočni. Po tem planu je bilo za Selsko dolino predvideno: do Sela razvoj kmetijstva, ostali del doline pa pašništvo. O kakršni koli drugi dejavnosti ni bilo govora, zato tudi ne o industriji, pa čeprav je zadruga že zaposlovala 48 proizvodnih delavcev in je za seboj že imela prvo leto uspešnega poslovanja. Tako se je zadruga znašla kot tujek znotraj političnih usmeritev, s tem pa njihov nasprotnik. Stare zamere se še niso pozabile, nasprotno so se s sprejetjem načrta le še stopnjevale na potrditvi o naši napačni odločitvi.

Za razliko od industrijskih podjetij državnega značaja, ki so bila plansko vodena (proizvodni program, proizvodna oprema, oskrba z repromateriali pa celo tržišča in potrošnje) smo bili mi iz vsega tega izločeni in prepuščeni sami sebi, lastni iniciativi, lastnim odločitvam in prizadevanjem. Uveljavljeno je bilo načelo: plan 1 in plan 2, pri čemer je plan 1 pomenil planske zadolžitve in iz njega izhajajoče pravice, plan 2 pa količine, ustvarjene preko planskih zadolžitvev, s katerimi so akterji prosto razpolagali in jih prodajali po dvojni planski ceni.

Naša oskrba z repromateriali je slonela izključno na planu 2, kar je pomenilo oskrbo le s presežki, ki so jih ustvarila industrijska podjetja. Dosegljivi so nam bili le po dvojni planski ceni, kar vse je povzročalo velike težave, neredno obratovanje in zmedo v naši proizvodnji. Pahnjeni smo bili na rob, v težak položaj, brez zagotovljene perspektive. Za nas so bili pomembni viški, ki jih je ustvarjala Železarna Jesenice. Zahvaljujoč prof. Matiji Žumru z univerze v Ljubljani, ki je v Železarni opravljal strokovni nadzor, smo do teh viškov imeli dokaj omogočen dostop.

V plan razvoja gospodarstva torej nismo bili sprejeti. To je pomenilo veliko negotovost in zaskrbljenost za obstoj zadruga, saj je bila ta uvrščena komaj v 9. in celo v 11. prioritetni razred. Člani zadruga smo se zavedali, da bo razvoj mogoč s še večjimi odrekami, žrtvami in prizadevanji. V okviru teh prizadevanj za ohranitev zadruga je kolektiv po soglasnem sklepu za dejanski 10-urni delovnik prejemal le

8-urni zaslužek. Razlika zaslužka se je namenila krepitvi poslovnega sklada. Krepilo se je prostovoljno neplačano delo, ki je bilo sprejeto kot obveznost. Če je bila prvo leto obstoja zadruga obveznost prostovoljnega dela 200 ur, se je sedaj povišala na 300 ur, kar je pomenilo mesec in pol zastojnega dela na leto v korist zadruga. Vsi člani zadruga so ne oziraje se na spol dosledno izpolnjevali prostovoljno sprejeto obveznost.

Presežki planske proizvodnje, ki jih je ustvarjala Železarna, niso bili namenjeni samo nam in niso bili tolikšni, da bi zagotavljali nemoteno obratovanje. Zato je bilo pogosto, včasih tudi za dalj časa prekinjeno. V času prekinitev so se opravljala težaka gradbena dela na razširitvi prostorov. Čim se je nabralo toliko zalog, da je bil zagon proizvodnje smiselni, se je ta vzpostavila. Tako stanje je upočasnilo našo rast in slabilo zadruga ter jo delalo neučinkovito, kar je povzročalo še dodatne težave. Prisiljeni smo bili sprejemati materiale, ki nam dimenzijsko in kvaliteto niso ustrezali, vendar smo bili veseli, da smo jih sploh dobili. Šlo se je za material kot tak in za količine. Tiste materiale, ki nam niso ustrezali, smo morali dajati v dodatno obdelavo: prevlanje, prevlečenje, razrez, termično obdelavo, kar vse je pomenilo dodatne stroške. Dodatne stroške je pomenila že nabava sama, saj je bila ta mogoča le s 100-odstotnim pribitkom na planske cene. Zdrugi je bil onemogočen tudi dostop do novih proizvodnih sredstev. Nasprotno pa so bila podjetja, zajeta v družbeni plan, z njimi oskrbljena brezplačno. Onemogočen nam je bil tudi odkup proizvodnih sredstev od podjetij v družbeni lasti. Dostop smo imeli le v omejenem prostoru privatnih obrtnikov.

Leto 1947 je bilo leto nacionalizacij. Nacionalizirano se je praktično vse: večja posestva, gozdovi, lesni obrati, drugi industrijski obrati, hoteli, gostinski obrati, skratka, vse, kar je tvorilo gospodarsko osnovo. Nacionalizirana obrata sta bili tudi Sava Jesenice in Jakša v Ljubljani. Omenjeni podjetji sta bili proizvodno sorodno usmerjeni kot obrt Nika Žumra, torej v kovinsko galanterijo. Generalna direkcija kovinske industrije je za obe podjetji določila

la likvidacijo. Oprema obeh je bila razdeljena plan-skim zavezancem, kar je ostalo in za industrijo ni bilo uporabno, pa je bilo na razpolago med drugimi tudi nam. Proti plačilu smo kovinarji nabavili nekaj namenske opreme, ki je okrepila naše proizvodne zmogljivosti. Izbira je bila namenska: dvoramenska stiskalnica, avtomat za risalne žebličke, avtomat za papirne sponke, trije avtomati za tapetniške žebličke, avtomat za palične sponke in boben za drganje izdelkov. Nabavljena oprema je bila dokaj v slabem stanju, delno tudi neuporabna, zato potrebna predelav in popravil, ki smo jih opravili sami. Poleg navedene opreme smo v letu 1947 kupili še: generator za elektrarno, turbinski regulator, revolversko stružnico, ekscentrično 15-tonsko stiskalnico, stružnico za orodjarno, dva namizna vrtalna stroja, večje število elektromotorjev in veliko drobnega orodja. Z nabavo navedene opreme se nam je strojni park bistveno okrepil, proizvodnja pa primerno temu povečala.

Pristopilo se je k adaptaciji bivše Eggrove garaže in shrambe kočij. Stavba je bila opuščena, pritlična, v dokaj slabem stanju. Z adaptacijo smo jo dvignili v nadstropje in vanjo preselili poslovodstvo, blagajno in knjigovodstvo. Knjigovodstvo je po opravljeni enoletni praksi v Plamenu Kropa vodila Dragica

Demšar, p. d. Antonova.

Z dr. Francem Debevcom je bil dosežen odkup sosednje stavbe HC, znan pod imenom Ješetova garaža. Odkupljeni objekt smo adaptirali v mesecu aprilu in vanj preselili montažo mehanizmov, ki je dotlej obratovala v dokaj neprimernem prostoru, strojnici elektrarne. Prostor je bil tudi zdravstveno vprašljiv zaradi vetra, ki ga je povzročal vztrajnik turbine s premerom najmanj pet metrov. V tem prostoru je obratovala tudi polirnica in tudi zanj se je tik ob stavbi elektrarne postavil lesen provizorij, kamor je preselila svojo dejavnost.

V avgustu 1947 je bil adaptiran tudi del stavbe v posesti Gozdne uprave (konjski hlev), vanj so se preselile kovačnica, livarna in kalilnica.

Kako pa so se spoštovale pravice delavca, ali je bil v zadrugi prisoten sindikat? Kako je delovalo kadrovanje?

14. januarja 1947 je bila, čeprav v zadrugi, ustanovljena organizacija delavskega sindikata. Tudi v tem primeru kovinarji nismo bili enakovredni proletarci, vredni vključitve v panožni sindikat. Vključili so nas v sindikat komunalnih poklicev: pometaćev, dimnikarjev, brivcev, prometnih delavcev, postreščkov in drugih. Vsa naša prizadevanja v smislu stanovske

Občni zbor zadruge NIKO leta 1948.

uvrstitve so naletela na gluha ušesa in so bila neuspešna. Kot zadrufniki smo bili ponovno ocenjeni za delničarje in zato manjvredne člane družbe, da ne rečem izobčene proletarce. Iz tega, da smo svoje delovno mesto financirali sami z vplačilom deleža, so po pravilih zadruge izhajale tudi pravice do udeležbe pri dohodkih, česar iz zavesti nismo nikoli izkoristili. Očitali so nam, da nimamo nič skupnega s proletariatom, ki je v čistem mezdnem odnosu, mi zadrufniki pa da imamo drugačne možnosti.

Kot podjetje splošnega značaja smo tudi mi morali sistematizirati mesto personalnega referenta (kadrovika). To delovno mesto je takrat združevalo posebna pooblastila in je zato zahtevalo odgovarjajočega človeka. Dolžnosti kadrovika je skupaj z dolžnostjo predsednika sindikata prevzel Anton Jelenc. Značilne za leto 1947 so bile številne nove zaposlitve, ki so jih narekovale potrebe povečane proizvodnje. Izredno se je povečalo število vajencev. Njihovo število je že takrat naraslo na preko 60. Omejene možnosti izobraževanja za poklic so ob vse večjem interesu narekovale dodatne možne rešitve. Po iskanju so se našle v sorodnih ustanovah: Plamenu v Kropi in Verigi Lesce. Tja smo napotili vse tiste, ki jih zaradi omejenih možnosti sami nismo mogli vključiti v uk.

Tudi vajence se je zaposlovalo gospodarno. Večina jih je bila zaposlena v ključavničarskem oddelku na izdelavi štedilnikov in uslugah krajanom, ki jih je takrat zadruge še opravljala za vso dolino. Tu se je izvajala tudi selekcija za zahtevnejše poklice.

Kraj je v tem času premogel tudi večerno strokovno šolo za pridobitev teoretičnega znanja. Vodil jo je upravitelj Zajec, strokovne predmete za kovinarsko stroko pa je predaval Matevž Šmid.

V zadruzi ste izdelovali več izdelkov. Je bila na izdelkih tudi oznaka imena zadruge?

V avgustu 1947 se je pristopilo k signiranju izdelkov z našim imenom NIKO. Do tedaj smo jih proizvajali in prodajali še vedno pod naslednjimi oznakami: za risalne žebličke ATLANTIC, za papirne sponke pa STIO in MEPHISTO.

Po direktivi IZOS-a je bil za to leto izdelan prvi OBOL.

Ali je obstoječi proizvodni program zagotavljal zeleni razvoj?

Zagotovo ne. Proizvodi so bili namenjeni le notranjemu, domačemu tržišču. To pa je imelo dokaj konstantne potrebe, vendar še teh zaradi pogostih zastojev, ki so bili posledica splošnega pomanjkanja surovin kot zastopavljanja zadruge pri oskrbi z njimi, nismo pokrivali.

Proizvodni program se je vseskozi dopolnjeval z raznimi drobnimi izdelki v velikih serijah.

Kot sem že omenil, je oskrba s surovinami šepala, ali bolje rečeno, je bila katastrofalna. Dogajalo se nam je, da smo namesto hladno valjanih trakov prejeli črno pločevino, namesto žic betonsko ali palično železo, kar nas je primoralo v izdelavo izdelkov, ki z našo usmeritvijo niso imeli nobene zveze. To so bili razni ključavničarski izdelki, ki so se izdelovali na pol ročno v manjših serijah.

V pogledu oskrbe s surovinami je bilo problematično zlasti leta 1949 in tudi še del leta 1950. Tako stanje je pogojevalo odločitve v novo smer zaposlitev, v težaka gradbena dela.

Že v letu 1948 smo pričeli s pripravami na gradnjo 350 metrov dolgega betonskega tlačnega cevovoda za HC (elektrarno). Projekt zanj je izdelal inž. Milovan Pleskovič iz Zavoda – projekt nizke gradnje iz Ljubljane, pravzaprav je bil ves hidrotehnični projekt HC njegovo delo. Premier betonskih cevi je 110 centimetrov, njena teža pa približno dve toni. Za celotno dolžino cevovoda (približno tisoč metrov) so bile cevi izdelane v lastni režiji, z lastno delovno silo. Strokovno je delo vodil Jože Mohorič, p. d. Poverba. Model za izdelavo cevi je izdelal mojster Janez Jelenc, p. d. Šlosar. Prve cevi so bile izdelane že jeseni 1948, le en model pa je omogočal dnevno zalitje le dveh kosov betonskih cevi. Izgradnja cevovoda je potekala v treh etapah. Prva etapa je potekala od Škrjevca do takratne elektrarne, druga etapa z zgraditvijo zajetja v Plnadi in povezava s cevovodom na Škrjevcu ter izgradnja vodnega stolpa,

tretja etapa od stare elektrarne do novozgrajenega vodnega stolpa nove HC, oz. do vodnega mlina ob izlivu bajerja v Soro.

K gradnji prve etape se je pristopilo 10. maja 1949. Vsa razpoložljiva delovna sila se je preusmerila v to delo, ki je pomenilo pravi faraonski podvig. Le kramp, lopata in samokolnica so bili orodje, s katerim je kolektiv prekopal cel Racovnik, pripravil podlago in nanjo položil številne težke betonske cevi. Prva etapa je bila dokončana 6. avgusta 1949, kar zgovorno dokazuje betonsko vodilo takrat zgrajene in danes opuščene zatvornice na Škrjencu. Obrat je bil začasno ustavljen. Redna zaposlitev v zadrugi se je sedaj spremenila v prostovoljno udarniško delo, ki smo ga združniki ne glede na spol zavestno izpolnili. Uspešno zaključena prva etapa je temeljila izključno na prostovoljnem udarniškem delu.

Čeprav kot združna organizacija nismo bili vključeni v petletni načrt razvoja gospodarstva Jugoslavije, smo tako kot podjetja v državni lasti na zahtevo MIR-a morali vzpostaviti in voditi plansko službo, katere naloga je bila planiranje proizvodnje, surovin in kadrov. Planiranje proizvodnje je slonelo na dokaj trhljih nogah, ker je bilo v popolni odvisnosti od razpoložljivih surovin, ki so nam bile dobavljene. Zatikalo pa se je tudi pri kadrih. Ne glede na to, da je bilo v kraju še vedno na razpolago dovolj nezaposlene delovne sile, ki je le čakala na vpoklic, smo na novo lahko zaposlovali le na podlagi odobritve MIR-a, s katerim se je redno mesečno usklajeval celoten plan. Iz teh uskladitev je izhajalo tudi odobreno število živilskih nakaznic za takrat uveljavljeno racionalizirano prehrano. Brez odobritve živilske nakaznice je bila vsaka zaposlitev nemogoča. Planska služba, družbeno zelo pomembna in izvajana pod stalno kontrolo, je bila vzpostavljena že v juliju 1948. Na začetku jo je vodil Anton Jelenc, toda le krajši čas. Nasledil ga je Štefan Primožič.

V avgustu 1948 je na ustanovnem občnem zboru Zveze železarjev krajevne industrije v Ljubljani predsednik Rebula javno izpostavil in ožigosal za drugo NIKO kot negativen pojav, ki daje komodno življenje petim ljudem, medtem ko so vsi ostali iz-

koriščani. Iznesenih je bilo še več kritičnih pripomb na škodo našemu ugledu. Zadruga je na izneseno izjavo sicer reagirala, ni pa je mogla utišati.

Sledile so vse mogoče kritike in ovadbe na oblastne, politične organe in organe pregona. Ena takih ovadb je bila naslovljena na sam vrh GS FLRJ, na Borisa Kidriča. Obtoženi smo bili, da se pod dežnikom združništva skriva skupina špekulantov, ki tam vedri in čaka novih časov. Gledano z današnjimi očmi – nič posebnega, bilo bi le hudomušno ali škodoželjno obrekovanje, porojeno iz zavisti. Takrat pa so bili časi drugačni. Če je bilo potrebno, se je vsaka laž potencirala, kaj se je iz tega lahko izcimilo, je znano. Najmanj, kar je lahko sledilo, je bil odvzem prostosti in napotitev v enote DKD na prevzgojo.

Za čuda pa se to v našem primeru ni zgodilo. Nasprotno, rezultat vseh obrekovanj in ovadb je bil v končni fazi za kolektiv presenetljivo pozitiven.

Leto 1949 je v marsičem pomenilo prelomnico. Predvsem v smislu ureditve odnosov z Zvezno upravo za napredek proizvodnje v Beogradu, iz katerih so sledile usmeritve novega proizvodnega programa. Zanj pa so značilni tudi velike težave s preskrbo surovin, ki so že ogrožale poslovanje, iz tega sledeča široko zastavljena akcija prostovoljnega dela gradnje cevovoda za HC skozi Racovnik pa tudi kadrovske zamenjave v samem vrhu vodstva zadruge ob koncu leta.

Prvo prelomnico pomeni prehod v proizvodnjo zahtevnejših izdelkov, na program finomehanike.

Na tržišču je bilo tako splošno pomanjkanje blaga na tržišču kot tudi risalnega orodja za tehniško risanje. Tovarna Iskra v Kranju se je pripravljala, da to proizvodnjo usvoji v serijski proizvodnji. V tej smeri je že pripravila nekaj konstrukcij pa tudi že izdelala nekaj orodij. Še preden pa so opravili razvoj, so prejeli nove planske zadolžitve in je zato niso uresničili. Vse doseženo nam je ponudila v odkup. Program risalnega orodja je močno sovpadal s programom, ki smo ga izvajali mi. Zadruga se je hitro odzvala, saj je bil zanj dokaj zanimiv, in odkup potrdila. Zahteval je veliko vložnega dela ob majhni porabi materialov, ki jih je tako ali tako ved-

no primanjkovalo. Pomemben je bil tudi transport, kar v tistem času za Železnike ni bilo nepomembno. Dobrodošel je bil tudi prehod od uporabe izdelkov črne metalurgije kot najbolj kritičnih pri oskrbi na uporabo barvnih kovin, ki niso bile tako nedosegljive. Pri odločitvi je imela svojo težo tudi predvidena boljša finančna udeležba v ceni proizvoda. Takoj po dobavi se je pristopilo k dokončanju orodij in priprav ter ureditev dokumentacije za izdelavo prototipa in poskusne serije kolekcije I.

Konec meseca junija 1949 se je zadruga udeležila prve povojne razstave razvoja obrti v Ljubljani. Geslo razstave je bilo "Železniki nekoč in danes". Železnike nekoč smo predstavili s staro železarsko dejavnostjo, maketo plavža in vigenca z gibljivimi figurami talilcev in kovačev na motorni pogon. Železnike danes pa smo prikazali s takratno proizvodnjo kovinarjev, izdelki pisarniške galanterije. Razstava je bila zelo odmevna, za nas pa zelo pomembna.

Na razstavi se je med obiskovalci na izložbenem prostoru pojavil tudi predsednik GS FLRJ Boris Kidrič. Pozdravil se je s predstavniki zadruga in jih ogovoril: "Torej, to ste vi?" Vprašanje je bilo dvoumno. Pomenilo pa je, da se je s tematiko NIKO že ukvarjal, vprašanje je bilo le, v kakšni smeri. Razstavo si je dodobra ogledal, se razgovoril in na naše presenečenje izrazil svojo pripravljenost, da nam

pomaga. To pa je bilo več kot to, na kar smo bili pripravljeni. Po tem obisku so se zadeve na vseh področjih, čeprav ne takoj, obrnile v pozitivno smer.

Obratovanje proizvodnje je bilo v mesecu maju 1949 zaradi pomanjkanja surovin ustavljeno. Vsa delovna sila se je preusmerila na prostovoljno delo gradnje cevovoda skozi Racovnik. Akcija prostovoljnega dela je potekala vse do sredine septembra 1949, ko je bil cevovod usposobljen za dovod vode na HC, ki je bila ponovno stavljena v pogon.

Medtem so se nabrale tudi manjše količine surovin, ki so za nekaj časa omogočile upostaviti redno obratovanje.

Zdaj je steklo tudi kolesje v Beogradu. V mesecu avgustu 1949 nas je kot prvi obiskal predsednik Uprave za napredek gospodarstva LRS inž. Osredkar, ogledal si je obrat, se pozanimal o poslovanju ter izpostavil vprašanje morebitne pripravljenosti zadruga za sodelovanje z njihovim organom. Z odgovorom nismo oklevali, saj nam je pomenil rešitev. Obisk je dobil pozitivno oceno.

Že v septembru 1949 je bil voden razgovor pri Planski komisiji LRS, pri oddelku za proizvodnjo, z inž. Jamarjem, na katerem smo prejeli zagotovilo, da njegov forum vidi naše podjetje kot potrebno republiški industriji, ker je naravno utemeljeno v svojem območju, iz katerega ima črpati delovno silo, in zato

Gradnja cevovoda na fotografiji: levo Šuštar Ciril, spredaj Torkar Jože, desno Dolenc Anton zadaj ostale delavke Nika.

Gradnja betonskega cevovoda od zajetja v Plnadi do HC na Racovniku. Fotografirano v juniju 1949.

misel na njegovo ustavitev ni utemeljena. Republiška planska komisija da bo podjetje planirala, zaželen je le spremenjen proizvodni program, vendar ne tako, da bi bila sedanja fabrikacija opuščena. Ta konferenca je bila prva, na kateri nam je bilo nakazano od forumov oblasti pozitivno stališče do obstoja in obljubljena pomoč oblasti našemu delu.

27. septembra 1949 sta zadrugo obiskala inž. Osredkar in pooblaščen zastopnik SUZUP-a inž. Miloš Brelih. Obisk je imel le spoznavni in informativni značaj. Le dva dni kasneje je inž. Brelih obisk ponovil, zdaj že z nalogo, da ugotovi, kaj zadruga je, kaj predstavlja in kakšna je njena organizacija. Inž. Brelih se je zdaj v Železnikih zadržal cel mesec. V tem času je podrobno preučil zgradbo zadruge, njeno organizacijo, poslovanje in tehnološko sposobnost proizvodnje. Prisoten je bil na sejah uprave in celo na rednih četrtkovih sestankih kolektiva, ki so bili uvedeni kot stalna praksa za informiranje in reševanje zadev skozi vsa leta obstoja zadruge. Po mesecu spoznavanja in zasledovanju stanja v zadrugi je o njej podal tako ugodno poročilo, da se je nad njim navdušil celo Kidrič. Tudi inž. Brelih je v času bivanja pri nas izpostavil vprašanje naše pripravljenosti sodelovanja s SUZUP-om. Brez zadržkov je bil tudi njemu dan pozitiven odgovor. To je bil vseskozi naš cilj, ki je pomenil izhod iz krize, ki je bila vsa leta naš stalni gost. Zdaj se je iskalo področje vključitve, in kaj naj bo naš bodoči proizvodni program. Vodstvo zadruge je predlagalo program laboratorijske opreme in ta je bil po oceni inž. Breliha zanje sprejemljiv. Idejno je temu programu botroval prof. Matija Žumer, laboratorijski človek – strokovnjak, ki so mu bile razmere na tem področju glede oskrbe dobro znane.

12. decembra 1949 je zadruga prejela poziv, naj se njeni predstavniki v najkrajšem času javijo v SUZUP-u Beograd zaradi nadaljnjih ukrepov in določil. S polnimi pooblastili pri odločanju je zadruga imenovala trojko: Niko Žumer, Anton Jelenc in Štefan Primožič, vendar z napotilom, da mora vztrajati na obstoju podjetja in da se od sedanjega proizvodnega programa mora zadržati izdelke, ki se izdelujejo

na avtomatih mehanizma za registratorje, reševati pa je treba vprašanje izdelave šestil. Zahtevo, naj se naši predstavniki javijo na GS FLRJ in na prej navedeni upravi, je izdal predsednik Boris Kidrič. Naši predstavniki so bili sprejeti v soboto, 17. decembra 1949. Na tem sprejemu je bila izrečena pohvala za do tedaj opravljeno uspešno poslovanje in dano poročilo za obstoj zadruge in njen razvoj. Predlagani program laboratorijske opreme je bil zadrugi dodeljen brez pripomb. Preusmeritev v program laboratorijske opreme je bila s tem dokončna. Do besede so prišli tudi predstavniki zadruge, Kidrič jih je z zanimanjem poslušal. Nanj je trojka naredila tako ugoden vtis, da jih je povabil ponovno na pogovor še naslednji dan. Zagotovil je vsestransko pomoč države, tako v strojni opremi kot finančnih sredstvih, za dogovorjeni program. Sklenila naj bi se pogodba za dobo petih let, govora pa je bilo tudi o gradnji potrebnih tovarniških prostorov, kar naj bi se opravilo že v letu 1950. Zagotovil nam je tudi oskrbo s surovinami za dobo šestih mesecev. Mar smo mogli pričakovati še več!

Kolektiv je zaskrbljeno spremljal obisk, pa čeprav so se v zadnjem času kazali pozitivni premiki. Še vedno je pomenil negotovost. Trojka je bila namreč v Beogradu zadržana cel teden. Oddahnili smo se šele, ko so se vrnili in poročali o poteku razgovorov, ki so v bistvu pomenili podporo našemu dotedanjemu delu.

Zadruga je bila začasno oprana obtožb in sumničenj. Odpirala se je nova perspektiva, kar vse je močno vplivalo na stanje morale v kolektivu.

Zdaj je zadruga dobila novo proizvodno področje in bila po večletnih prizadevanjih in životarjenju vključena v petletni plan razvoja gospodarstva FLRJ, kar je pomenilo rešitev njenega obstoja.

To pa je bila druga prelomnica na poti našega razvoja v tem letu. Razvoj programa proizvodnje je sedaj krenil v popolnoma novo smer. Uspehi poslovanja zadruge pa niso ostali znotraj njenih zidov. Postali so znani javnosti in že so izzivali zavist in celo sovražstvo do zadruge, posebej do njenega vodstva. Nastala je prava gonja, tako v kraju kot v

različnih političnih in oblastvenih forumih. V kraju se je oblikovala skupina samooklicanih veljakov, ki so obvladali politični prostor ter bili podpihivani tudi od zunaj. Zadruga oblika podjetja je bila zanje neprebavljiva, enako pa tudi za druge, ki so se sicer prištevali k avantgardi. Vsakdo na izpostavljenem položaju, ki se ni uklonil, je bil onemogočen. Taka usoda je doletela Matevža Šmida pa tudi Štefana Primožiča. Gonja se je stopnjevala do stopnje, ko so predsedniku zadruga Žumru stregli celo po življenju.

Leto 1949 je bilo s tem zaznamovano. Težak položaj v proizvodnji, ki je bila zaradi pomanjkanja surovih zaustavljena, zaposleni delavci pa pozvani k prostovoljni gradnji cevovoda. V kraju so se pričele širiti trditve, da je za vse prisotne težave kriv predsednik zadruga Žumer.

Stopnjevale so se obtožbe, da surovin na razpolago ne bo toliko časa, dokler bo predsednik za druge on. Čeprav je bil Žumer trdnega značaja in neuklonljiv, je tokrat pod omenjenimi obtožbami klonil. Krivda, ki so mu jo nprtili, je bila pretežka in ni bil voljan prevzeti odgovornosti za morebitno brezposelnost ali celo zaprtje obrata. 14. septembra 1949 je zato podal odpoved z mesta predsednika za druge, obenem pa je odpovedal službo poslovodje s 1. oktobrom 1949.

Na podlagi njegove odpovedi je bil sklican izredni občni zbor zadruga, na katerem je bil za njegovega naslednika izvoljen Anton Jelenc. Žumra se je pregovorilo, da je še naprej opravljal službo poslovodje. Kmalu pa so nastopila trenja, ki so botrovala Žumrovi odločitvi, da prekine delovno razmerje z zadrugo. Dogodki, ki so sledili, so po sklepih upravnega in nadzornega odbora zadruga začasnega predsednika imenovali Matevža Šmida. Šmid je dolžnost kljub osebnemu negodovanju sprejel pod pogojem, da ga bo opravljal le do naslednjega občnega zbora zadruga, ki naj bi bil v februarju naslednjega leta. V vmesnem času je Jože Mohorič pregovoril Žumra, naj odstopi od svoje namere ter naj na rednem občnem zboru ponovno izpostavi svojo kandidaturo, kar je Žumer tudi storil in bil ponovno izvoljen za

predsednika zadruga.

Nastopilo je leto 1950 – peto leto našega dela. Za razliko od prejšnjih let smo bili sedaj upravičeno polni optimizma, zazrti v boljšo prihodnost. Na vidiku je bila proizvodnja risalnega orodja. Ta je uspela in 8. junija 1950 je bilo izdelanih že šest vzorčnih garnitur kolekcije I. Glavni nosilci razvoja so bili: Anton Rodič, Janko Šmid st., p. d. Froncov, in Jože Zupanc, p. d. Lokačov. Prednost dogajanju v podjetju je bila poslej namenjena novemu programu. Iskalo se je možnosti hitrega osvajanja izdelkov. Že v januarju nas je obiskal direktor SUZUP-a iz Beograda Angel Preatoni. Prinesel je že nekaj vzorcev bodočih izdelkov. Za začetek se je usvojilo: razne prižeme, laboratorijske klešče, držala za epruvete in še nekaj drugih drobnih pripomočkov. Večja in pomembnejša izdelka, ki naj bi jih v nadaljevanju tega programa osvajali, sta bila analitska in precizna tehtnica. Oba izdelka sta bila za nas popolna novost. Bila sta nam popolnoma tuja, še nikoli ju nismo videli. Kvalifikacijska sposobnost posameznikov pa je bila na nivoju, ki je zagotavljal uspešen pristop. Da bi bil prehod na nove izdelke olajšan, je bilo z direktorjem SUZUP-a Preatonijem domenjeno, da bo zadruga poslala na prakso k Francu Pretnerju v Železarno na Jesenice dva naša delavca, ki bosta sodelovala pri izdelavi prototipa analitske tehtnice.

Pretner je bil inteligenčen in podjeten mož, po strokovnosti mojster za izdelavo tehtnic ("Waagenmeister"), zagotovo pa ne strokovnjak za zahtevne analitske tehtnice. V okviru Železarne Jesenice je razvijal oddelek za izdelavo tehtnic velike tonaže in tehtnic, vgrajenih na železniške vagone, torej tehtnic, ki so tehtale tone, ne pa miligrame. Kako je bil za vodenje omenjene prakse izbran on, nam ni bilo znano. Gotovo ne po profesiji, pač pa po planu. V prizadevanju za pridobitev znanja, ki naj bi se preneslo v našo zadrugo, sta bila tja napotena na dvo-mesečno prakso visoko kvalificirani delavec Milan Weber in Štefan Primožič. Po opravljeni praksi sta doma pristopila k izdelavi lastnega prototipa novega izdelka analitske tehtnice. Nato sva odšla za dva meseca na prakso še midva z Jožetom Fajfarjem. Naj

NIKO Zadruga
na 2. Razstavi
obrta leta 1950
v Ljubljani.

povem, da se tam fines, ki jih ta izdelek zahteva, nismo priučili in so ostale v osvajanju nam samim. Če bi vzorčni primerek imeli doma, bi ga z lahkoto posneli sami. Prototip je bila enoskodelična analitiška tehtnica s stalno obremenitvijo 200 gramov in občutljivostjo 0,001 grama. Vgrajeno je imela kombinirano mehansko in optično odčitavanje teže tehtanega predmeta. Njena funkcija je bila zasnovana na odvzemanju uteži za vrednost tehtanega predmeta, tako da je bila obremenitev tehtnice vedno konstantna. Prototip je bil mehansko izdelan v nekaj mesecih. Težave pa so nastopile, ko naj bi tehtnica odigrala svojo vlogo. Seštevanje in odštevanje odvzetih uteži nikakor ni bilo skladno z odčitkom na skali. Odstopanja so bila sicer minimalna, 2 miligrama v plus ali minus, vendar zadostna, da bi bila tehtnica neuporabna. Z odvzetimi utežmi so se dosegali različni odčitki, kar je pomenilo, da uteži ne odgovarjajo dejansko nazivni teži. Možnosti, da bi to preverili, pa nismo imeli. Edini, ki je tako tehtnico posedoval, je bila univerza v Ljubljani. Prav ta pa je bila tista, ki nam je justažo uteži, vgrajenih v prototip, opravila, vendar ne dovolj natančno.

Zadruga je osvajala nove, zahtevnejše proizvodne programe. Kako se je nadaljeval razvoj in kakšne so bile možnosti reklamiranja na tržišču? Kako ste izvajali strokovno izobraževanje?

Tudi v letu 1950 smo se udeležili gospodarske razstave v Ljubljani. Tedaj smo že imeli obveznost do Zvezne uprave za napredek gospodarstva, ki je razvoj tehtnice spremljal. Ker prototipa enoskodelične tehtnice nikakor nismo uspeli usposobiti za zanesljivo tehtanje, smo z vsemi močmi pričeli usvajati prototip dvoskodelične analitiške tehtnice in jo na tej razstavi že uspešno predstavili. Ta je potem ostala reden produkt laboratorijskega programa polnih 20 let. Več let ga je uspešno vodil Štefan Primožič. Velike pozornosti so bile deležne razstavljene garniture šestil, ki so bile za večino obiskovalcev bolj opazne in razumljive. Strokovni krogi pa so razumljivo več poudarka namenjali laboratorijskim izdelkom, analitskim tehtnicam. Nove izdelke je tržišče sprejelo z navdušenjem. Proizvodni program se je močno okreplil in postal pomembnejši. Za dosežke v proizvodnji in doseženo kvaliteto izdelkov, ki so bili razstavljeni, je bilo zadrugi podeljeno posebno pri-

znanje in srebrna plaketa.

Nove zadolžitve pri usvajanju proizvodov so razvoj enoskodelične analitske tehtnice odmaknile za nedoločen čas, počasi je tonil v pozabo. Za povezavo med akterjema zadruga NIKO kot nosilcem razvoja in proizvajalcem ter Zvezno upravo za napredek proizvodnje kot gospodarskim forumom in organizatorjem je bil postavljen poseben delegat, že imenovani Angel Preatoni iz Primorske. Imel je posebna pooblastila, ki so posredno omejevala našo samostojnost. Temu primerno se je kot delegirana avtoriteta tudi obnašal. Vse poslovanje z Zvezno upravo je potekalo preko njega. Omogočena nam je bila redna oskrba s surovinami, to pa je pomenilo redno obratovanje. Odprla pa se nam je še druga možnost: priprava predloga za nabavo nove opreme za izvajanje razvoja dodeljenega programa. Že prvo leto je bilo v tem pogledu uspešno. Zdaj prvič smo dobili dostop do nabave nove opreme. Sklop te opreme so sestavljali: dve stružnici Prvomajska - TES 3, skobeljni stroj Prvomajska - KB 500, rezkalni stroj Prvomajska - UHG 1400, dva vrtna stroja Prvomajska Stb 40, stiskalnica Ivo Lola Ribar 100 t. Nova oprema je predstavljala srž strojne opreme, ki smo jo do tedaj posedovali, z njo pa so bili

dani pogoji za hitro rast visoko vredne proizvodnje. Z uvedbo novih proizvodov - vzporedno se je razvila precizna laboratorijska tehtnica, so v proizvodnji nastali popolnoma novi pogoji in nove zahteve. Odločilen je bil človeški faktor, to je višje usposobljeni kader. Odslej so bile odločujoče stotine milimetra, ki jih vsakdo ni zmoget. V tej smeri smo se veliko prizadevali za pridobitev tako teoretičnega kot praktičnega znanja. Prirejali so se tečaji za strgarski in ključavničarski poklic posebej za ženske. Delavce se je pošiljalo na prakso v razne industrijske obrate za pridobitev znanja vodenja industrijske proizvodnje, kontrole, kaljenja in še drugih usmeritev. V delo poučevanja so bili vključeni tudi zunanji sodelavci, ki so poučevali kovinarje obeh spolov doma na delovnih mestih. Podeljene so bile tudi prve štipendije za izobraževanje na strokovnih srednjih šolah. Skratka, nova proizvodnja je v marsičem terjala nov profil kovinarja, usmerjenega v precizno mehaniko, ki je kot najprimernejša botrovala hitremu razvoju in napredku Selške doline. Pri tem smo imeli veliko sreče. Naš domači kovinar je zmoget premagati in uspešno rešiti vse naloge, pa naj so bile še tako težke.

Tečaj za delavke v zadrugi NIKO leta 1950. Strokovni vodja Matevž Šmid - teorija in Jože Mohorič - praksa.

Hiter razvoj zadruga je v kolektiv prinašal zadovoljstvo, obenem pa dodatne skrbi. Kako pa se je ob teh razmerah odvijalo kulturno življenje?

Združna organizacija je imela vseskozi demokratičen značaj vodenja podjetja. Vsakoletni občni zbori, na katerih se je široko tolmačilo, obravnavalo in sprejemalo rezultate poslovanja preteklega leta, so bili z ozirom na dosežene uspehe pravi praznik, prava dušna hrana zaposlenim. V takem vzdušju so se sprejemale naloge in obveze za nadaljnje delo. Izredno razgibano je bilo sindikalno delo. Znotraj njega zlasti kulturna sekcija. Ustanovljen je bil pevski zbor in dramska sekcija, ki je bila praktično pretežna nosilka kulture v Železnikih. Vsako leto, predvsem v zimski sezoni, je postavila na oder najmanj dve dramski predstavi, da o raznih proslavah in akademijah ne izgublamo besed.

Vzporedno z razvojem proizvodnje pa so se gotovo izvajale ostale aktivnosti na gradbenem področju in področju reševanja stanovanjskih problemov kolektiva?

Z zaključkom prve faze graditve cevovoda za HC skozi Racovnik se je nadaljevala priprava načrtov in investicijskega programa za dokončno zgraditev. Kot sem že omenil, je načrt za hidrotehnični del pripravil inž. Milovan Plesković. Za prizidek k vodnemu stolpu, tj. strojnico s stanovanjem strojnika, pa Marjan Masterl. Načrti so prestali revizijski pregled in bili pripravljeni za izpeljavo načrtovane gradnje. Gradnja nove HC je postala dejstvo.

V obrisih je zorela tudi misel na gradnjo novega proizvodnega obrata. Ob nenehnem porastu zaposlenih se je predvidevala graditev novih stanovanj, za kar smo potrebovali velike količine gradbenega materiala. Tudi v tem je zadruga imela razumevanje in interes. Načrtovala je samostojno izdelovanje zidakov, s katerimi bi zagotovili in zadovoljili predvidene potrebe, pa tudi potrebe doline kot celote. Na ta način bi se gradnja posamezniku bistveno pocenila. V ta namen so bile opravljene obsežne geološke raziskave na grebenu med Rudensko in Podlonsko

grapo, ledinsko ime Kovnik, Bele trate, Dašnjica. Celotno področje naj bi sestavljala glina. Ugotovljene količine gline naj bi zadostovale za dobo 150 let pri štirimilijonski letni proizvodnji zidakov. Ob tako ugodni raziskavi se je zadruga odločila nabaviti opremo za izdelavo opeke, katere zmogljivost je predstavljala vrh vseh tedanjih slovenskih proizvajalcev opeke. Opekarna naj bi v perspektivi svojo dejavnost razširila še na področje izdelave elektroporcelana, zahtevam zanj je po raziskavah odgovarjala kvaliteta gline v Dolenji vasi. Opekarna, locirana na Kovniku, je postala realnost. Dolenja vas pa je bila odložena na kasnejši čas, nikoli pa ni prišlo do realizacije.

Proizvodne usmeritve so se krepile. Kam je bilo poslej usmerjeno vaše delo?

Največ energije je bilo še vedno usmerjeno na utrditev proizvodnega procesa znotraj programa laboratorijske opreme. Velik napredek je zaslediti v proizvodnji analitskih tehtnic, preuredila in izboljšala se je konstrukcija precizne tehtnice, katere proizvodnja je sedaj tudi že potekala. Usvojena je bila proizvodnja preciznih uteži za obe vrsti tehtnic. Program risalnega orodja je bil dopolnjen s kolekcijo II. Velika prizadevanja in vlaganja v izboljšanje kvalifikacijske strukture zaposlenih niso ostala brez uspeha. Kvaliteta proizvodov je bila v stalnem porastu. Vloga vajeiškega oddelka pri proizvodnji štedilnikov in raznih uslug se je znatno skrčila. Preusmeritev v precizno mehaniko je narekovalo tudi spremembe v zaposlitvah in učnem načrtu za vaje.

Značilno za leto 1951 je, da se je pojavil zastoj v prodaji mehanizmov, kar je bilo prvič od začetka njegove proizvodnje v letu 1946. Blokada je bila popolna. Posledično smo bili prisiljeni to proizvodnjo ustaviti. Vse bolj smo bili prepričani, da so se napovedi o petletnem zagotovljenem delu uresničile, da se bomo tej proizvodnji morali dokončno odpovedati. Blokada je trajala le tri mesece. Prodaja je ponovno oživela, z njo pa tudi proizvodnja v povečanih količinah.

V organizacijskem pogledu je bila zadruga pri-

morana k spremembi tistega dela pravil, ki je določal višino zadružnega deleža na 10 tisoč dinarjev. Zunanji faktorji so to še vedno imeli za navadno delničarstvo in oviro za normalno zaposlovanje posameznika. Skupščina zadruge je sporni člen revidirala in določila novo višino deleža na tisoč dinarjev.

Cene repromaterialov črne metalurgije so se gibale od 7 do 12 dinarjev za kilogram. Čez noč so se dvignile na 20 dinarjev. Razliko v ceni je bilo treba doplačati banki. To je za nas pomenilo nepremostljivo težavo. Izgnili smo se ji na tak način, da so se surovine, ki so bile na zalogi in so bile nekurantne, začasno umaknile iz skladišča, s tem so se izognile popisu. Pristopilo se je k predelavi treh avtomatov, kupljenih pri nacionalizirani firmi Jakša, in se in jih usposobilo za proizvodnjo žičnikov. Veriga Lesce je opravila potrebno predelavo nekurantnih surovin na zahtevane dimenzije žice in proizvodnja žičnikov je stekla brez večjih problemov. Rezultat je bil tako ugoden, da se je z dohodkom, ki je bil ustvarjen, pokrilo stroške nabave opreme HC in njeno izgradnjo.

Torej so vam bile odprte še dodatne možnosti za gradnjo in opremo HC?

Gradbena dela na HC so se v celoti izvajala v lastni režiji. Vse poletje 1950 so se izdelovale betonske cevi. 16. avgusta se je pričela izpeljava druge faze cevovoda od Plnade do Škrjevca in izgradnja vodnega zajetja v Plnadi. Sam sem dobil nalogo, da pripravim teren za položitev cevi od zajetja skozi vodne naprave Talerjeve in Eggrove žage. Visok kamniti nasip, nosilec lesenih rak, zatvornic in štiri vodna kolesa premera 5 metrov so bile naprave, ki smo jih morali najprej odstraniti. Ob takih napravah sem se počutil sila neobglenega, posebno, ker je bilo vse to delo treba opraviti z golimi rokami. Po reku »Delo pravi: Ne glej me, zgrabi me« smo tudi mi z veliko truda nalogo uspešno opravili. Naj povem, da smo zadružniki že k prvi izgradnji cevovoda pristopili z lastnim orodjem. Vsakdo je od doma prinesel, kar je premogel: kramp, lopato, sekiro, žago, cepin, vrželo, samokolnico, zidarsko orodje in podobno. Zadruga je priskrbela le šest samokolnic. Veliko tega

orodja je bilo uničenega, veliko se ga je porazgubilo, vendar za to ni nihče terjal odškodnine.

Še v tem letu je sledila izgradnja vodnega stolpa. Princip delovanja elektrarne je slonel na fizikalnem principu dveh posod (zajetje – vodni stolp), medsebojno povezanih s cevovodom. Pri tem je bila izkoriščena višinska razlika zemljišča 11,6 metrov, kar je predstavljalo potrebno višino vodnega stolpa bodoče elektrarne. Zopet je celoten kolektiv pristopil k gradbenemu delu na prostovoljni osnovi. Kopali so se temelji za vodni stolp in postavljali so se leseni opaži (te so postavljali strokovnjaki pod vodstvom tesarskega mojstra Matevža Šolarja, p. d. Muhovca iz Selc). 9. oktobra 1950 se je pričelo betonirati temelje, nato pa vse do vrha vodnega stolpa neprekinjeno 12 dni in noči, v dveh izmenah po 12 ur. Delo je bilo razdeljeno med moško in žensko delovno silo. Moški so pripravljali beton, armaturo in opravljali betonažo, ženske pa so celotno količino betona znosile na mesto vgradnje. Po dve in dve v ročkah z ročaji, obteženi z betonom, so neprenehoma 12 ur v izmeni po zgrajenem lesenem mostišču, vseskozi navkreber vedno višje, vse do vrha tovorile svež beton do mesta, kjer so ga odlagale. V tem času so na poti navzgor in navzdol v eni izmeni prepešale 18 kilometrov. Naj povem, da so bile stene stolpa v spodnjem delu preseka debele preko ene ga metra, proti vrhu so se tanjšale na presek 0,40 metra. V gradnjo elektrarne je bilo vloženo 351 ton cementa, 1250 ton gramoza, 15 ton raznega železa. Vsa ta teža se je do vgraditve na svoje mesto vsaj trikrat ročno prelagala. Takrat nismo poznali ne nakladalcev, ne kiperjev, ne dvigal, ne vibratorjev. Vse to so opravile gole roke! Beton je bil zgoščen do nepropustnosti, kar je bil pravi dosežek oz. potrditev kvalitetno opravljenega dela. Edini pripomoček, ki nam je bil na voljo, je bil mešalec za beton, ki pa je bil v tako slabem stanju, da je zahteval neprekinjen dežurni nadzor. Delo je bilo opravljeno z veliko ljubeznijo in navdušenjem. Vseh 12 dni je vladalo neverjetno razpoloženje. Toliko tekmovanja, smeha, toliko dovtipov in petja zagotovo ni bilo prisotnega pri nobenem do tedaj opravljenem delu. Vrh je bil

dosežen 31. oktobra 1950 ob osmi uri zjutraj. Sledil je likof, ki je prešernost še povečal. Gradbeni poseg za to leto se je s tem dnem na IHC zaključil. Prizadevnost in delavnost udeležencev te akcije je vredna vsega občudovanja in je neponovljiva. Organizacijo dela sta vodila Niko Žumer in Matevž Šmid, strokovno izvedbo pa Jože Mohorič in Franc Šubic – vsak v eni izmeni.

V tem času je bila za obratovanje usposobljena tudi opekarna, locirana ob cesti Češnjica–Rudno, v bivši Demšarjevi – Blaškovi čresljarni. Poizkusno obratovanje je bilo opravljeno 15. oktobra 1951. V skrbi za reševanje stanovanjskega problema zaposlenih je zadruga graditeljem, članom zadruga, nudila pomoč z dodelitvijo 20 tisoč kosov zidakov. Tako podeljevanje pomoči je bilo v veljavi štiri leta, nakar je bilo nasilno prekinjeno. Uveljavljen je bil ukrep, po katerem so bile vse nagrade v naravnih oblikah prepovedane. S tem ukrepom so bili zadružniki bodoči graditelji močno prizadeti, kar je povzročilo veliko slabe volje.

Naj omenim, da so bile v tistem obdobju zelo aktualne mladinske delovne akcije, za katere se je propagiralo, da so šola mlademu rodu. Mobilizacija v mladinske delovne brigade je bila široko propagirana in izvajana na celotnem terenu, posebno tam,

Prvi zaščitni znak izdelkov NIKO v letu 1951 avtorja Matevža Šmida.

kjer je bila mladinska populacija skoncentrirana. V našem primeru so bili to vajenci. Ne oziraje se na voljo posameznika so bili vajenci prisiljeni v udeležbo. Tako so se v celotnem številu udeležili gradnje proge Šamac–Sarajevo in Brčko–Banoviči. Udeležili pa so se tudi gradnje avtoceste Ljubljana–Zagreb in gradnje Novega Beograda. Nekateri so se akcij morali udeležiti celo dvakrat.

V letu 1951 je pomembno omeniti, da je zadruga dobila prvi zaščitni znak, pod katerim smo vrsto let plasirali svoje izdelke na tržišče: razperjeno šestilo in ahatno ležišče tehtnice. Šestilo simbolizira program risalnega orodja in posredno izdelke za pisarne, ahatno ležišče tehtnice pa program laboratorijske opreme. S tem pa je podana vsa naša proizvodna usmerjenost. Avtor zaščitnega znaka je bil Matevž Šmid.

Občni zbor NIKO Zadruga leta 1952 v kulturnem domu na Trnju.

Novi programi so v zadrugi postali stvarnost, kaj pa rezultati?

Gospodarsko stanje se je z uvedbo novih programov močno izboljšalo. Vrednost teh programov je temeljila na povsem novih osnovah. Če smo za kilogram izdelkov kovinskega programa iztržili 2 400 dinarjev, smo za kilogram finomehanskih izdelkov zdaj iztržili 31 tisoč dinarjev. Seveda to ni prava primerjava. Upoštevati je treba, da to ni bila velikoserijska masovna proizvodnja, da so bile serije manjše in zato dražje: dražji reprodukcijski materiali, več vloženega dela in dražja delovna sila.

Kljub vsemu je bila proizvodnja visoko donosna in je popolnoma spremenila finančno podobo zadruga, ki se je po moči že prištevala med večja podjetja. Železnikarski kovinar, dosledno discipliniran, predan delu, zvest v pripadnosti zadrugi, je postal spoštovan in za zgled v širšem prostoru. Pridobil si je ugled v zadrugah in tudi v industriji.

Gradnja HC, ki naj bi zagotavljala nemoteno preskrbo z energijo, katere potrošnja je bila v vsakodnevnem porastu, še vedno ni bila dokončana. Gradnja, kot že povedano, je potekala v več etapah, tako da je bilo obratovanje stare Eggrove elektrarne čim manj moteče.

Leta 1952 je bila izvedena zadnja etapa, s čimer je bilo delo tudi zaključeno. Ta etapa je pomenila sklenitev dveh koncev cevovoda: pri stari elektrarni in z novozgrajenim vodnim stolpom. Nadaljevala se je le še izgradnja strojnice in postavitve opreme. Izgradnja strojnice s predvidenim stanovanjem se je prislonila ob sam vodni stolp. Projekt vodnih naprav, tj. francisove vodne turbine in ostalih naprav, je pripravil Anton Okorn, projektant bivše Schneiterjeve tovarne turbin iz Škofje Loke. Turbina je bila izdelek Litostroja iz Ljubljane. Dela na montaži je opravil Anton Friškovec, delavec iste firme. Oba navedena strokovnjaka sta bila tedaj že uslužbenca Litostroja v Ljubljani. Projekt je predvideval postavitve generatorja direktno na os turbine, ki je tako tudi grajena. Načrtovanje takega generatorja je bilo poverjeno zagrebški tovarni Rade Končar, ki je na logo zadovoljivo opravila. Projekt so vrednotili na

10 odstotkov predračunske vrednosti izdelka, ki je bil vrednoten na 4,5 milijonov dinarjev. Med tem je bil sprejet nov zakon o finančnem poslovanju podjetij, ki je določal ugotovljeni dobiček deliti na sklade, med njimi tudi na sklad za investicije. Ta zakon je porušil dotedanji način finančnega poslovanja, ki ni omejeval namenskega trošenja sredstev. Novo formirani sklad, iz katerega naj bi se investicija generatorja financirala, pa ni zadoščal, da bi bila le-ta realizirana, zato smo od nje morali odstopiti. Pokriti pa smo morali finančni del projekta. V takih razmerah smo bili primorani pristopiti k drugačni, zasilni rešitvi, tj. postavitvi generatorja klasične izvedbe, ločeno od turbinske gredi, na posebnem podstavku in z jermenskim prenosom vrtljajev. Misleč, da je to res le začasno, se je iskalo čim cenejšo rešitev. V tacenski elektrarni se je nabavilo star generator (letnik 1903) visoke napetosti, ki se ga je preuredilo na potrebno napetost 380 voltov. Preureditev pa ni bila brez posledic. Nastajale so visoke izgube, ki so se izražale v močnem pregrevanju generatorja. Kljub temu je ostal v obratovanju polnih 12 let. Zagon nove HC NIKO je 18. oktobra 1952 opravil

Hidrocentrala NIKO na Racovniku v Železnikih. Pričetek obratovanja 18. oktobra 1952. Foto: Anton Sedej

takratni predsednik Okrajnega ljudskega odbora Kranj rojak Miran Košmelj. S tem je bilo uresničeno dolgoletno načrtovanje izkoriščanja vodne sile na Sori. Celotni vodotok skozi Racovnik je sedaj prešel v last zadruga. Za odvzete pravice tedanjim lastnikom (Marjan Taler, Eggrove in Dermotove so bile že nacionalizirane) je bil sklenjen dogovor, po katerem naj bi odškodnino poravnali z brezplačno dobavo električne energije. Za odvzem možnosti do dostopa vode krajanom se je skozi Racovnik zgradilo šest perišč in odvodni rovak za potrebe Popčeve klavnice oz. služnost do pretoka in uporabe te vode. Z dograditvijo HC se je intenzivno šestletno obdobje prostovoljnega dela praktično zaključilo. V šestih letih smo kovinarji vložili v poslovni sklad zadruga 159 tisoč ur prostovoljnega dela, kar je po cenah iz leta 1952 znašalo približno 44 milijonov dinarjev, to pa v tistem času ni bilo malo. Menim, da je bilo prepričanje nas vseh, ki smo prostovoljno delo opravljali, da to delo ni bilo nobeno igračkanje, kar se nam danes iz določenih krogov zanamcev očita, pač pa pogosto zavestno opravljeno garaštvo.

V torek, 5. februarja 1952, zvečer nas je doletela velika nesreča. V celoti je pogorela stavba stare Eggrove elektrarne, ki je bila takrat še vir energije. Velike količine snega v tem letu so onemogočale gasilec uspešno gašenje in le prizadevnim združnikom, ki so se izpostavljali nevarnosti, gre priznanje, da je oprema ostala nepoškodovana. Kaj sedaj? Ostali smo brez energije. Tudi tokrat je zmagal združni duh in se je izkazala privrženost kolektivu. Brez obotavljanja se je pristopilo k obnovi. Tako naslednji dan smo očistili pogorišče in pristopili k postavljanju ostrešja (provizorija) nad strojnico in galvano. Že naslednji dan, tj. v četrtek, že ob mraku je bil opravljen ponovni zagon elektrarne. V strojnici je bil zbran cel kolektiv, vsi, ki smo sodelovali pri obnovi. V mraku se je pričel pojavljati komaj zaznaven odsev svetilke, ta se je stopnjeval do polne zmogljivosti. Takrat je Žumer povzdignil glas in vsi smo pritegnili za njim. Zadolnela je pesem: »Kovači smo in naša sila ...«. Sledil je primeren nagovor in izrečena zahvala vsem sodelujočim. Kolektiv si je pri-

pisal še eno zmago. Že naslednji dan je proizvodnja normalno spet stekla.

Gonja proti zadrugi ni popustila – nasprotno, stopnjevala se je naprej. Obstoj industrijske proizvodnje v združni obliki in uspešnost poslovanja je bila določenim krogom v stalno spotiko. Zadeva se je posebej zaostрила po uvedbi delavskega samoupravljanja v podjetjih družbenega sektorja. Čeprav je bilo to uvedeno z geslom "Tovarne delavcem!", se v resnici ni uresničilo. Pravice delavcem se niso povečale, nasprotno pa so se povečale dolžnosti. Združniki smo bili v tem pogledu samostojnejši. Sami smo razpolagali z dohodkom in njegovo delitvijo na sklade, sami smo urejali nagrajevanje, obstajala je možnost dodatnega nagrajevanja, nudena je bila pomoč pri reševanju stanovanjskih problemov. Skratka, bili smo stimulirani za svoje delo. Za mnogo tega so bili delavci v družbenih podjetjih prikrajšani. V mnogočem smo bili po politični liniji zaradi tega preganjani, vse skozi izpostavljeni kritiki, da smo oportunisti in špekulanti. Strasti v tej smeri so bile prisotne zlasti v samem kraju. Čemu, saj so od vsega imeli koristi le domačini, le njim se je po slugah zadruga izboljševal življenjski standard.

Toda strasti sovraštva pogosto zameglijo razum, čemur sledijo negativna dejanja. Ost sovraštva je bila predvsem uperjena proti osebi Nika Žumra. Brez prestanka so deževale ovadbe na razne organe z zahtevo, naj se vendar nekaj ukrene. Žumer je postal nadzorovana osebnost. Nadzorovali so ga, kdaj prihaja na delo, koliko se zadržuje v tovarni, kdaj, zakaj in koliko je odsoten. Vsaka malenkost je bila kot informacija dobrodošla. V letu 1952 je bila uprava javne varnosti na tem, da naredi konec. Zanj je bila že določena prevzgoja v enoti DKD. Izdan je bil poziv na izvršitev. Žumer je bil že na poti v Kranj, ko je stekla akcija s posredovanjem dr. Marjana Breclja, in napotitev je bila preklicana. Namesto predvidene aretacije je sledilo zaslišanje zaradi pogostitve – likofa, ki so ga bili deležni člani kolektiva ob zaključku betoniranja vodnega stolpa za novo HC. Na veliko presenečenje tistih, ki so mu dihali za vrat, se je še isti dan vrnil v Železnike. Razočaranje in zame-

ra nista šla v pozabo, zadrugi pa smo se ponovno oddahnili.

Poleg za tisti čas pričakovanih političnih razmer ni manjkalo težav in problemov, ki so se iz dneva v dan kopičili pri vodstvu zadruga. Kako je bilo v teh razmerah z nadaljnjim razvojem in kateri so bili glavni faktorji?

Leto 1953 je bila nova prelomnica tako v razvoju novih izdelkov kot programski usmeritvi. Z usvajanjem novih izdelkov se je vzporedno širil proizvodni program. Laboratorijski program je bil to leto obogaten z dvema novima izdelkoma: najprej z laboratorijsko centrifugo LC 72, le nekaj kasneje pa še z laboratorijskim mešalcem UM 1. Oba izdelka sta delovala na principu rotacije. S tem pa smo posegli v novo področje, področje rotacijskih strojev. Za usvajanje teh izdelkov se je pridobilo s posebno pogodbo konstruktorja dipl. tehnika Draga Perkona, predvojnega zastopnika znanega nemškega proizvajalca Bosch za Jugoslavijo. Drago Perkon je zelo uspešno vodil razvoj obeh izdelkov in jih uspešno vpeljal v proizvodnjo. Ves razvoj se je opravil znotraj podjetja, le orodje za posamično izsekavanje, ločeno za statorske in rotorske liste, je Perkon prinesel s seboj. Tako rekoč iz nič se je program začel usvajati po 1. maju 1953 in že v teku do 31. maja je bilo skupaj z razvojem izdelanih deset prototipov laboratorijske centrifuge LC 72. Osebo je bil Perkon nemirne narave, malo čudaški, pravi genij, ki ni bil sposoben tovarniškega reda in discipline. Kadar se je delalo, se je delalo noč in dan. Po opravljeni pogodbeni nalogi je izginil neznano kam in se ni pojavil po cel mesec. Po vrnitvi je bil zopet poln idej in delovnega elana. Ker v tem času ni bilo proizvajalca malih motorjev, ki so bili za vgradnjo v te aparate potrebni, so bili ti zdaj usvojeni v naši tovarni. To pa je spet pomenilo začetek novega proizvodnega programa v naši dejavnosti. Z zamikom je zatem sledil razvoj laboratorijske centrifuge LC 45 in univerzalnega mešalca UM 2, kot posledek pa še mali kolektorski elektromotorji EM z mehansko regulacijo, različnih moči za razne namene v širši potrošnji

kot elementi za vgradnjo v različne možne sisteme. Perkonova strokovna opora pri usvajanju je bil njegov osebni prijatelj z elektrotehničnega inštituta inž. Zrimšek. Perkonu je pristopil v pomoč, ko je pri svojem delu naletel na težave. Pri razvoju prve laboratorijske centrifuge so sodelovali s strani podjetja: Matevž Šmid, Janko Šmid, p. d. Froncov, Jože Bajželj, p. d. Pekov – konstruktor polizdelkov, Jože Zupanc, p. d. Lokačov, Franc Benedik, Jože Demšar, p. d. Blažovc, Janez Gortnar, p. d. Mežnarjev, Ciril Šmid, p. d. Prešnkov, Franc Pfajfar, p. d. Lajšan – kasnejši vodja montaže elektromehanskih izdelkov in jaz – Polajnar Peter, p. d. Polajnarjev, Ančka Mohorič, p. d. Lojkova, Minka Kosem, p. d. Matičkova, Tončka Potočnik, p. d. Vesevcova, in Marjan Šmid, p. d. Plenšakarjev. Laboratorijski program je sedaj po usvojitvi teh izdelkov združeval: analitske tehtnice, laboratorijske tehtnice več izvedb, centrifuge LC 72 in LC 45 ter univerzalne mešalce UM 1 in UM 2. To je bil asortiment zelo zahtevnih in ličnih izdelkov, privlačnih za oko in uporabo, deležnih visokih priznanj uporabnikov in sejmov.

Novi proizvodi so zahtevali vse več strokovnega znanja. Izobrazba se je nudila na vseh ravneh, za vse vrste poklicev. Zadrugi so hlepeli za znanjem. Ustvaril se je nekakšen tekmovalni duh v dokazovanju znanja. Vse to je doprineslo h kvalitetnemu opravljanju dela.

Visoka stopnja organiziranosti in visoka stopnja tehnologije, dosežena v proizvodnji, sta nas že postavila ob bok konkurenčnosti podjetij družbenega sektorja. V takratnem OLO Kranj se je ob velikih družbenih industrijskih podjetjih zadruga po uspešnosti proizvodnje uvrstila na šesto mesto. Taka uvrstitve, ki je bila posledica modrega vodenja in prizadevanja vseh članov kolektiva, pa je sprožila novo ljubosumje. Negodovanja, nove sovražnosti pri starih znancih pa tudi že v sorodnih industrijskih podjetjih. Izpostavljalo se je vprašanje, kako prav NIKO to zmore.

Ob tako hitrem naraščanju proizvodnje je bila prostorska stiska vedno bolj prisotna. Na pogorišču elektrarne in bivše Ješetove garaže smo oba pritli-

na objekta združili in jih dvignili v nadstropje. Vse delo je bilo gotovo v teku ene gradbene sezone in v jeseni smo vanj že vselili del oddelkov: galvano, montažo mehanika, luknjača, šivalnika, risalnega orodja, konstrukcijo, plansko službo, pripravo dela in odpremno skladišče. Poimenovali smo ga obrat II. Za potrebe justirnice analitskih tehtnic, katere specifična je popolna mirnost okolja, smo na temeljih jame za odpadke zgradili nov objekt. Za proizvodnjo preciznih tehtnic in njihovo justirnico pa smo preuredili opuščeni rastlinjak.

Vse večja prostorska stiska, saj smo zasedli vse-mogoče razpoložljive stavbe na Racovniku, je narekovala pospešeno misel na novogradnjo. Pričelo se je predprojektiranje in iskanje idejne zamisli bodoče nove tovarne.

V letu 1950 smo bili uspešni tudi pri nabavi nove opreme. Strojni park smo povečali s šestimi strojnimi, dvema rezkalnicama, skobeljnim in brusilnim strojem in dvema stiskalnicama. To leto je bilo do tedaj najuspešnejše v obstoju zadruga, in sicer v pogledu obogatitve proizvodnega programa, pridobljene strokovnosti in vloženih sredstvih v nove investicije.

Zadruga je prerasla obrtniški značaj in se je vedno bolj približevala splošni obliki industrijskega podjetja. V kateri smeri so potekali vaši nadaljnji ukrepi?

Pomembnost izdelkov novih programov, ki so postali realnost, povečanje izdelkov iz programa pisarniških izdelkov. S širitvijo obratovališča in strojne opreme se je obrat v celoti vse bolj približeval tovarniški organizaciji dela. Spreminjala se je tudi splošna zadruga organizacija in se vedno bolj približevala splošnemu tipu industrijskega podjetja. Z novim gospodarskim sistemom je bilo uveljavljeno načelo delavskega samoupravljanja tudi v združenih organizacijah. Tako smo že v letu 1952 poleg upravnega in nadzornega odbora, ki so jih določala pravila zadruga, dobili še tretji organ upravljanja – prvi delavski svet. Tak sistem je pri upravljanju zadruga povzročal začetne težave in zmedo. Naenkrat

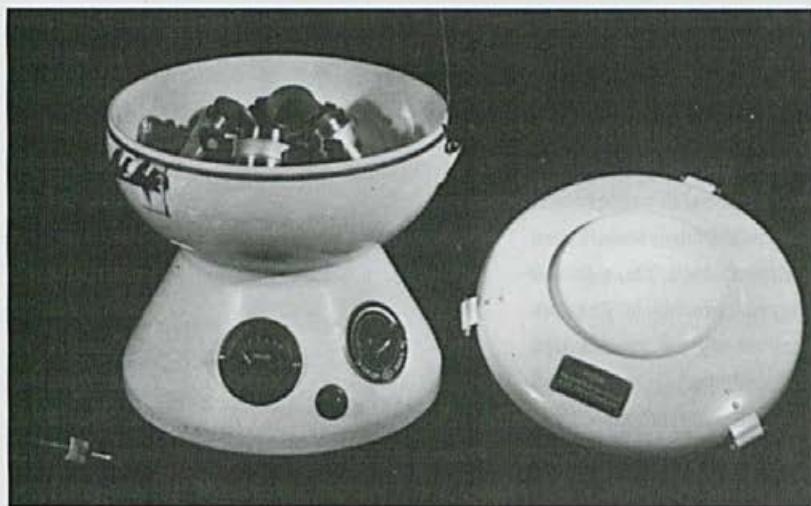

Osebe montaže centrifug 31. maja 1953.
Zadaj od leve: Milan Weber, Niko Žumer, Drago Perkon, Franc Pfajfar in Jože Bajželj.
Spredaj od leve: Janko Šmid ml., Ančka Mohorič, Minka Kosem in Tončka Potočnik.

Drago Perkon.

ni bilo jasno, kateri organ ima večje pristojnosti in katerega sklepi so dokončni.

Z letom 1953 smo pričeli poslovati po uredbi državnih podjetij, še vedno pa smo zdržali zadruga obliko organizacije. Situacija je botrovala dejstvu, da je ta zdaj že hromila razvoj. Vse večji pritiski od zunaj so narekovali odločitev, da so zadrugniki na svojem izrednem občnem zboru 26. junija 1954 sprejeli sklep o prenehanju zadruga in preusmeritvi v industrijsko podjetje splošnega značaja. Sklep je bil vsiljen, ob veliki pasivnosti članstva pa sprejet le kot formalnost. Novi delavski svet in upravni odbor sta bila potrjena 31. maja 1954, s tem pa je mandat UO in NO kot organu zadruga prenehal. Dotedanji način organizacije je bil v veljavi do 31. oktobra 1954, ko je bila zadruga izbrisana iz registra gospodarskih organizacij pri okrajnem sodišču v Ljubljani, na njeno mesto pa vpisana NIKO – tovarna kovin-

Centrifuga LC 72 -
leto 1953.

skih in elektromehanskih izdelkov Železniki. Kljub sprejeti novi registraciji je zadruga svoje poslovanje dokončno zaključila konec poslovnega leta 1954.

Zadružniki so tako svojo tovarno prenesli v družbeni sektor in vso svojo imovino brez vsake odškodnine podarili družbi, celoten poslovni sklad. Vpliv na odločitev zadružnikov je imelo tudi prisotno dejstvo, v katerem je bila odkrito izražena grožnja, da zadruga oblika organizacije ni primerna za najetje potrebnih sredstev za novogradnjo in da tovarne ne bo gradila. S tem naj bi zadruga postala cokla razvoju, čemur pa zadružniki nismo bili pripravljeni botrovati, zato njihova žrtev in njihov uklon. Po osmih letih so tako Železniki dobili tovarno v družbeni lasti, za katero so se zavzemali od vsega začetka, le da je bila pot do nje trda in dolga.

Vse večje potrebe in zahteve po izobraženem kadru so narekivale nove ukrepe v tej smeri. Ponovno je bil organiziran tečaj za kvalificirane in visoko kvalificirane delavce, dodatno pa še za orodjarske poklice. Slednjega je vodil priznani strokovnjak za to področje Anton Vovk iz Ljubljane.

Velika pripravljenost in vnema za izobraževanje je stopnjevala kvalifikacijske sposobnosti mladih. Nov rod je strokovno rasel, se učil in izpopolnjeval svoje znanje ob novih izdelkih, ob novi, vse modernejši opremi in se usposobil do stopnje, ko je že zmožeg znanje posredovati drugim. V tem času

so v Ložu na Notranjskem poizkušali vzpostaviti kovinarsko dejavnost, niso pa za to imeli nobenega znanja. Prosili so nas za pomoč. Akcijo je vodil Janez Hribar, takratni minister za kmetijstvo pri slovenski vladi. V uk je bilo sprejeto devet njihovih delavcev. Zanje je bil pripravljen poseben orodjarski in poslovodski tečaj. Po večmesečni praksi so prav ti postali jedro njihovega novega obrata, katerega zagon so opravili naši delavci, tako v proizvodnem kot poslovodskem področju.

Ob velikih naporih in strokovnem znanju Draga Perkona in inž. Zrimška je bilo tudi to leto na področju razvoja izredno uspešno. Razvit in usvojen je bil nov izdelek, do tedaj v Jugoslaviji še ne proizvajan – elektrovžigalni magnet za enovaljne bencinske motorje. Konstrukcija izdelka je bila lastna. Z ozirom na zahtevnost izdelka je razvoj potekal kar nekaj mesecev. Ob delavniku, svojstvenem za Perkona, ki ni poznal ure, pač pa le cilj. Za usvojitev tega izdelka smo v bistvu posegli v nov program, program avtoelektrike, ki se je kazal v vsej svoji razsežnosti in je bil zato še posebej privlačen. Sprejeli smo ga za svojega. Višji interesi so na nas izvršili pritisk in tako smo bili primorani od njega odstopiti. Čim bolj smo se približevali in postajali sorodni podjetjem splošnega značaja, tem večji je bil pritisk od zunaj. Monolitnost kolektiva, ki je načelno nasprotovala spremembam v organizaciji, pa je vsakršen vpliv

od zunaj onemogočala. Napadi in pritiski so poslej postali stalna praksa, izvajana tako v strokovnih kot političnih krogih. Prednjačila sta okrajni in občinski partijski komite. Za vsako ceno se je pred spremembo organizacije v podjetju splošnega značaja skušalo obglaviti tedanje vodstvo zadruga. V maju leta 1953 je sledila nova ovadba in posledično preiskava. Niko Žumer, tedaj član Zbora proizvajalcev OLO Kranj, je bil zaradi interesa preiskave razrešen članstva, s čimer mu je bila odvzeta poslanska imuniteta. Akt o odvzemu je podpisal predsednik OLO Kranj. S tem je bila dana možnost za njegov pregon. Sledila je aretacija in preiskovalni zapor. Vzporedno z njim smo bili podvrženi preiskavi tudi člani UO, ki pa smo se zagovarjali na prostosti. Obtoženi smo bili špekulativnega vodenja, zaradi česar naj bi za druga pridobila neupravičene dobičke za svojo hitro rast. Naj povem, da v življenju nisem bil deležen tolikih žaljivk kot v tej preiskavi. Bil si vse, le človek ne. Preiskava je trajala nekaj mesecev, čeprav je bilo že na začetku jasno, da je brez osnove. Je pač morala biti. Po devetih dneh preiskovalnega zavora, ki je bil uveden zato, da Žumer ne bi mogel vplivati na nas ostale preiskovance, je bil izpuščen na prostost. Čeprav je bilo jasno, da bo preiskava končana in zato obglavljanja vodstva zadruga ne bo, so se načrtovalci zamenjave poslužili nove takrat ustaljene metode: človeka prikazati za družbeno škodljivega, špekulanta, koristolovca, karierista, skratka za družbeno nesprejemljivega. Na predvečer Žumrove izpustitve iz zavora je bil na zahtevo Sveta za gospodarstvo pri OLO Kranj sklican zbor kolektiva. Zbora sta se s strani OLO Kranj udeležila načelnik za gospodarstvo Dušan Horjak in Ivan Bertonec - Johan. Ob določeni uri zbrani v prostorih tovarne - na oddelku produkcije, smo več kot uro poslušali obtožbe in kritiko o vodstvu zadruga. Izvajanje obeh, ki sta v bistvu opljuvala naše delo, je v nas stopnjevalo napetost in gnev. Namen sestanka je bil jassen: zrušiti mit Žumra in mu onemogočiti vstop v tovarno po izpustitvi iz zavora. Kolektiv se ni odzval. Učinek je bil nasproten od načrtovanega. Med kolektivom je vrelo. Sledila je mučna tišina. Končno se ojunaci

Jože Mohorič, p. d. Poverba, s provokativnim vprašanjem: »Ali smo kovinarji ali nismo?« Odziv je bil glasen: »Smo!« Mohorič nadaljuje: »Če smo, potem ne dovolimo, da nam v tovarni drugi gospodarijo!« Možno je zakoračil proti izhodu, za njim pa se je vsul plaz navzočih kovinarjev in prostor je bil mimogrede prazen. Navzoča nepovabljeni gosta sta ostala kislili obrazov. Sestanek se je zaključil brez vsakega sklepa. Monolitnost kolektiva, po kateri je bil znan, se je ponovno izkazala in odrazila njegovo voljo. Že naslednji dan se je Žumer vrnil med nas.

Kljub naštetim težavam je bilo tudi to leto v pogledu investicij uspešno. Nabavljena je bila številna nova oprema: revolverška stružnica, stružnica za precizna dela, trije vrtni stroji, brusilni stroj za ostro brušenje, stroj za ploskovno brušenje in strojna žaga. V iskanju možnosti za razširitev proizvodnih prostorov se je pridobilo več prostorov za montažo laboratorijskih izdelkov, zasedli pa smo tudi opuščeni rastlinjak in ga usposobili za potrebe livarne aluminijastih polizdelkov.

Izdelki podjetja so si v teku let pridobili sloves na celotnem domačem tržišču. Vsa zadnja leta, ko je podjetje izdelovalo kvalitetno laboratorijsko opremo in risalno orodje, je bilo povpraševanje po posameznih izdelkih vedno večje od zmogljivosti kapacitet. Naraščajoče potrebe po eni strani ter pridobljene izkušnje v proizvodnji in še vedno razpoložljiva nezaposlena delovna sila po drugi strani so navedle kolektiv do dokončne odločitve, da je gradnja novega, v tehnološkem procesu primerno opremljenega objekta neodložljiva. S projektiranjem se je zdaj še intenzivneje nadaljevalo.

Pri razlagi prehojene poti zadruga – podjetja se kot rdeča nit omenja prostovoljno delo, ki je bilo v tistem obdobju globoko zakoreninjeno pri članih kolektiva NIKA s ciljem po izboljšavi svojega "jutrišnjega dne". Kakšni so bili vaši naslednji koraki?

Po 1. maju 1946 so vsi zaposleni pri obrtniku Žumru in on sam prestopili v delovno razmerje z zadrugo. Ta dan je torej šteti kot začetek poslovanja in obra-

tovanja na združni osnovi. Začetna naloga tega kolektiva je bila pridobitev in usposobitev novih obratovališč ter zagotovitev potrebne pogonske energije za ta obrat. Zaradi pomanjkanja denarnih sredstev smo se delavci s prostovoljnim –neplačanim delom sami lotili adaptacije hleva za delavnice in restavriranje opuščene HC. Po prvih uspešnih poskusih smo spoznali, da ob dobri volji in požrtvovalnosti kljub pomanjkanju ni zaprek tudi za bodoče razširitve obratnih prostorov kakor tudi ne za zagotovitev zadostne pogonske energije. Navidežno nepremagljive probleme kapitalnega značaja smo reševali in tudi uspešno rešili prav s prostovoljnim delom. V letu 1946 smo najprej adaptirali opuščen hlev za bodoči glavni proizvodni obrat. Pri tem smo izpraznili pritličje vseh naprav, ki so služile živinoreji, in ga usposobili za delavniške namene. Prav tako smo v nadstropju odstranili vse naprave, ki so služile mlačvi in skladiščenju krme za živino. Postavili smo opečne pregradne stene, izdelali stropne do stopnje uporabnosti. (Izvezeta so strokovna zidarska dela, ki smo jih morali plačati.) Očistili in usposobili smo dovodni in odvodni kanal HC, popravili turbino in opravili montažo potrebne opreme. Opravili smo preselitev dejavnosti iz Žumrove delavnice v adaptirane prostore in namestili strojno opremo. Po oceni je bilo za to opravljenih 9 tisoč prostovoljnih ur dela.

V letu 1947:

- Adaptacija starega poslopja garaže za namene uprave. Dodatno čiščenje dovodnega kanala za zagotovitev večjih količin vode za HC in popravilo opornih zidov.
- Prizidava prostorov ob stari HC za potrebe drgalnice in paketirnice. Ocenjeno na 18 tisoč prostovoljnih delovnih ur.

V letu 1948:

- Zgraditev prostora za sindikalne in organizacijske namene.
- Pripravljalna dela za graditev 340 metrov dolgega cevovoda.

- Usposobitev prostorov za DID (Dom igre in dela – vrtec). Ocenjeno na 20 tisoč ur prostovoljnega dela.

V letu 1949:

- Aktivna udeležba pri gradnji 340 metrov dolgega tlačnega cevovoda za HC, v glavnem izkop, izdelava betonskih cevi, polaganje cevi in zasutje. Opravljeno 26 tisoč ur prostovoljnega dela.

V letu 1950:

- Usposobitev objekta Ješetove garaže za proizvodne namene.
- Adaptacija glavnega proizvodnega objekta za potrebe avtomatov.
- Popravilo vodne pregrade na Sori, delo v proizvodnji za popolnitev proizvodnih priprav, pripravljalna dela za graditev nove HC. Vloženih 25 tisoč ur prostovoljnega dela.

V letu 1951:

- Izkop in dograditev 130 metrov tlačnega cevovoda in zajetja v Plnadi.
- Izkopi za temelje turbinskega vodnega stolpa in njegova dograditev.
- Izgradnja odvodnega kanala za HC. Porabljen 28 tisoč ur prostovoljnega dela.

V letu 1952:

- Izkop za 250 metrov dolg odsek tlačnega cevovoda od stare HC do novega vodnega stolpa, zasutje in ureditev zemljišča, polaganje cevi, usposobitev novih skladiščnih prostorov. Vloženih 29 tisoč ur prostovoljnega dela.

Z letom 1952 se je prostovoljno neplačano delo v glavnem zaključilo. Zadruga se je finančno toliko okrepila, da tak način doprinosa združnikov ni bil več nujen.

V obdobju šestih let, tj. od leta 1946 do 1952, je kolektiv opravil skupaj 159 tisoč ur prostovoljnega neplačanega dela.

Kako ste v zadrugi ter kasneje v podjetju zbirali delovno silo in kakšen je bil njen sestav?

Uspeh vsake ustanove je v veliki meri odvisen od ljudi, ki v njej delajo. Zanimivo je dejstvo, da je za druga dosegala take uspehe prav v času, v katerem so bili znani neuspehi in težave mnogih protežiranih podjetij. Fluktuacija je bila skoraj nepoznana. Vsak novo zaposleni je v zadrugi odgnal svoje korenine. Bile pa so, vendar redke, izjeme. Navezanost na domači kraj, discipliniranost in prilagajanje na tovarniški red so bile odlike mladega kolektiva. Ob začetkih zadruge je bilo število zaposlenih le 16 – ustanovni člani in 9 vajencev. Z leti je število naraščalo, tako da je ob prenehanju zadruge število zaposlenih doseglo 246. Prevladovala je ženska delovna sila. Žensk je bilo ob prenehanju zadruge 136. Bili smo zelo mlad kolektiv. Kar 70 odstotkov zaposlenih je bilo mlajših od 25 let, prav tak delež pa je bilo domačinov. Ostalih 30 odstotkov pa je bilo iz ostalih krajev Selške doline, en sam delavec je bil od drugod (Anton Rodič iz Kranja). To dokazuje navezanost prebivalstva na zadrugo. Z mladim kolektivom, ki se je z zanimanjem vse bolj učil zahtevnih programov v proizvodnji, je bila dosežena zahtevana tako kvaliteta kot kvantiteta izdelkov. Značilno je, da se je podjetje razvilo in uspešno poslovalo brez vključevanja kadrov od drugod (še leta 1953 se je zaposlil strokovnjak Drago Perkon).

Vsekakor je bil zelo pomemben faktor proizvodnje tudi električna energija, s katero ste, kot ste rekli, imeli velike probleme. Kako ste jo zagotavljali?

O tem je bilo že veliko povedanega. Francisova turbina v stari Eggrovi elektrarni je imela nazivno moč 100 konjskih sil, instalirani generator pa 50 kilovatov. Zaradi slabega dotoka vode, pogojenega z odprtimi vodnimi kanalom, je bil izkoristek generatorja le 30–40 kilovatov. Ta količina energije pa kmalu ni več zadoščala za hiter razvoj podjetja. Vse to pa je samo po sebi narekovalo misel na nove kapacitete.

Tudi rešitev tega problema smo zadržniki zmogli. Zgradili smo novo zajetje za takratni od-

prt vodni kanal, speljali tlačni betonski cevovod, zgradili vodno komoro z vgrajeno vodno turbino z učinkom 150 konjskih sil, prizidali strojnico z vso potrebno opremo in instalacijami. Z izgradnjo nove HC se je razpoložljiva energija bistveno povečala in je z lahkoto pokrivala vse potrebe.

Paleta proizvodnega programa je bila za to obdobje izredno pestra, kaj vse jo je predstavljalo?

Kot sem že omenil, smo pričeli s programom kovinske galanterije za pisarne in izdelavo štedilnikov. V letu 1949 je bila le-ta dopolnjena s programom risalnega orodja, v letu 1950 pa še s programom laboratorijske opreme. Leta 1954 so bili narejeni prvi koraki za novi načrtovani program avtoelektrike, ki pa zaradi močnejših zunanjih faktorjev ni bil uresničen. Program galanterije je zajemal: risalne žebličke št. 1, 2, 3, 4, papirne sponke št. 11 in 12, palične sponke 101 in 102, luknjač, šivalnik, brzovez za mape, liliput, teilorix, nože za papir, mehanik za registratorje, razne pripomočke za knjiženje, posteljno okovje, ciklop plombe za zapiranje vreč in še vrsto drugih drobnih izdelkov.

Program risalnega orodja je zajemal: risalno desko, kolekcijo šestila I in II, šestilo za natik, žepno šestilo in držalo za minice.

Program laboratorijske opreme je zajemal: analitske tehtnice, precizne tehtnice, laboratorijske centrifuge LC 72 in 45, univerzalne mešalce UM 1 in UM 2, uteži, razne prižeme, obešala, nosilce, laboratorijske klešče in ladice za tehtanje. Program so dopolnjevali še mali elektromotorji za brušenje injekcijskih igel in za širšo uporabo. V obdobju dirigirane proizvodnje so se pojavljale v proizvodnji velike vrzeli zaradi nezadostnih količin kurantnega materiala. Tako smo bili večkrat primorani prilagajati proizvodnjo dosegljivim surovinam in izdelovati predmete, ki z našimi usmeritvami niso imele nobene zveze. To pa je bila že borba za obstoj. Zaradi porasta kovinske industrije v državi, ob tem pa premajhnih zmogljivosti ključnih faktorjev proizvodnje surovin, je bilo vsako povečanje izdelkov

vprašljivo. Isto pa se je pojavljalo pri vsaki uvedbi novega izdelka v proizvodnji.

Kakšni pa so bili kazalci razvoja proizvodnje po količinah in njihovi vrednosti?

Da bi dobili približno sliko, moramo kazalce ločiti v dve skupini. Prva skupina je pisarniška galanterija, druga pa program laboratorijske opreme. Prva skupina je v pogledu porabe bolj intenzivna, dohodkovno pa ne najbolj donosna, druga pa ravno obratno, manjša poraba surovin, dohodkovno pa boljša. Teža gotovih izdelkov v letu 1946 je znašala 23 600 kilogramov, v letih do 1954. je bila v stalnem porastu in v tem letu dosežena v teži 140 900 kilogramov. Laboratorijska oprema se v primerjavi pojavi šele v letu 1951 s 507 kilogrami, v letu 1954 pa je dosežena z 9 200 kilogrami. Če pogledamo dohodkovno stran, tj. vrednost proizvodnje, zaradi primerjave so uporabljene cene iz leta 1954, potem je bila vrednost proizvodnje laboratorijske opreme dosežena v letu 1951 z 2,6 milijona, v letu 1954 pa z 90 milijoni dinarjev, kar kaže na izredno hiter skok. Omenjeni prikaz potrjuje pravilnost odločitve pri izbiri programa proizvodnje, saj so izdelki precizne in elektromehanike s svojo minimalno težo v četrtem letu proizvodnje, torej v letu 1954, po vrednosti že presegli vrednost pisarniškega programa. Obe primerjavi pa kažeta na neverjetno hiter vzpon proizvodnje v celoti.

Kako pa se je tržišče odzivalo na vedno nove proizvode?

Tržišče se je vedno odzivalo pozitivno, v veliki meri pa je tudi vplivalo na razvoj izdelkov oz. na dopolnitev programa. Sicer smo se na tržišču srečevali tudi s konkurenčnimi podjetji, ki pa na našo proizvodnjo niso imeli bistvenega vpliva. Omembe vredno konkurenčno proizvodnjo so izvajali ME-GA Zagreb, Utenzilija Beograd, Kovinsko podjetje Maribor za področje galanterije in Mehanika Trbovlje (inž. Jenčič), ki v proizvodnji tehtnic ni predstavljala resne konkurence. Vsa navedena podjetja razen ME-GA Zagreb so ob naši intenzivni dejavnosti in dosled-

nem nastopu na tržišču svojo dotedanjo dejavnost opustile. Zadruga se je v času planske distribucije močno afirmirala širom po državi, te stike pa je obdržala še potem, ko so bili uveljavljeni pogoji za prosto trgovino. Lahko se pohvalim, da je naše tržišče naše proizvode sprejemalo z navdušenjem, čemur je botroval dobro izbran program in tudi kvaliteta izdelkov. Podjetje je vzdrževalo odnose s kupci na zavidljivi ravni in ni imelo sporov zaradi kvalitete izdelkov niti sporov drugačnega značaja, ki bi mu botrovalo nesolidno in malomarno poslovanje.

Kako so potekale investicije, ki so bile pomemben faktor rasti podjetja?

O tem je bilo že nekaj rečenega. S splošnim razvojem smo skrbeli tako za izpopolnjevanje strojnega parka kot za ureditev in razširitev delovnih prostorov. Premišljena vlaganja so pozitivno vplivala na poslovanje, kar so iz leta v leto izkazovali uspešni zaključni računi. Kar je pomembno, zadruga za neobhodno potrebno kapitalno zgraditev ni prejela investicijskega kredita. Izjema si bili dolgoročni krediti za nabavo opreme v letih 1947–1951 v skupnem znesku 2 milijona dinarjev ter v letu 1954 odobren kredit za iste namene v znesku 7 milijonov dinarjev. Zadruga ni prejela niti ni prejela brezplačno osnovnih sredstev, niti jih ni mogla nabaviti od državnih organizacij. Nabava je bila mogoča le od zasebnega sektorja, ki pa je bil zaradi nacionalizacij popolnoma osiromašen. Vse ostale investicije so se pokrivala s prostovoljnim delom, zadrugnimi deleži, zadrugnim varčevanjem in lastnimi sredstvi, ki jih je zadruga v letih obstoja ustvarila. Začetna vrednost osnovnih sredstev (po cenah iz leta 1954) je v letu 1946 znašala 850 tisoč dinarjev, v teku let je naraščala tako, da je znašala konec leta 1954 kar 55,8 milijonov, od tega samo HC 1,1 milijonov dinarjev. Iz prikaza je razvidno, kako skromna je bila vrednost osnovnih sredstev, s katerimi so zadrugniki pričeli svojo dejavnost, in kako so se v času njenega trajanja plemenitila. Nabava opreme je bila vsestransko racionalno izbrana pa tudi izkoriščena, saj je vred-

nost prodanih izdelkov vsako leto visoko preseгла za opremo angažiranih sredstev, v posameznih letih pa jo je preseгла celo štirikrat.

Kaj pa obratna sredstva, ali so bila tudi ta lastna?

Tudi krediti za obratna sredstva so se odmerjali skopo. Kot že omenjeno, je bil ob ustanovitvi zadruga odobren kredit v višini 300 tisoč dinarjev. Do leta 1949 zadruga ni prejela niti 500 tisoč dinarjev namenskih sredstev. Šele v naslednjih letih, zlasti po letu 1951, ko se je zadruga že utrdila v proizvodnji ter uveljavila na tržišču, se je vprašanje kreditov za obratna sredstva reševalo le za silo, še vedno pa ne zadovoljivo. Tako kot pri vsem poslovanju so se tudi za ta namen koristila predvsem lastna sredstva.

Ali je bilo poslovanje zadruga v času njenega poslovanja ves čas pozitivno?

Do leta 1952 je zadruga sama razpolagala z dobičkom, ustvarjenim s proizvodnjo. To je bil zadružniku izreden stimulans, ki ga je dodatno vzpodbujal k marljivemu in vztrajnemu delu, ker je imel občutek, da gradi trdni temelj ne le sedanosti, pač pa tudi za bodočnost. Na tem sloni tudi odpoved zaslužku več kot 8-urnega dela kakor tudi prikazano prostovoljno delo. Kolektiv je krepko plačeval težave, ki jih ima vsako novoustanovljeno podjetje. Finančni rezultat pa ni izostal. Rezultate bilanc je vodstvo zadruga sproti tolmačilo vsemu članstvu in s tem vzpodbujalo delovno zavest in vztrajnost. Vedno nove zaposlitve, prostorsko širjenje, vse več proizvodnje ter vedno nove dopolnitve proizvodnega programa ter vedno več proizvodne opreme – vse to je imelo med zaposlenimi pozitivne učinke in je utrjevalo mnenje, da je zadruga postala stvarnost in trden temelj bodoči proizvodnji in rasti industrije v Železnikih. Skupni prihodek v letu 1946 (po cenah leta 1954) je znašal le 3 milijone dinarjev, v letu 1954 pa že 217 milijonov dinarjev. Dobiček v letu 1946 je znašal 449 tisoč dinarjev, v letu 1954 pa je bilo ustvarjene že 8 milijonov dinarjev akumulacije. Kot sem omenil, je zadruga na rednih letnih zborih

ugotavljala uspešnost poslovanja in potrjevala delitev dobička v skladu s pravili zadruga in z ozirom na potrebe, ki jih je sproti določala. Ta možnost pa je bila dana le do leta 1951. Že z letom 1952 so z zakonskimi predpisi to možnost odpravili in zakonsko uveljavili delitev dobička na predpisane sklade, kar nam je povzročilo težave pri novih investicijah (generator za HC). Zadnji zaključni račun zadruga za leto 1954 izkazuje, kot sem že omenil, finančni uspeh 84 milijonov dinarjev.

Kako pa so potekale obveznosti pri dajatvah družbeni skupnosti?

Načelno so bile dajatve zadruga izenačene z dajatvami državnih podjetij. Nekatera državna podjetja, ki so imela status nosilcev razvoja, ne le da so bila dajatev oproščena, še več, za razvojne naloge so bila s strani družbe celo dotirana. Zadružniki smo bili za to prikrajšani. Ves opravljeni razvoj smo financirali sami z lastnimi sredstvi, dosledno pa smo morali odvajati obveznosti do družbe. Vseskozi smo bili nadzorovani in vse mogoče inšpekcije so si podajale vrata. Kot že rečeno, je bila industrijska proizvodnja v zadružni obliki neprebavljiv tujek v okolju in času njenega trajanja. Družbeni skupnosti je zadruga plačala (po uskladitvah leta 1954) v letu 1946 436 tisoč dinarjev, v letu 1954 pa 106 milijonov dinarjev, tj. na zaposlenega 1946. leta 6 300 dinarjev, v letu 1954 pa 455 tisoč dinarjev.

Kako je moglo ob tako uspešnem poslovanju priti do ukinitve zadruga?

Zadruga je v tem času že izpolnila svoje poslanstvo. Dala je trdno osnovo za bodoče delo, tudi drugačni organiziranosti. Z uveljavljenim zakonom o delavskem samoupravljanju je zadružna oblika organizacije proizvodnje postala preživeta. Vprašljiv je bil neodločljiv investicijski vložek v nov obrat. S tem bi zadruga postala v napoto, česar pa zadružniki nismo hoteli dopustiti. Pod takim pritiskom je bil na izredni skupščini 24. junija 1954 sprejet sklep o njeni likvidaciji. Vse imetje zadruga pa se je preneslo na novoustanovljeno podjetje.

Zadruga nam je bila dom, naša učiteljica, naša vodnica. Ob njej smo rasli in dozorevali. Bila je kot ljubeča mati, polna topline in razumevanja, ki nas je svoje otroke povezovala v skupno prizadevanje za uspeh, napredek in blaginjo nekdanj obubožanega krajana. Vsaka ločitev od matere pa je boleča in trpka. Tako je bilo tudi naše počutje, ko smo izgubili nekaj, kar je bilo čustveno naše.

Peter Polajnar, ti si zadnji še živeči ustanovni član NIKO – kovinarske zadruge, kakšni so danes tvoji občutki, po 60 letih težko prehojene življenjske delovne poti, ki se je začela z vajeniško dobo in zaključila na odgovornem mestu direktorja nove tovarne NIKO Železniki?

Res je, sem zadnji od šestnajsterice. Po neki logiki je to razumljivo, saj sem bil najmlajši med njimi. Sem pa tudi edini, ki je od ustanoviteljev vso delovno dobo odslužil NOVI INDUSTRIJI KOVINARJEV. Polnih 40 let. Kakšni so občutki? Prijetni, za ta čas pa tudi boleči. Sprašujem se, kako je mogoče in kdo je razlabil našega kovinarja, kdo mu je odvzel premoženje, sad njegovega uma in njegovih rok, ki je bilo izključno njegovo. Kot sem že povedal, si je zadruga ob ustanovitvi zastavila dva cilja: obnove stare kovinarske dejavnosti v Železnikih in zaposlitev domačega življa. Njeno poslanstvo je visoko

Polajnar Peter ob zaključku 1. dela intervjuja dne 17. februarja 2006 na njegovem domu na Češnjici 36. Foto: Anton Sedej

preseženo. Zadruga je zgradila temelje in določila smeri razvoja industrijski dejavnosti, čisti in prijazni okolju ter ljudem, ki zdaj že 60 let uspešno deluje, ki zaposluje kar tisoč ljudi, več, kot je kdaj koli načrtovala. Zadruga je visoko upravičila svoj obstoj. Svoje poslanstvo je častno opravila. Široko je utrla pot za prihodnost. Generacije so stopale in stopajo po tej poti. Zdaj že rodovi. Od najstarejšega z letnico 1892 pa do zdaj najmlajšega z letnico 2000, ki se zdaj vključuje v delo svojih prednikov. Celih sto generacij! Kakšna pripadnost tradiciji! "Kri starih kovačev se ni izrodila!"

Viri:

Ob 10-letnici tovarne (ciklostirana brošura). 1956.
Selška dolina v preteklosti in sedanjosti. 1973.

Kratice :

DKD – družbeno koristno delo
FLRJ – Federativna ljudska republika Jugoslavija
GS FLRJ – Gospodarski svet Federativne ljudske republike Jugoslavije
HC – hidrocentrala
IZOS – Izvršni združni odbor Slovenije
KNOO – Krajevni narodnoosvobodilni odbor

KP – Komunistična partija
LRS – Ljudska republika Slovenija
MIR – Ministrstvo za industrijo in rudarstvo
NOB – narodno osvobodilna borba
OBOL – obračunski list
OOOF – Okrožni odbor Osvobodilne fronte
SLP – splošno ljudsko premoženje
SUZUP – Zvezna uprava za napredek proizvodnje

60 let poslovanja družbe Niko

Tina Nastran

Družba Niko.

Delniška družba NIKO je konec aprila praznovala pomemben jubilej: 60-letnico svojega delovanja. 27. aprila 1946 je peščica smelih in napredno mislečih ljudi ustanovila proizvodno zadrugo kovinarjev, imenovano NIKO. Z ustanovitvijo zadruga so želeli obnoviti kovinarsko dejavnost in zagotoviti ljudem možnosti za zaposlitev. Ljudje v Železnikih in okoliških krajih so namreč konec druge svetovne vojne pričakali gospodarsko popolnoma osiromašeni in z veliko brezposelnostjo.

Danes lahko ponosno ugotovimo, da jim je uspelo.

Proizvodni program zadruga kovinarjev je bil pester in raznolik – v začetku so izdelovali štedilnike, dimna vrata, papirne sponke, palične sponke, risalne žebličke, brzoveze za mape, mehanizme za registratorje, kasneje tudi šestila, laboratorijske centrifuge, mešalce, tehtnice itd. To je program, ki se je z nekaterimi izdelki ohranil prav do današnjih dni, čeprav v drugačni obliki in predvsem v drugačni količini.

Proizvodna zadruga kovinarjev NIKO je v svojem začetnem obdobju doživela veliko organizacijskih sprememb od preimenovanja, združevanja do ponovnega razdruževanja oziroma odcepitve.

Leta 1954 se je reorganizirala in preimenovala v družbeno podjetje NIKO – tovarna kovinskih in elektromehanskih izdelkov – ter razširila svoj proizvodni program še na gospodinjske aparate in male elektromotorje. Zaradi specializacije proizvodnje se je v letu 1959 izločila proizvodnja šestil (odstop podjetju Kladivar Žiri) in vseh vrst tehtnic, ki so jih prenesli v novoustanovljeno podjetje Tehnica. V letu 1962 se je podjetje vključilo v združeno podjetje Iskra Kranj in od 1. 7. 1962 dalje poslovalo pod imenom ISKRA – tovarna elektromotorjev Železniki. Z dnem 30. 6. 1962 je bil namreč v registru gospodarskih podjetij izveden izbris imena NIKO – tovarna kovinskih in elektromehanskih izdelkov Železniki. Takrat se je pravzaprav začela industrijska proizvodnja. Zlasti se je pospeševala proizvodnja malih elektromotorjev (obrat I), medtem ko je prvotni program pisarniške opreme (obrat II), lociran v starih prostorih na

Racovniku, začel zaradi premajhnih investicijskih vlaganj postopoma upadati. Sledila je odločitev, da se proizvodnja pisarniških potrebščin osamosvoji in se nadaljuje proizvodnja v starih prostorih. Tako je 27. 6. 1963 občinska skupščina sprejela odlok o odcepitvi obrata II in ustanovitvi obrtnega podjetja NIKO Železniki. Vpis pri Okrožnem gospodarskem sodišču v Ljubljani z dnem 1. 7. 1963 pomeni ponovno uradno poslovanje podjetja, ki je od takrat dalje ostalo samostojno in neodvisno. V letu 1968 je bila izpeljana reorganizacija iz obrtnega podjetja v industrijsko, in sicer Kovinarsko podjetje NIKO. Zaradi pomanjkanja prostora kot posledice širitve programa in obsega proizvodnje se je v letu 1978 podjetje preselilo na novo lokacijo, na Otoke 16.

V letu 1996 je sledilo lastninsko preoblikovanje v delniško družbo s slovenskim lastništvom. Ob koncu leta 2005 je bilo v delniški knjigi vpisanih še 309 delničarjev, kar je trikrat manj kot v času preoblikovanja. Število delničarjev se postopno zmanjšuje, zato lahko pričakujemo nadaljnje upadanje.

Podrobnejši pregled dogajanj v času od ustanovitve proizvodne zadruga kovinarjev NIKO v letu 1946 pa do leta 1972 je podan v knjigi Selška dolina, ki jo je izdalo Muzejsko društvo Škofja Loka v letu 1973.

Tradicija je za družbo NIKO zelo pomembna, zato na tem gradimo svojo razvojno strategijo. V strategiji razvoja do leta 2010 smo zapisali, da NIKO, d. d., nadaljuje poslanstvo svoje predhodnice ter ohranja in razvija stoletno tradicijo kraja. Naša vodilna misel je ostati vodilni evropski proizvajalec mehanizmov za registratorje in si zagotavljati nadaljnjo rast in dolgoročno stabilno poslovanje. Za realizacijo tega je potrebno stalno vlagati v razvoj, rast, napredek ... Zato je naš moto: Samo najboljšim je zagotovljena prihodnost.

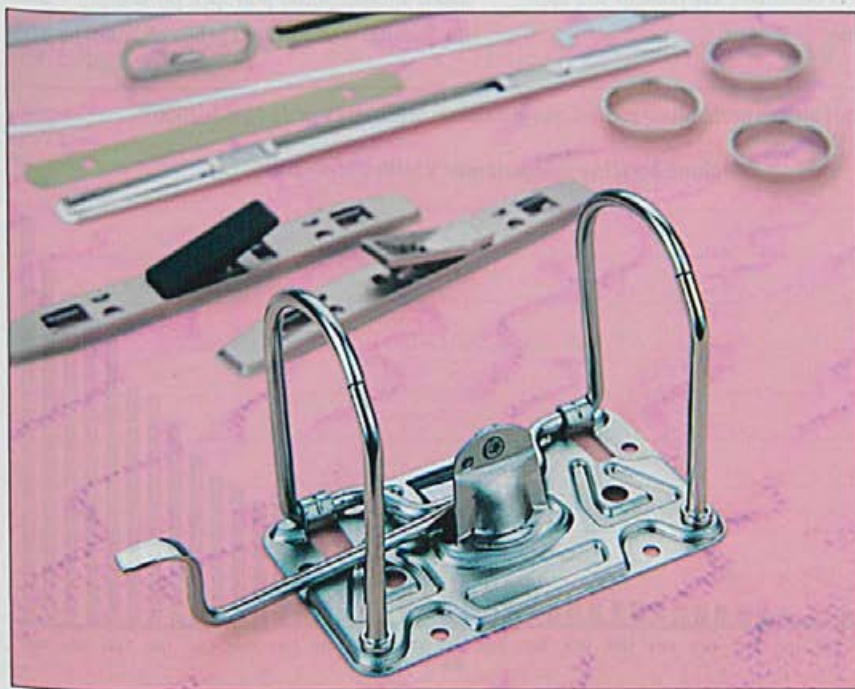
Ko razmišljamo o tem pomembnem jubileju, je razumljivo, da pomislimo na to, kako je bilo vsa ta leta, kaj smo počeli, kakšen je bil razvoj, kako bo v bodoče, kaj je še potrebno narediti itd.

Dejstvo, da sem v družbi NIKO od junija 1987 dalje, enostavno pomeni, da se bom omejila pred-

vsem na razvojno pot v tem času. Prav gotovo lahko s ponosom ugotovimo, da smo v tem obdobju naredili veliko, dobro poslovali in dosegli pomemben položaj, ki ga imamo v svetu. Blagovna znamka NIKO za mehanizme za registratorje je dobro znana in uveljavljena v Evropi in izven nje. Od leta 2000 smo vodilni evropski proizvajalec mehanizmov za registratorje in trenutno s svojo proizvodnjo in prodajo pokrivamo 23 odstotkov evropskih potreb. Današnja dnevna proizvodnja je preko 400 tisoč kosov, kar pomeni v letnem obsegu preko 105 milijonov kosov. Mehanizem za registrator je izdelek z zgodovino, saj ga je prvi izdelal Luis Leitz v letu 1896 in se je zaradi svoje funkcionalnosti – shranjevanje dokumentov – ohranil prav do današnjih dni, čeprav z bistveno spremenjenem izgledom. Ponosni smo, da nam je z veliko serijsko proizvodnjo uspelo ohraniti ta izdelek vse do danes in da z moderno tehnologijo dela dosegamo dobro dodano vrednost, ki nam omogoča nadaljnjo rast in razvoj. Ko smo se v sredini leta 1987 odločili o strategiji razvoja, je bilo težko; odločiti se je bilo treba, kam bomo usmerjali razvoj, katere izdelke forsirali, katere

samo ohranjali, kaj posodobili, kaj opustili. Ko gledamo v preteklost, smo zadovoljni s takrat začrtano strategijo (usmeritev v nosilni program – mehanizem za registrator, in vzpostavitev velikoserijske proizvodnje), ki bo zagotavljala perfekcionizem in možnosti konkuriranja evropskim proizvajalcem po kvaliteti, ceni, dobavnih rokih, prilagajanju željam kupcev itd.

V obdobju od leta 1987 do danes smo obseg proizvodnje mehanizmov povečali več kot osemkrat in se na svetovnih trgih srečevali z evropsko ter v zadnjih letih tudi s kitajsko konkurenco. Konkurenca je pomembna, saj nas krepi in spodbuja razvoj. V mesecu februarju smo praznovali še en jubilej, in sicer smo izdelali milijardni kos mehanizma. Za nas je to pomembno dejstvo oz. dokaz, da je izdelek dober in ga lahko prodajamo po konkurenčnih cenah na svetovnem trgu. V obdobju od leta 1987 do februarja 2006 smo izdelali 85 odstotkov vseh izdelanih kosov, kar kaže na izjemno hitro rast. Povečevanje letne produktivnosti je bilo povprečno 13 odstotkov. Rast letnega obsega proizvodnje mehanizmov se je izrazito začela po letu 1990, ko smo začeli z

Mehanizem
za registrator.

uvajanjem nove tehnologije dela – postopno uvajanje avtomatizacije dela. Vzporedno z avtomatizacijo se je povečevala tudi produktivnost. Poudarili smo, da je naša proizvodnja velikoserijska in je njena značilnost tudi hitrost. Dnevna proizvodnja mehanizmov preko 400 tisoč kosov pomeni, da mora biti vsakih 18 stotink sekunde narejen nov mehanizem. Proizvodnja teče na devetih montažnih linijah, kar pomeni na eni liniji en kos vsako sekundo in pol. Dejstvo je, da ob taki proizvodnji za zagotavljanje kvalitete izdelkov cel proizvodni proces mora teči izjemno usklajeno – od vhodnih materialov, polizdelkov do končnega izdelka. Vsako odstopanje kvalitete materiala ali problemi pri opremi povzročajo nenačrtovane zastoje. Mehanizmi za regulatorje predstavljajo s svojim obsegom še vedno največji del, zato proces mora biti optimalen – stalna skrb za racionalizacijo, avtomatizacijo, humanizacijo dela.

Zaradi hitro rastočega obsega mehanizma za regulatorje je bilo potrebno najti primerno tržišče. Zato je bila odločitev, da se usmerimo na svetovni trg, sprejeta že zelo zgodaj. Prve minimalne količine prodane v izvozu so bile v letu 1966, danes pa prodamo v izvozu 98 odstotkov, kar pomeni 103 milijone kosov na leto.

Največji obseg prodaje je realiziran na evropskem trgu – Nemčija, Švica, Poljska, Velika Britanija, Avstrija, Francija, Češka, Belgija, Grčija, Španija, Turčija, Slovaška itd., nekaj malega prodamo celo v Savdsko Arabijo, Izrael. Včasih smo izvažali celo v Avstralijo in na Novo Zelandijo, sedaj zaradi nizko cenovne kitajske konkurence to ni več mogoče.

Potrebe po mehanizmih za regulatorje so po informacijah naslednje:

- v Evropski uniji: 380 milijonov,
- v Evropi: 420 milijonov,
- v svetu: 500 milijonov.

Letne potrebe v zadnjem šestletnem obdobju ostajajo približno v enakem obsegu. Razlika je le v tem, da se je v tem obdobju močno okrepila kitajska konkurenca – v letu 2005 je bilo na Kitajskem nabavljenih že približno 50 odstotkov mehanizmov, kar je zelo ogrozilo evropsko proizvodnjo. Marsikateri proizvajalci so prenehali s proizvodnjo; trenutno smo še štirje večji in nekaj manjših.

Zaradi nelojalne konkurence kitajskih proizvajalcev smo v začetku maja 2004, takoj ko smo postali polnopravni člani EU, s še nekaterimi EU proizvajalci začeli antidampinški postopek pri komisiji v Bruslju. Rezultat tega postopka je bila ob koncu januarja

Rast obsega proizvodnje mehanizma je nazorno prikazana v grafu (1964–2006):

2006 sprejeta odločitev o začasni uvedbi carinske zaščite za uvoz mehanizmov v EU s strani LR Kitajske. Ta odločitev pomeni nov zagon, povečan obseg proizvodnje v EU, normalen konkurenčni boj, načrtovani rezultat; vse to kot posledica večjega obsega proizvodnje, boljših cen itd.

Rezultati poslovanja že sedaj niso slabi, saj je naša BDU/zaposlenega preko 28.000 EUR. Napovedana rast v letu 2006 v višini 25 odstotkov nam narekuje ne samo intenziviranje dela, pač pa tudi prostorsko povečanje, zato razmišljamo o širitvi. Načrti za prihodnjih pet let napovedujejo še hitrejšo rast in povečevanje.

Poleg najpomembnejšega izdelka, o katerem smo že veliko napisali, smo seveda izdelovali tudi vrsto drugih izdelkov. Zavedamo se, da je samo z nenehnim uvajanjem sprememb obstoječih tipov izdelkov in uvajanjem novih izdelkov možno preživeti na daljši rok. V strategiji smo poudarili, da moramo vsako leto trgu ponuditi vsaj en nov izdelek. Do se-

daj smo bili uspešni, saj smo v proizvodni program vpeljali vrsto novih izdelkov. Med njimi naj omenimo ovalne rinčice, različne tipe in dimenzije letev viseče mape, različne tipe kovic, razsuta in lepljena jeklena vlakna itd. Poleg tega je bila nova tehnologija dela – avtomatske linije za sestavo mehanizma – rezultat dela in znanja zaposlenih. Trenutno se ukvarjamo s postavitvijo nove linije za izdelavo novega tipa letve viseče mape ter z novo tehnologijo preoblikovanja žic – razvoj in izdelava sta v celoti v okviru družbe. Poskušamo s širitvijo izdelkov za potrebe na področju gradbeništva.

Skratka, dela je več kot dovolj, in če bomo izkoristili znanje, ki ga imamo, ohranili delovne navade in imeli še malo sreče, bomo sposobni trend razvoja, ki smo ga zastavili, ohranjati še v naslednjem obdobju, ki naj bi bilo čim daljše.

Poskrbeti moramo, da bomo najboljši, saj smo prepričani, da naš moto "Samo najboljšim je zagotovljena prihodnost" še vedno drži.

IZ TRADICIJE V SEDANJOST,

*Ob 60. rojstnem dnevu Domela se zahvaljujemo
osem, ki ste gradili temelje kovinarstva z
vizionarjem Nikom Žumrom na čelu, osem, ki ste
podjetje vodili preko različnih uspehov in
preizkušenj, osem, ki ste s svojim delom prispevali,
da je podjetje raslo in se razvijalo, ter sodelavcem,
ki z zavzetim delom skupaj soustvarjamo
prihodnost.*

Vsem kovinarjem čestitamo ob jubileju.

Uprava Domel

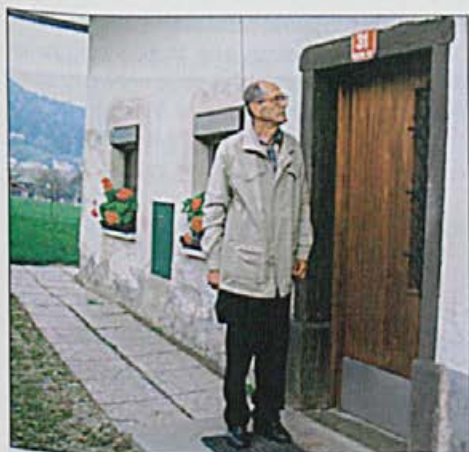
Železniki, maj 2006

Z VIZIJO V PRIHODNOST

DOMEL

Pogovor s prof. dr. Antonom Ramovšem

Primož Pegam

Anton Ramovš pred rojstno hišo v Dolenji vasi.
Foto: Minka Bricelj

Prof. dr. Ramovš je eden tistih slovenskih znanstvenikov, ki so potrditev za svoje raziskave in delo dobili tudi na svetovnem nivoju. Na Slovenskem sodi med najbolj spoštovane profesorje na področju geologije in paleontologije.

Na spoštovanega rojaka smo ponosni tudi prebivalci Selške doline. Posebno smo mu hvaležni za njegove raziskave na področju Selške doline in za knjige, ki jih je napisal o kamninah in nastanku doline. Njegova dela nimajo samo znanstvene vrednosti, ampak je prof. dr. Ramovš s svojimi deli ohranjal tudi kulturno dediščino krajine.

Vsi prebivalci Selške doline posebno cenimo njegovo navezanost na rodno Dolenjo vas in njegovo Miklavško goro.

Kljub vaši uspešni akademski karieri in vašemu izjemnemu znanstvenemu delu na področju geologije, posebno še škofjeloškega področja, širšemu krogu prebivalcem Selške doline niste bili znani. V njihov svet ste vstopili s knjigo Sv. Miklavž nad Selci. Kako si to razlagate?

Znanstvena dela s škofjeloškega področja, tu imate v mislih Selško dolino, so resda prišla v roke redkim prebivalcem Selške doline. Vendar pa so posamezniki že prej dobili moje vodnike Ratitovec, Dražgoše, Sorica in Soriška planina. Res pa je, da je knjiga Sv. Miklavž nad Selci s širšim pokrajinskim opisom in predstavitevijo del pri obnovi cerkve sv. Miklavža vzbudila zanimanje. Velik del vsebine poleg pokrajine in kamninskega sveta je posvečen mojim prizadevanjem za obnovo porušene cerkve sv. Miklavža.

Miklavška gora je najbrž postala po cerkveni obnovi še bolj priljubljena izletniška točka.

Občina Železniki vas je kmalu po izdaji tega vodnika imenovala za častnega občana občine Železniki, predhodno že tudi občina Škofja Loka, kljub temu da ste že od leta 1977 naprej izdali pet vodnikov s področja Selške doline.

Vodnik Sv. Miklavž nad Selci je pač prišel zadnji na vrsto med mojimi vodniki. Priprave zanj in hkrati obnova cerkve, za katero sem si prizadeval celo desetletje, je počasi dozorevala.

Veliko lahko preberemo o vaših znanstvenih dosežkih. Kako ste kot človek s podeželja uspeli? Kakšen je vaš nasvet v zvezi s tem mladim, vedoželjnim?

S trdim in vztrajnim delom in neomajno voljo, čeprav so mi spočetka z vseh strani metali polena pod noge in me hoteli onemogočiti. Hkrati me je vzpodbujala želja po čim globljem spoznavanju geološke sestave in zgradbe tudi Selške doline.

Kot "človek s podeželja", sin mlinarja v Benedikovem mlinu v Dolenji vasi, sem po šestem razredu osnovne šole v Selcih komajda prišel v klasično gimnazijo v Šentvid.

Kljub velikemu nasprotovanju političnih veljakov po drugi svetovni vojni, češ, ne sme iti naprej v šole, in nasprotovanju v gimnaziji v Kranju po drugi svetovni vojni in težavam na univerzi sem z neomajno voljo in trdim delom diplomiral, doktoriral in se s habilitacijskim delom habilitiral in po novih zapletih postal univerzitetni učitelj. Z neomajno voljo sem nadaljeval učiteljsko in raziskovalno dejavnost.

Dolenja vas z vrha Miklavške gore. Foto: Minka Bricej

In nasvet mladim, vedoželjnim: veselje do ustvarjalnega dela, temeljita strokovna usposobljenost, hkrati pa je nujna še velika kritičnost.

Nam lahko kaj več poveste o svojem otroštvu? Kje in kako ste ga preživljali?

Rodil sem se 17. 12. 1924 v Dolenji vasi, po domače pri Žnidarju. Hišico je zgradil moj stari oče. Bil je krojač in ime se je ohranilo. Rano mladost sem preživel doma, v Selcih pa obiskoval osnovno šolo.

V četrtem razredu osnovne šole me je na pobudo učiteljev spremljala želja, da bi šel v srednjo šolo. Ob očetovem delavskem zaslužku in šestih otrocih, sam sem bil najstarejši, pa ni bilo nobenih možnosti, da bi nadaljeval šolanje na gimnaziji. Pot v nadaljnje šolanje mi je ostala zaprta tudi po petem razredu osnovne šole. V šestem razredu se je posebno razrednik Viktor Čurman veliko prizadeval in spodbujal starše, naj me kot vseskozi odličnega učenca pošljejo v gimnazijo. Nazadnje mi je takratni selški župnik Franc Šušteršič omogočil, da sem po uspešno opravljenem sprejemnem izpitu na gimnaziji za polovično mesečno oskrbnino tristo dinarjev lahko začel gimnazijski študij na škofijski klasični gimnaziji v Šentvidu. Tudi znižana oskrbnina pa je bila za starše izredno težko breme. Druga svetovna vojna je prekinila moj gimnazijski študij.

S šolanjem ste nadaljevali v Šentvidu v današnjem zavodu sv. Stanislava?

Na škofijski klasični gimnaziji sem končal štiri razrede in zelo hvaležen sem za osnovno vsestransko izobrazbo.

Nastopila je okupacija, leta grozovite vojne. Nam lahko opišete, kako ste jo doživeli oziroma kako ste jo sploh preživeli.

Usoda me je preganjala sprva po raznih krajih takratne Nemčije, nato v več krajih južne Grčije pa spet v Nemčiji in nazadnje v ujetništvu. Začelo se je januarja 1943, ko so prihajali pozivi za RAD (nemško delovno službo), predhodnico nemške vojske. Očetu je bilo sporočeno: Če gre Tone v partizane,

bo izseljena cela družina: sedem otrok z očetom in mamo. Z drugimi prisilnimi mobiliziranci sem bil 10. januarja 1943 mobiliziran v Büschendorf pri Rottermannu, od tam pa po treh mesecih v nemško vojsko v takratni Görlitz v Šleziji. V nekaj enotah sem najprej v Nemčiji preživel vojno, bil nato v večjih krajih v južni Grčiji, kjer sem zbolel. Prepeljali so me v Beograd, v takratno bolnico Malence. Tam je bilo vprašanje amputacije nog, ki so bile že črne, imel sem jih trdo povezane in bil sem nepremičen. Pred operacijskim posegom pa je prišel silovit letalski napad. Ležal sem pod visokim oknom velike bolniške sobe. Vsi bolniki so odšli z zdravstvenim osebjem v zaklonišče, mene, nepokretnega, pa so pustili v postelji v sobi. Pri letalskem napadu so bila razbita tudi vsa okna in moja postelja je bila zasuta z razbitim steklom. Pri napadu sem se podzavestno z odejo pokrilič čez glavo in si rešil življenje.

Po letalskem napadu so me iz Beograda prepeljali v vojaško bolnico v takratni Münsterberg v Šleziji; tam so me zdravili več mesecev in mi ohranili noge. Potem sem bil v več krajih v Nemčiji, tudi v Berlinu-Spandau, kjer sem doživel enega najhujših letalskih napadov in ostal živ.

V Leipzigu sem 20. aprila prišel v ameriško ujetništvo. Bil sem v več ujetniških taboriščih v Nemčiji in nazadnje od 15. junija do 6. avgusta 1945 pri Marseillu v Franciji, 6. avgusta pa kot ujetnik predan Jugoslaviji. Po mučnem transportu in nekaj dneh na dvorišču kranjske gimnazije sem na veliki šmaren prišel v Dolenjo vas. Navsezadnje sem imel srečo, da sem se vrnil iz ujetništva šele avgusta.

Po vojni ste nadaljevali šolanje v Kranju. Kako ste krmarili v tem obdobju?

Na gimnaziji v Kranju je vseskozi visela nad menoj odločitev selških odločilnih ljudi: "Žnidarjev Tonček ne sme študirati, treba mu je preprečiti nadaljnje šolanje." S to zahtevo se je očitno strinjal tudi ravnatelj kranjske gimnazije. Pri vpisu na študij na kranjski gimnaziji sem moral oddati prošnjo na ministrstvo za šolstvo, da se mi dovoli šolanje in maturo. Prošnjo sem oddal ravnatelju, ki naj bi jo poslal na mi-

nistrstvo za šolstvo v Ljubljano. Jeseni 1945 in prve mesece naslednjega leta mi je ravnatelj zagotavljal: "Še ni odgovora z ministrstva." Ko sem spomladi leta 1946 vedno pogosteje spraševal o rešitvi svoje prošnje oziroma odgovoru z ministrstva, je postajal vedno bolj osoren in dobil sem vselej isti odgovor: "Še ni odgovora z ministrstva." Spoznal sem nakano, da me hočejo izključiti in mi preprečiti nadaljnje šolanje. Marca 1946 sem se odpravil na ministrstvo za šolstvo v Ljubljano. Minister me je prijazno sprejel in poslušal moje težave in se zanimal za moje medvojno življenje. Povedal sem mu, da sem že septembra oddal prošnjo za vpis na gimnazijo, pa mi ravnatelj kar naprej zatrjuje, da z ministrstva še ni odgovora na mojo prošnjo. Ko je ministrova tajnica ugotovila, da s kranjske gimnazije o moji zadevi ni ničesar, mi je minister zagotovil ugodno rešitev. Ravnatelju sem sporočil moje posredovanje pri ministru v Ljubljani in njegovo zahtevo, naj takoj pošlje mojo prošnjo. Ravnatelj me je pošteno ozmerjal. Prošnja je bila hitro ugodno rešena. Priznано mi je bilo dotakratno gimnazijsko šolanje na kranjski gimnaziji in mi dano dovoljenje za opravljanje mature.

Brez moje takratne odločitve bi se bila izpolnila zahteva selških krajevnih oblastnikov in dovoljeno bi mi bilo samo še težaško delo. Nikdar ne bi prišla z ministrstva ugodno rešena ali zavržena moja prošnja, ker tja brez mojega posredovanja in ministrove uvidevnosti ne bi bila nikdar poslana. Takratnemu ministru za šolstvo sem vse življenje iskreno hvaležen.

Kaj je odločilo, da ste se po maturi vpisali na prirodoslovno-matematično fakulteto v Ljubljani?

Želel sem študirati gozdarstvo. Po maturi leta 1946 na ljubljanski univerzi še ni bilo študija gozdarstva, Zagreb pa mi je bil nedostopen. Odločil sem se za študij geologije in paleontologije, za študij in pozneje poklic, povezan z naravo. Takratne odločitve nisem nikoli obžaloval, vseskozi sem bil zelo zadovoljen z izbranim študijem in poklicem.

Leta 1950 ste diplomirali in ostali na fakulteti najprej kot asistent.

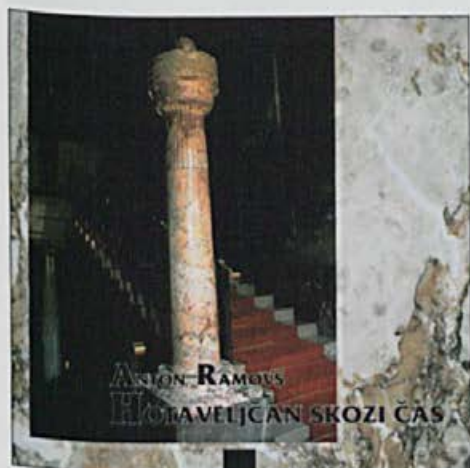
V tretjem letniku študija me je prof. dr. Ivan Rakovec po že opravljenih izpitih iz geologije in paleontologije predlagal za pomožnega asistenta za geologijo in paleontologijo na takratnem geološko-paleontološkem inštitutu z rednim delovnim časom. Kmalu po diplomi leta 1950 pa sem postal asistent, nato docent, izredni profesor in redni profesor, univerza pa mi je podelila naslov zaslužni profesor.

Vzporedno z akademsko kariero na prirodoslovno-matematični fakulteti ste objavljali veliko strokovnih in znanstvenih člankov, napisali sedem knjig in več strokovnih učbenikov.

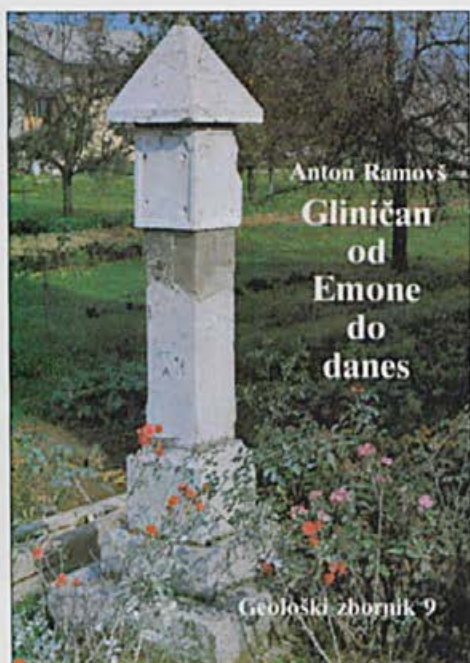
Razen po zelo številnih in za Slovenijo zelo pomembnih znanstvenoraziskovalnih rezultatih, ki so objavljeni v domačih in tujih revijah (nekaj sto člankov), sem zelo poznan tudi po številnih ter zanimivih poljudnoznanstvenih monografskih delih in učbenikih. Knjige in učbeniki, ki sem jih napisal za širši krog bralcev, so bolj zanimivi in razumljivi, zato jih bom kar navedel. Do svoje 80-letnice sem tako napisal naslednja dela:

- 1958 – *Geološki razvoj slovenskega ozemlja*,
- 1960 – *Zemlja skozi milijone let*,
- 1961 – *Geološki izleti po ljubljanski okolici*,
- 1974 – *Paleontologija* (učbenik NTF),
- 1977 – *Lubnik* (avtor in urednik),
- 1977 – *Martuljek* (soavtor),
- 1978 – *Logarska dolina* (urednik in soavtor),
- 1978 – *Ratitovec* (soavtor in urednik),
- 1978 – *Geologija* (učbenik FF in BF),
- 1978 – *Okamnelo življenje v jeseniškem prostoru*,
- 1979 – *Biostratigrafski razvoj flišnih kamnin v Strunjskem zalivu*,
- 1979 – *Geološko raziskovanje na petem raziskovalnem taboru v Strunjanu*,
- 1980 – *Blegoš* (urednik in avtor),
- 1982 – *Dražgoše* (urednik in avtor),
- 1983 – *Slapovi v Sloveniji*,
- 1983 – *Geologija* (učbenik FF in BF),

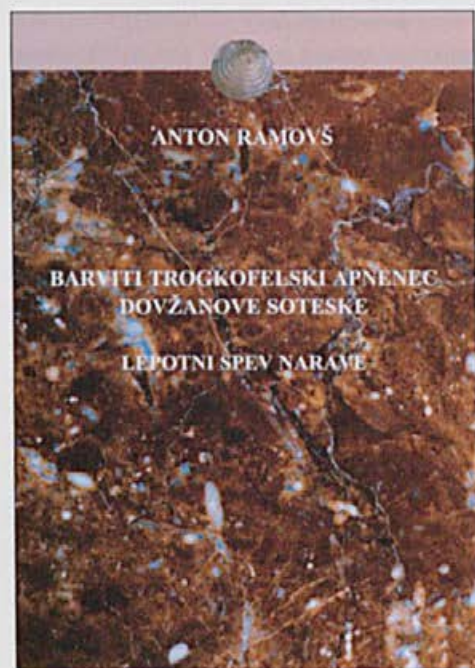
- 1986 - *Sorica in Soriška planina* (urednik in avtor),
 1987 - *Geologija* (učbenik FF in BF),
 1990 - *Paleontologija* (slikovni del, učbenik, FNT),
 1995 - *Hotaveljčan skozi čas*,
 1999 - *Slovenski naravni kamen* (soavtor),
 1999 - *Iz geološke zgodovine ozemlja ob Kokri*, objavljeno v: Predvor v času in prostoru,
 2000 - *Kamnine cerkve Marije Pomagaj na Brezjah*, brezjanski zbornik,

A. Ramovš: Hotaveljčan skozi čas.

Geološki zbornik.

A. Ramovš: Barviti trogkofelski apnencec Dovžanove soteske.

Davški slap. Foto: Anže Pegam

Obnovljena podružnična cerkev sv. Miklavža na vrhu 955 m visoke Miklavške gore. Foto: Minka Bricelj

2000 – *Podpeški in črni ter pisani lesnobraški apnenec skozi čas,*

2000 – *Sv. Miklavž nad Selci,*

2000 – *Naravne zanimivosti južnega pobočja Bohorja – slapovi* (soavtor),

2002 – *Barviti trogkofelski apnenec Dovžanove soleske – lepotni spev narave,*

2003 – *Peški apnenec z vzhodnega dela Moravske doline,*

2005 – *Pisani kamen s Kodrastega vrha na Jelovici.*

Po opravljenem doktoratu leta 1956 ste se izobraževali tudi v tujini. Kako je bilo v tistih časih z izobraževanjem v tujini, ko smo bili na drugi strani zavese?

Prvo izpopolnjevanje v Ljubljani pridobljenega znanja je bilo pri profesorju M. Salopeku v Zagrebu, ki se je prav takrat ukvarjal s karbonskimi in permij-skimi kamninami na Velebitu in v Liki. Nato sem pri prof. K. Metzju na graški univerzi določeval zgornje-permijske ramenonožce iz Volake pod Blegošem. Na povabilo dunajske univerze sem v letih 1956 in 1961 dopolnjeval svoje znanje pri prof. O. Kühnu na tam-

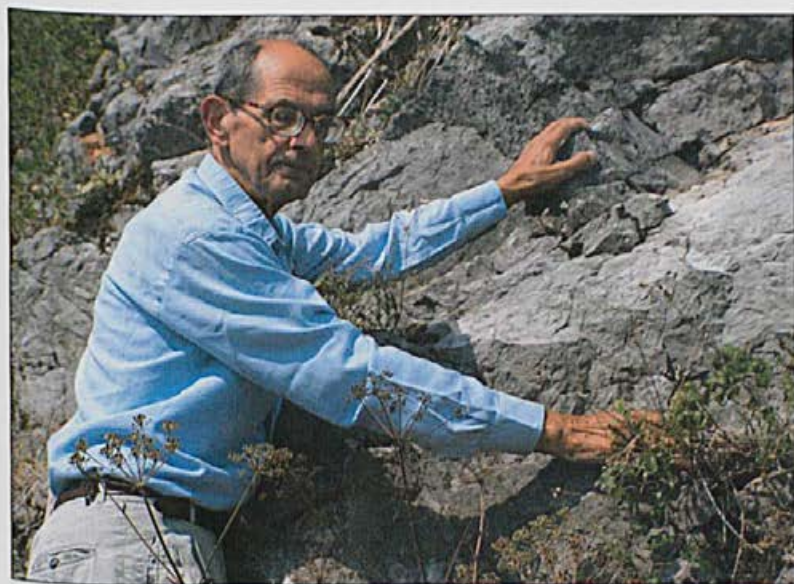

Anton Ramovš pri raziskavi konodontov s slovenskega ozemlja aprila leta 1980 pri profesorju W. Zieglerju na Paleontološkem inštitutu univerze v Marburgu na Lahni.

kajšnjem paleontološkem inštitutu. Znanje o brachio-podih sem želel poglobiti tudi na ruski akademiji v Moskvi in v raziskovalnem centru Smithsonove ustanove v Washingtonu; teh izobraževanj pa mi pri nas niso odobrili.

Ko so propadla moja prizadevanja in povabila za izpopolnjevanje v Moskvi in Washingtonu, je nenadejano prišlo povabilo za Humboldtovo štipendijo. Po mojem predavanju v okviru mednarodnega paleontološkega društva spomladi leta 1962 v Tübingenu se je prof. O. H. Schindewolf zanimal za moje delo in možnost nadaljnjega izpopolnjevanja ter mi kar tam zagotovil Humboldtovo štipendijo. Od novembra 1962 do oktobra 1963 sem raziskoval na paleontološkem inštitutu univerze v Tübingenu, kjer me je spremljal svetovno znani paleontolog O. H. Schindewolf. Posvetil sem se karbonskim in permij-skim ramenonožcem. Prof. Schindewolf je z velikim zanimanjem spremljal moje delo, prijateljsko svetoval in me sprejel za svojega. Njemu se posebej zahvaljujem za vse, kar sem postal na raziskovalnem področju.

V okviru Humboldtove štipendije sem raziskoval tudi v londonskem prirodoslovnem muzeju in

Prof. dr. Anton Ramovš v podutiškem kamnolomu. Proteus 1/66, stran 7.
Foto: Matjaž Mastnak

novi ugotovljeni vrsti ramenonožca iz Dovžanove soteske dal ime *Karavankina schellwieni*.

Leta 1976 sem na inštitutu za geologijo in paleontologijo univerze v Marburgu pod vodstvom različnega konodontologa W. Zieglerja raziskoval triasne konodonte iz Slovenije. Na istem inštitutu sem leta 1980, 1984 in 1988 kot Humboldtov štipendist raziskoval konodonte različnih slovenskih nahajališč. Vzpostavil sem stike z raziskovalci te pomembne fosilne skupine po vsem svetu.

Ste eden redkih slovenskih znanstvenikov, po katerem se imenuje ena družina, trije rodovi in pet novih vrst taksonov. Kaj so pravzaprav taksoni in kako ste jih raziskovali?

Naj odgovorim najprej na zadnje vprašanje: Taksonomija je urejena klasifikacija živega sveta in prav tako okamnelih živali in rastlin. Ime taksonomija je iz grških besed "taxis" 'urejanje' in "nomos" 'pravilo'.

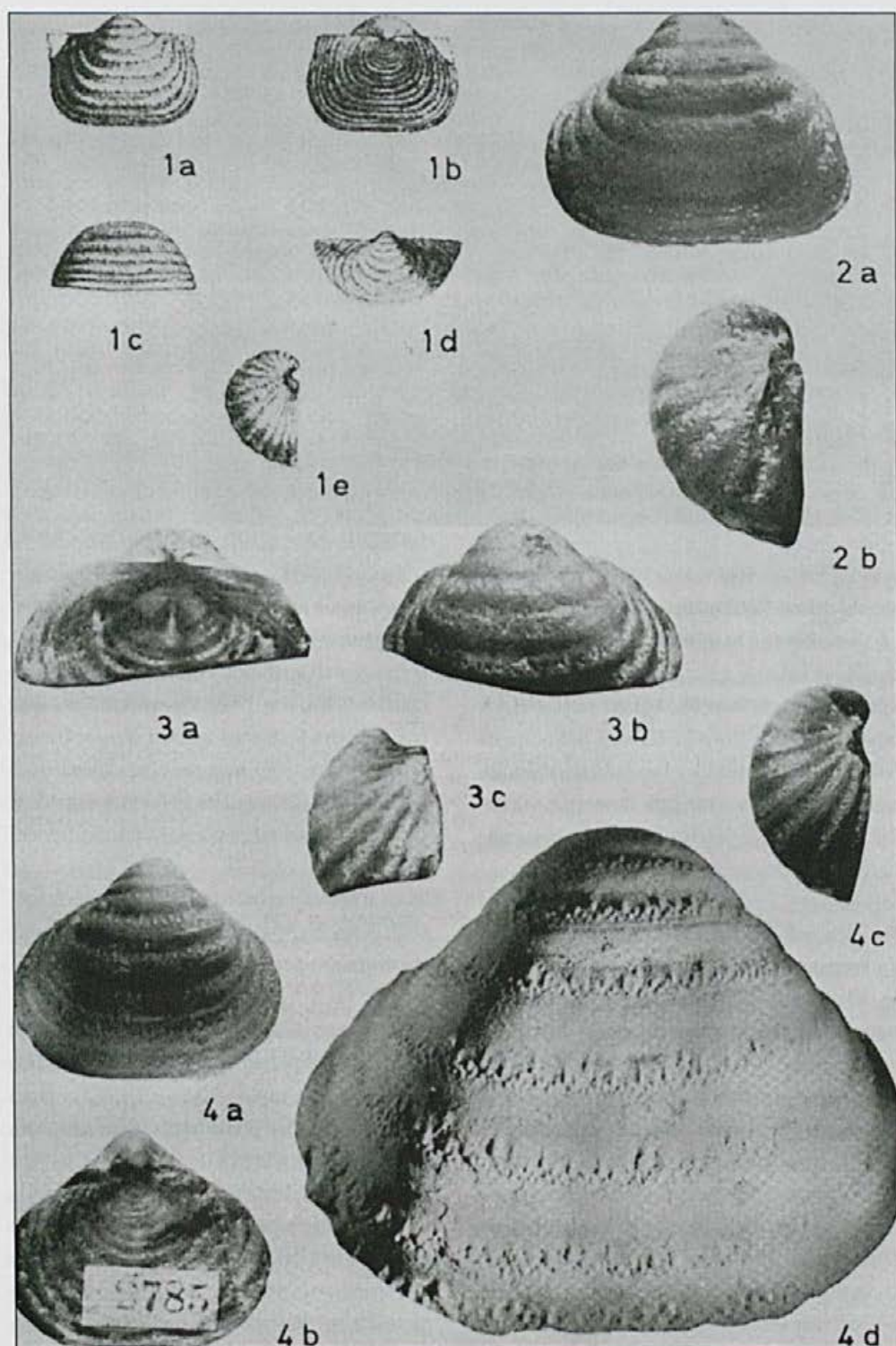
Po mojem priimku je prof. Jasenka Sremac, profesorica paleontologije na zagrebški univerzi, ki je pri meni tudi doktorirala, leta 1986 poimenovala družino ramenonožcev Ramovsinidae. Leta 1985 je ruska znanstvenica Astafieva-Urbajtis po mojem krstnem imenu poimenovala rod školjk *Antonella*, leta 1973 Vanda Kochansky-Devidé rod *Ramovsia* in

J. Sremac leta 1986 rod ramenonožcev *Ramovsina*. Vrste z mojim imenom pa so pri školjkah *Acanthopecten ramovsi* (Astafieva-Urbajtis, leta 1978), *Daonella ramovsi* (Jurkovšek, leta 1984) ter *Trigonodus ramovsi* (Jelen, leta 1990). Po meni se imenujejo tudi radiolarij *Eptingium ramovsi* (Kozur, Krainer & Mostler, leta 1996), konodont *Pseudohindeodus ramovsi* (Gull & Kozur, leta 1992) in foraminifera *Triticites* (*Ferganites*) *ramovsi* (Kochansky-Devidé, 1969).

Po meni imenovana imena na novo najdenih in opisanih okamnin ali fosilov so hkrati tudi novi taksoni ene družine, treh rodov in šestih vrst okamnin (fosilov).

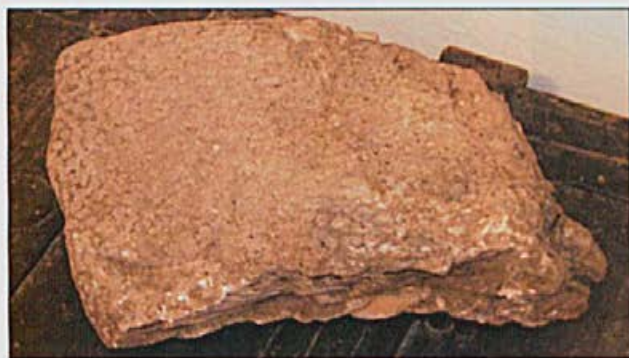
Ali ste tudi vi poimenovali ali opisali kakšne nove fosile?

Tudi sam sem opisal precej novih fosilov taksonov. V največje zadovoljstvo so mi nove vrste novega rodu *Karavankina* in hkrati poddružina *Karavankininae* iz zgornjekarbonskih in permjskih skladov, posebno vrsta *Karavankina schellwieni* iz rdečkastih apnencev Dovžanove soteske. Novo vrsto *Karavankina schellwieni* iz Dolžanove soteske kažejo fotografije.

Karavankina schellwieni (Ramovš, 1969) z različnih strani pecljeve in ramenske lupine.

Slika 1: naravna velikost, druge slike so različno povečane. Iz: Jeklo in ljudje. Jeseniški zbornik 2, 1969, tabla 2.

Množica skeletov koralne vrste *Waagenophyllum indicum* (Waagen et Wentzel) iz zgornjepermijskega apnenca južno od Smoleve pri Železnikih.
Foto: Anže Pegam

strokovnjake. Študentom sem posredoval vse svoje znanje in vesel sem bil njihovih uspehov, zlasti pri diplomskih delih in njihovem znanju. Splošno znanje iz geologije in paleontologije slovenskega ozemlja sem širil tudi med učečo se mladino in ljubitelji narave, hkrati pa sem izpolnjeval še Gregorčičevo geslo. Bil sem mentor 42 diplomantom, 11 magistrantom in 11 doktorandom.

Geologijo sem predaval tudi študentom geografije in jih junija 1980 peljal tudi na geološko ekskurzijo v rudnik živega srebra v Idrijo. Vsi udeleženci so bili prvič v rudniku in njihovo navdušenje kažejo obrazi na fotografiji po prihodu iz jame. Po rudniku nas je vodil inž. geologije Marko Cigale, na fotografiji ob meni.

Posebno bogat je vaš prispevek k Loškim razgledom, kjer sodelujete od prve številke naprej.

Prizadeval sem si v vsakem letniku Loških razgledov prispevati kaj o geoloških in paleontoloških zanimivostih loškega ozemlja. Nastala je pomembna zbirka člankov, ki v celoti kažejo geološki in paleontološki razvoj na prostranem loškem ozemlju.

Že v doktorski disertaciji sem se dotaknil tudi rodne Selške doline.

Za knjigo *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti* (1973) sem napisal prispevek o kamninah Selške doline ter o gradbenem in okrasnem kamnu. Med Vodniki po loškem ozemlju je Selška dolina predstavljena v knjižicah Ratitovec (1978), Dražgoše (1982), Sorica in Soriška planina (1986) in nazadnje

v knjižici Sv. Miklavž nad Selci (2000).

Bolj poglobljeno sem vedenje o geologiji Selške doline zajel v Zborniku Selške doline *Železne niti* 1 (2004), strani 17–51.

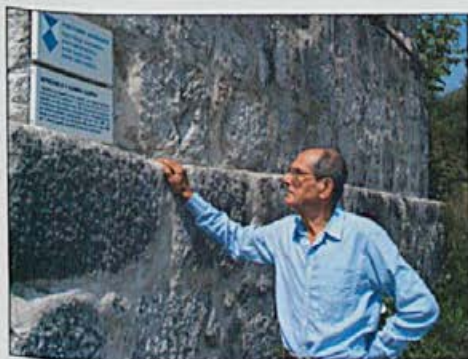
Bili ste predsednik slovenskega geološkega društva in sodelovali ste v uredniškem odboru revije *Proteus*, kjer ste znanje prenašali na mlade bodoče raziskovalce. Kakšne spomine imate na to obdobje?

V letih od 1956 do 1959 sem bil predsednik slovenskega geološkega društva. Z dobrim prijateljem Cvetom Germovškom sva si zelo prizadevala za uveljavitev mladega društva in sodelovala pri pripravi prvega jugoslovanskega geološkega kongresa na Bledu od 23. do 27. maja 1954. Kot tajnik sem zbral in uredil kongresno gradivo, ki je izšlo v knjigi *Prvi jugoslovanski geološki kongres* leta 1956.

Bil sem tudi glavni in odgovorni urednik naravoslovne revije *Proteus* in vseskozi tudi član njenega uredniškega odbora. Na moje dolgoletno *Proteusovo* obdobje in sodelovanje me veže zadovoljstvo, da sem, kolikor sem mogel, prispeval s članki in kratkimi vestmi ter ekskurzijami iz geologije in paleontologije, navduševal in pridobival nove pisce za aktivno sodelovanje s *Proteusom*. Tudi ohranjanje kulturne dediščine je pomembno v mojem delovanju. Na osnovi mojega prizadevanja smo obnovili Vodnikovi apnenici v Podutiku in v Kamni Gorici. Pomembna tehnična spomenika apnarske dejavnosti sta zavarovana kot kulturna spomenika.

Z velikim prizadevanjem profesorja Ramovša je bila obnovljena Vodnikova apnenica v Podutiku. Pomembni tehnični spomenik apnarske dejavnosti je zavarovan kot kulturni spomenik. Foto: Minka Bricelj

Prof. dr. Anton Ramovš pred Vodnikovo apnenico v Kamni Gorici. Proteus 1/66, stran 8. Foto: Matjaž Mastnak

Zelo dejavni ste bili tudi pri mednarodnem udejstvovanju.

Bil sem član mednarodnih komisij za karbonsko, permijsko in triasno stratigrafijo, dopisni član SCCS in EUROPA in sodelavec revije Albertina za Slovenijo.

Imenovan sem bil za vodjo desetletnih projektov UNESCO IGCP 5, projekta št. 5: Correlation of Prevariscan and Variscan events in the Alpine-Mediterranean mountain belts, in projekta št. 4: Permian-Triassic of the Tethys and their intercontinental correlation, za Slovenijo (v obdobju 1977–1986) in več let tudi za Jugoslavijo. Vodil sem tudi projekte UNESCO IGCP št. 106, 203 in 359 za Slovenijo.

Nam lahko poveste kakšen poseben dogodek, ki vam je ostal v spominu iz delovanja na mednarodnem področju.

Med 10-letnim Unescovim IGCP št. 5 je bila neko leto organizacija letnega simpozija zaupana geološkemu zavodu Turčije. Po splošnem delu simpozija v Carigradu je bila geološka ekskurzija v notranjost zahodne Turčije. Na poti iz Burse v notranjost dežele proti Eskisehirju in naprej proti jugu naj bi bili na precej strmem gozdnatem področju nad cesto črni karbonski apneneci. Ekskurzija v dveh avtobusih se je ustavila in šli smo si ogledovat turške karbonske kamnine (karbon: glej geološko razpredelnico v Železnih nitih 1, stran 18). Po kratki razlagi smo se razkropili in si ogledovali črnkasti apnenec. Na zgornji strani ceste sem na pobočju opazil manjši blok, ki se mi je zdel sumljiv. In glej ga zlomka, v njem se je trlo velikih litiotidnih školjk; to je vendar spodnjekurski (jura: glej geološko razpredelnico v Železnih nitih 1, stran 18) apnenec in ne veliko starejši karbonski. Blok sem spravil na cesto in udeleženci so se zbrali ob njem. Pripovedoval sem jim o zanimivih litiotidnih školjkah in o stratigrafiji z njimi, ki so pritegnile splošno pozornost. Po daljšem nenačrtovanem postanku ob "karbonu" so zanimiv litiotidni apnenec spravili v avtobus za geološko zbirko geološkega zavoda v Ankari.

Delo znanstvenika in pedagoga pri nas še zmeraj nima prave veljave. Ne v družbenostatusnem smislu, pa verjetno tudi v materialnem ne.

Če to ugotavljate, bo nekaj najbrž tudi držalo. Tudi znanstveni dosežki in bogata strokovna dediščina v narodovi zakladnici večkrat niso vredni priznanja, nazadnje sem doživel celo izključitev iz šole, za katero sem se razdajal več kot 50 let.

Za svoje raziskovalno in znanstveno delo ste prejeli veliko nagrad in priznanj. Ali nagrade le nekoliko popravijo statusno situacijo v smislu družbenega priznavanja znanstvenika? Nam lahko zaupate, na katero priznanje ste najbolj ponosni.

Več kot "družbenega priznanja" doma sem bil deležen priznanja raziskovalnih dosežkov v tujih znanstvenih krogih. Vsako priznanje pa potrjuje in spodbuja k dosežkom temeljitega raziskovalnega dela. Rezultati naj bogatijo narodovo zakladnico ustvarjalnih prizadevanj in njihovih dosežkov.

Vsaka nagrada je bila priznanje za vestno, zavzeto in uspešno delo.

V posebno zadovoljstvo in splošno priznanje pa so mi nove najdbe fosilov (okamnin), njihove ugotovitve in v svetovni geološki literaturi priznane določitve in njihovi opisi.

Nagrade in priznanja niso spremenili statusne situacije v smislu "družbenega priznavanja".

V veliko zadovoljstvo pa so mi besede v listini občine Železniki za častnega občana: "Prof. dr. A. Ramovšu, čuvarju dediščine in zapuščine naših prednikov, prebivalcev Selške doline".

Nekateri Vaši nekdanji študenti trdijo, da je Selška dolina dokaj temeljito geološko obdelana, verjetno pa najbolj od vseh v daljni okolici. S tega področja ste napisali veliko znanstvenih in poljudnoznanstvenih del.

Res se je nabralo precej objavljenega tudi o geologiji in o kamninah Selške doline. Že v doktorski disertaciji leta 1956 sem se dotaknil rodne Selške

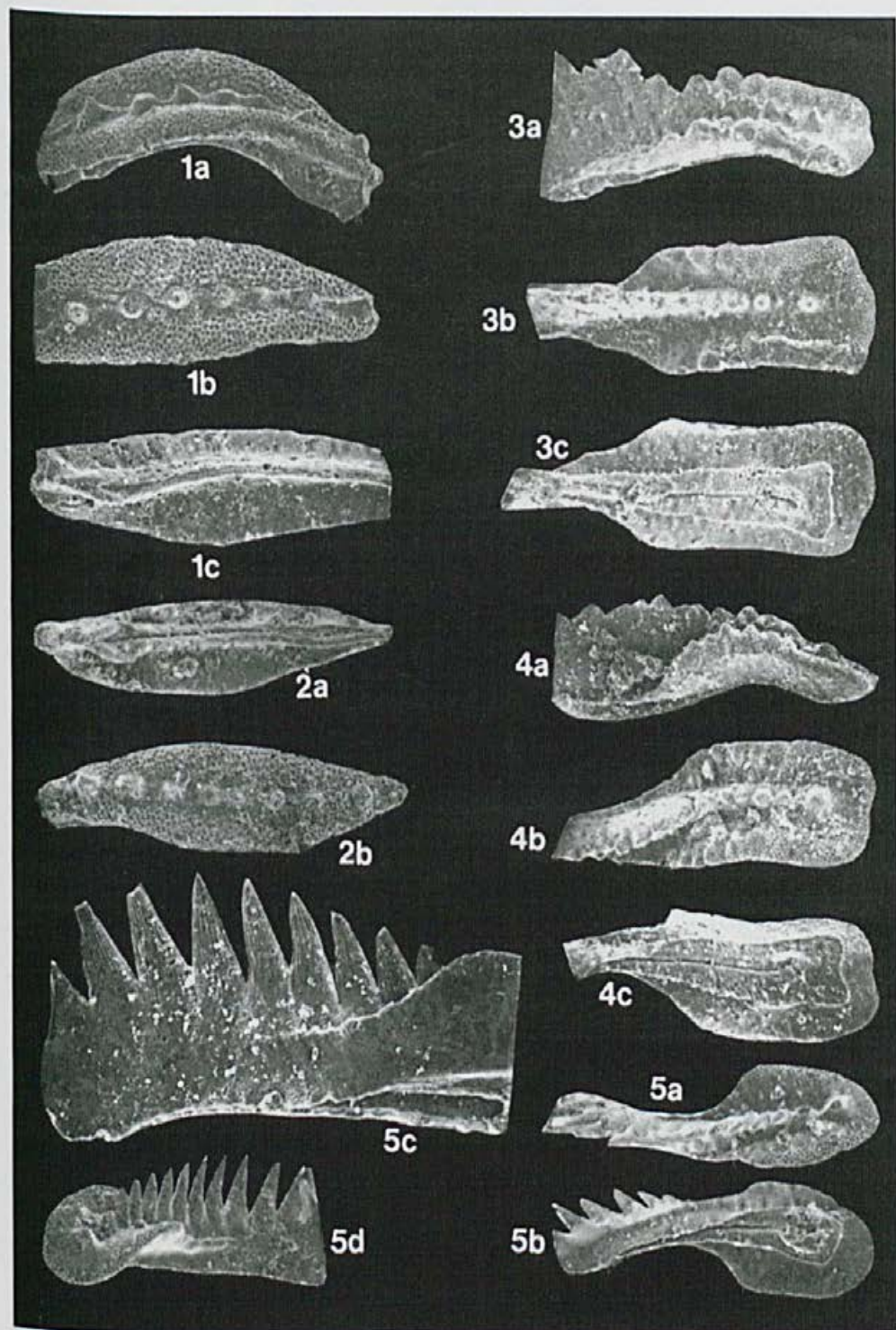
doline. Za knjigo Selška dolina v preteklosti in sedanjosti (1973) sem napisal prispevka o kamninah Selške doline in o gradbenem kamnu. Tudi v Loških razgledih so številni prispevki, tudi v že omenjenih Vodnikih po loškem ozemlju in Železnih nitih 1.

Ker je tale pogovor namenjen širšemu krogu bralcev, bi vas prosil, če nam lahko pojasnite, kakšno je delo geologa in s kakšnimi metodami in orodji raziskovanja se geologi ukvarjate.

Delo geologa je najprej terensko, na ozemlju, ki ga raziskujemo, sledijo laboratorijske raziskave, nato pa še kabinetno delo za ustrezno poročilo ali tudi priprava za tisk.

Pri terenskem delu uporabljamo čim bolj natančno topografsko karto. Na njej je treba označiti kraje, točke, kjer smo ugotovili posebnosti in tudi vzeli vzorce za laboratorijsko raziskavo kamnin, nabrali okamnine (fosile) ter vzorce za raziskave mikrofosilov, ki jih raziskujemo v zbrskih pod mikroskopom ali binokularno lupo. Na spremljajočo topografsko karto nanašamo nabrane vzorce in označujemo kraje, kjer smo vzeli vzorce. Krajem pravimo "golice". Za to potrebujemo kladiivo. Sedaj imajo geologi običajno posebna "geološka kladiva". Navadno že s prostim očesom ugotovimo kamnino in vzamemo vzorce za laboratorijske preiskave; običajno za zabruske ali za topljenje vzorcev za raziskave mikrofosilov, ki jih ne vidimo s prostim očesom, marveč šele v tankih ploščicah ali ostankih, raztopljenih vzorcih apnenca v solni kislini, uporabljamo še druga orodja.

Nujna spremljevalka terenskega geologa je solna kislina; z njo že na terenu ločimo karbonatne kamnine od nekarbonatnih; na primer različne železnikarske apnenice, ratitovski apnenec, tistega na Miklavški gori in drugod: Vse terenske ugotovitve na golicah zapišemo v dnevnik, nabrane kamninske vzorce oštevilčimo, zapišemo njihovo najdišče in jih spravimo v pripravljene vrečke, kjer čakajo obdelave v laboratoriju.

Ostanki zgornjetriasnih (karnijskih) konodontov v spodnjem delu železnikarskih apnencev in dolomitov v Železnikih. Raster – elektronskomikroskopske fotografije: K. Fecher, obdelava fotografij: J. Kirsch na univerzi v Marburgu. Konodonte je določil A. Ramovš. Približno 100-krat povečano. Iz Abh. Geol. B. A. 50, stran 385, Dunaj.

Kako določite starost kamnin?

Osnovno znanje za določevanje kamnin da že študij geologije. Relativno starost kamnin nam povedo okamnine ali fosili, okamnili ostanki davnega življenja. V geoloških dobah, ki jih kaže razpredelnica v Železnih nitih 1, stran 18, so živele različne živali in rastline. Tu in tam so se ohranili njihovi okamnili ostanki, ki jih proučujeta paleontologija (okamnili živalski svet) in paleobotanika (okamnili rastlinski svet). V vsaki geološki dobi je bilo večinoma tudi značilno živalstvo in rastlinstvo in njihovi okamnili ostanki so kažipot v različne geološke dobe. Najpomembnejši so vodilni fosili, okamnili ostanki živali in rastlin, ki so živeli čim manj časa, bili pa so čim bolj razširjeni v morjih geoloških časov. V Železnih nitih 1 so zanimivi konodontni ostanki razkrili pravo starost železnikarskih apnencev (slika 15, stran 33), ki so jih nekateri že razglašali za jurske, konodontni ostanki pa nesporno dokazujejo njihovo zgornjetriasno starost. To je bilo s pomočjo okamnin – konodontov – zelo pomembno odkritje.

Lahko v nekaj stavkih poveste, kakšnega nastanka je Selška dolina.

Radi bi vedeli, kako je nastala Selška dolina. Razlaga pa ni tako preprosta, kot najbrž mislite. Podlago so ji dale kamnine, ki smo jih že spoznavali v Železnih nitih 1: različni apnenci, laporji, skrilavci, kremenovi konglomerati, različne vulkanske kamnine iz različnih geoloških dob. Kamnine Selške doline pa niso, kot bi mogoče pričakovali, le po vrstnem starostnem redu naložene druga vrh druge. V normalno nastajajočo skladovnico so kar naprej posegale tektonske sile, ki so premikale skladovnice, jih vzdigovale in spuščale, jih narivale drugo vrh druge. Zato so danes različno stare kamnine vzdig-

njene ali spuščene in niso več v prvotnem položaju. V Dolenji vasi so na primer srednetriasni apnenci z vulkanskimi kamninami skupaj s permjskimi kamninami (kremenovim konglomeratom, peščenjakom in strešnim skrilavcem). In drug primer: iz jurskega apnenca zgrajena Miklavška gora skupaj s permjskimi kamninami Zgornje in Spodnje Golice. V geološki preteklosti so bila obsežna premikanja delov zemeljske skorje, ki so predstavljala že naložene kamnite skladovnice, jih narivale ali podrivale, gnetle in drobile.

Današnja oblika Selške doline pa so oblikovale vode, Sora s pritoki, in se različno uveljavljale v zapuščini tektonskih dogajanj.

Kako na primer določite, kako je nastalo področje pod južnimi obronki Ratitovca?

Apnenčeva gmota Ratitovca v toplem zgornjetriasnem morju ni nastajala tam, kjer je danes; na sedanje ozemlje je bila narinjena in odtrgana od današnjih južnih Julijskih Alp.

V Ljubljani ste si ustvarili dom, družino, ves čas pa vas je vleklo nazaj v Selško dolino v rodno Dolenjo vas pod obronke Miklavške gore.

V Selško dolino me najbolj vleče domačija, skromna rojstna hiša v Dolenji vasi, kjer sem preživel rano mladost. Pozneje sem veliko delal tudi pri njeni obnovi in tam imam skromno počitniško bivališče. Rad se vračam v tamkajšnje gozdove, vsaka že zaraščena pot in steza me spominja na mladost. Pri srcu mi je Miklavška gora z obnovljeno cerkvijo sv. Miklavža. V njeni obnovi je vtakano moje desetletno prizadevanje in delo. Rad imam celoten svet pod Ratitovcem in njemu sem posvetil leta geoloških raziskav. Nova spoznanja pa tudi razveseljujejo.

Intervju z asist. mag. Janezom Erženom, dr. med.

Tadeja Šuštar

Janez Eržen. Foto: Anton Sedej

Dr. Janez Eržen, torakalni kirurg, ki služi in biva v Ljubljani, je doma iz Ojstrega Vrha, Janovcov. Njegov drugi dom je Zabrdno, idilična vasica pod Ratitovcem, kjer preživi večino svojega prostega časa in si nabira moč za zahtevno delo, ki mu je popolnoma predan. Pogovarjala sva se v njegovi rojstni hiši, doma, pr' Janovc'.

Ojstri Vrh. Foto: arhiv družine Eržen

Zabrdno. Foto: Janez Eržen

Vedno sem sedel tukaj pri mizi ob oknu, že včasih, ko sem se učil ali delal naloge. Otroci smo namreč morali veliko pomagati pri delu, vendar je bila pri nas navada, da je oče dovolil, da se je tisti, ki se je hotel, lahko učil. Torej mu takrat ni bilo treba delati. In jaz sem se raje učil, kot delal (smeh), čeprav mi je tudi delo šlo dobro od rok.

Pa je oče določil, kdo je imel pri učenju več pravic, starejši ali mlajši, fantje ali dekleta?

Ne. Tisti, ki se je hotel učiti, se je lahko. Vendar vsi niso imeli takega veselja do učenja. Toda nisem se samo učil, ampak sem imel v predalu mize knjigo, ki sem jo bral. Takrat sem bral vse, kar mi je prišlo pod roke. In če sem slišal prihajati očeta, sem samo zaprl predal in pripravil zvezke.

Je branje še vedno vaša strast?

Da. Še vedno zelo zelo rad berem.

Kakšne vrste knjig pa ste imeli oziroma imate najraje?

Skozi različna življenjska obdobja so se menjale tudi zvrsti. V začetku so bile to pustolovske knjige, akcija. Takrat so mi bile všeč npr. knjige pisatelja Karla Maya, prebral sem roman Robinson Crusoe, ki ga je napisal Daniel Defoe, in druge. Kasneje so me pritegnili klasiki, za katere moraš dozoreti. Vem, da mi ruski klasiki v gimnaziji še niso bili všeč, kasneje pa so bili zame vrhunec. In še vedno so mi zelo všeč. Potem je bilo obdobje poezije, ki jo še vedno rad prebiram.

In vaši najljubši pisci?

Zelo veliko sem bral Sergeja Jesenina, Federica García Lorca, Jacquesa Préverta. Jeseninove pesmi sem prebral tolikokrat, da sem se jih kar na pamet naučil. Zdaj rad berem zgodovinske knjige, predvsem o zgodovini Slovencev. In mislim, da smo o naši, slovenski zgodovini zelo slabo poučeni. Nihče nas nanjo ni opozarjal, niti na pomembne, veličastne ljudi, ki smo jih imeli. Kot narod se tega nismo in se še vedno ne zavedamo. V času Jugoslavije so nas

drugače vzgajali in učili.

Takrat je bila slovenska zgodovina del jugoslovanske.

Ja, in slovensko zgodovino so po svoje interpretirali.

Menite, da bi jo morali na novo zapisati?

Da. Domovinska vzgoja nam zelo šepa, oziroma je sploh ni in tudi narodnega ponosa Slovenci nimamo. Pa imamo veliko in velike stvari. Tega sem se zavedel, ko sem prišel v stik s tujimi kolegi po Evropi, po svetu. Šele takrat sem prvič lahko primerjal, kaj pravzaprav pomenimo, seveda bolj na strokovnem področju kot na kakšnem drugem. Ugotovil sem, da smo drugim narodom povsem enakovredni, tako v smislu kvalitete kot tudi znanja in rezultatov.

Kako so se rojevali prvi stiki, v katerih ste med drugim spoznavali, da se lahko tujini povsem enakovredno postavimo ob bok?

Opazil sem (smeh), da so nas opazovali z radovednostjo, kot da smo prišli od ne vem kod. Ti fini, izobraženi, kulturni zapadnjaki so te gledali kot nekakšnega "eksota", neko malce tujo žival, in so bili na začetku malo bolj tolerantni. Kasneje, ko so te bolje spoznali, te sprejeli, so se stvari normalizirale. Z naše strani pa tudi, glejte, mi smo bili do njih zadržani, ker ko smo nekam prišli, marsičesa nismo vedeli: kaj kaj pomeni, kaj se dogaja, kako se obrniti.

Kako ste vi pletli stike s tujino?

Kmalu po osamosvojitvi naše države, leta 1993, sem postal predstojnik Kliničnega oddelka za torakalno kirurgijo v Ljubljani. S tem se mi je odprla pot ven, ali če povem drugače, moral sem se vklopiti v mednarodno strokovno družbo, vsaj na nivoju Evrope. Leta 1993 je začelo delovati tudi Združenje evropskih torakalnih kirurgov, ki povezuje kirurge, med katere sodim tudi jaz. V Združenje smo se vključili že ob sami ustanovitvi, ki sem se je udeležil na pobudo mojega profesorja in v tistem času tudi še predstojnika Oddelka za torakalno kirurgijo dr.

Orla. Tako smo v Združenju sodelovali od samega začetka. Potem sem bil kar nekaj časa aktiven član različnih odborov, celo izvršilnega odbora, in sem se dodobra vklopil v evropsko torakalno družčino, kar je bilo zelo pomembno. Omogočalo nam je, da smo zlahka prenašali znanje iz drugih evropskih držav, obenem tudi norme in zahteve, ki jih imajo. Kajti prav na področju norm in zahtev smo bili slabo poučeni.

Kaj točno so norme in zahteve?

Najlažje to predstavim na primeru določene operacije, npr. odstranitve požiralnika pri raku. Norma je, da ti ne umre več kot deset odstotkov ljudi v zgodnjem pooperativnem obdobju. Če ima kirurg višjo smrtnost, to pomeni, da slabo dela. Tega mi prej nismo poznali. V Združenju so nas v pogovorih najprej začeli spraševati, kaj delamo, in potem, kakšni so naši rezultati. Odgovora nismo imeli, ker rezultatov takrat nismo merili.

Torej ta podatek pri nas takrat ni bil pomemben.

Manj pomemben, nihče temu ni posvečal posebne pozornosti. In tudi z nikomer se nismo mogli primerjati. Ena sama torakalna kirurgija je bila v Ljubljani za celo Slovenijo, no, malo je je bilo tudi v Mariboru, kot je tudi še danes.

Kaj pa v okviru Jugoslavije?

Na jugoslovanskem področju smo se lahko primerjali, ampak tam je bilo hitro vse dovolj dobro.

Torej ste stik z Evropo vzpostavili ravno pravi čas.

Ja, ravno pravi čas.

S čim se ukvarja torakalna kirurgija?

Z operacijami v prsnem košu. Operiramo vse razen srca in velikih žil, ki spadajo že v drugo področje. Najpomembnejša so pljuča in tudi drugi organi, na

Operacija v prsnem košu.
Foto: arhiv
Janeza Eržena

primer v medpljučju, potem prepona, prsna mrena, prsna stena, tudi požiralnik. Operiramo zaradi tumorjev, poškodb ...

In če prevedete izraz torakalna kirurgija.

Toraks so prsi v pomenu prsni koš z vsemi notranjimi organi.

Je torakalna kirurgija mlada veja kirurgije?

Ja, razmeroma mlada. Prvo pljučno operacijo je naredil neki Američan leta 1934, ko je odstranil del pljuč zaradi raka. Pri nas se je ta veja začela razvijati po vojni. Med drugo svetovno vojno se je naš kirurg, prof. Lavrič, ki je bil kasneje tudi predstojnik kirurgije v Ljubljani, torakalne kirurgije učil od Angležev v Italiji. Znanje, ki si ga je pridobil, je prinesel v Ljubljano. Jaz sem druga generacija torakalnih kirurgov. Začel sem leta 1970 in leta 1976 naredil specialistični izpit, s čimer se je začela moja kirurška pot.

Glede na to, da pripadate drugi generaciji torakalnih kirurgov, so vam poznani začetki kot tudi trenutno stanje področja vaše kirurgije. V kakšno smer je šel napredek oziroma spremembe?

Lahko rečem, da se je v teh 35 letih veliko spremenilo. Tako na področju opreme, torej tehnološkega napredka, kot tudi na področju razvoja znanja. Vsi poznamo laporoskopski ali endoskopski način operiranja, ali kot ljudje rečejo, z laserjem, čeprav ne gre za laser. Endoskopskega načina operiranja prsnega koša sem se naučil v Ameriki, v New Yorku.

Kako je potekalo učenje nove tehnike operiranja?

Najprej sem šel v Ohio, kjer sem naredil tečaj iz endoskopske torakalne kirurgije. Potem sem si v New Yorku ogledal nekaj operacij in znanje prenesel v Slovenijo. Kupili smo tudi opremo. V mislih imam predvsem način operiranja, ko prsnega koša ni treba na široko odpreti. Takih operacij pri nas v povprečju napravimo okrog 40 na leto. Njihova velika prednost je v tem, da ni treba odpirati celega prsne-

ga koša, ampak operacijo v prsnem košu narediš že samo z dvema, tremi vbodi.

Je to pglavitna prednost?

Da, kajti pri klasičnih operacijah moramo prsni koši odpreti in že samo odprtje je velika operacija. Pacienta po posegu brazgotina dolgo boli, poleg tega tudi človek nikoli več ni tak, kot je bil prej: veže ga, pogoste so dolgotrajne bolečine, posebno, ko se menja vreme. Sploh je okrevanje po operaciji daljše.

Ali klasične operacije še izvajate?

Da, morajo biti.

Torej vsega ne morete endoskopsko oziroma torakoskopsko rešiti. Zakaj?

Na našem oddelku letno izvedemo okrog 700 operacij, vendar jih na torakoskopski način naredimo samo od 40 do 50. Vsega namreč ne moremo zdraviti s torakoskopskim načinom. Nekateri sicer poskušajo in opravijo več endoskopskih operacij. Vendar pri pljučnem raku večina kirurgov še vedno odstrani del pljuč na klasičen način, ker vsa prizadeta tkiva odstraniš bolj zanesljivo, predvsem imam v mislih bezgavke. Poleg tega je pomembno, v katerem delu pljuč rak raste, kajti na določenih mestih ga sploh ne moremo torakoskopsko operirati. Danes, po dobrih desetih letih, kar smo uvedli tudi ta način operiranja, je že znano, katere posege lahko opravimo na ta način in katerih ne moremo.

Torej je sedaj že preizkušeno. Pred 11 leti ste v Slovenijo vi prinesli znanje o tem načinu operiranja.

Ja, v Ameriki sem bil leta 1994.

Je bilo pri nas potem težko kupiti opremo ali ne?

Veste, imeli so kar dober posluh za novost, kljub temu da je bila oprema draga. Operacija, izvedena na ta način, je že sama po sebi dražja kot pa klasična. Gre za čisto druge instrumente, potrebuješ posebno opremo. Na koncu instrumenta je vgrajena majhna

kamera, ki prenaša sliko iz notranjosti telesa na zaslon. Torej delo svojih rok nadzoruješ na zaslonu.

Je to težko?

Drugače je. Nekaj časa rabiš, da se naučiš. Je nekaj novega. Ni pa težko. Nauči se vsak.

V življenju ste se marsičesa naučili. Vse pa se je začelo tukaj, pr' Janovc'. Ste bili rojeni prav tu ali ...?

Ja, med drugo svetovno vojno. Prišla je babica iz Dražgoš, kot mi je rekla mama. (Babica je bila iz Dražgoš, ne vem čisto točno, mislim, da je bila v sorodu z Marenkom.) Zdi se mi zanimivo, da se svoje-ga otroštva spominjam od samega začetka. Mama se je zelo čudila tem mojim zgodnjim spominom. Tako se dobro spominjam, da so bili leta 1945 pri nas v kleti zaprti Nemci.

Koliko ste bili stari?

Eno leto. In spomnim se, da so jih zvečer spustili, da so šli na česnjo jest. In še tega se spomnim, da je točno tu na vogalu mize sedel mlajši moški, ki mi je dal košček čokolade. Ne vem pa, ali je bil partizan ali ne, tega takrat nisem vedel. In ko sem mami pripovedoval o tem, mi ni verjela. Rekla mi je, da samo sanjam, da si samo izmišljujem, itn.

In otroška leta?

Na otroška leta imam zelo lepe spomine.

Bi rekli, da ste tu v Ojstrem Vrhju preživeli naj-lepša leta?

Ja, zagotovo. Izgleda, da sem človek, ki se mu je v življenju zgodilo veliko lepega (smeh). Sem optimist. Tako kot večina sem pozabil slabo in v spominu mi je ostalo dobro in lepo. In moram reči, da se zelo rad spominjam svojega otroštva.

Kot sem izvedela po pripovedovanju, je bil vaš oče zelo močna osebnost, ki vas je vseh osem otrok v družini zelo zaznamoval. Kako se ga vi spominjate?

Očeta sem bolje spoznal šele, ko sem bil tudi sam že zrel, in sem ga samo še bolj spoštoval kot prej. Bil je strog. Očeta smo se vsi malo bali. Zadosti je bilo, da nas je samo pogledal, pa smo se že poskrili. (Sme.) Strog je bil, zelo dosleden, ampak pošten. Mama je bila tista, ki smo ji lahko vse potožili, ji nagajali in ni je bilo treba zares ubogati. Oče je poleti hodil delat v Jelovico. Drvaril je. In ko je ob sobotah zvečer prišel domov, se spomnim, da je prelepo dišal po smoli. In potem mu je mama povedala, kaj smo ušpicili, (smeh) in ...

Družina Eržen okrog leta 1950.
Foto: arhiv Janeza Eržena.

Ojstri Vrh.
Foto: arhiv
družine Eržen

Kaj je sledilo?

Malo nas je "nabutal". (Smeh.) Dal nas je čez koleno in nas po riti. Tako smo jih "fasali". Tisti, ki še nismo bili na vrsti, smo se že drli, tisti, ki so kazeni že dali skozi, so se že smejali. Tako je to potekalo.

Glede na to, da ste morali otroci doma kar precej delati, gotovo niste samo nagajali, ampak ste tudi pomagali očetu. Pri kakšnem delu ste z očetom sodelovali?

Oče je hodil v službo na Češnjico, kjer je delal v sodarni. Zjutraj ob petih je vstajal in popoldne prišel domov. Pozimi je sode delal doma, tukaj v Ojstrem Vrh, in pri tem smo mu otroci pomagali. Imeli smo svoje doge in ponavadi tudi svoj les, ki smo ga poleti našagali in doge naklali, da so se potem sušile v gozdu. V začetku zime smo jih pripeljali domov in naredili sod do konca doma, tudi obroče. Obroče smo delali lesene, iz leske.

Kaj so doge?

Doga je obdelana lesena deščica, ponavadi iz smreke ali jelke. Hlod razrežeš na tako dolžino, kot je potem visok sod. Npr.: imaš 80 centimetrov hloda, ki ga potem nakolješ v doge. Ampak že prej moraš

izbrati tak les, za katerega veš, da se bo lepo klal. Npr. en centimeter debelo deščico na vrhu zakolješ in dobiš deščico, ki je tudi na dnu enako debela.

In to ste vi pomagali delati očetu.

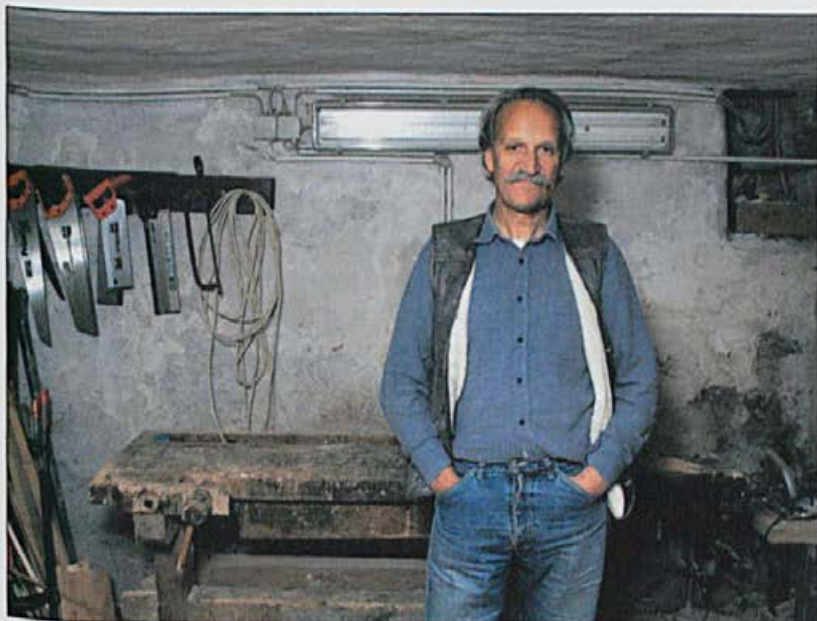
Mi smo malo pomagali. Imeli smo delavnico, tu poleg hiše, kjer je danes kopalnica.

Koliko sodov ste naredili?

Ja, spomnim se, da so bili različne velikosti, koliko smo jih naredili, ne vem točno. Oče jih je vedno delal po pet ali šest naenkrat. Izdelovanje sode je cel proces, ki smo ga pri nas v celoti izpeljali sami. Od začetka do konca.

Torej ste sami izpeljali cel postopek in iz smreke, ki je še stala, izdelali sod.

Seveda, ko smo imeli dogo, ko smo deščico odklali, smo jo najprej z nožem, s posebnim rezilnikom obrezali, da smo jo zgladili in da je bila enakomerno debela, pa tudi zravnali smo še kaj. Potem je bilo treba doge ukriviti: najprej smo jih pogreli na posebnem štedilniku in potem zakrivali na posebnem stroju. Sod je namreč malo izbočen in vse deščice so morale biti enako ukrivljene. Potem smo šele začeli

Janez Eržen v svoji delavnici, kjer obnavlja stare predmete in izdeluje nove iz lesa – materiala, s katerim je tesno povezan od otroštva naprej. Foto: Anton Sedej

delati sod. Tudi obroče smo delali sami: iz leskovih vej oziroma iz tistih vej, ki zrastejo v nekaj letih in so še čisto gladke. Najprej smo te veje malo posušili in nato smo jih razklali. Take se lepo krivijo in se lahko naredi obroč. Včasih smo obroče delali tudi iz železa. Sami! Železo smo seveda kupili.

Pa ste ga potem tudi skovali?

Ja, ter naredili luknje, dodali nete, kot smo mi rekli, pravilno slovensko so to zakovice. In potem smo sode naložili na samotežne sani, s katerimi smo sicer vozili seno. Nanje smo dali od 20 do 30 sodov in jih peljali v Železnike, na Češnjico. Pozimi seveda. (Smeh.)

Takrat je bilo to mogoče, ker je bila zima res zima, kot npr. letos. Pa ste takrat kdaj razmišljali, kaj bi radi počeli v življenju? Vam je že takrat kdaj prišlo na misel, da bi radi postali zdravnik?

O tem nisem razmišljal. V spominu pa mi je ostal dogodek, ko sem ravnal kot pravi zdravnik, veterinar. Otroci smo med drugim morali tudi piške past', kot se je temu reklo. Kajti skobci in kragulji so pogosto napadali perutnino in jo odnašali. Enkrat smo sedeli

ravno pri kosilu, ko smo zunaj zaslišali kurje vpitje. Stekli smo ven ter videli, kako je orel tik pod drvarnico skušal s kremplji potegniti izpod drv kuro, ki si je tam našla zavetje. Orla smo prepodili, a naša kura je imela čisto razmesarjen hrbet. Prinesel sem jo v hišo in jo zašil!!! (smeh) s šivanko, ki jo je imela mama, in z navadnim sukancem. Pomislite, rana se ji je zarasla!

Je bila to vaša prva operacija?

Ja, moja prva operacija. Odločil sem se potem v gimnaziji, ko sem se usmeril najprej bolj v naravoslovno smer, prav za medicino pa v zadnjem letniku.

Se spominjate še kakega dogodka, ki vas je usmerjal v študij medicine, kot npr. prej omenjena prva operacija?

Dogodek, ki je prav tako nakazal, da me bo medicina mogoče začela privlačiti, se mi je zgodil, ko sem bil star približno deset let. Bolel me je zob in šel sem k dr. Strnadovi, ki je bila znana, slavna zdravnica v Železnikih. Znala je vse. Ko sem prišel, me je vprašala, kaj je. Povedal sem, da me boli zob, zato me je odpeljala v ordinacijo. Bilo je poleti, vendar je bilo v njej malo temačno, hladno in v zraku je bil poseben

Rembrandt: Anatomija dr. Tulpa, 1632.

vonj kot v vsaki ordinaciji (smeh). Ampak kar me je najbolj presenetilo, je bila slika, ki je visela na nasprotni steni stola, na katerega sem moral sesti. Gledal sem naravnost v reprodukcijo Rembrandtove slike Anatomija dr. Tulpa (naslov slike sem izvedel kasneje). Slika prikazuje odprto roko (podlaket), tako da se vidijo kite, mišice, žile. Oseba, ki razlaga, je dr. Tulp, ki ima okrog sebe polno učencev, ki drug drugemu gledajo čez rame ... In tista slika me je čisto prevzela. Mislim, da so res bili taki dogodki, ki so vplivali na mojo odločitev. No, vsekakor je slika Anatomija dr. Tulpa name zelo vplivala.

V osnovno šolo ste nekaj časa hodili na Lenart in potem v Železnike. Kako je bilo?

Začetek na Lenartu je kar posrečen. Vendar sta oče in mama spoznala, da se tam nismo kaj dosti učili, in v resnici se nismo. Bili so taki učitelji in tudi taki časi. Učitelj, ki nas je poučeval v prvem razredu, je bil včasih dobesedno "nalit", pijan. Včasih smo prišli v šolo, a smo hitro ugotovili, da tisti dan ne bo pouka, in smo šli domov. Skratka, prvi dve leti nič: ničesar se nisem naučil, ničesar nisem znal. In ko sem prišel v Železnike, se spomnim, da je rekla učiteljica, da bomo pisali narek. Toda nisem znal pisati, v tretjem razredu. Drugi so vzeli v roke svinčnike oziroma peresa in so pisali. Jaz pa nisem znal. Vendar se ne spomnim, da bi bila to kasneje ovira.

Je v Železnikih potem šlo bolj za res?

V Železnikih je bilo gotovo tako kot v vsaki drugi

šoli: nekateri učitelji so bili bolj strogi, drugi manj, eni bolj priljubljeni, drugi manj. Meni je osnovna šola ostala v dobrem spominu. Zares rad sem šel v šolo. Za nas je bil to namreč dogodek. Fantje in punce smo takrat hodili v šolo peš. Dol je bilo dobro uro hoda, nazaj pa je bila pot neskončno dolga. Počeli smo različne stvari: se igrali, se borili ter ponovili vse filmske predstave, ki smo si jih ogledali ob nedeljah.

Ste že takrat hodili v kino?

Ja, v kino smo šli v nedeljo popoldne. Filme so predvajali v zgradbi, kjer je sedaj kulturni dom. Bilo pa je takole: poleti je bilo v redu, pozimi je bilo nerodno, ker je naš oče zahteval, da smo bili doma, ko se je začelo večeriti. In če se je bil film začel ob treh in končal ob petih, je bila že tema, ko smo prišli ven. Potem smo tekli do doma.

Ste bili dovolj zgodaj doma?

Včasih tudi ne.

Na delovni dan ste imeli otroci poleg šole in igre na sporedu tudi delo? Ste imeli naloge natančno določene?

Takole, poleti, med počitnicami smo vsi delali vse: na travniku, njivi itn. Ampak med šolskim časom je bilo drugače. Midva z Jožem sva bila zadolžena, da sva žagala drva. In včasih se je zgodilo, da sva prišla zvečer domov in sva šla naravnost v drvarnico, da sva v temi še drva našagala. To se ni zgodilo tako redko. Potem sem imel neko obdobje, za katerega še danes ne vem, kaj se je dogajalo: po pouku sploh nisem šel domov, ampak na igrišče za košarko, ki so ga zgradili poleg šole. Igrišče me je tako privlačilo, da sem bil velikokrat celo popoldne tam kar sam. Redkokdaj je bil z menoj še kdo drug. Žogo sem metel na koš in z njo tekal gor in dol po igrišču. In šele, ko se je začela spuščati noč, sem šel domov. Doma so me kregali in zmerjali. Oče se je jezil. Mogoče me je kdaj tudi "nabutal", vendar se ne spomnim. A nič ni zaleglo. Nič ni pomagalo. Tisto igrišče, žoga, vse tisto me je izredno privlačilo.

Je igrišče svojo magično moč zgubilo tako, kot jo je dobilo?

Je, ampak trajalo je daljše obdobje.

Koliko ste bili takrat stari?

Hodil sem v peti ali šesti razred.

Pritegnil vas je tudi namizni tenis.

Ja, vse športe sem imel zelo rad, tudi nogomet. Žoge smo naredili kar sami, iz cunj. Vem, da nam je enkrat učitelj Zajc, ki se je sam zelo rad ukvarjal s športom, dal nekaj starih strganih žog, ki smo jih zašili in kasneje krpali in vzdrževali. Ne morete si misliti, kje vse smo igrali nogomet. Tudi tukaj v okolici vasi.

Je bilo v vasi zadosti otrok za eno tekmo?

V samem Ojstrem Vrhju ne, zato smo se pomerili z drugimi vasi. Še danes se pogovarjava z Mesečem, ki je doma iz Rovt, po domače Gdelov, in je sedaj profesor, nevrolog, predstojnik, kako smo si včasih napovedali dvoboj: Rovtarji proti Ojstrjanom. Čisto zares smo igrali.

In zmagovalci?

Ne spomnim se, kdo je zmagal. Srečali smo se v nedeljo popoldne in odigrali nogometno tekmo. Spopadli smo se na Slemenu, na poti iz Ojstrega Vrhja proti Miklavžu, kjer se odpre pogled na Sv. Lenart in na Stari vrh. Ob križišču štirih poti je lepa jasa, kjer je zadosti prostora in je ravno. Ena redkih ravnin tu naokrog.

Ste v tem obdobju, ko so se prepletli šport, šola in delo, sicer kakšno ušpičili? Vem, da ste v Martinj Vrh nosili brusit žage, ki jih je oče potreboval na Jelovici, in ...?

Potem smo žago enkrat preizkusili in smo podrli eno smreko kar čez pot, namenoma. Drugič smo v grapo zmetali butare, ki so bile zložene v skladovnici. Seveda se je glas o tovrstnih dejanjih hitro razširil in grešnike so nas hitro odkrili. Posledice so bile. Še marsikaj smo ušpičili, vendar se ob teh spominih sedaj nasmejimo in se dogodkov radi spominjamo.

Kajti nikoli nismo storili ničesar, s čimer bi koga prizadeli. Ne vem točno, kaj je bil povod, da smo kaj ušpičili. Nekaj je bilo v nas otrocih. Eden se je spomnil, da nekaj naredimo, in drugi smo mu sledili.

Pa smešno je!

Ja, smešno in izzivalno, ker veš, da tega ne smeš. Ne moreš pravzaprav točno razložiti, zakaj je takšno dejanje privlačno. Spomnim se tudi, da smo si enkrat pri Sv. Lenartu, ko nismo več hodili tja v šolo, izposodili žoge iz šole. Bilo je v nedeljo, ko smo šli od maše in smo zlezli kar skozi okno v učilnico in si izposodili dve žogi. Potem smo jih vrnili.

Čas osnovne šole je bil torej zelo radoživ čas. So danes časi veliko drugačni? Se vam zdi, da otroci znajo užiti ta čas?

Veliko drugače je. Danes, ko gledam otroke, svojega sina recimo, mi je prav žal, da mu ni omogočeno doživljati kaj takega. Npr. pozimi, ko smo hodili v šolo, smo se naložili na sani in je šlo v dolino. Takrat so hlode vozili s konjsko vprego, na posmojkah, kot smo rekli. Spredaj so jih dali na težke okovane sani, zadaj so se hlodi vlekli po tleh. In to je naredilo zelo lepe poti za sankanje, po katerih smo se spustili tudi v šolo.

In spomnim se, kako smo nekega jutra na sankah brzeli v šolo. Toda pod Krekom, pod Mlinšami smo zgrešili most in pristali v vodi. Gaberjelov Rok je bil šofer, mi pa trije, štirje zadaj, ki smo potem povsem mokri šli k Nandet' na peč. Nobeden ni šel tisti dan v šolo, a je bilo kljub temu vse v redu. Zdelo se je čisto logično. Zdaj pa je vse veliko drugače. Tudi ribe smo lovili na poti domov: vsak tolmun, vsak kamen smo poznali, kjer so bile ribe.

Kljub vsem radoživim dogodkom ste za učenje, domače naloge, za šolo nasploh dobro poskrbeli.

Ja, seveda. Zame je bil učitelj vedno avtoriteta. Starši so me naučili spoštovanja do učitelja, kajti če ti nekdaj nekaj da, te nekaj uči in ti ukaže, da nekaj moraš storiti, ga moraš ubogati. To sploh ni slabo.

Tega sedaj skorajda ni.

Res je. Vendar otrok rabi avtoriteto. Permisivnost v vzgoji je slaba. Američani so kmalu ugotovili, da so šli v napačno smer, ko so uvajali permisivno vzgojo. Spoznali so, da so naredili napako, da so naredili otrokom slabo uslugo, celim generacijam. Mi pa smo učitelje spoštovali, imeli so avtoriteto, in kot sem že rekel, sem se rajši učil kot delal.

Vendar drva ste morali pripraviti ne glede na ostale stvari.

Ja, to pa. Drva ali pa pripraviti slamoreznico, da smo zrezali krmo za krave.

Koliko živine ste imeli?

Dve, tri krave in dva pujsa. Imeli smo tudi ovce, čebele, svoj čebelnjak. Nismo imeli veliko. Hiša sama je majhna. Družina je bila velika, osem otrok.

Družino je bilo pa treba preživeti. Je oče znal dobro organizirati delo, da ste lahko izkoristili vse, kar vam je narava dala?

Da. Dobro. Še kot otroci smo poleti zelo veliko delali: nabirali smo borovnice, gobe itd. in jih prodajali. Enako tudi zdravilne rastline, zelišča, npr. arniko, rman in druge. Obhodili smo teren vse do Martinj Vrha pa tja do Smoleve. Vse smo lahko prodali. Otroci smo že zelo zgodaj imeli občutek, da smo sami zaslužili, in to se mi zdi, da je bilo dobro. Prisluženega denarja nismo zapravili, ampak smo si z njim kupili šolske potrebščine. V naši družini smo se otroci zelo zgodaj osamosvojili. V gimnaziji sem še vedno rad hodil domov, ampak sem bil zelo samostojen, tudi finančno: poleti sem delal, čeprav mi je oče vedno, ko sem prišel domov, stisnil kakšen denar v roko. In potem na fakulteti skoraj nikoli nisem rekel, da rabim denar. Očetu se je kar čudno zdelo.

Ste našli sami svoj zaslužek?

Ja, pa tudi sestra Betka, ki je bila že v službi, mi je kupila kakšno stvar, ko sem bil na fakulteti. Pomagal mi je tudi brat Joža, ki je tudi že imel službo. Hočem povedati predvsem to, da sem zgodaj šel od doma.

In mislim, da je bilo to v redu, kajti otroci morajo prevzeti odgovornost zase, morajo socialno dozoreti. Danes je drugače, vsi ostajajo doma do 30. leta in še dlje. Poročajo se ne, čeprav imajo partnerje, držijo se doma in ne znajo poskrbeti niti za svoje osnovne potrebe. Starši so tudi zadovoljni, da imajo tistega svojega edinčka pri sebi, posebno mame. Menim, da je tak način čisto zgrešen.

In vaš odhod od doma je vaša sestra Beti opisala takole: Dali so mu eno staro odejo, ki si jo je zvil po pazduho, in je šel v gimnazijo, brez kakršnega koli kompliciranja. Se vi tega še spominjate?

Spomnim se. Pa tudi nikoli me niso nič kaj spraševali, kako je, kako mi gre v šoli. Ko sem prišel v prvo gimnazijo v Škofjo Loko, sem bil prvo leto v internatu. Toda tam se sploh nisem znašel: bilo je čisto drugačno okolje, drugačen način. Tudi moj uspeh je bil slab, komaj sem izdelal prvi letnik. Bil sem zadosten. Same dvojke. Sploh nisem vedel, za kaj gre. Potem je oče rekel, da to ni nič, da če se ne bom učil, bom šel delat.

Zavoljo tega se je oče med počitnicami dogovoril, da sem delal v Kmetijski zadrugi, ki je bila tam, kjer je sedaj Tehnica. Tajnica, ki jo je oče poznal, mi je dala delo: posadila me je na stol in mi dala prepisati dolge, ogromne sezname. Sedel sem tako, da sem skozi okno videl nogometno igrišče v Njivici, kjer so Železnikarji igrali nogomet. Približno dve uri sem pisal, potem sem svinčnik odložil in šel. Nikdar več nisem prišel delat v zadrugo. Rekel sem, da tega ne bom delal, in oče je to spoštoval. Šel sem naprej v gimnazijo in se naslednji dve leti vozil v Škofjo Loko. Živel sem doma in sem se ujel, končno sem se znašel. Potem je bilo enostavno.

Torej vam življenje v internatu ni ustrezalo? Je bil red v internatu tisti, ki vam ni ustrezal?

Bolj nered, bi rekel. Begalo me je, da smo bili skupaj zelo različni mladi ljudje: veliko različnih vplivov, zbranih skupaj z vseh vetrov, z vseh strani. Bil sem čisto zmešan.

Vam je ostal v spominu kakšen dogodek iz gimnazije? Kaj ste poleg učenja še počeli?

Veliko sem smučal. Malo sem tudi treniral. Enkrat me je Filip Gartner, slavni smučarski trener, videl na Kosovih njivah, ko sem smučal. Bili so ravno na poti na Stari vrh, kjer so bile tekme, in me je povabil, naj grem z njim. Pa sem šel kar tekmovat.

Pa ste bili uspešni?

Ah ne, nisem bil. Vendar sem šel na nekaj tekem, kljub temu da nisem zares treniral. Tekmovali smo npr. na Soriški planini, na Panovnikih, kjer so bile klasične veleslalomске tekme. Prišli so smučarji iz cele Slovenije.

Mladinske tekme?

Ja. Takrat so smučarji že trenirali v klubih. Spomnim se, kako smo bili naivni. Z Jožem sva se odločila, da se udeleživa srednješolskega prvenstva v Kranjski Gori. In sva si popoldne pred tekmo rekla, da mora va malo trenirati. Padla je noč in sva prižgala luč, da sva lahko trening na hribčku za hišo malo podaljšala. Naslednje jutro smo šli v Kranjsko Goro. In tam sem prvič videl smučke, ki so imele robnike, take železne. Moje jih niso imele, bile so lesene, naredil

mi jih je stric Francelj v Zabrdju. In kakšne vezi sem imel: železna čeljust, da je bil čevljev stabilen, in čez njo pripet jermen, pa še zadaj eden, tako da se je čevljev dvigal. Vendar sem smučal zelo rad.

Pa ste že zgodaj začeli smučati?

Da. Zgodaj, ko sem začel hoditi v šolo.

In pravite, da vam je smučil izdelal stric v Zabrdju.

Da. Francelj, Štefankin mož (Štefanka je bila mama na sestra.) je bil izredno sposoben možakar, ki je znal iz lesa narediti vse, kar si lahko izmisliš. Delal je škafe, sode, vendar je znal narediti tudi sanke, smučke, kolovrate in na koncu je veliko izdeloval kleklje za celo Podgoro, kjer je bilo takrat kar veliko klekljaric. Z Jožetom nama je naredil smučke. V Zabrdju imam še vedno njegov kolovrat, ki ga je sam naredil. Stric Francelj je bil res izreden, saj je znal narediti prav vse.

Sta smučala samo vidva? Kaj pa sestre?

Tudi dekleta so smučala. Milke se ne spomnim, ker je bila že toliko starejša. Spomnim se Betke, Mici in Jožice, medtem ko mislim, da Anica ni nikoli smuča-

Izba Boštjanove hiše v Zabrdju na turno smuko, gor v kraljestvo sonca in snega.
Foto: Janez Eržen

la, ali pa se ne spomnim. Fantje smo smučali seveda vsi kot tudi drugi fantje iz vasi. Vsak dan smo začeli po pouku in potem do teme, seveda tudi ob sobotah in nedeljah. Nasploh sem bil zelo rad zunaj, v naravi. Rad sem se gibal.

Šport, tako in drugačno gibanje v naravi, vas spremlja od otroštva. Kaj pa danes? Ste še vedno aktivni?

Enkrat na teden redno dve uri igram tenis. Vendar nam je štirim prijateljem, ki redno igramo skupaj, bolj kot tenis pomembno druženje. Sicer veliko raje smučam, ampak že približno 15 let samo turno. Redkokdaj grem na urejeno smučišče, ker me na njem moti preveč stvari.

Se na turno smuko odpravite skupaj s katerim od bratov ali sami?

Tomaž in Jože sicer oba turno smučata, vendar smo redkokdaj šli skupaj. V zadnjih desetih letih smo naredili nekaj skupnih tur, večinoma pa sem hodil sam.

Vas ne skrbi, da se vam zgodi nesreča, ko ste sami?

Še bolj moraš biti previden, če greš sam, in ne sme se ti nič zgoditi. Seveda se lahko zgodi kaj nepredvidljivega, vendar se je z znanjem temu mogoče v veliki meri izogniti. Obenem je zelo pomemben tvoj odnos do narave in previdnost. Poznati moraš sebe, vreme, sneg, razmere, strmino, dolžino, višino, temperaturo itd. ter spoštovati goro, na katero se podaš.

In katera vam je najljubša turna smuka?

Še in še sem ponavljal turne smuke z Mojstrovk. Z Vršiča sem se povzpел na Malo Mojstrovko in sem prečil na Veliko Mojstrovko, Zadnjo Mojstrovko, do Travnika. Gre za krasno, prečudovito prečenje po vrhu. Včasih sem šel peš čisto iz doline, iz Jasnice, ker pot naprej ni bila prevozna. Vzpon je trajal od pet do šest ur.

Boste navdušili za turno smuko tudi sina Urbana?

Ne, ne verjamem. Rad se giblje, ampak je že nagnjen h ležernosti, da ne rečem k lenobi. Za otroka kar težko rečemo, da je len, vendar je prisotno tisto mišljenje, češ, zakaj bi hodil, če lahko grem z vlečnico. In glede sankanja je isto, dol bi se že spustil, ampak vleči sanke nazaj, to pa ne. Otroka zato kar ne moreš in ne moreš prepričati, da je napor del užitka. Včasih ga zamotim, mu poskusim vzbuditi zanimanje, da ga pridobim za neko stvar. Na silo ne gre.

Vam je bila ležernost tuja in v gimnazijskem obdobju ste se udeležili delovne brigade v Makedoniji. Kako vam je ostala v spominu? Sestre so povedale, da ste se vrnili črni kot cigan.

Da sem bil črn, se ne spomnim. Vem, da sem bil suh kot trlica. Čisto me je pobralo. Prvič: hrana mi ni bila preveč všeč, drugič: podnebje je bilo vroče, in tretjič: resno smo delali. In jaz sem bil tak, da če smo delali, smo delali. Gradili smo cesto Bratstva in enotnosti Slovenija–Gevgelija. In takrat v tretji gimnaziji, leta 1962, smo gradili cesto pri Kumanovem.

Koliko časa ste bili v Makedoniji?

En mesec. Spomnim se dolge poti, kako smo se en cel dan vozili z vlakom. Tam je bilo vroče in prašno, nekakšen rumen prah. V Makedoniji sem najbolj pogrešal smreke, ker imajo samo listavce. Sadovnjake so stražili s puškami, zato da nismo "rabutali". Enkrat na teden, ob nedeljah, smo smeli iti v Kumanovo, v mesto. Šel sem skupaj z Antonom Mesecem, ki je danes nevrolog, ter Ivanom Cankarjem, ki je končal atomsko fiziko in je kmalu po končanem študiju odšel v tujino (Postal je eden vodilnih direktorjev v družbi IBM, kjer so razvili računalniško tehnologijo. In je to še danes. Poročil se je s Finko in živi na Finskem. Stike smo ohranili.). In ko smo prišli v nedeljo popoldne v Kumanovo, smo bili malo lačni, malo žejni, a brez denarja. Dogovorili smo se, da bomo na tržnici nekaj ukradli, nekaj hrane. Gledal sem okrog sebe, videl tiste s puško ... in ko smo se čez nekaj časa srečali, smo pogledali, kaj smo ukra-

"Pogrešal
sem smreke."
Foto: Janez Eržen

dli: Cankar je imel eno dinjo, Tone eno jabolko in jaz eno češpljo. To je bil naš plen. Potem smo šli gledat še film *Starec in morje*.

Ste v brigado šli prostovoljno ali so vas v gimnaziji novačili?

Malokdo si je upal odkloniti, vendar se reče, da smo šli "prostovoljno". Razmere so bile take, da če so te predlagali, ni bilo zdravo odkloniti, lahko si imel težave. Proglasili so te za delomrzneža, sovražnika delovnega ljudstva.

Gimnazijska leta so tudi leta, ko mlad človek oblikuje svoj pogled na svet, na smisel življenja in vaše sestre se spominjajo pravih "debatnih krožkov" pri vas doma. Kako ste šli skozi to fazo oblikovanja življenjske filozofije, življenjskega nazora?

V gimnaziji se mlad človek začne prvič politično ozaveščati, prvič se srečaš z drugačnim gledanjem, z drugačnim nazorom. Izhajal sem iz verne krščanske družine, tako, kot sem bil vzgojen, tako sem delal in veroval. V mojih gimnazijskih letih je verni veljal za zaostalega, za napredno je veljala materialistična misel. Kljub temu nas niso direktno šikanirali, vsaj

mene ne. In na tem področju smo imeli debate, za katere sem bil premalo pripravljen, premalo izobražen. Vendar sem imel toliko svojega mnenja, toliko vere, da sem gladko odklonil vabilo, da bi se jim pridružil v partiji.

Kako vam je to uspelo? Od kod taka modrost, zdravo razmišljanje?

Ne vem. Takrat, konec gimnazije, je bilo tako ravnanje že nevarno, lahko so te postavili na stranski tir, če si odklonil povabilo v partijo, vendar sem ga in potem še nekajkrat. Še danes se čudim in sem hkrati zelo vesel, da sem se takrat tako odločil. Pravzaprav sem danes zelo ponosen na to, čeprav ne vem, po kakšni milosti sem se odločil, da nisem sprejel. Vem tudi, da je tisti, ki je vstopil v partijo, na nek način izgubil nedolžnost.

V kakšnem smislu?

Pridružil si se neki struji, grupaciji, ki ji je bilo kasneje na zunaj vse enostavno, vse odprto. Tistim, ki nismo bili člani, je bilo vse zaprto. Prednost je bila, dolgoročno gledano, na naši strani. Po mojem mnenju je to ena od stvari, ki jih v svojem življenju ne smeš storiti, ker sicer nisi več tisto, kar si bil.

In v četrtem letniku ste se odločili za študij medicine. Kako je potekalo teh šest let? Je to šest let splošne medicine ali ste se že v tem obdobju morali odločiti, kaj boste?

Ne, takrat se nič ne odločaš, narediš splošno medicino na Medicinski fakulteti v Ljubljani. Tam sta dva ločena oddelka, eden je za splošno medicino in drugi za stomatologijo. Takrat je študij trajal pet let, zdaj traja šest. In ko si končal pet let študija, je sledilo eno leto obveznega staža (danes je to sekundariat, ki traja dve leti in se ne razlikuje bistveno od staža, ki smo ga imeli mi). Ni bilo diplome, kot je ni niti sedaj. Ko narediš zadnji izpit, dobiš naziv zdravnika in si končal medicinsko fakulteto, ampak da lahko opravljaš poklic zdravnika, je bilo treba opraviti staž. Staž v glavnem pomeni uvajalno delo, praktično delo v kateri koli bolnici. Torej delo mladega zdravnika v kateri koli ustanovi, pod nadzorom.

Kdo nadzira njegovo delo?

Mentor, več različnih mentorjev vodi mladega zdravnika, ki konča medicinsko fakulteto in je poln teoretičnega znanja, ampak je še povsem brez prakse.

Ali to pomeni, da pet let splošne medicine ni ste prišli v stik z bolnico, s pacienti?

V stik prideš, ampak premalo, pomanjkljivo. Na fakulteti so le vaje kliničnih predmetov, ki se začnejo v tretjem letniku, prej so predklinični predmeti: kemija, biologija, fiziologija, anatomija, histologija, patofiziologija, s katerimi dobiš teoretično znanje, potem se začne klinika: interna medicina, okulistika, nevrologija, dermatologija, kirurgija in tako naprej.

Kje ste v času študija bivali?

V Oražnovem domu, ki je bil zelo posrečena ustanova, zame in tudi za sostanovalce pa življenjskega pomena, ker smo imeli možnost stanovati v Ljubljani skoraj zastonj. Moja prošnja za štipendijo je bila zavržena in ta dom je bil zame rešitev. Oražen je bil namreč sposoben, zavzet zdravnik, ki se je do-

bro poročil. Ženinini starši so bili lastniki pivovarne in z ženo nista imela otrok. Svoje veliko bogastvo, med drugim tudi dve stavbi, eno v Wolfovi ulici in drugo na Dolenjski cesti, sta zapustila Medicinski fakulteti. Dr. Oražen je na ta način omogočil in še vedno omogoča, da 40 do 50 študentov medicine in stomatologije zelo poceni biva v moškem Oražnu v Wolfovi in tudi v ženskem Oražnu na Dolenjski cesti v Ljubljani. Domova sta bila in sta namenjena revnim študentom medicine in stomatologije.

Kako je bilo bivati v Oražnovem domu?

Študentsko življenje v tem domu je bilo zelo pristno, zdravo. Zbrani smo bili fantje z vseh vetrov. Tam smo bili svobodni, saj nas ni nihče nadzoroval. V začetku smo dnevno dobili pol kilograma kruha in jogurt, kar je potem prešlo. V domu je obstajala stroga hierarhija: "stara bajta" nasproti brucu, ki je moral vse prenesti, požreti. Po drugi strani smo se vedno držali pravila, da je bil zaščiten vsakdo, ki se je učil. Nihče ga ni motil. Tudi brucovanja so bila nekaj posebnega, včasih povsem na meji okusnega. Sedaj se vsako leto jeseni ponosni Oražnovci srečamo v Kostanjevici pred Oražnovo rojstno hišo.

Kam vas je vodila pot po petih letih splošne medicine?

Takoj ko sem končal medicino, sem šel v vojsko, v Beograd. Prve štiri mesece sem bil na vojni akademiji v Beogradu, kjer sem na koncu po opravljenih izpitih dobil čin podporočnika. Nakar smo bili razporejeni po kasarnah širom Jugoslavije in mene so poslali v Split. Zgodilo se je takole (smeh): Iz Beograda bi moral iti naravnost v prekomando v Split in se v dveh dneh javiti tam na komandi. Mene je pot iz Beograda vodila malo naokrog v Ljubljano, ker sem se moral oglasiti pri dekletu. Zadržal sem se en teden, tako da so me že iskali. Menda je prišla vojna policija, kot sem tako "postrani" slišal, tudi sem, v Ojstri Vrh. Z enotedensko zamudo sem se javil majorju v Splitu, ki se je tudi pisal Eržen, kar mislim, da je bila zame zelo srečna okoliščina. Major Eržen, ki je bil doma s Cerkljanskega, je že dvignil glas, da

bi me nahrulil in kaznoval, a ko je videl priimek – Eržen – me je samo zelo strogo, celo osorno vprašal: "Odakle si?" Ko sem povedal, mi je rekel: "Nečeš ti više bežat iz JLA!!!!", tako uradno je nastopil, ker nisva bila sama.

Kakšna kazen je sledila?

Iz Lore, ki je bilo slavno vojsko pristanišče v Splitu, me je poslal na Biokovo, nad Makarsko. Vojsko sem tako služil na čudoviti gori, v gorovju, kjer je bilo tajno vojno gradbišče, in je bilo območje resnično izolirano. Vendar me nikoli ne bi mogli poslati na boljše mesto. V tem taboru na Biokovem sem bil samostojen in sem delal kot zdravnik. Imel sem svojo sobico, uniforme sploh nisem nosil, veliko sem bral in gledal na morje, ki je bilo kakih tisoč metrov globlje. In s tistega gorovja sem našel tudi stezo, po kateri sem lahko šel popoldne dol, na morje, v turizem, v Zgornjo Brelo. Privoščil sem si malo kopanja in se vrnil. Ščasoma sem v Zgornji Breli v zadnji hiši spoznal starejšo gospo, s katero sva se začela pogovarjati. Pred hišo je kvačkala takole pod noč, ko se je malo shladilo. Ko sem se enkrat vračal, mi je dala piti, drugič nekaj za pod zob in pogovor je stekel. Izvedel sem, da je njen mož zaposlen v hotelih v Breli, da ga velikokrat ni doma, da sta brez otrok, zato ji je bilo dolgčas in se je želela z nekom pogovarjati. Pogosto sem šel dol. Bilo je prelepo. Spominjam se tudi čudovitega razgleda z gore v maju, ko so cvetele višnje. Celi nasadi višenj so pokrajino pod menoj odeli v čisto belino, prekrasno. Pa še Braški kanal, preko katerega se je videl Hvar, itn. Res imenitno. Kot zdravnik sem si izbral, da sem vsako jutro najprej spremljal tistega, ki je šel kupovat hrano v Omiš. Bil je Bosanec. Zjutraj sva najprej šla po hrano in pošto v Omiš s kombijem.

Koliko daleč je bilo to?

Do tržnice v Omišu je bilo tri četrt ure vožnje. Vsako jutro sva kupila kruh in na tržnici dobila kakšne pribojške, npr. sadje, pogosto smo popili tudi kakšno žganje, "slivovic". Torej, vojska je bila čudovita, dela zelo malo.

Pa ste čas izkoristili za študij?

Tudi. Predvsem sem se učil angleščino. Prej se je namreč nisem, ampak že proti koncu študija sem ugotovil, da se tega jezika moram naučiti. Imel sem knjigo Engleski bez muke, precej debela knjiga, ampak dober učbenik.

Je bila tudi kakšna kaset?

Ne. Sem se bolj učil pisati in sem ponavljal in tudi glasno govoril tam na tisti skali.

Koliko časa ste bili na Biokovem?

Vsega skupaj sem bil v vojski eno leto. Na Biokovem pa osem mesecev. Pozimi sem prišel, avgusta sem končal.

Ste kasneje še kdaj šli pogledat te kraje?

Ja, sem šel. Vendar je bilo zelo strogo zastraženo. Gradnja podzemeljskih skladišč in bunkerjev za rakete, vsaj mislim, je potekala v strogi tajnosti. V hribu, globoko pod zemljo so bile zgrajene fantastične dvorane pod zemljo in vse je gledalo na zahod.

Je bilo to v obrambne namene?

Ja, za obrambo. Okrog in okrog je bilo zelo zastraženo. Nihče ne bi mogel noter, poleg tega je bilo območje še zamaskirano, zakamuflirano. Kraje, kjer sem služil vojsko, sem prišel obiskat malo pred letom 1980, leta 1978 ali kaj takega. In sem se želel zapeljati gor, ampak je šlo samo do prve zapornice, ker je bilo še vedno zaprto.

Kaj mislite, da se tam dogaja sedaj?

Zdaj ni nič. Z odhodom JLA je to vse propadlo. Ni pa bilo to edino tovrstno gradbišče. Pri Šibeniku so pod morjem gradili hangarje za popravilo podmornic. In spominjam se, da sem tam nekomu rešil življenje. Pri miniranju pod vodo in pri eksplozijah min namreč lahko nastane prevelika koncentracija monoksida. Prav to se je tudi zgodilo enemu od vojakov minerjev, ki se je zastrupil in obležal.

In kaj ste storili, da ste ga ohranili pri življenju?

Moja zasluga je bila v tem, da sem takoj pomislil na možnost, da je zastrupljen z monoksidom. Zato smo ga hitro izvlekli in odpeljali v Split, v znano vojaško bolnico. Ob prihodu me je zdravnik, ki je bil že specialist, vprašal: "Šta imaš?", pa sem povedal, da je vojak zastrupljen z monoksidom. "Ma nemoj!", mi je rekel, tako malo podcenjevalno. Ampak res je bil zastrupljen z monoksidom.

Koliko ste v času služenja vojaškega roka imeli pravega zdravniškega dela?

Medicinskega dela nisem imel veliko, le kakšne manjše poškodbe. Tako da glede na to, kako je bila vojska lahko mučna, ker je bilo treba prenašati razne neumnosti, sem jo jaz lahko koristno izkoristil in se lepo imel. Lepo se je bilo pogovarjati s tisto gospo, lepo je bilo pogledati z gore na morje. Bil sem res svoboden in še uniforme mi ni bilo treba nositi, celo želeli so, da je nisem nosil, ker sem šel med ljudi, ko smo šli nakupovat. Ljudje so kljub vsemu vedeli in so rekli: "A vi ste pa od gore?" Nihče ni uporabil izraza baza ali tabor, ampak samo: "Vi ste od gore." Konec koncev je zelo značilno, da si ljudje poiščemo nadomestni izraz za stvari, o katerih ne upamo ali ne smemo govoriti. Vsi vemo, kaj pomeni, vendar nihče zadeve ne bo poimenoval s pravo besedo.

In potem ste se vrnili v Ljubljano. Ste se takrat odločili za specializacijo in izbrali kirurgijo?

Takrat bi po stažu lahko šel delat kot splošni zdravnik v ambulanto ali pa izbral specializacijo. Odločil sem se za specializacijo in sem bil takoj sprejet na splošni kirurgiji. Takrat sta bili poleg specializacije za splošno kirurgijo možni še nevrokirurgija in plastična kirurgija. Odločil sem se za splošno, nakar se je izpraznilo še mesto na kliničnem oddelku torakalne kirurgije, kjer sem kandidiral in bil sprejet. Torakalna kirurgija velja za nekaj posebnega. Gre za najmanjši oddelek, ki ima neke specifičnosti, in še danes si mladi zelo želijo delati na tem oddelku.

Kaj je tako privlačnega?

Posrečeno je to, da ima torakalni oddelek ravno idealno velikost. Vsi drugi oddelki so preveliki, zaradi česar nihče ne obvlada več vseh dejavnosti ali pa ne pozna vseh bolnikov. Naš oddelek je pa tako velik oziroma majhen, da vsak od nas kirurgov pozna vse bolnike.

Ali lahko rečemo, da je obvladljiv?

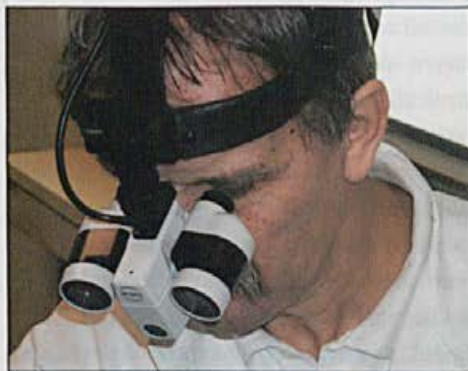
Da. Vse veš. Vsakdo od nas štirih specialistov, ki smo tam zaposleni, za vsakega pacienta ve, kdo je, kako je bil operiran, kakšni so možni zapleti, ki jih pričakujemo, čez koliko dni bo lahko šel domov, ta in ta dan lahko odstranimo npr. drenažo in tako naprej. Zjutraj na sestankih vse bolnike "prečesemo", ker je oddelek tako majhen, da lahko. Z vsakim se lahko pogovarjamo. Medtem ko je na oddelku, ki ima recimo 200 postelj, to povsem nemogoče storiti. Zdravniki so tam že bolj ločeni in vsak dela malo po svoje.

Ali to ločevanje pomeni, da vi ne bi mogli nadomeščati nekega kirurga na drugem oddelku?

Zdaj ne več, ker ne obvladam več druge kirurgije, da bi si upal. Čeprav je moje znanje kirurgije, kar je tudi prednost torakalne kirurgije, dokaj široko.

V čem je ta širina?

Mi operiramo, kar je za druge specializacije redko, vrat, ščitnico, obščitnice in druge manjše posege na vratu, potem vse v prsnem košu, pa še v zgornjem

Pri operaciji. Foto: arhiv Janeza Eržena.

delu trebuha. Torakalni kirurgi znamo operirati, kar je izjemno, tudi v trebuhu. Če je rak želodca v zgornji tretjini, operiramo mi, skozi trebuh. Naredimo tudi nov požiralnik, kadar ga je treba odstraniti iz kakršnih koli razlogov: malignih tumorjev, poškodb ali prirojene napake. Naredimo ga iz želodca ali črevesja, debelega ali tankega. Tovrstne posege v trebuhu torakalni kirurgi suvereno obvladamo. In to je tisto, kar je tako privlačno tudi za te mlade kolege.

Sta torej širina in obvladljivost tisti, ki dajeta torakalni kirurgiji tisto privlačnost?

Da, to, da kirurgija ni ozko usmerjena na en sam organ ali celo samo na del organa, kot se že dogaja. Torakalna kirurgija ima obvladljivo širino, ki se je lahko naučiš in dobro opravljaš.

Ali zelo radi greste v službo?

Grem. V službo sem vedno rad šel. Seveda nastanejo tudi situacije, ko ne greš rad. Vzroki so različni, lahko je kolega, še večkrat, in kar je mene tudi vedno zelo prizadelo, celo malo preveč, je neuspeh, če operacija ne uspe, kar prizadene tudi druge zdravnike. Torej, da se kaj zalomi, da je kaj narobe, in je potrebno pojasnjevati. Res je, da včasih narediš vse tako,

kot je prav. Včasih premišljuješ, če sem naredil vse, če sem izbral pravi trenutek. Predvsem to, če sem naredil pravo operacijo. Odgovor na vse to je v znanju in izkušnjah, ki jih nikoli nimaš zadosti. Nikoli! Pa že misliš, da nekaj znaš.

In spet pride spet povsem nova situacija.

Vsak bolnik je svojstven.

Ali je mogoče govoriti o rutinskih operacijah?

Ta izraz je povsem neprimeren. Nobena operacija ni rutinska. Vsak človek je enkrat in neponovljiv. Pa ne le kot celota, kot osebnost, tudi dejansko. Tkiva! so pri ljudeh presenetljivo različna. In z vsakim moraš drugače ravnati. Tako kot z lesom. Vsak les moraš svojstveno obdelati. Tkiva so še bolj specifična, to je živ organizem in s tkivi moraš ravnati previdno in spoštljivo.

Kako se pripravite na operacijo? Je postopek za vsakega pacienta približno enak ali ne?

Bolnik, ki pride na naš oddelek, ima že postavljeno diagnozo in ve se, da se bo bolezen zdravila z operacijo. Včasih sodelujemo tudi že pri diagnozi. Ni pa nujno. Celó bi rekel, da pri diagnozi ne sodelujemo

Operacija v prsnem košu.
Foto: arhiv
Janeza Eržena

pogosto. Tako npr. večino diagnoz za pljučnega raka naredijo na Golniku ali na kakem drugem pljučnem oddelku v Sloveniji. Potem nam oni predstavijo takega bolnika. Enkrat tedensko se zato kirurgi sestanejo z zdravniki drugih strok, ki nam predstavijo morebitne kandidate za operacijo. Pomenimo se, kdo mora biti operiran. In ko pride k nam, se začne moje bistveno delo.

Kaj storite?

Najprej natančno pregledam dokumentacijo. V primeru bolnika s pljučnim rakom je glede operacije treba odgovoriti na dve vprašanji: "Ali smeš?" in "Ali lahko?" "Ali smeš?" pomeni odgovoriti na vprašanje, ali je človek v takem stanju, da bo tako operacijo prenesel. Z drugimi besedami rečeno, se sprašuješ, kako bo živel po operaciji, če mu odstraniš del pljuč ali celo pljučno krilo. To je zelo pomembno vprašanje. "Ali lahko?" pomeni ugotoviti, kako je njegova bolezen, njegov rak razraščan: ali zajema bistvene, pomembne organe, da se ne da odstraniti, ali je operacija sploh smiselna. Včasih ni. Narediš samo škodo, če ne izbereš dobro. Zelo pomembno je, da izbereš pravega bolnika. In ko se odločiš in spoznaš, ali smeš in lahko, potem se mi zdi čez vse pomemben pogovor z bolnikom. Vedno si moraš vzeti čas. Nikoli ne smeš priti samo kot izvajalec del. Vzeti si moraš čas in se z njim pogovoriti.

Kaj točno pomeni vzeti si čas in se pogovoriti z bolnikom?

Pogovoriti se tako, da te spozna in ti zaupa. Pogovor pomeni tudi, da se prvič dotakneš bolnika. Polaganje rok je čez vse pomembno. Saj da so, kot pravijo, s polaganjem rok naredili čudeže, dosegli čudežne ozdravitve, je čista resnica.

Kako to razlagate? Ali gre za neko energijo?

Ne gre samo za energijo. Gre za dotik in neposreden pogovor z bolnikom, ki je zanj nujen in celo najpomembnejši del zdravljenja. V bistvu so vsi bolniki v posebnem stanju: so v strahu, zaskrbljeni, skratka, prežeti so z negativnimi čustvi. Strah jih je, kaj bo z

njimi, z njihovo usodo, z njihovo družino, ali bodo preživeli, kakšni bodo potem, koliko jih bo bolelo, ali bo rak šel naprej. Velikokrat jih moramo spodbujati, hrabriti.

Ljudje smo si v vseh ozirih različni. Ali si, po vaših izkušnjah, vaši pacienti želijo izvedeti pravo diagnozo, kakšno je njihovo resnično stanje?

Da, zato se z njimi vedno odkrito pogovorim: Raka imate. Ob raku ne smete reči: Eno senco imate v pljučih, tumor imate. Ljudje želijo resnico. Toda resnico lahko poveš na veliko načinov: resnica je lahko zares groba, lahko je šokantna, lahko pa je osvobajajoča.

Kaj to pomeni?

Vsakdo mora vedeti, kaj ga čaka. Velikokrat pridejo ljudje že pod nož, a se z njimi še nihče ni iskreno pogovoril. Noben zdravnik, ki se je prej ukvarjal z njimi, jim ni povedal jasne besede. Za bolnika je to slabo. Pomembno je, da operacija sledi šele, ko je bolnik nanjo zares pripravljen.

Pri operaciji je pomemben dobro pripravljen bolnik na eni strani in na drugi kirurg, ki poleg strokovne usposobljenosti potrebuje tudi ustrezne pogoje dela. Imate vi v operacijski sobi kakšne posebne zahteve?

Glede pogojev, v katerih operiram, sem zelo zahteven. V operacijski dvorani mora biti vse absolutno podrejeno kirurgu, ker je on odgovoren za vse. Pred vsako operacijo potrebujem tudi posebno zbranost, kar pomeni, da utihnem in se ne pogovarjam z nikomer, ker me to samo moti. Rad imam to posebno zbranost in zelo rad imam glasbo, klasično glasbo, ki jo prinesem s seboj. V operacijski dvorani mora biti mir, nobenega hrupa, da vse teče. Ekipa je običajno že vajena, kaj kdo zahteva, in se temu prilagodi. Seveda med operacijo velikokrat učimo mlade zdravnike, kar je spet poseben primer.

Kaj je pravzaprav operacija?

Operacija, sam potek operacije, je preizkušnja za kirurga, ne le to, da znaš, tisto se že naučiš, ampak tkiva so vedno drugačna, bolnik je vedno drug, bolezen je vedno drugačna, poleg vsega moraš obvladati še sebe, kar je ena najtežjih stvari.

V kakšnem smislu mora kirurg obvladati sebe?

Največja nevarnost v kirurškem delu je, da se zadovoljiš takoj, s prvo rešitvijo. Res je, da te včasih po nekaj urah operiranja začne vse boleti: vrat, mene sedaj boli predvsem hrbtenica, ker imaš tisto prisilno držo, bolijo te noge, naveličan si, utrujen in takrat je najbolj nevarno to, da se zadovoljiš s prvo rešitvijo. Moraš biti vztrajen, potrpežljiv, trmast in dosleden, to je težko privzgojiti. To pomeni, da si na nek način pošten. Pri kirurghih je tako, a o tem se med nami nikoli ne govori, da eno operacijo lahko narediš tako, pa bo malo slabša od tiste, ki bi jo naredil malo drugače. In ko jo narediš in veš, da nisi vsega naredil, se s tem ne smeš sprijazniti. Že od samega začetka moraš vedno stremeti za tem, da narediš najbolje.

Tukaj ni popravnega izpita. Ni poti nazaj. Ali se vseeno da še kaj popraviti?

Ne. Operacija je povsem diferenten način zdravljenja, ker odrežeš lahko samo enkrat, in kar si naredil, je za vedno. Hočem reči, operacija je ali – ali. Pogosto. Operacija ni nekaj romantičnega, kot si nekateri mislijo in kot jo včasih prikazujejo na televiziji, ko kirurgi nekaj skrivnostno delajo, operacija je predvsem trd boj s seboj.

Ali vas pred operacijo ali pa sredi operacije kdaj zagrabi strah?

Mene je vedno pred vsako operacijo malo strah. Vedno. Tudi če izgleda enostavno. Vendar ko enkrat začnem, med operacijo, ko sem zbran, ko delam, potem na to pozabim, potem me ni več strah. Pred operacijo pa vedno in že prejšnji dan, ko o njej premišlujem. O tem, kako se je bom lotil, pogosto

premišlujem popoldne doma ali pa še ponoči pred operacijo.

Koliko operacij imate? Imate mesečni ali tedenski plan?

Pri nas ima vsak kirurg en dan v tednu svoj operativni dan. In takrat narediš dve, tri operacije, odvisno, kako so obsežne oziroma zahtevne. Zadnja leta operiram manj kot prej. Na leto naredim približno 150 operacij, kar je tri do štiri na teden.

Omenili ste že kar nekaj del, ki jih kot kirurg morate opraviti. Pa vendar, kaj vse obsega vaše delo kirurga?

Operacije, razgovore z bolniki, potem ambulantno delo. Enkrat na teden imam vse dopoldne ambulantno, kamor prihajajo ljudje zaradi različnih stvari, lahko na kontrolo po operaciji ali pa tisti novi, ki jih splošni zdravniki prvič pošljejo, ker menijo, da rabijo konzultacijo, posvet s torakalnim kirurgom, ali pa odločitev za operacijo. Enkrat na teden delamo endoskopije, gre za diagnostične in tudi terapevtske posege v sapniku ali pa v požiralniku. Pri endoskopijah pridem na vrsto enkrat na mesec ali pa največ dvakrat na mesec, ker imaš tudi nekaj svojih bolnikov, ki jim moraš posege ponavljati. Potem so konzultacije z drugimi zdravniki, enkrat na teden hodimo na Golnik, v petkih imamo nekajurni posvet z onkologi in pulmologi iz Kliničnega centra. In enkrat na teden spet nekajurni posvet z onkologi glede malignih obolenj požiralnika. Ob tem imamo še dežurstva, kar je v povprečju petkrat na mesec. In ko si dežuren, narediš tudi t. i. konzultantsko službo po celem Kliničnem centru, kar pomeni, da te kličejo tudi z drugih oddelkov, da prideš napraviti izpraznitev prsne votline, ker pride do kakšnega izliva gnoja ali podobnega, včasih nas kličejo, da vstavimo dren. Potem torakalni kirurgi pogosto delamo bronhoskopije, kar je diagnostični ali terapevtski poseg v sapniku, v dušnikih in v požiralniku. Lahko verjamete, da sem čezmerno zaposlen.

Vendar mislim, da še niste čisto vsega naštel!

Ja, poleg tega sem še asistent na Medicinski fakulteti, mentor študentom, sekundarijem in specialistom. Študentom četrtega letnika predavam torakalno kirurgijo. Sedaj končujem tudi doktorat, ki sem ga že oddal, in pričakujem, da bom enkrat sedaj naredil. To je obsežno delo, ki sem ga moral opraviti poleg službe. Redno moram pisati tudi članke, jih objavljati, in mislim, da sem jih napisal že več kot sto. Ne vem točnega števila, čeprav imam vse urejene v računalniku.

Kje vse pa ste objavili svoje prispevke?

Zelo različno, vsepovsod, največ veljajo objave v mednarodnih revijah, ki imajo stroge urednike in t. i. indeks citiranosti, ki je odvisen od ugleda mednarodne revije. Višji kot je, večjo težo ima. In če tam uspeš z objavo, večjo težo ima tudi tvoje delo. Včasih sicer to tudi ne velja, vendar je praviloma tako.

So vam take revije že objavile članke?

Že, že.

Na kateri članek, delo bi bili najbolj ponosni?

Ravno sedaj imam pripravljen članek, na katerega bom zelo ponosen, če mi ga bodo objavili. Največ se ukvarjam z raziskavo pljučnega raka in na tem področju trenutno vodim izvedbo raziskovalne naloge za Slovenijo. V njej sodeluje tudi 31 klinik in raznih bolnišnic iz cele Evrope. Proučujemo cepivo, ki bi specifično delovalo proti pljučnemu raku. To je zelo velika novost. Predpostavka te raziskave je, da imamo v rokah cepivo, s katerim človeka cepimo, tako kot npr. proti davici, in davice oz. pljučnega raka ne bo dobil. In to cepivo imamo sedaj v roki ali pa ne, tega še ne vemo. Študijo še izvajamo in pri nas raziskave vodim jaz. Hipoteza študije je, da bo cepivo selekcionirano ubilo samo celice pljučnega raka, ki se zelo zgodaj razsejejo, in bo tako preprečilo razsoj oziroma zasevke. Ideja je fantastična, če jo bomo le lahko uresničili.

S kakšno temo se ukvarjate v vašem doktoratu?

Gre za področje, ko iščemo druge načine proučevanja pljučnega raka mimo že ustaljenih načinov, na osnovi katerih bi lahko napovedali, kako malignen tumor ima določen človek, kajti vsak človek ima svojstven maligni tumor. Za nas bi bilo zelo pomembno, če bi vnaprej lahko vedeli, kakšen je. Ljudje preprosto rečejo: ta ima "ta hitrega raka", in to je dejansko res. Eni so hitri, eni so bolj počasni in tako naprej. Ampak za nas bi bilo izredno pomembno, ko se odločamo o načinu zdravljenja, če bi vnaprej vedeli, preden ga začnemo zdraviti, ali je njegov rak "ta hiter" ali "ta počasen". In obstaja poseben način proučevanja DNA v jedrih, to je tista formula, tista snov, ki pogojuje našo dedno zasnovo, genom: da na neki drugi način proučujemo nered ureditve DNA v jedrih, ki do neke mere pove, kakšen je tumor biološko: ali je "bolj divji" ali je "malo manj divji".

Ste torej na pragu doktorata?

Da. Mojo doktorsko disertacijo imajo že ocenjevalci, moj mentor jo je že ocenil kot končano delo in trije neodvisni ocenjevalci te naloge, ki ponavadi, ko je narejena, nimajo več kakšnih pripomb. In sporočijo senatu, da je delo končano, in sledi zagovor, ki je le bolj formalni zaključek.

Se vam zdi, da ste doktorat začeli pisati pozno?

Moram reči, da je nenavadno, da zdravnik na kliniki, tako kot jaz, v mojih letih, dela doktorat. Čeprav imam svoje razloge, lahko bi rekel, da se mi je nekaj dogajalo. V moji naravi je, da zastavljeno delo vedno želim tudi končati. Nikoli ne morem nehati kar na sredi. Tudi sama tema doktorata mi je pisana na kožo, kajti rad iščem, raziskujem in rad poiščem odgovore na vprašanja. To me privlači. In tretje, kar se mi zdi pomembno, je, da se zdravnik mora celo življenje izobraževati. Ne moreš si privoščiti, v resnici ne, da en mesec ne bi bral, zasledoval strokovnih člankov. To je zelo pomemben del našega dela: stalno izobraževanje. Tiste tri, štiri periodike, ki jih

prebiraš, ti zagotavljajo, da si seznanjen z novostmi in rezultati svojih kolegov po svetu. Danes tudi svetovni splet ogromno pomeni, saj je dostop do vseh svežih izsledkov, podatkov enostaven.

Koliko so pri izobraževanju pomembni simpoziji in kongresi?

Zelo. Gre za posebno obliko izobraževanja, kjer eni sprejemajo, se učijo in drugi podajajo, poučujejo. In klinik mora znati eno kot drugo: podajati in se učiti. Vse, kar znaš, moraš učiti, ne smeš držati zase, vse moraš prenesti na druge.

In pri tem svetovni splet ne pomaga dosti?

Gre za izkušnje, ki jih računalnik ne more prenesti. Ne moreš se jih naučiti drugače kot od drugega kirurga. Mora biti pravo srečanje.

Se slovenski torakalni kirurgi še držite evropskega vrha, ste povezani s kolegi po Evropi, je delovanje združenja evropskih torakalnih kirurgov živahno?

Ja, še. Leta 1998 so mi recimo zaupali, da sem v Sloveniji organiziral evropsko konferenco o torakalni kirurgiji, ko sem bil predsednik tega združenja. Enkrat letno se redno srečujem s skupino torakalnih kirurgov v okviru kluba torakalnih kirurgov, kjer sem član. Potem imamo stike preko elektronske pošte, ki nam omogočajo, da se ob nekem strokovnem problemu zelo hitro in enostavno lahko posvetujemo drug z drugim, kolegu lahko pošljem dokumentacijo, slike in on pove svoje mnenje. Posvetovanje, konzultacija z drugimi je danes zelo enostavna, pogosta, uveljavljena ter zelo pomembna metoda. Posvetovanje z drugimi je prednost na kliniki, ker je delo vedno timsko, v primerjavi z zdravnikom v splošni medicini, ki se večkrat mora odločati sam. In včasih, ko sam sebe nadzoruješ, te strese, kako so te drugi spomnili na nekaj, česar sam sploh nisi opazil.

Se vam zdi, da se na splošno vsi ali pa večina zdravnikov poslužuje teh konzultacij?

V kliniki veliko, je že zelo ustaljen in priljubljen način dela, postalo je praksa in po mojem mnenju ena najbolj pomembnih stvari. Posvet, debata o problemu. Namreč, slaven zdravnik je ena zelo čudna stvar. Slava zdravnika zelo ovira. Zdravniško delo ne sme biti razvpito, slavno. Nekdo, ki velja za velikega mojstra na določenem področju, ustrelji največ kozlov, zato ker tako izstopa, je nadut, misli, da je veliko boljši od drugih, drugih ne posluša več in njegovo mnenje drži kot pribito. V zdravniški službi je še nekaj, zdravniki zelo radi individualiziramo stvar, po svoje delamo, to naj bi te posebej odlikovalo, kot čarodeja. Ampak tu ni nikakršnega čarodejstva, nobene skrivnosti ni, je le garanje, delo, učenje in poštenost.

Glede na izredno zahtevnost vašega dela, ko se dejansko morate psihično in fizično razdajati pri delu s pacienti, je vaša telesna in duhovna kondicija zelo pomembna. Kje poleg tenisa in občasne turne smuke še nabirate kondicijo?

Živeti moraš kot vrhunski športnik in tudi malo kot menih. V mislih imam predvsem to, da moraš zelo paziti, da se spočiješ, biti moraš discipliniran tako za svoj počitek, za svojo rekreacijo kot za svoje delo, ki je v bistvu najbolj pomembno. Kot športnik moraš paziti, da se vsak dan spočiješ, in ne smeš pretiravati s pijačo, hrano, skratka, biti moraš discipliniran.

Slišala sem, da ste včasih imeli nezdravo razvado, kajenje. Ste zelo kadili?

Zelo nisem. Kaditi sem začel konec gimnazije. Kajenje je res nevarno, ker je zasvojenost. Kadilec je tak kot tisti, ki uživa droge. Zasvaja nikotin. Je pa v cigarettnem dimu 11 dokazanih karcinogenih snovi, torej snovi, ki povzročajo raka. Nekoč me je zanimalo, koliko je kadilcev med tistimi, ki smo jih operirali zadnja tri leta, tudi med ženskami, in zato sem naredil presek.

V treh letih smo operirali 480 ljudi z rakom pljuč, med moškimi je bilo 95 odstotkov kadilcev,

kar kaže na nedvomno povezanost med kajenjem in rakom na pljučih. Pri ženskah je bil odstotek manjši, vendar nismo šteli pasivnih kadilk. Pasivno kajenje je prav tako nevarno. Kar dokazujejo rezultati ameriških raziskav, ki so pokazali, da so ženske nekadilke, ki so poročene s kadilcem, trikrat pogosteje zbolele za pljučnim rakom. Pa ni le pljučni rak povezan s kajenjem. S kajenjem je povezan tudi rak žrela, grla, ust, ustnega dna, požiralnika, sečnega mehurja, slinavke, vse je povezano. S cigareto se res ne smemo igrati. Na tem področju bi res veliko morali vzgajati mlade ljudi, da ne začnejo.

In kako je bilo potem pri vas?

No, začel sem iz radovednosti, poskušal in ti postane všeč. Torej leta 1963 sem začel po malo kaditi. V študentskem obdobju sem že tako kadil, da sem kupil cigarete. In potem sem kadil do 19. oktobra 1976. Takrat mi je šlo kajenje že na živce, nisem bil zadovoljen in sem večkrat premišljal, da bi nehal kaditi. Še danes sem zelo ponosen na to, da sem nehal kaditi. Zgodilo se je nekega jutra, ko sem se pripravljal na specialistični izpit, ki sem ga imel 24. decembra 1976. 19. oktobra, ko sem šel na sprehod v gozd, je bil prelep jesenski dan. S seboj sem imel cigarete in sem hotel prižgati, pa sem si rekel: Ne bom, ker je tak lep dan, tako lepo diši. In nisem prižgal! Prišel sem domov in sem si rekel, da danes ne bom kadil. In drugi dan sem si rekel, da še en dan ne bom kadil. In videl sem, da gre, in od takrat nisem nikoli več kadil. Svojim študentom v vsakem letniku namenim eno uro predavanj o kajenju. Predvsem jih opozarjam na nevarnost kajenja.

Pa se stanje pljuč povrne nazaj v prvotno? Se pljuča res obnovijo po določenem času?

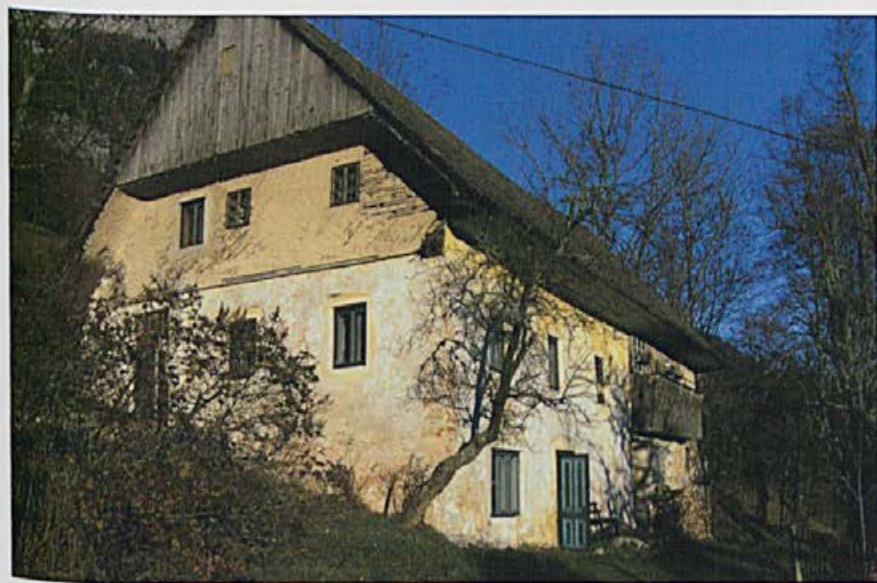
Nikoli. Odvisno je le od tega, kakšno škodo si sebi že naredil. To pomeni, kdaj si začel, koliko časa si kadil, koliko si kadil, v kakšnem okolju si živel ter tvoji geni. Genom ima vsak malo drugačen, eden ima bolj, drugi manj odpornega. Bolj so ogrožene tudi ženske, ki dobijo raka že pri manj pokajenih cigaretah kot moški.

Leta 2001 ste obnovili prostore Kliničnega oddelka za torakalno kirurgijo v Kliničnem centru. Ste s pogoji dela zadovoljni?

V naših razmerah ne morem pričakovati, da bi bilo kaj drugače. Na živce mi gre tisto stalno jamranje, menim, da je treba nekaj narediti iz tistega, kar imaš na razpolago, tisto, kar je možno. Toliko denarja imamo, tako bogati smo in tako zdravstvo si lahko privoščimo in organiziramo, to je čisto preprosto. Seveda, če bi škilil čez meje v bogato Ameriko, Anglijo, na Finsko, Švedsko, potem je naše zdravstvo ubogo. Ampak če se primerjamo z Rusi, Srbi, Madžari ali Afriko, smo mi kralji. Hočem reči, da se tudi s precej manj sredstvi lahko veliko naredi. Vse je v odnosu, v glavi, kaj ima kdo. Je pa res, da smo mi zelo vajeni kritizirati kar na pamet: to je zanič, tega ne morem, ker nimam tega. To je le izgovor. Včasih pa kdo zelo premišljeno to dela, ker osvaja določen položaj, mesto in predhodnika kritizira.

Kaj bi vam vaši predhodniki, glede na to, da ste vi druga generacija torakalnih kirurgov, najbolj zavidali? Mislim predvsem na strokovnem področju.

Težko je primerjati. V teh letih se je spremenilo zelo veliko stvari. Mislim pa, da bi mi moj predhodnik dr. Orel najbolj zavidal povezanost navzven, v svet. Stiki, ki jih imamo, so enostavni, dobri. Kajti on je bil eden tistih, ki so prvi opozarjali na to, da je povezovanje navzven nujno, a sam ni imel dovolj možnosti. Takrat je bilo težje. Vendar je bil on tisti, ki je te povezave sprožil. Še dobro se spominjam, kako je šlo na hitro, od danes na jutri, ko je rekel: "Jutri pojdite v Heidelberg, kjer bo ustanovni sestanek Evropskega torakalnega združenja." Šel sem in takrat se je zares začelo, predvsem zato, ker smo se zbrali pravi ljudje. Dr. Orel je res stremel k povezavam v svet, saj sem še kot njegov učenec moral hoditi na kongrese, nastopati na kongresih, predstavljati naše delo itn. Teh povezav, stikov me je učil in mislim, da bi mi to zavidal.

Zabrdó.
Foto:
Janez Eržen

Pomemben del vašega življenja, prostega časa predstavlja Zabrdó. Je to vaš drugi ali tretji dom?

Moj drugi dom, prvi je tu, v Ojstrem Vrhu. Ljubljane se nisem nikoli navadil. Nikoli se nisem počutil meščana Ljubljane. Nič mi ne pomeni. Medtem ko je bila v Zabrdó doma naša mama. Kasneje se je zgodilo, da se je hiša izpraznila kot praktično vsa Podgora, kjer je danes skoraj vse prazno in se svet zarašča. Hišo sem dobil od tete Štefanke, ki mi jo je zelo poceni prodala. Bil sem nadvse srečen, da sem jo dobil. Tudi teta je bila vesela, da je hiša prišla v domače roke. Sedaj jo obnavljam, saj zelo rad delam z lesom, tako za rekreacijo, sprostitev. Poleg tega je v Zabrdó posebno močno okolje, narava te kar prevzame. Prvo, kar mi je nadvse všeč, je, da je sonce, da je odprto na sonce, na južno stran. Kot lupa je, hrbet imaš cel zaprt in si odprt ravno na sonce. Sence in svetlobe so v Zabrdó take, da sem čisto zmešan. To je nekaj fantastičnega: zvečer, jutraj, ponoči, poleti, pozimi, vsak trenutek je nekaj drugače. Potem možnost, da tam delam, da se razgibam ali spočijem. Sedim na soncu in počivam. Zelo rad hodim. Lahko grem na Ratitovec, Kremant, Bozerplato, Jirn, pozimi s smučmi, največkrat sedaj delam turne smuke. Posebno letos je prelepo.

Kaj pa plazovi?

Plazovi so. Zelo dobro moraš poznati plazove, kje pridejo in kdaj. Veliko jih je in jih je treba poznati in se jih paziti. V Zabrdó so čarobne tudi noči: luna, zvezde. In še to: vsaka hiša ima svojo dušo. V njej so vsi naši predniki, vse njihovo početje, molitve, prošnje, veselje, vse je notri. Zato sem zelo vesel, da sem hišo dobil.

Je bilo tudi teti všeč, da je lahko hiša dobila domačega lastnika?

Teta si je zelo očitno oddahnila, ker so bili kandidati za hišo tudi družina s Štajerske, ki so pri njej stanovali oz. jim je stric na vrhu naredil sobico in so zelo

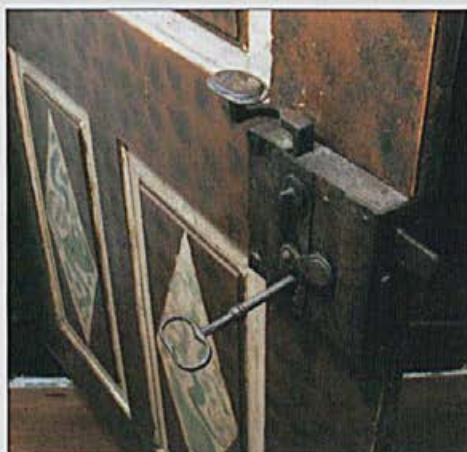

"Hiši bom vrnil njen prvotni videz."
Foto: Anton Sedej

**Vsaka hiša ima
svojo dušo.**
Foto: Anton Sedej

S hišo moraš živeti: obnovljena vrata.

Še vedno se zaklenejo.

Stari dokumenti.

Obnovljena omara. Foto: Anton Sedej

pogosto prihajali. Bili so t. i. vikendaši, jaz te besede ne maram. Ko me kdo vpraša, če grem na vikend, mu povem, da nimam vikenda, da imam hišo. Vikendaši so danes taki, da pridejo v lep kraj, kjer v glavnem veseljačijo, so hitro prehrupni, hitro onesnažujejo okrog sebe, veliko je alkohola. Vnašajo tudi navade, ki v tako okolje ne sodijo. In ta družina s Štajerske je bila zelo zagreta, da bi hišo dobila, in so me zelo postrani gledali, ko sem se nenadoma pojavil, ampak je potem šlo brez hudih besed. Težko so šli. Vendar so bili tujci, ne bi živeli s hišo. Meni je pa veliko do tega, da ostane hiša, kot je bila. Želim jo samo popraviti, s čimer pa je veliko dela. Vendar imam veliko načrtov, da jo ohranim, da ne bo propadla.

Kako pogosto greste v Zabrdro?

Vsak teden! Če imam le prosto soboto in nedeljo.

Je vreme ovira?

Ne, v vsakem vremenu. Če je treba, peš z Rotke ali od Šurka gor. Vendar je sedaj cesta skoraj vedno preorana, vzdrževana.

Kako to, da prihajate tako pogosto?

To je nujno, da odprem hišo, prezračim, posedim, malo zakurim v peč.

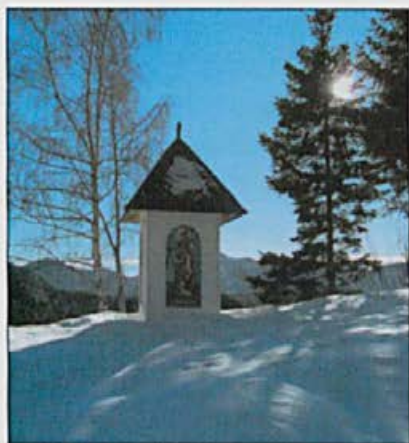
Včasih Boštjanova hiša, danes Janezova.
Foto: Janez Eržen

Ali je hiša premražena, ko pridete?

Ne, ker imam radiator na olje in temperatura nikoli ne pade pod 7 °C. Poleg tega, kot sem že omenil, je v Zabrdro sonce čarobno. Samo da posveti, in se tako segreje, da pozimi lahko odprem okna in sedim na soncu v sobi. V načrtu imam, da uredim sončne celice, in potem bom naredil še peč na biomaso, ki je za alpsko okolje najbolj primerna za ogrevanje. Biomasa je les, ki je na poseben način zmlet in ga hraniš v posebnem rezervoarju, da ga lahko kuriš. Les je pri nas naravna energija. Ne onesnažuje zraka, okolja in še pepel je koristen. Za nas je to idealno kurivo. Pa sem Zabrdčane nagovarjal, da bi naredili skupno ogrevanje Zabrdra, a se niso strinjali. Že ko sem dal pobudo za vodovod, smo se težko zmenili, vendar smo potem stopili skupaj in ga naredili. Sedaj bi bilo potrebno dati še elektriko v zemljo, ker je transformator v vasi tako grd, da grši ne bi mogel biti v tisti milini.

Ste vedno načrtovali, da boste nekoč imeli hišo nekje na vasi? Ste jo iskali?

Ne, iskal je še nisem, le želel sem si jo. Malo sem si že v Ojstrem Vrhu ogledoval, med drugim naš senik, ki bi se ga dalo predelati. Malo sem sanjal na tihem. Potem se je zgodilo Zabrdro, kar je tisto najbolj pravo.

Kapelica v Zabrdi. Poslikal jo je Nikolaj Mašukov. Foto: Janez Eržen

SVETNIKI, KI SO UPODOBLJENI NA ZUNANJIH STENAH KAPELICE:

Sv. Rok

Rojen okrog leta 1295 v Montpellierju v Franciji. Zavetnik: Benetk, Montpellierja in Parme; jetnikov; bolnikov in bolnišnic; zdravnikov, lekarnarjev, kirurgov, kmetov, trgovcev z umetninami, vrtnarjev, izdelovalcev ščetk, mizarjev, tlakovalcev; proti kugi, proti okužbam, proti koleri, steklini, bolečinam v kolenih in nogah; pred nesrečami.

Goduje 16. avgusta.

Upodobitve: Romar, mladenič z brado in klobukom. Njegovi atributi so: palica, torba, čutara, posoda, meč in pes. Pogosto kaže na svojo kužno bulo na nogi.

Sv. Modest

Rojen v 8. stoletju na Irskem, umrl 3. decembra 772 pri Gospe Sveti na Koroškem.

Ustanovil najstarejšo proštijo in romarsko cerkev pri Gospe Sveti na Koroškem. Oznanjevalec vere, pri čemer se je nedvomno srečal z našimi predniki na Koroškem, tudi s slovanskim knezom Hotimirjem.

Goduje 3. decembra.

Upodobitve: V škofovskih oblačilih z modelom cerkve Gospe Svete na Koroškem v roki.

Sv. Cecilija

Rojena okoli leta 200 v Rimu, umrla kot mučenka 22. novembra 230 v Rimu.

Zavetnica: cerkvene glasbe, glasbenikov, izdelovalcev glasbenih instrumentov, pevcev, izdelovalcev orgel in pesnikov.

Goduje 22. novembra.

Upodobitve: Mlada žena z orglami ali violino. Pred tem so jo uprizarjali s palmo in knjigo. Raffaelo jo je naslikal z vencem iz rdečih in belih vrtnic.

Pripravil Janez Eržen.

Vir: Vera Schaubert in Hanns Michael Schindler: Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan. Založba Mladinska knjiga: Ljubljana, 1995.

Notranjost bo krasila slika
Marija z detetom, ki jo je na les
naslikala Maša Bersan - Mašuk.
Foto: Janez Eržen

Se vam zdi, da vam življenje teče v pravo smer ali imate še kakšne skrite načrte?

Trenutno zaključujem enega manjših načrtov, kapelico v Zabrdi, ki smo jo postavili prebivalci Podgore na zadnjem ovinku pred vasjo, kjer se odpre pogled na celotno vas. Prepričan sem, da so prav s tega mesta, kjer je sedaj kapelica, Podgorci, ki so pred prvo svetovno vojno, leta 1913, odhajali v Ameriko, še zadnjič s pogledom zaobjeli vas. Takrat je bil med njimi tudi moj stari oče Tone, ki se nikoli ni vrnil. V dveh letih nam je uspelo postaviti lično kapelico, znamenje. Na zunanjih stenah je Nikolaj Mašukov upodobil sv. Modesta, sv. Cecilijo in sv. Roka. Notranjost bo krasila slika Marija z detetom, ki jo je na les naslikala Maša Bersan - Mašuk. Na kresni dan letos, 24. junija, bo v Zabrdi praznik, ko bo bolniški župnik, gospod Miro Šlibar, kapelico tudi blagoslovil.

Očenaš po podgorsko, kakor so ga molili do konca druge svetovne vojne:

*FOUTER ŪNŽER PIŠT ME HIMEL, HAJLIG
ŽAJ DAJN NOUME, KIME ŪNŽ DAJN KININ-
GRAJH, DAJN BILE GEŠIH, BI NU HIMEL,
AVŽON AUF DER BERLT.*

*GIB ŪNŽ HAJT ŪNŽER OLTAUGIGE PROT,
FERGIB ŪNŽ ŪNŽERE ŠULDEN, AŽOV BIR
FERLOUŠEN ŪNŽERN ŠELMAUEN FÜR
ŪNŽ NET IN DI FERŽUHENG, ŽONDERN
LÄŽE ŪNŽ FORN ANGGERN. OUMEN.*

(Iz cerkvenih knjig v Sorici prepisal Janez Eržen.)

Ali so še kakšni drugi načrti?

Človek ima vedno načrte. Vendar se mi zdi bolj pomembno, da nekaj počneš, kajti bolj pomembna je pot kot pa cilj. Obenem moraš stremeti za tem, da čim bolje delaš. Vsak ima svoje zmogljivosti, vsak ima svoje talente, vsi smo omejeni. Vendar se mi to zdi pomembno, da se temu, kar delaš, posvetiš, to vsakega zadovoljuje. Ker poklic pomeni, da si poklican, pa čeprav ne veš, od kod si poklican in kdo te je poklical. Poklic moraš opravljati odgovorno.

Imate vi več poklicev: zdravnik, kirurg, predstojnik ...?

Zdaj nisem več predstojnik. Bil sem od leta 1993 do 2002, devet let.

Ste se rešili neke hude funkcije ali vam je žal zanjo?

Pa še kako sem se je rešil. Ne morete si misliti, kako obremenjujoča funkcija je predstojništvo. Tam si res odgovoren za vse. Pa velikokrat nič kriv, pa si odgovoren. Odgovoren si za vse delo, da se razvija, za sodelavce, za učenje, za raziskave ... Poleg vsega je bilo to še obdobje, ko se samoupravljanja še nekako nismo povsem rešili, kar pomeni ogromno jalovega sestankovanja, govoričenja, načrtovanja, a le do tu, izvedb pa ni bilo. Mene je to zelo obremenjevalo in sem bil zelo zadovoljen, ko mi tega ni bilo treba več početi. Vendar se v prvem trenutku tega nisem dobro zavedal, saj ko sem funkcijo izgubil, ne morem

reči, da sem bil užaljen, vendar mi je najprej prišlo na misel, da nisem več sposoben, prišel je nekdo boljši. Predstojniška mesta so na zunaj vedno malo prestižna. V resnici ima predstojnik zelo odgovorno, garaško in pogosto jalovo delo. Šele kasneje sem spoznal, da je bilo bolje, ker sem imel več časa za tisto bistveno, tudi zase, in za tisto, kar rad delam.

Kje je vaša poklicanost? Zdravnik ali kirurg?

Zdravnik in kirurg je eno in isto. Ne moreš ločiti. Prava poklicanost je tisto, kar te prevzema, te dobesedno prevzame, ne zaposli, prevzame. Temu se posveti cel človek in vanjo vloži vse svoje energije.

Zabrdo.
Foto: Janez Eržen

Zabrdo.
Foto: Janez Eržen

"Rad grem v Zabrdo,
v vsakem vremenu in
letnem času."
Foto: Janez Eržen

Zahvala

*Zahvaljujem se za pogovor vam in vašima sestrama Jožici in Betki,
ki sta mi pomagali osvetliti del vašega življenja.*

Albin. Foto: Domen Dolenc

Etnološki pogled na fužinarsko rodbino Globočnik ter delavce, zaposlene v fužinarstvu, v Železnikih v 19. stoletju (1.del)

Tjaša Pavšič

Spremna beseda

Nekaj besed na pot k objavi raziskave, ki jo je Tjaša Pavšič kot diplomsko delo napisala o etnoloških pogledih na fužinarsko rodbino Globočnik in delavce v fužinarstvu v Železnikih v 19. stoletju.

Raziskava, ki je pred vami – Železne niti letos objavljajo prvi, leta 2007 pa bodo objavile drugi del – je v etnologiji Slovencev skoraj izjemna. Ne samo po času, temveč tudi po predmetu, ki ga obravnava. Gre za zadnje obdobje gospodarstva in družbe v fevdalizmu in za prvo obdobje po njegovi odpravi, ko se je razmahnilo v kapitalistično gospodarstvo in se je oblikovala nova ureditev, ki jo imenujemo kapitalistična. V nakazanem okviru so slovenska železarska naselja določena posebnost po svoji produkciji in prebivalstvu, ki je sodelovalo v tej produkciji in od nje živelo. Pridelovanje železa, izdelovanje železnih izdelkov in trgovino z njimi so organizirali in vodili fužinarji; fizično delo so opravljali kovači, tj. delavci v fužinarstvu. Eno takšnih naselij so bili Železniki.

Zdajšnja etnologija si tu in za 19. stoletje zastavlja vprašanje o načinu življenja navedenih skupin prebivalstva. Ti sta bili po položaju v gospodarstvu in družbi ne le hudo različni, marsikdaj sta si izrecno nasprotovali. Pričujoča raziskava o načinu življenja teh skupin prebivalstva v Železnikih v 19. stoletju je sledila vodilu sodobne etnološke vede, po katerem naj se raziskave ne omejujejo "na kulturna obzorja posameznih skupin, plasti, razredov". Skušala je dognati, kako so živeli, povedano v zdajšnjem in neetnološkem jeziku, tako železnikarski delodajalci kakor železnikarski delojemalci v predzadnjem stoletju. Raziskave te vrste so pri nas maloštevilne. Prevladujejo raziskave, ki obravnavajo določeno poglavje v načinu življenja na nekem območju in segajo v najbližjo preteklost, redke v prejšnja desetletja 20. stoletja.

Za delo Tjaše Pavšič je več virov o fužinarjih kot o njihovih delavcih. O prvih so na voljo predvsem ustni in rokopisni viri, nekaj manj tiskani viri o družini Globočnik, najpomembnejši fužinarski rodbini v Železnikih. Pričujejo o obsežni in raznovrstni gospodarski dejavnosti Globočnikov, bila je pglavitni del njihovega načina življenja, in o njihovi materialni in duhovni kulturi; pri tistih Globočnikih pa, ki so bili dejavni zunaj Železnikov, o njihovem delovanju v upravi in delno politiki. S temi viri je bilo v precejšnji meri mogoče obnoviti podobo o delu in kulturi v upoštevanja vredni in številni fužinarski rodbini. Takšne teme etnologija Slovencev še ni načela.

Čeprav je virov o fužinarskih delavcih – kovačih, v Železnikih manj, so dovolj poučni. Ustnih virov za obravnavano obdobje ni, razmeroma številni pa so tiskani viri in viri v spominskem slovstvu. Pričujejo o načinu življenja kovačev: o njihovem delu in okolju, v katerem so delali, o njihovi stanovanjski kulturi, prehrani, izrabi prostega časa, praznovanjih in nekaterih socialnih razmerah.

Prepričan sem, da bodo po natisu raziskave prišli na dan nadaljnji viri. In upam, da bodo ti viri in raziskave, ki bodo sledile, sprožile pobudo tudi za objavo v knjižni obliki. Iz Železnih nití bo razvidna potreba po spoznanjih o načinu življenja tudi tistih skupin prebivalstva na Slovenskem, o katerih se, razen v posameznih krajih, ve malo ali nič.

Povzetek

V diplomski nalogi sem se posvetila historičnoetnološki obravnavi dveh družbenih skupin prebivalstva Železnikov 19. stoletja – na eni strani fužinarjem, na primeru rodbine Globočnik, in na drugi strani delavcem, zaposlenim v fužinarstvu. Pripadnikov trdnih in uspešnih fužinarskih rodbin, med katerimi so bili Globočniki, so kot lastniki proizvodnih procesov, trgovine z železom in večjih površin zemljiških posesti zavzemali najvišje mesto na družbeni lestvici, značilni za gorenjske fužinarske kraje, kovači kot večinska delovna sila pa najnižje mesto. Razlog, da sta predmet raziskave prav ti dve po družbenem statusu oddaljeni in po načinu življenja različni družbeni plasti, je v njuni medsebojni odvisnosti na področju gospodarskih dejavnosti. Ukvarjanje z vodenjem fužin in trgovine s strani fužinarjev ter opravljanje dela na fužini in kovanje s strani delavcev je močno vplivalo na način življenja obravnavanih družbenih plasti. Le vzporedno raziskovanje obeh lahko pripomore k pravilnejšemu in celovitejšemu razumevanju tako ene kot druge skupine. Predmet diplome je omejen na 19. stoletje. Gre za obdobje izredne razgibanosti razmerij med obravnavanima družbenima skupinama. To je obdobje, ko je rodbina Globočnik doživela svoj gospodarski vrhunec, ko so njeni člani postali večinski lastniki fužin v Železnikih in veliki posestniki, obenem pa obdobje propadanja zastarele fužinarske tehnike, kar je povzročilo slabšanje življenjskih pogojev delavcev in stopnjevanje revščine med njimi. V prvem delu diplomske naloge v kronološkem zaporedju predstavljam poslovno pot rodbine Globočnik ter jo dopolnjujem s pripovedmi o življenju posameznih članov rodbine, ki so ostale v spominu potomcev rodbine in prebivalcev Železnikov. V drugem delu se posvečam načinu življenja železnikarskih kovačev ter prizadevanju delavcev za izboljšanje delovnih in življenjskih razmer v zadnjih desetletjih 19. stoletja.

Tjaša Pavšič

Fužinarska¹

*V prelepi ravnini
pod silnim goram
je v lepi naravi
železenska fara
s trejm vasmi
z veliko ljudmi.
Tam še rokodelci
se s trudom žive,
s potam na čelu
svoj kruhek dobe.*

*Zvečer kadar ura odbije deset,
zasliši se tamkaj klicanje in vek.*

*Ker tam fabrikaši,
ti revni kovači
skupaj gredo
na delo nočno.
Tamkaj fužinarji,
ti dobri ljudje,
ki svoje kovače
z vsem prežive.
Ti blagi gospodje
plačujejo z dnarji,
plehke in žeblje,
vse, kar komur gre.
Ti blagi gospodje
so brati trije,
ki skoraj pol fare
že on' prežive.
Zato pa Bog mili,
še dolgo jih živi,
po smrti pa dej
vsem trem sveti rej.*

UVOD

Že nekaj let je minilo, odkar me je nekega sončnega jesenskega popoldneva moja teta ga. Jana Vizjak popeljala na obisk h g. Željku Jegliču v Železnike. V kraj, ki sem ga dotlej poznala le kot izhodiščno točko za vzpon na Ratitovec. Obisk je bil namenjen pogovoru o prednikih g. Jegliča, a takrat resnično nisem vedela, kaj pričakovati. Avto sva ustavili na dvorišču v starem delu mesta ob mogočni hiši, na kateri so v oči najbolj bodle masivne kovane naoknice. Doživeli sva izjemno tople sprejem g. Jegliča in njegove soproge. Kmalu po prvih pozdravnih besedah so začele vreti na plano zgodbe o tej stari hiši. Sprehod po vrtu mimo kašče in hlevov, vstop skozi obokan vhod v hišo, pogled na stopnišče, ogled z razkošnim pohištvom opremljenih prostorov so spremljale najrazličnejše pripovedi o družini Globočnik, o fužinarstvu, o železnikarskih kovačih. Preveč je bilo, da bi vse ostalo v spominu. Fužinarstvo, okoli katerega so se vrtele pripovedi, mi je bilo preveč neznano področje, da bi uspela slišano v celoti zaobjeti in povezati v celoto. A odprl se mi je pogled na slike iz življenja zgodnjeindustrijske rodbine. In vzklikla je misel o diplomski nalogi. Z vračanjem misli k povedanemu ob obisku v Jegličevi hiši, z brskanjem po literaturi o Železnikih, ob nadaljnjih pogovorih z g. Jegličem se je izoblikoval njen predmet in namen.

Namen diplomske naloge je na podlagi metod historične etnologije predstaviti življenje fužinarske rodbine Globočnik ter življenje delavcev, ki so bili zaposleni v fužinarstvu. Obravnava je časovno omejena na 19. stoletje. Razlog, da sta predmet raziskave prav ti dve družbeni plasti prebivalstva, namerč fužinarji in delavci, je v medsebojni odvisnosti teh dveh plasti na področju gospodarskih dejavnosti. Tako življenje fužinarjev kot življenje delavcev je bilo neposredno povezano s fužinarstvom. Ukvarjanje z vodenjem fužin in trgovine z železnimi izdelki s strani fužinarjev ter opravljanje dela na fužini ali kovanje s strani delavcev je močno vplivalo na način življenja obravnavanih družbenih plasti. Le

vzporedno raziskovanje obeh lahko pripomore k pravilnejšemu in natančnejšemu razumevanju tako ene kot druge družbene skupine. Fužinarje bom obravnavala na primeru fužinarske rodbine Globočnik, pri obravnavi delavcev pa se bom posvetila predvsem življenju kovačev, ki so bili najštevilčnejša in najbolj reprezentativna plast železnikarskega delavstva. Časovna omejitev raziskave na 19. stoletje temelji na dejstvu, da se največ virov, ki so mi bili na razpolago in pričajo o fužinarski rodbini Globočnik in delavcih, nanaša na to stoletje. Poleg tega zgornjo časovno mejo obravnave določa leto 1901 oziroma 1902² – leto ukinitve delovanja fužine v Železnikih, s čimer se neha tudi poklic fužinarja in fužinskega delavca. To obdobje je predmet zanimanja tudi zaradi izredne razgibanosti razmerij – je stoletje, ko je rodbina Globočnik doživela svoj gospodarski vrhunec, ko so njeni člani postali veliki posestniki in večinski lastniki fužin v Železnikih, obenem pa obdobje propadanja zastarele fužinarske tehnike, kar je povzročilo slabšanje življenjskih pogojev delavcev in stopnjevanje revščine med njimi.

Raziskava temelji na uporabi širokega spektra virov in literature. V njene namene sem uporabila analizo dokumentov, listin, fotografij in risb, ki pričajo o rodbini Globočnik, analizo prispevkov iz časnikov 19. stoletja, analizo avtobiografije z naslovom *Moj obračun Franceta Koblarja*, analizo pogovorov z informatorjem in literaturo o zgodovini Železnikov in zgodovini fužinarstva.

Za namene raziskave sem od informatorja g. Željka Jegliča, potomca rodbine Globočnik, po poklicu diplomata, dobila v vpogled gradivo, ki obsega dva rodovnika rodbine Globočnik, 60 fotografij članov rodbine Globočnik in njihovih sorodnikov, šest slik prostorov in notranje opreme Poldetove/Jegličeve hiše, naslikanih leta 1919 in 1920, diplomu s svetovne razstave industrijske tehnike na Dunaju iz leta 1873, priznanje Leopoldu Globočniku iz leta 1862 za prispevek k slovenski zgodovini, obrazec menic podjetja Brüder Globočnik, kovinske plačilne bone, pismo kovačev fužinarjem iz leta 1885 in pravilnik delavske bolniške blagajne iz leta 1886.

Slednja dokumenta predstavljata pomemben vir o delu in življenju železnikarskih delavcev.

Izčrpen vir podatkov za diplomsko nalogo so predstavljali številni dolgi pogovori z g. Željkom Jegličem. Med raziskavo sem želela navezati stik tudi z drugimi potomci rodbine Globočnik, da bi dobila različne poglede potomcev na svoje prednike, a žal stikov iz različnih razlogov nisem uspela vzpostaviti. Čeprav sem ostala le pri enem informatorju, menim, da so bile njegove pripovedi pomemben vir in dobro dopolnilo k drugim virom. Njegovo poznavanje preteklosti družine, njegov družinski spomin je bil namreč dokaj podroben in natančen. Poznal je življenjsko zgodbo skoraj vsakega pripadnika rodbine, zapisanega na rodovniku. Pripovedi so težile k objektivnosti pri opisovanju življenja prednikov ter zgodovinskih in gospodarskih okoliščin, idealiziranja preteklosti ali nostalgijnih misli o minulem je bilo malo. Natančnost družinskega spomina mojega informatorja bi lahko primerjali z natančnostjo družinskega in genealoškega spomina francoskega meščanskega sloja, ki ga je preučevala Beatrix le Wita. Avtorica v knjigi *French Bourgeois Culture* ugotavlja, da meščanski družinski spomin pogosto sega daleč v zgodovino, medtem ko seže v kmečki in delavski plasti navadno le do starih staršev. Je zelo precizen in nudi natančno zbirko imen, datumov in življenjskih zgodb. Nostalgija v njem ne igra glavne vloge, je le v ozadju, ker skušajo biti meščani v svojih pripovedih čim bolj objektivni. Pravijo: "Vsako življenje ima svoje težke trenutke in srečne dni. Eno sledi drugemu." Pri pripovedovanju so zelo previdni v izražanju, izogibajo se osebnih sodb in s tem ohranjajo distanco med svojim življenjem in družinsko zgodovino. (Le Wita 1994: 129–134)

Nadaljnji vir podatkov so članki iz časnikov druge polovice 19. stoletja. To so predvsem dopisi iz *Železnikov*, v katerih dopisniki poročajo o razmerah v kraju, največkrat o naravnih nesrečah, ali pa opozarjajo na slabe življenjske in delovne razmere kovačev. Prispevki, ki jih obravnavam v tej nalogi, so bili objavljeni v časnikih *Novice*, *Ljubljanski list*, *Ljudski glas*, *Slovenec*, *Slovenski narod* in *Laibacher*

Zeitung. Prvi prispevek o slabih razmerah med kovači je pismo Jožefa Levičnika z naslovom *Odperto pismo prečastitemu gospodu Jožefu Globočniku, fužinarju v Železnikih*, objavljeno v *Novicah* leta 1861, v 80. letih 19. stoletja pa se tovrstni prispevki kar vrstijo. Ti članki so vir podatkov predvsem o življenju delavcev v zadnjih desetletjih pred ukinitvijo fužinarstva.

Poseben sklop časniških virov so viri o življenju pravnika Antona Globočnika pl. Sorodolskega. O njegovem življenju in delovanju pričata predvsem njegova lastna prispevka, objavljena v *Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko* leta 1898 z naslovom *K petdesetletnici slovenske narodne zavesti*, v spomin na leto 1848 in *Zgodovinski spominek iz Medjimurja ter nekrologi ob njegovi smrti* leta 1912, objavljeni v časnikih *Carniola*, *Dom in svet*, *Slovenec* in *Slovenski pravnik*. Kasneje njegovo delo omenja Roman Savnik v zborniku *Seliška dolina* (1973), o njem piše France Habe v *Loških razgledih* leta 1979, Ciril Zupanc v *Primorskih srečanjih* leta 1996 in Valerija Trojar v zborniku *Železne niti* leta 2005. Njegovo delovanje je opisano v *Slovenskem biografskem leksikonu* in *Enciklopediji Slovenije*. Antonu Globočniku pl. Sorodolskemu se je posvetil in o njem zapisal nekaj besed tudi Jože Dolenc, ki je iz nemškega v slovenski jezik prevedel Globočnikovo kroniko *Železnikov* in jo leta 1999 izdal v dvojezični nemško-slovenski izdaji pod naslovom *Železniki: rudarski in fužinarski kraj: zgodovinsko-statistični oris* v regestah.

Pregledala sem tri arhivske fonde, v katerih so podatki o rodbini Globočnik. Fond z naslovom *Zbornica za trgovino, obrt in industrijo*, ki ga hrani v Arhivu Republike Slovenije, ter dva fonda iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana z naslovoma *Železarska industrijska družba bratov Globočnik, Železniki* in *Tovarna žic in žičnikov Ivan Globočnik, Ljubljana*. Natančnejše analize teh fondov nisem opravila, saj bi bilo to za okvire te diplomske naloge preobsežno, uporabila sem le nekaj posameznih podatkov, ki sem jih v njih našla.

Oglejmo si še nekoliko bolj natančno, kakšne

vsebine nam ponuja obravnavana literatura in nekateri drugi pisni viri. Kot prva opora pri seznanjanju z zgodovino Železnikov in fužinarstvom so mi služile izčrpne knjige, ki obravnavajo ta področja, med njimi delo Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem avtorja Ivana Mohoriča, Škofja Loka in loško gospostvo (1973–1803) Pavleta Blaznika, Doba železarstva v Železnikih Jožeta Dolenc, že omenjeni ponatis dela Antona Globočnika pl. Sorodolskega iz leta 1867, izdanega leta 1999 v izvirniku in slovenskem prevodu z naslovom Železniki: rudarski in fužinarski kraj: zgodovinsko-statistični oris v regstah, in delo Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts Alfonsa Müllnerja.

Sledilo je zbiranje literature in člankov, ki obravnavajo fužinarje in delavce v Železnikih. Ob prvih stikih s to literaturo je moja pozornost pritegnila vprašanje o prisotnih in odsotnih podatkih, o napisanem in nenapisanem o fužinarjih in delavcih v tej literaturi. Opazila sem namreč, da so se raziskovalci, kot so Gašperski, Kyovsky in Mohorič, ki so se v 50. in 60. letih 20. stoletja posvečali zgodovini fužinarstva v Železnikih 19. stoletja, izogibali omenjanju Globočnikov, kljub temu da so kot večinski lastniki fužin igrali pomembno vlogo v gospodarski zgodovini kraja. Rodbino Globočnik v svojih tekstih omenijo le z enim stavkom, v katerem povedo, da so Globočniki pokupili večino fužinskih deležev. Gašperski temu doda še sodbo o njih: "V Železnikih so se zvrstili Dermote, Plavci, Semeni do Globočnikov, ki so sredi 19. stoletja pridobili 60 % vseh deležev, malo pozneje pa vse deleže in večino gozdne posesti ter brez skrbi za usodo žebjarjev l. 1902 ustavili fužino, valjarnico in vigenjce." (Gašperski 1956: 64) Po drugi strani so njihovi članki izčrpen vir informacij o načinu življenja kovačev, razmerah pri delu in njihovem družbenem položaju. Poudariti pa je treba, da govorijo predvsem o kovačih v drugi polovici 19. stoletja, ko se je gmotni položaj kovačev začel naglo slabšati, zato na nekaterih mestih v teh delih začitimo emocionalni naboj, sočustvovanje s "trpečim delavstvom".

Tovrstna situacija, po eni strani "molk" o fužinarjih in po drugi strani emocionalna opredeljenost do položaja kovačev, je verjetno posledica povojne politične ideologije, ki je zgodnjedustrijske podjetnike označila kot kapitalistične izkoriščevalce, delavce pa kot trpeče žrtve sistema. Podobne misli se je oprijel tudi akademik France Koblar, potomec kovaške družine iz Železnikov, ki je v svojem otroštvu doživel vso bedo in revščino, ki jo je prinašalo ukvarjanje s takrat propadajočo kovaško obrtjo. Svoje spomine na rojstni kraj je Koblar zapisal v avtobiografiji z naslovom Moj obračun, napisani leta 1945, izdani pa po njegovi smrti, leta 1976. Poglavja Železniki, Moji starši in Prebujanje so prvi obsežen, četudi subjektiven in emocionalno obarvan pisani vir o rodbini Globočnik, pa tudi izčrpen vir o življenju kovačev. V njih Koblar po svojem spominu podrobno opiše vsakdanje življenje, delo, navade in praznovanja kovačev, v poglavju Železniki pa nameni mnogo strani tudi v njegovem otroštvu živečim članom rodbine Globočnik. Ta opis je prežet z žalostjo, strahospoštovanjem in odklonilnostjo do fužinarjev ter sočutjem do kovačev. Globočnike predstavi z besedami: "Najvišje so stali fužinarji – v tistem času trije Globočniki – Janez (Johan), Leopold in Anton. Ta rod je potegnil nase vso moč, si prilastil fužinske delnice in v svoji trojici neomejeno gospodoval. /.../ Danes so njihovi nasledniki pravi, neomejeni lastniki – in tudi drv menda nekdanjim žebjarjem, prvotnim moralnim lastnikom ne dovoljujejo več. Ta prehod iz stare komunske ureditve manjših fužinarjev do ene same družine mogočnih Forsytov in Buddenbrookov se je izvršil za fužinarje komaj opazno, za žebjarje pa je pomenil popolno usuznjenost, popoln propad stanu, brezpravno in pomilovanja vredno duševno in telesno nemoč. Globočniki – prvotno iz ene same hiše – so stanovali sedaj v treh dvorcih, tri družine, različne po javni podobi, v bistvu pa ena sama vlada; neomejena moč in oblast – nedostopna in enako neusmiljena v gospodarskem in družbenem boju. Ti trije gospodje so imeli vrsto hiš in posestev, obsežne gozdove in polja, žage, mline, nekoč pa predvsem fužine in kovač-

nice – vse se je kopičilo na tri, oziroma v glavnem v eno hišo." (Koblar 1976:15–16)

Prvi in do sedaj edini znanstveni prispevki, ki v okviru raziskave zgodovine Železnikov obravnavajo tudi rodbino Globočnikov, so bili objavljeni v zborniku *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, izdanem leta 1973. To so članki dr. Marije Verbič, prof. Vincencija Demšarja in Lojzeta Žumra, ki govorijo o zgodovini Železnikov in v okviru te tudi o Globočnikih na podlagi analize arhivskega gradiva. Ti prispevki so hkrati obsežen vir o življenju delavcev v 19. stoletju.

Fužinarske rodbine iz Železnikov, med njimi tudi Globočniki, so torej v literaturi v nasprotju z delavsko plastjo zelo redko obravnavane, zato se ni čuditi, da je bil za Miho Nagliča, novinarja, ki je leta 2000 v Gorenjskem glasu objavljaval prispevke za načrtovani Gorenjski biografski leksikon, sprehod po Železnikih "pravo odkritje": "Zadnjič je bilo zame pravo odkritje, ko me je Peter Poljanar, gospodarstvenik in muzejski delavec, popeljal skozi Racovnik. Tam so mogočne stare hiše, nekatere med njimi razglašene za kulturne spomenike. Najbolj imenitna so pročelja tistih, v katerih so živeli Globočniki, najprej fužinarji, pozneje predvsem posestniki in trgovci z lesom. Vsaka od njih hrani svojo zgodbo. Nekatere od teh so take, da se človek čudi, kako da še niso našle avtorja, ki bi jih povzdignil v roman. To je seveda začutil že rojak France Koblar, ko je v svojih spominih Globočnike imenoval za železnikarske Forsyte in Buddenbrooke." (Naglič 2000: 217) Naglič je za svoje podlistke o Globočnikih uporabil dva vira, ustna pričevanja Dragice Demšar, rojene Globočnik, in seveda edini obsežnejši tiskani vir o Globočnikih, knjigo Franceta Koblarja *Moj obračun*, s čimer je nehote sprožil polemiko med Antonom Demšarjem, potomcem rodbine Globočnik, in hčerko Franceta Koblarja Ano Koblar Horetzky. Na tem mestu se bomo ozrli le na odziv Antona Demšarja, saj je za našo raziskavo to zgovoren vir, ker razkriva pogled potomca Globočnikov na zgodovinske dogodke in rodbino, iz katere izhaja. Demšar v pismu, ki ga je Naglič v celoti objavil, pravi: "Prepričan sem,

da so si stari Globočniki zaslužili bolj prizanesljivo sodbo, kot jo je napisal France Koblar v svoji knjigi *Moj obračun*, ki je izšla šele po njegovi smrti in iz katere sedaj vi objavljate odlomke. Globočniki so bili vse skozi izredno poštene in delavni ljudje, napredni, liberalni, podjetni in osebno skromni. Sredi 19. stoletja so se pojavili konkurenčni žebliji, narejeni strojno v Belgiji in Angliji, kasneje pa so jih prizadele tudi visoke italijanske carine. Globočniki niso zapustili Železnikov tako kot večina ostalih fužinarjev. V letih 1830 do 1860, ko je bil predstojnik dominija Jakob G. in župan Jozef G., so v Železnikih zgradili oba kamnita mostova (namesto lesenih), odprli so pošto in Železniki so bili povzdignjeni v deželno nečiji trg z dovoljenjem za tedenske sejme. Bratje Globočnik (sinovi Jakoba: Johan, Leopold in Anton) pa so leta 1858 postavili tudi novo fužino z valjarno za proizvodnjo valjanca." (Naglič 2000: 232) Pismo nadaljuje s številnimi drugimi mislimi o Globočnikih in Koblarju.

Misel, da se rodbini Globočnikov in njenim prednikom godi krivica, ter majhen obseg raziskanosti železnikarskih fužinarjev v zgodovinskih delih, je tudi srednješolko Veroniko Poje, potomko Globočnikov, vzpodbudila k pisanju raziskovalne naloge z naslovom *Družina Globočnik iz doline čipk in železarstva*. Tudi ta naloga je pomemben vir podatkov o življenju Globočnikov, zanimiva pa je tudi zaradi uvodnih besed naloge, napisane 1993, ki pričajo o njenem pogledu na svoje prednike: "Poleg tega je bil moj cilj tudi prikaz rodbine Globočnik, ki nima zaslug le pri razvoju tega gorenjskega kraja, temveč pri razvoju celotnega slovenstva. /.../ V času socializma je bila rodbina Globočnik podobno kot mnoge druge družine v Sloveniji nečastno oropana in skoraj pozabljena v zgodovini. Upam, da bom s to nalogo ohranila delček naše zgodovine, ki jo je pretekli sistem hotel uničiti in mu je na žalost delno tudi uspelo." (Poje 1993: 4) V zaključnih besedah naloge pa se avtorica spusti v polemiko s Koblarjem, saj tudi v njegovih besedah, ki je enega od Globočnikov opisal kot zagrizenega nemškutarja, občuti krivične obsodbe: "Ker imam ravno priložnost, bi rada

omenila tudi pisatelja Franceta Koblarja, ki je v knjigi 'Moj obračun' opisoval tudi rodbino Globočnik. Ta zavedna slovenska družina je v knjigi nerealno in krivično opisana. V tistem času bi lahko na prste prešteli Slovence, ki niso bili nemškutarji, in rod Globočnikov je bil že med njimi." (Poje 1993: 35)

Če povzamem uvodne misli ob predstavitvi obstoječe literature o fužinarjih in železnikarskih delavcih, lahko zapišem, da se prvi povojni prispevki o gorenjskem fužinarstvu osredotočajo izključno na delavsko populacijo in predvsem na situacijo proti koncu 19. stoletja, ko se je položaj delavstva zelo poslabšal. Prve obsežne raziskave o gorenjskih fužinarjih je objavil leta 1969 v okviru svoje široko zastavljene knjige Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem Ivan Mohorič, ki se je poglobil v rodbini Zois in Ruard, Globočnike pa le nekajkrat omenil. Prvi znanstveni poskusi celostne obravnave populacije Železnikov v 19. stoletju so bili prispevki že omenjenih avtorjev v zborniku Selška dolina. Po tem zborniku se je znanstvena obravnava fužinarstva v Železnikih zaustavila, znanstvene obravnave delavstva ne zasledimo več, leta 2002 izide le poljudna knjižica Jožeta Dolenca z naslovom Doba železarstva v Železnikih, ki je posvečena ilustrativnemu prikazu zgodovine Železnikov, v okviru te tudi življenju delavcev. Obravnavi Globočnikov se je po izidu zbornika Selška dolina prva posvetila Veronika Poje v šolski raziskovalni nalogi, napisani leta 1992, za njo pa leta 2000 Miha Naglič v podlistkih Gorenjskega glasu. Omeniti moram še drugo številko zbornika Železne niti, ki je bil izdan tik ob koncu moje raziskave, junija 2005. V njem kar trije avtorji v svojih prispevkih obravnavajo teme, povezane z Globočniki. To so prispevki Anton Globočnik pl. Sorodolski, Valerije Trojar, Zgodba nekega vrta Cirila Zupanca in intervju z naslovom 75 let diplomata Željka Jegliča.

ZGODOVINSKO IN DRUŽBENO OZADJE

Razvoj fužinarstva v Železnikih

"Ime Železniki se je rodilo iz kovinskega sadu, namreč iz železa, ki nosijo po njem ime ne le v nemškem, ampak tudi v kranjskem jeziku. Delijo pa se v dva dela, v Gornje in Spodnje Železnike, ki so četrte ure vsaksebi. So last deželne kneza in imajo mnogo velikih in lepih zidanih hiš. Tu pridelujejo mnogo železa, iz njega pa vsake vrste orodje, zlasti obilo žebeljev. Mnogo tega železja izvažajo v Italijo, ker tod močno trgujejo z Italijani."

(Valvasor: Slava vojvodine kranjske)

Slika, ki jo je s temi besedami leta 1668 naslikal Valvasor, upodablja najznačilnejše motive iz Železnikov, ki so ta gorenjski kraj zaznamovali za šest stoletij in morebiti še več. Če verjamemo letnici listine, ki jo je prepisal in objavil v svoji Kroniki Železnikov Anton Globočnik pl. Sorodolski, je bilo železarstvo v Železnikih prisotno že davnega leta 1348³. Ta do danes žal neohranjena listina in naslednja prav tako neohranjena iz leta 1354 sta govorili o posebnih svoboščinah in pravicah do pridelave železa in dejavnostih, povezanih z njo, ki jih je freisinški škof, tedanji fevdalec na območju Selške doline, podelil kovaškemu mojstrom iz Železnikov. Prepisal⁴ teh dveh listin sodita med najstarejše dokumente o kovaštvu in začetkih fužinarstva na slovenskih tleh. Od takrat dalje je zgodovina Železnikov neprekinjeno povezana z izkopavanjem rude, pridobivanjem železa, kovanjem žebeljev, podkev in drugih izdelkov, s prodajo izdelkov na domačem in tujem trgu, z vzponi in padci fužinarske dejavnosti. Za zgodbo o fužinarstvu v Železnikih so odločilni šele dogodki in dosežki, ki jih je prinesla industrijska revolucija. Tem starodavna fužinarska dejavnost ni imela več moči prav dolgo kljubovati in leta 1902 je plavž v Železnikih poslednjič zagorel. V tem času večina plavžev po Slovenskem ni več delovala, plavž v Zgornjih Železnikih je ugasnil med zadnjimi pri nas. Železniki so torej kraj s tako dolgo fužinarsko zgodovino, da bi se lahko le malokateri drug slovenski kraj kosal z njo.

Valvasorju lahko pritrdimo, da se je celo ime tega kraja "rodilo iz kovinskega sadu". Listine iz 16. stoletja ga nazivajo bodisi z "Eisen Artz", čemur bi danes ustrezala nemška beseda Eisenerz, kar v slovenščini pomeni železova ruda, bodisi z "Oberhamer" in "Unterhamer", v prevodu Zgornja fužina in Spodnja fužina. (Müllner 1909:204, 229) V teku nadaljnjih stoletij sta se ustalili imeni, ki ju ima v mislih Valvasor, nemško Eisern in slovensko Železniki.

Ni naključje, da so freisinški škofje vzpodbujali fužinarstvo prav v odmaknjeni, med strma pobočja stisnjeni Selški dolini. Okoliški hribi, predvsem površine na Jelovici, so bile namreč bogate z železovo rudo, a so bile do tedaj izrabljene le v majhni meri in na primitiven način. Zemljiški gospodje so v 13. stoletju posvečali tej gospodarski panogi vse več pozornosti. Z namenom, da bi pospeševali razvoj predelave železa, so železarjem podeljevali posebne svoboščine. Z železarstvom so se zato začeli ukvarjati poklicni železarji, ponujene svoboščine so postale privlačne tudi za mojstre iz širše okolice. Železniki so pritegnili predvsem izkušene kovače in železarje iz Furlanije. Pod njihovim vplivom se je iz dotedanjega preprostega načina pridobivanja železa začelo razvijati močnejše fužinarstvo, ki je delovalo po novih metodah. Primitivne majhne vetrne peči za taljenje železove rude so postopoma zamenjali z učinkovitejšimi večjimi pečmi in drugimi napravami, postavljenimi ob tekoči vodi, ki so jo uporabljali kot pogonsko silo. Do srede 14. stoletja so se Železniki razvili v izrazito novo gospodarsko središče. (Blaznik 1973: 83; Mohorič 1969: 33)

V tem času sta začeli delovati fužini v Zgornjih in Spodnjih Železnikih. Vsaka je imela svojo peč za predelavo železove rude v železo, imenovano tudi plavž. Na podlagi dokumentov zgodovinarji sklepajo, da so bili plavža in fužini postavljeni v drugi polovici 14. stoletja ali v prvi polovici 15. stoletja. Železarji, ki so ju zgradili, so postali deležniki fužinskih naprav, tj. delni lastniki fužin, in s tem dobili pravico, da smejo uporabljati plavž in druge fužinske naprave za taljenje rude in predelavo železa. Deležnikov se je oprijelo ime fužinarji. (Mohorič 1969: 52)

Ob naglem razmahu železarstva in fužinarskih obratov se je vse bolj utrjevala delitev dela. Vse številčnejši so postajali poklicni rudarji, s taljenjem so se bolj in bolj začeli ukvarjati poklicni talilci. Rastoči obrati so postavljali vedno večje zahteve strokovno izurjenim kovačem. Za dobavo vse večjih količin oglja, potrebnih za taljenje rude, so bili potrebni številni drvarji in oglarji. Pri tem so sodelovali zlasti kmetje z območja Jelovice, saj so njeni obširni gozdovi predstavljali neizčrpen vir lesa, potrebnega za oglarjenje. (Blaznik 1973: 85) Celoten proces predelave in fužinski obrati pa so bili, kot že omenjeno, v lasti fužinarjev. Ti so se vse bolj uveljavljali kot samostojna plast. Niso bili več tlačanski kmetje, kot so bili predelovalci železa pred 14. stoletjem, ki so le občasno talili in kovali železo za lastne potrebe. Postali so samostojni in dobivali od gosposke razne privilegije in priznanja. Podelili so jim skoraj vse dolinsko ozemlje, na katerem so današnji Železniki. Tu so smeli postavljati fužinske obrate, sekati les in ga neovirano prevažati k svojim kovačnicam. Za te pravice so gosposki plačevali denarni davek. Imeli so pravico nositi orožje, saj je gospostvo hotelo imeti v fužinarjih tudi oporo proti notranjim in zunanjim sovražnikom. Na poziv gospostva so morali s svojimi ljudmi braniti loško gospostvo. Pravice so bile podeljene mojstrom osebno in so veljale tudi za njihove potomce. Svojega položaja brez ustreznega ukaza niso smeli zapustiti. Prebivalci Železnikov so volili rudarskega sodnika. Volili so tako fužinarji kot gmajna – občina, ki je zastopala malega človeka. Rudarski sodnik je bil pogosto iz vrst fužinarjev. Med fužinarji so sprva prevladovali Furlani, a sistem kupovanja in prodajanja fužinskih deležev je tudi domačim trgovcem omogočil, da so postali fužinarji, s čimer je romanski element stopal v ozadje. (Mohorič 1969: 30)

Na začetku 16. stoletja si je zaradi gospodarskih interesov in potrebe po dvigu materialne kulture deželni knez začel prilaščati pravice do podeljevanja v uporabo rudarskih območij na Kranjskem. Postavil je svojega višjega rudarskega sodnika, ki naj bi odločal o vseh zadevah, povezanih z rudarjenjem

in fužinarstvom. Te pravice so do tedaj v loškem gospostvu pripadale izključno freisinškim škofom. Zato je nastopil več kot stoleten spor med zemljiškimi gospodi in deželnimi knezi. Leta 1588 je škof pustil in deželnemu knezu priznal pravico do vsega, kar je bilo v neposredni povezavi z rudarjenjem, a s tem se spori niso plegli. V tem sporu so se vztrajno za svoje pravice borili tudi fužinarji, ki se niso strinjali s tem, da bi jim rudarskega sodnika, pristojnega za Železnike, postavljali višji rudarski sodnik. Postopoma so dosegli, da so spet sami smeli voliti lokalnega rudarskega sodnika. A vsem nesoglasjem in nevšečnostim navkljub so se fužine v tem času razvile v močne proizvodne centre in izvozne postojanke. Konec 16. stoletja so bili Železniki po količini predelane železa poleg Jesenic najmočnejši fužinarski kraj na Kranjskem.

Poleg tega, da so predelovali železovo rudo v železne palice – polizdelke, namenjene za nadaljnjo obdelavo, so se železnikarski fužinarji usmerili predvsem v proizvodnjo žebeljev. Te so izdelovali v posebnih kovačnicah, imenovanih "vigenjc". V posameznem vigenjcu je bilo do osem ognjišč, imenovanih "ješe", za katerimi je delalo tudi več kot 50 kovačev. (Blaznik 1973: 118) Ob proizvodni dejavnosti je bila seveda zelo pomembna trgovina z žebli. Z njo so se ukvarjali in jo vodili fužinarji. Najemali so tovarnike, ki so žeblje na konjih tovorili v posebej za to izdelanih sodčkih, imenovanih "barigle". Žeblje so prodajali po tovarniški poti čez Bačo predvsem v Trst in Benetke ter preko teh mest tudi v druge, bolj oddaljene sredozemske kraje. (Blaznik 1973: 222)

Situacija v Železnikih se je začela spreminjati šele konec 18. stoletja, ko so nanjo bistveno vplivale za fužinarstvo neugodne jožefinske reforme in kmalu za tem francoska zasedba ozemlja. Obe omenjeni oblasti se nista dosti menili za stare pravice in privilegije fužinarskega kraja in njenih prebivalcev, zaradi česar so morali fužinarji ponovno biti trd boj z oblastmi, da so spet dosegli določeno stopnjo avtonomije in pravico voliti predstojnika kraja, sedaj imenovanega predstojnik dominija. Železniki so tako tudi še v 19. stoletju ostali tipično fužinarsko

naselje, čeprav so ga postopoma začele pestiti druge, ne le politično obarvane težave.

Fužinarstvo v 19. stoletju

Že Baltazar Hacquet je v svojem delu *Oryctographia Carniolica* napisal ostro kritiko gorenjskih fužin. Opisal je vse pomanjkljivosti in slabe strani organizacije dela na fužinah in zastarelih fužinskih naprav. Ob ogledih rudišč je spoznal, da bo ruda v okolici kmalu začelo primanjkovati. Kritiziral je razvade kovačev, neekonomičnost pogonov, primitivnost nekaterih naprav in druge vzroke, ki so oteževali produkcijo. Predlagal je, naj bi se močnejši fužinarji združili, da bi postavili modernejši plavž s trajnim obratovanjem, ki bi bil mnogo bolj racionalen in bi porabil mnogo manj oglja. Fužinarji tem besedam niso prav verjeli, pa tudi vlade, ki je spodbujala gradnjo sodobnejših fužinskih naprav in združevanje fužinarjev, niso upoštevali. Po požaru, v katerem so leta 1796 pogoreli Zgornji Železniki, med drugim tudi fužine in skladišča oglja z zalogami, so ponovno postavili zastarelo peč na volka.⁵ (Mohorič 1954: 98; Mohorič 1969: 133) Popustili so šele v prvi četrtini 19. stoletja in pod pritiski rudarskih oblasti nadomestili talilni peči v Zgornjih in Spodnjih Železnikih s sodobnejšima plavžema, pri katerih je ročno gonjenje mehov za podpihovanje talilnega ognja nadomestil vodni pogon. (Gašperšič 1963: 12, Verbič 1973: 101) Kot resnične so se kmalu izkazale tudi Hacquetove napovedi. Oskrba z rudo je postajala vse težja. Stare jame so dajale vedno manj in čedalje slabšo rudo. Dovažati so jo začeli tako iz bližnje okolice kot iz bolj oddaljenih območij, na primer iz okolice Turjaka. (Blaznik 1973: 378)

V prvi polovici 19. stoletja so bili fužinski deleži še vedno razdrobljeni na večje število fužinarjev. Delovali sta še vedno dve fužinski podjetji, vsako je imelo svojega vodjo, ki je bil običajno najpremožnejši fužinar. Deleži v rudnikih in na fužinah so se vpisovali v rudarsko knjigo, ki jo je vodilo rudarsko sodišče v Ljubljani, druge nepremičnine v Železni-

kih pa so bile vpisane v zemljiško knjigo, ki jo je vodil predstojnik dominija v Železnikih. Predstojnik dominija je bil voljen iz vrst fužinarjev. Leta 1850 je stopil na njegovo mesto župan. Leta 1801 je bilo na primer v Zgornjih Železnikih 16 fužinarjev, v Spodnjih pa 24. Fužinarji z največ deleži so bili takrat Johan Peter Plautz z 12 deleži in Franc Anton Homan z 10 deleži v Zgornjih Železnikih ter Jožef Urbančič z 12 deleži v Spodnjih Železnikih. Poleg njih se je čedalje bolj uveljavljala rodbina Globočnikov, ki je imela tega leta 5 deležev v Zgornjih in 7 deležev v Spodnjih Železnikih. Največ fužinarjev je imelo le po en ali dva deleža. (Verbič 1973: 105)

Po letu 1800 je prišlo v lastništvo deležev do velikih sprememb. Stare ugledne fužinarske rodbine so obubožale. Rodbina Plautz, ki je imela za seboj 400 let fužinarske dejavnosti in je dolgo let igrala vodilno in najuglednejšo vlogo med fužinarji, si po finančni krizi ni več opomogla. Podobna usoda je sredi 19. stoletja doletela tudi vplivno rodbino Homanovih. Vse bolj pa se je v tem času vzpenjala rodbina Globočnikov, ki je konec 19. stoletja postala edina lastnica železnikarskih fužin.

V drugi polovici 19. stoletja se je pojavilo vse več dejavnikov, ki so povzročali postopno zamiranje fužinarstva. Na trgu se je vedno bolj čutila konkurenca cenejšega švedskega, angleškega in nemškega železa in jekla, ki so ga pridobivali s sodobnimi tehnikami za predelavo železove rude. V Podonavje je vse bolj prodiralo belgijsko blago strojne izdelave, ki so ga prodajali po zelo nizkih cenah. Odločilno je na fužinarstvo vplivala gradnja železniških prog. Otvoritev prve proge z Dunaja do Trsta je še pospešila konkurenčnost tujih železarn. (Mohorič 1969: 51)

Poleg tega so Železnike pestile mnoge naravne nesreče, najhujši so bili pogosti požari. Eden najpretrajnejših se je zgodil leta 1822. Začelo je goreti v Zgornjih Železnikih, požar se je hitro razširil na vse Železnike, pa tudi na okoliške vasi. Nepoškodovani sta ostali le dve hiši in notranjost cerkve sv. Franciška. Vse druge stavbe so pogorele, tudi fužine in župna cerkev in z njo večina župnijskih listin. Probleme so povzročale tudi poplave in zamrzitve,

zaradi katerih so morale fužine pogosto mirovati. (Demšar 1973: 115)

Med letoma 1870 in 1873 je potekal pod vodstvom Kranjske industrijske družbe proces združevanja gorenjskih železarn. Vanj fužine v Železnikih, tako kot tudi fužine v Kropi in Kamni Gorici, niso bile vključene. Ostale so izolirane in prepuščene upravi posameznih fužinarjev. Po letu 1873 je bilo naročil iz Podonavja vse manj, Italija je zaprla svoje meje proti uvozu z visoko carino. Železniki so ostali tudi prometno povsem izolirani, nekateri krogi so si zaman prizadevali za izgradnjo gorenjske železnice. (Mohorič 1969: 51)

Fužinarji so morali v teh razmerah preusmeriti svoj kapital v druge gospodarske panoge, kovači pa so morali zaradi slabega zaslužka ali sploh brez zaslužka iskati delo drugod. Mnogo se jih je izselilo v Kropo, v tovarne v Ljubljano ali na Savo, nekateri pa so se podali še dlje, v Bosno, Trst ali Reko. Plavž v Zgornjih Železnikih je zadnjič zagorel leta 1901, kovati pa so dokončno nehali junija 1909. (Demšar 1973: 117)

Fužina, fužinski deleži in delavci na fužini

Jeklenice

*Pa kota že rase,
mašelj se vari,
se ognja napase,
pod kladivo hiti.
"Ta tanka – ta tosta,"
prepeva ves dan,
bolj zrna je gosta,
bolj mojster iskan.*

Valentin Vodnik

Vodnik je imel priložnost, da si je ogledal delo na fužinah barona Žige Zoisa v Bohinju. Mogočni obrati so ga tako prevzeli, da je skoval zgornjo pesmico. A ta je s svojimi starimi fužinarskimi izrazi sodobnemu bralcu, živečemu več kot 100 let po zatonu fužinarstva, komajda razumljiva. Pojasnimo zatorej najprej, kaj beseda fužina sploh pomeni. To je stavba, v kateri so iz rude pridelali kovno železo. V njej so bile različne naprave: visoka peč ali plavž za taljenje rude, talilno ognjišče, na katerem so razžareli železo, da bi izboljšali njegovo kakovost, mehovi za oskrbo visoke peči in talilnega ognjišča z zrakom in veliko kladivo za kovanje železa, imenovano norec, ki so ga poganjala vodna kolesa. V bližini fužine je stala tudi zgradba, imenovana "cajnarica", v kateri so iz večjih železnih palic, ki so jih dobili iz fužine, kovali manjše palice – cajne, primerne za izdelavo žebelj. (Mohorič 1969: 49)

Fužina je bila v skupni lasti fužinarjev. Posamezen fužinar je bil lastnik določenega števila fužinskih deležev. Deležniški sistem je po Blaznikovih besedah narekovala živa potreba. Proizvodnja je zahtevala, da so mojstri čim bolj vzajemno delovali. Za delovanje, razvijanje in obnavljanje obrata so bila potrebna velika denarna sredstva, za kar posameznik ni imel dovolj kapitala. Dovolj se ga je nabralo le v združbi solastnikov, ki pa je bila odprta tudi za kapital tujih trgovcev. (Blaznik 1973: 85)

Glede na število deležev, ki jih je imel v lasti fužinar, mu je bil odmerjen čas, ki ga je smel porabiti za delo na fužini. Fužina se je delila na 48 fužinskih deležev ali dni. Če je imel fužinar v lasti en fužinski dan, je lahko uporabljal fužinske naprave en dan na vsakih osem tednov oziroma šestkrat na leto po en dan. Deleže so fužinarske družine dedovale, podarjale za doto, kupovale, prodajale, dajale v najem in zastavljale. Nekateri fužinarji so si na ta način pridobili veliko število deležev in so lahko fužine uporabljali po cel teden. (Verbič 1973: 107) Imeti v lasti fužinski delež je pomenilo veliko čast, zato so se ga obubožane fužinarske družine oklepale do zadnjega. Izguba fužinskega deleža je za družino pomenila sramoto, kajti v tem primeru je imela na izbiro le

dvoje: izseliti se iz kraja ali pa postati kovač, ki je imel v fužinarskem kraju najnižji družbeni status. (Dolenc 2002: 21)

Z delovanjem fužine so bili povezani najštevilčnejši poklici. Z rudo so fužino preskrbovali rudarji. To so bili domačini iz Železnikov ali kmetje iz okoliških vasi, ki so si pridobili pravico kopati rudo na določenih rudnih poljih. Rudarilo se je v velikem obsegu, posebno na Jelovici. Rudarstvu so se ljudje posvečali zaradi svoboščin in privilegijev, ki so si jih s tem pridobili. Od njih so fužinarji kupovali rudo. Geološke značilnosti pokrajine so narekovalle svojevrsten način pridobivanja rude. Niso kopali rovoev, ampak so rudo nabirali v razpokah, kotanjah in vrtačah. Ruda je bila je v obliki majhnih kroglic, zato so jo imenovali bobovec. Prav tako kot z rudo je bila za delovanje fužine nujna preskrba s kurivom, tj. z lesnim ogljem. Fužinar je svoje gozdne površine dajal v zakup drvarjem in ogljarjem, da so na njih drvarili in žgali oglje. Ogljarji so prodajali oglje fužinarjem. Če pa ga ti niso potrebovali, so ga prodali drugam.

V fužini je delalo več delavcev. Vsak je bil usposobljen za delo ob določeni napravi. Basavec je bil odgovoren za polnjenje plavža, ogomošter za obdelovanje železa, udajavec za spuščanje vode na kolo za pogon norca, plajer za skrb za ogenj v talilni peči. Za kladivi v cajnaricah so delali cajnarji. Poleg njih je vzdrževanje fužine stalno zaposlovalo tesarje in njihove pomagače. (Gašperšič 1963: 17–21)

Obdelava železnih palic v končne izdelke je potekala v kovačnicah. Železniki so se specializirali predvsem na izdelavo žebelj. Žeblje so kovali kovači, kot rečeno, v posebnih kovačnicah, imenovanih vigenjc. Vigenjci niso bili v skupni lasti tako kot fužine in cajnarice, pač so bile v privatni lasti posameznih fužinarjev. Za delo v vigenjcih so fužinarji najemali poklicne kovače (kovaške mojstre) in njihove pomočnike (hlapce in deklet). V posameznem vigenjcu je bilo več ognjišč – "ješ", okoli katerih so stala nakovala. Delo v vigenjcih je potekalo ponoči, delale pa so cele družine, moški, ženske in otroci. Kovači so bili večinski del prebivalstva Železnikov.

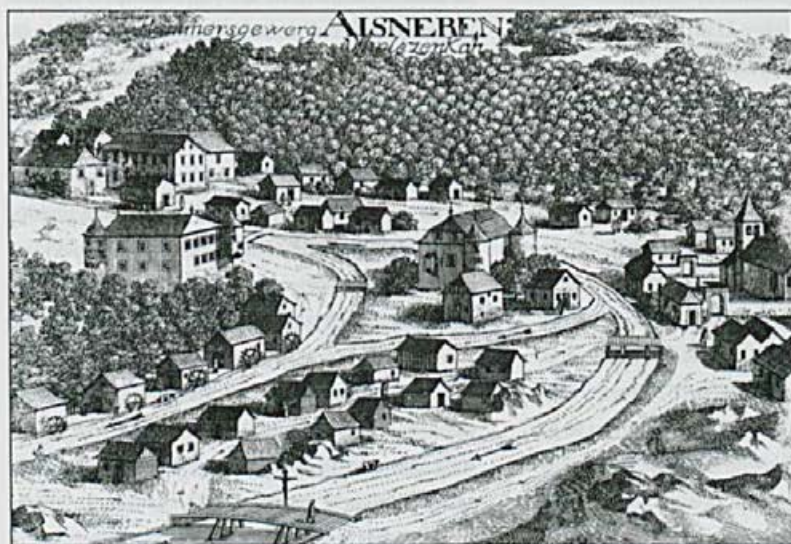
Struktura prebivalstva Železnikov v času fužinarstva

Zgornji očrt zgodovine in delovanja fužin nam govori o kraju, v katerem se je razvila stroga delitev dela in močna družbena hierarhija. V prejšnjem poglavju smo pojasnili, kakšna je bila delitev pri delu, sedaj pa si ogledimo še, kako sta delo in poklic, ki ga je opravljal posameznik, opredeljevala njegov položaj v družbi. Ni potrebno posebej pojasnjevati, da so fužinarji zasedali najvišje mesto. Kot lastniki fužinskih naprav in zemlje in gozdov, kot nosilci posebnih pravic in privilegijev so uživali poseben položaj in ugled. Njim nasprotni družbeni pol so bili fužinski delavci in kovači žebeljev, a tudi ti so se med seboj strogo delili. Višji položaj so imeli maloštevilni fužinski delavci – delavci, ki so opravljali delo pri plavžu in velikem kladivu. Fužinski delavci se navadno niso družili s kovači. Njihov zaslužek je bil boljši, zato so se ograjevali od kovačev, ki so tvorili glavno plast delavstva v Železnikih (Verbič 1973: 108). Večinski kovači so skupaj s svojimi pomočniki imeli najnižji položaj v družbi, nižje od njih so bili le še hlapi in dekle. Njihov zaslužek je bil majhen, zemlje in nepremičnin navadno niso imeli. A kljub vsemu so bili v fevdalnem času v nekem pogledu celo na boljšem kot tlačani, saj jih je varoval

rudarski red, po katerem so bili deležni pravic in vladarske naklonjenosti. (Gašperšič 1956: 70) Posebna plast prebivalcev Železnikov so bili obrtniki – čevljarji, sodarji, mizarji, tovarniki, usnjarji, irharji, tesarji, ključavničarji, podkovni kovalji, krčmarji in drugi, ki so našli zaslužek v železarskem kraju.

Za ilustracijo prikažimo ta nasprotujoča si pola na primeru bivališč. Ozrimo se najprej na Valvasorjev bakrorez iz Slave vojvodine kranjske, ki upodablja Železnike 17. stoletja. V središču slike stoje mogočne, zidane zgradbe – bivališča fužinarjev, v ospredju pa majhne hiške kovačev in ob vodi vigenjci, kjer so delali.

Še danes podoba Železnikov krasijo mogočne zgradbe, v katerih so nekoč bivali fužinarji. Ena najstarejših med njimi je danes zaščitena. Imenuje se Plnada in naj bi ime dobila po mestu Palmi, od koder naj bi bili prišli zgodnji fužinarji. Eni prvih lastnikov so bili iz fužinarske rodbine Homan. (Müllner 1909: 239–240) Predstavniki premožnih fužinarjev so živeli v prostornih hišah. V nasprotju z njimi kovači niso imeli svojih hiš, temveč so stanovali v majhnih hišah, katerih lastniki so bili njihovi delodajalci. V eni hiši so skupaj živele tri do štiri družine. Delavska družina je imela za bivališče le en stanovanjski prostor, neredko pa se je zgodilo, da je prišlo na en bivalni prostor tudi več družin.

Valvasorjev bakrorez Železnikov.

Plnada – ena najstarejših fužinarskih hiš v Železnikih.

A motili bi se, če bi na Železnike gledali črnobelo, če bi fužinarje označili zgolj kot bogataše in kovače kot reveže. Tudi razmere, v katerih so živeli fužinarji, so bile težke in naporne. Če niso imeli naročil, če so jim prizadejale škodo naravne nesreče ali če niso bili obdarjeni s podjetniško žilico, so kaj kmalu lahko obubožali in bili primorani prodati svoje fužinske deleže. V takšnem primeru so se, kot rečeno, morali izseliti iz Železnikov ali sami postati kovači, kar je predstavljalo za družino veliko sramoto. Tudi kovači so si s trdim delom in ob srečnih okoliščinah lahko privarčevali zadosten znesek, da so kupili fužinski delež in si s tem zagotovili boljše življenje. Prav tako so se lahko izučili kake druge obrti ali se začeli ukvarjati s trgovino. A taki primeri so bili redki. Gašperšič položaj kovača označi z besedami: "Žebjar ni bil ne meščan ne obrtnik ne tlačan, temveč svojevrstna zmes odvisnosti in svobode, revščine in ponosa. Mogel je postati fužinar, a še bolj verjetno ga je čakala beraška malha." (Gašperšič 1956: 68)

Razmere v 19. stoletju so ločnico med fužinarji in kovači še poglobile. Položaj kovača se je namreč znatno poslabšal, saj je bila njegova plača zaradi postopnega propadanja fužinarstva vse nižja, poleg tega pa so bili tudi kovači sami vse bolj nedisciplinirani in neredni pri svojem delu, saj od ukinitve rudarskega reda in rudarskega sodnika v času jožefinskih reform fužinarji niso mogli več vzpostaviti pravega nadzora nad njihovim delom. Zaradi nizke plače kovač ni mogel več privarčevati, da bi si kupil delež. Fužinskih delavcev – vmesne družbene plasti med fužinarji in delavci – je bilo vse manj, saj je bilo zaradi pomanjkanja domače rude manj dela na fužinskih obratih. Poleg obrtnikov, ki so vseskozi imeli nekoliko drugačen položaj, sta ostali izraziti plasti še kovači, živeči v pomanjkanju, in fužinarji, med

katerimi pa je v težkih gospodarskih pogojih do propada fužinarstva vztrajala le rodbina Globočnikov.

FUŽINARSKA RODBINA GLOBOČNIK

"Najstarejši Globočnik in začetnik rodu"

Družinski spomin potomcev rodbine Globočnik sega do Blaža Globočnika. V družinskih pripovedih velja za "najstarejšega Globočnika in začetnika rodu". Takšno pričevanje sem zasledila kar na petih mestih. Informator Željko Jeglič, potomec Globočnikov, ga je omenil kot enega najstarejših članov rodu, Veronika Poje, tudi potomka Globočnikov, je zapisala: "Po podatkih, ki so nam ohranjeni, sega rod Globočnikov v Železniki vsaj v konec 17. stoletja, lahko pa je še starejši. Z Globokega je prišel Blaž Globočnik ter kupil fužinske deleže. Njegov sin Jurij Globočnik si je v svojem življenju pridobil veliko premoženje." (Poje 1993: 18) Podobne besede je na podlagi pogovora z Dragico Demšar, roj. Globočnik, zapisal Miha Naglič. Tudi Marija Verbič v svoji študiji o Železnikih v prvi polovici 19. stoletja pravi, da štejemo Blaža Globočnika za starejšega člana tega rodu. Naj še enkrat poudarimo, da je Blaž Globočnik "začetnik rodu" v družinskih pripovedih in spominih, medtem ko viri, kakor bomo videli v nadaljevanju, pričajo o tem, da so se s fužinarstvom ukvarjali že Blaževi predniki.

Blaž Globočnik stoji na vrhu družinskih rodovnikov. V času svoje raziskave sem od potomcev Globočnikov dobila fotokopiji dveh rodovnikov. Za prvega, starejšega, informator žal ni vedel povedati, kdo ga je sestavil in od kod so podatki. O drugem pa je povedal, da ga je narisal Andraž Jeglič, višji državni pravdnik v Gorici in kasneje v Ljubljani, ozko sorodstveno povezan z rodbino Globočnikov (glej rodovnik). Na prvem, manj natančnem in nepopolnem rodovniku, ki ga je izdelala neznana oseba, je v kotu desno zgoraj, ločeno od nadaljnjih potomcev, v krožcu označen prvi znani Globočnik – Blaž, pod

njim pa njegov sin Jurij. Tudi drugi, zelo skrbno in natančno izdelan rodovnik, delo Andraža Jegliča, se začne z Blažem. Nad njegovim imenom je zapisano: "Prvi Globočnik je prišel v Železnike okoli leta 1700 iz Gorenjskega (Globokega) in kupil od Plavca, Omana in Martinčiča fužinske deleže." Ta stavek se lahko nanaša na Blaža, lahko pa tudi na nekega neznanega Globočnika ali več njih, katerih ime se ni ohranilo in naj bi se v Železnike preselili domnevno iz Globokega na Gorenjskem. Zanimivo je, da je nekdo okvirno letnico prihoda 1700 podčrtal in nad njo napisal natančno letnico 1687. Od kod je oseba, ki jo je zapisala, dobila podatek, nisem mogla ugotoviti. A v nadaljevanju bomo videli, da je napačna, saj viri omenijo Globočnike v Železnikih že v letu 1671.

Blaž Globočnik ima v družinskem spominu potomcev Globočnikov poseben položaj tudi zato, ker je po njem dobila ime hiša, v kateri so vse od začetka ukvarjanja s fužinarstvom bivali Globočniki in je v lasti potomcev Globočnikov še danes. Njeno staro hišno ime se glasi "pr' Blažic". Danes ga poznajo le še starejši prebivalci Železnikov, v družinskem spominu Globočnikov pa je ime še dobro znano. Podatek je zapisan tudi na rodovniku.

Literatura in pisni viri, ki so mi bili dostopni, potrjujejo, da so se Globočniki začeli ukvarjati s fužinarstvom v 17. stoletju, ni pa možno iz njih razbrati, ali so se priselili in od kod so se priselili v Železnike. Do domneve, da so prišli iz Globokega, je med potomci verjetno prišlo na podlagi podobnosti priimka in krajevnega imena. Najstarejši podatek o Globočnikih je v uradnih knjigah našel zgodovinar Alfons Müllner. Te knjige so se začele voditi leta 1668 in že leta 1671 je v njih zabeležen priimek Globočnik, njegov nosilec je bil lastnik deležev v Spodnjih Železnikih. Število Globočnikovih deležev ni navedeno. (Müllner 1909: 241) Tudi Anton Globočnik v kroniki Železnikov navede ime Globočnik na seznamu družin, ki so imele deleže v železarskih obratih v 17. stoletju. (Globočnik 1999: 41) V nadaljevanju je navedeno ime Blaž Globočnik v poročilu o uporabi fužinskih obratov iz leta 1747. Blaž Glo-

bočnik je bil takrat lastnik enega deleža v Spodnjih Železnikih in je smel uporabljati fužinske naprave na petek v sedmem tednu fužinskega ciklusa. (Müllner 1909: 238) To je tisti Blaž Globočnik, ki v pripovedih o Globočnikih velja za začetnika rodu. Na seznamu fužinarjev v Spodnjih Železnikih leta 1772 je naveden Blažev sin Jurij Globočnik (Müllner ga zapiše kot Georg Globotschnigg), ki je bil tega leta lastnik dveh deležev. (Müllner 1909: 242)

Iz teh podatkov je razvidno, da so postali Globočniki fužinarji v Železnikih v drugi polovici 17. stoletja. Do Jurija Globočnika so bili verjetno lastniki enega deleža, v zadnji četrtini 18. stoletja pa se je začelo njihovo premoženje v deležih znatno povečevati. Marija Verbič na podlagi študije virov o fužinskih deležih ugotavlja, da si je Jurij Globočnik, rojen okoli 1740, v svojem življenju pridobil veliko premoženje. Leta 1801 je imel sedem deležev v Spodnjih Železnikih in pet deležev v Zgornjih Železnikih, njegov sin Anton Globočnik je imel tri deleže v Zgornjih Železnikih. S skupaj 15 deleži so se Globočniki na prelomu 18. v 19. stoletje povzdignili med najpremožnejše in najuglednejše fužinarske družine. (Verbič 1973: 105)

Željko Jeglič je na podlagi razmišljanja o družinski zgodovini in na podlagi zgodovinskih podatkov, ki so mu znani o Globočnikih, zgodbo o začetkih svojega rodu sklenil z besedami: "Prvi Globočnik je prišel v Železnike kmalu po letu 1600 neznano od kod, morda iz Globokega na Gorenjskem, vendar je kraj vprašljiv. Obstaja teza, da so se priselili že z denarjem, z velikim kapitalom, za katerega ni jasno, kako so ga pridobili. Niso ga šele potem pridelali. Bili so zdrav, trd rod, a sprva še niso imeli posestev, fužin in rudnikov, ki so bistveni za začetek ukvarjanja s predelavo železa. Po prihodu so začeli z agresivnim poslovnim pristopom do dotedanjih fužinarjev furlanskega rodu. Ti so se pisali Plautz, Homan in Martinčič. Furlani so imeli za sabo že zlato dobo, postali so mehkužni in so izumirali. Globočniki so od njih kupovali fužinske deleže. Vendar se domneva, da sta morali preteči vsaj dve generaciji

od prihoda Globočnikov, da so lahko začeli kupovati. Prav ta domneva postavlja prihod Globočnikov v Železnike na začetek 17. stol."

Vzpon Jožefa in Jakoba Globočnika

Ker se v nalogi osredotočam predvsem na način življenja fužinarske rodbine Globočnikov v 19. stoletju, bi rada v naslednjih poglavjih podrobno predstavila gospodarsko dejavnost in nekatere sestavine v načinu življenja dveh generacij Globočnikov, ki sta zaznamovali Globočnike v tem stoletju. Najmočnejša predstavnik prve polovice 19. stoletja, fužinarja, o katerih imamo med pripadniki te generacije tudi največ podatkov, sta brata Jožef in Jakob Globočnik. Sledijo jima bratje Johan, Anton in Leopold, fužinarji druge polovice 19. stoletja, katerih bogate in zanimive življenjske zgodbe nam bodo odkrile drobce iz načina življenja te rodbine.

Gospodarstvo

Že omenjeni Jurij Globočnik, rojen okoli leta 1740, je imel z ženo Elizabeto, hčerko Gregorja Luznarja, fužinarja v Železnikih, šest otrok: Janeza, Antona, Jožefa, Nežo, Lorenca in Jakoba. Sinova Jožef in Jakob sta svoje življenje posvetila fužinarski dejavnosti in po očetovi smrti leta 1808 nadaljevala uspešno podjetniško pot svojega očeta. O tem, kako uspešen fužinar in podjetnik je bil Jurij Globočnik, pričajo podatki o visoki zapuščini, ki so si jo leta 1811 razdelili njegovi dediči. Marija Verbič na podlagi analiz rudarskih knjig ljubljanskega okrožja ugotavlja, da je zapuščina vključevala 12 fužinskih deležev ter nepremično in premično premoženje, ki je kljub razvrednotenju denarja v času francoske okupacije imelo visoko vrednost, 14.374 gld. Žena Elizabeta je dobila štiri deleže, sin Jožef prav tako štiri, sin Jakob tri, hči Neža pa enega. Poleg tega sta sinova Jožef in Jakob dobila precejšnjo nepremičninsko posest. Jožef je od očeta podedoval: štiri deleže v vrednosti

760 gld., en dan v cajnarici v Škrajevcu in tri dni v cajnarici Na logu, štiri ješe v vrednosti 240 gld., hišo v Železnikih v vrednosti 370 gld., spodnji del njive v Njivah v vrednosti 600 gld., polovico gozda v Pireči drči v vrednosti 65 gld. ter večje število kopišč, kleti za rudo in skladišče za oglje. Sin Jakob je v enaki denarni vrednosti kot brat dobil: tri fužinske deleže v vrednosti 570 gld. in tri ješe v vrednosti 180 gld., hišo skupaj s hlevi v vrednosti 525 gld., zgornjo polovico njive v Njivah v vrednosti 600 gld., polovico gozda za njivo v Pirečah v vrednosti 65 gld., vrt v Logu, tri oglarska kopišča, senožet Vrtelka, gozd v Plenšaku, manjši travnik v Plenšaku, mnogo kopišč ter več skladišč in kleti za rudo. Hči Neža pa je ob poroki dobila precejšnjo doto iz očetove zapuščine: poleg enega fužinskega deleža je dobila tudi eno ješo, nekaj kopišč, nekaj zadolžnic ter posteljnino in kuhinjski pribor. (Verbič 1973: 106) Starejša sinova Janez in Anton pri tej delitvi nista prišla v upoštevanje, saj sta dedovala že v času očetovega življenja. Nima pa podatkov, kaj sta dedovala. Za Antona je znano le, da se je prav tako ukvarjal s fužinarstvom in je imel v lasti tri fužinske deleže. O sinu Lorencu nisem uspela dobiti nobenih podatkov.

Jakob in Jožef sta se s fužinarstvom začela ukvarjati v času francoske zasedbe Kranjske, v času Ilirskih provinc (1809–1813), ki je bil za mnoge fužinarje po Kranjskem zelo težaven. Poprej izredno uspešnega fužinarja barona Žiga Zoisa so na primer nove razmere privedle v brezizhodno situacijo. Da je uspel ohranjati proizvodnjo na svojih fužinah v Bohinju, se je moral zadolževati, zniževati plače delavcev in jih odpuščati. Zaradi francoske vojne je bil namreč zmanjšan izvoz na tuja tržišča, presahnil je dotok tujega kapitala. Ob francoski zasedbi je ob uvedbi nove denarne valute močno padla vrednost avstrijskega denarja, uvedeni so bili visoki vojaški davki, zaukazana je bila vojaška obveznost za rudarje in kovače, zaradi česar so delavci bežali s fužin in se skrivali po gozdovih. (Mohorič 1969: 136–141) A viri ne kažejo, da bi politične razmere opazno oškodovale Globočnike, temveč bolj na to, da so preobrat uspešno uporabili v svojo korist. Jožef Globočnik je

namreč leta 1812 pristopil k članom francoske prostozidarske lože v Ljubljani, imenovane Ilirsko-francoska loža prijateljev rimskega kralja in Napoleona, kar govori o tem, da je Jožef gotovo, morda pa tudi drugi člani rodu, simpatiziral s temi idejami. Poleg tega si je mladi podjetnik s članstvom v loži verjetno želel zagotoviti dobre pogoje v novi politični situaciji in dobro izhodišče ob začetku ukvarjanja z železarstvom (več v poglavju Prostozidar Jožef Globočnik – Napoleon).

Za mlada fužinarja pa ni predstavljala izziva le politična situacija. V domačem kraju sta se morala soočiti z zastarelo fužinarsko tehniko ter s pogostimi posledicami naravnih katastrof, predvsem požarov. Po dolgih letih nasprotovanja posodobitvi stare visoke peči so se fužinarji v Železnikih vendarle odločili in leta 1816 prezidali staro peč v Spodnjih Železnikih v modernejši plavž. Nekaj let kasneje, leta 1822, je Železnike prizadel strahoten požar. V enem od vigenjcev je zagorelo in od tam se je požar razširil na vse Železnike in okoliška naselja. V poročilu o požaru so pisali: "Dolina je bila že v nekaj urah v plamenih in vroč veter je pepel prinesel celo do Kranja. Zrak je bil tako vroč, da je topil steklo in kovino in je bilo komaj mogoče prebresti vodo. Ni čudno, da pri podivjanem elementu ničesar niso mogli rešiti in da je v požaru vse izginito. Škoda je bila neznanska in tiska velika. Šest ljudi je našlo smrt v plamenih, med njimi tudi ena ženska in poslednji zakrament jim je lahko podelil selški župnik, kajti niti tega niso mogli več rešiti." (Globočnik 1999: 180–181) Pogorele so skoraj vse hiše z gospodarskimi poslopji, obe fužini, 62 vigenjcev z vso opremo, župna cerkev in mnogo drugega. Sledila je obnova, pri čemer je s precejšnjim zneskom Železnikom pomagala vlada, na pomoč pa so priskočila tudi številna bližnja mesta, ki so organizirala zbiranje pomoči. A kljub uničenju zastarele peči v Zgornjih Železnikih so se fužinarji ponovno odločili, da obnovijo staro. Šele leta 1833 so sprevideli, da morajo zastarelo peč odstraniti in postaviti moderen nov plavž. A mnoge druge naprave so še naprej ostale zastarele. Star lesen meh, ki je vzdrževal ogenj v varilni peči in velikem kladivu v

Zgornjih Železnikih, je že leta 1834 vzbudil veliko zanimanje domačih muzejskih strokovnjakov zaradi svoje tehnične oblike in delovanja. Zato je Jakob Globočnik, ki je bil takrat predstojnik dominija, obljubil, da bo model te naprave poslal v kranjski deželni muzej za eksponat. (Verbič 1973: 102)

Vsem tem težavam navkljub je posel Jožefa in Jakoba cvetel. Njuna vztrajnost, uspešna poslovna miselnost in dobro premišljeni ekonomski računi so ju vodili k temu, da sta postopoma združila v svojih rokah vse očetove fužinske deleže, hkrati pa svoj dobiček iz fužinarske dejavnosti in trgovine z žebli vlagala v nakupe novih fužinskih deležev ter nepremičnin in posestva. Leta 1818 je mati Elizabeta sinu Jakobu izročila svoj fužinski delež in vse svoje nepremično premoženje proti izplačilu 2000 gld. in prežitku v njegovi hiši. Kmalu za njo je tudi sestra Neža Jakobu prodala svoj fužinski delež z vsem, kar je spadalo zraven. Anton Globočnik je svoje tri deleže prodal bratu Jožefu leta 1846. Nove deleže sta si pridobivala predvsem s posojanjem denarja zadolženim fužinarjem ter z nakupi na dražbah, če so bili deleži ponujeni pod normalno vrednostjo. Jakob Globočnik je tako pokupil vse deleže fužinarjev Andreja Warla, Jožefa Troyerja in Johana Plautza. Leta 1866 sta brata imela v lasti 61 deležev oziroma dve tretjini vseh deležev v Železnikih. (Verbič 1973: 106–107)

Leta 1844 se je Jakob Globočnik udeležil razstave industrijske tehnike in proizvodov v Ljubljani. To je bila prva razstava te vrste v Ljubljani, Ljubljančani so si prvič imeli priložnost na enem mestu ogledati, kaj vse zmore industrijska dejavnost. V razpisu razstave, januarja 1844, so organizatorji pozvali tovarnarje in obrtnike, naj se je udeležijo v čim večjem številu ter opozarjali, da bo razstava razstavljalcem pripomogla vzpostaviti nove poslovne stike. Razstava je potekala od 8. do 22. septembra 1844 v sedanji zgradbi Arhiva Slovenije na Levstikovem trgu in v prostorih redute na Streliški ulici, kasneje ljudski kuhinji. Razstava je bila dobro obiskana. Ogledal si jo je celo avstrijski cesar v spremstvu cesarice in nadvojvode Johana, ki je kupil 21 razstav-

nih predmetov za svoj tehnični kabinet. Predmeti plavžarske in železarske skupine so bili razstavljeni v dveh dvoranah v zgornjem nadstropju redute na Streliški ulici. Takrat so bili to razkošno opremljeni prostori, namenjeni plesom in družabnim prireditvam ljubljanskega meščanstva. V železarski skupini je razstavljalo 45 podjetij, med njimi sedem podjetij z Gorenjskega, in sicer Zoisova podjetja, Dietrichove jeklarne iz Tržiča, jeklarna na Slapu, železarna iz Kokre, fužinar Jakob Globočnik iz Železnikov, železarna iz Kamniške Bistrice in založnik Janez Toman iz Kamne Gorice. Zoisove fužine so za svoje obrate, kvalitetne izdelke in visoko prodajo izdelkov v tujino dobile diplomo in zlato kolajno, Dietrichova jeklarna je za svoje izdelke in vzorce železa in jekla dobila diplomo in srebrno kolajno, prav tako odlikovanje je dobil tudi Toman iz Kamne Gorice. Kokske fužine so bile za skovano železo in pločevino za pluge odlikovane z bronasto kolajno. Jakob Globočnik je na tej razstavi predstavil samo vzorčno zbirko raznih vrst kovanih žebeljev. Odlikovanja ni dobil, dobil pa je priznanje, da so njegovi izdelki dobro trgovsko blago. (Mohorič 1969: 174–176)

Politična dejavnost v domačem kraju

Vseskozi sta bila Jožef in Jakob Globočnik v domačem kraju tudi politično aktivna. Jakob Globočnik je bil v letih 1830 in 1850 predstojnik dominija, ko pa je bila leta 1850 funkcija predstojnika dominija odpravljena in nadomeščena s funkcijo župana, ga je nasledil Jožef Globočnik. Kot župan kraja je Jožef Globočnik deloval med letoma 1850 in 1860. V vlogah predstojnika oziroma župana sta Globočnika sodelovala pri urejanju Železnikov in njegovem razvoju. V tem času so Železniki zelo napredovali, narejeni so bili številni pomembni koraki za razvoj kraja. Anton Globočnik pl. Sorodolski v svoji kroniki navaja naslednje pomembne pridobitve:

- Leta 1834 so pri župni cerkvi sv. Antona zgradili novo zakristijo, nad njo pa obokan mali kor.
- Leta 1835 je fužina v Spodnjih Železnikih dobila

koncesijo za drugo cajnarico.

- Leta 1836 so zaradi epidemije kolere razširili pokopališče pri Sv. Francišku za dve klastri na zahodno stran in sezidali mrliško vežico.
- Leta 1837 in 1840 sta bila zgrajena obokana kamnita mostova čez Soro, prvi na Trnju, drugi na začetku Železnikov. Oba mostova sta nadomestila prejšnja dotrajana lesena mostova.
- Leta 1845 so v Železnikih odprli državno loterijo z žrebanjem v Gradcu in Trstu.
- 31. marca 1850 je bil s poravnavo rešen dolgoletni proces med železnikarskimi fužinarji in blejskim gospostvom glede jelovskih gozdov.
- 1851 so v Železnikih odprli pošto in poštni urad.
- Leta 1853 je c. kr. namestništvo v Ljubljani povzdignilo rudarski kraj Železniki v deželno knežji trg in jim s tem odobrilo tudi tedenske sejme.
- Leta 1858 so bratje Globočnik na Jesenovcu postavili fužino z dvema ognjiščema in valjarno za proizvodnjo valjanega železa, kjer so zaposlili upravnika in 36 delavcev. (Globočnik 1999: 183–187)

Znak Jakoba Globočnika

Če se ponovno ozremo na kopijo rodovnika rodbine Globočnik (glej rodovnik), vidimo v kotu desno zgoraj znak, podoben grbu, puščica z znaka pa kaže na Jakoba Globočnika. Ne gre za grb, temveč za znak, odtisnjen na kovinskih denarnih bonih, s katerimi so Globočniki plačevali svoje delavce. Poleg znaka sta na bonih pogosto inicialki I. G., zato med potomci Globočnikov prevladuje mnenje, da gre za osebni znak Jakoba Globočnika. Isti znak so za označevanje kovinskih bonov uporabljali tudi Jakobovi potomci. Poleg tega se je znak uporabljal kot pečat Globočnikov.

Kaj znak predstavlja, se v spominu potomcev Globočnikov ni ohranilo, a kot kaže, je imel zanje vedno poseben pomen, saj med njimi o znaku še danes krožijo razne zanimive zgodbe. Pojavila so se mnoga ugibanja, od kod izvira znak, kaj pomeni. Razširila se je domneva, da gre za prostozidarski

znak Jožefa Globočnika, ker so nekateri v njem videli stilizirano šestilo in s tem simbol prostozidarstva. Drugi so v njem videli monogram Jakoba Globočnika. Željko Jeglič pa pravi, da je to verjetno stiliziran rudarski znak. Slednja domneva je glede na podatke o uporabi znaka najverjetnejša, a žal v naši nalogi nobene od domnev ne moremo potrditi, saj bi to zahtevalo natančnejše analize znaka.

Družinsko življenje

O družinskem in osebnem življenju Jožefa in Jakoba je bolj malo znanega. Iz rodovnika Globočnikov lahko razberemo, da se je Jožef poročil z Nežo Warl, ki je bila verjetno prav tako iz fužinarske družine, saj priimek Warl pogosto zasledimo na seznamih lastnikov deležev. Imela sta deset otrok, a je jih sedem umrlo že v zgodnjem otroštvu, eden pa pri 21 letih. Le dva sta dočkala višjo starost, ta dva pa sta oba dosegla visoko izobrazbo. Najstarejši sin Ivan Janez je postal duhovnik, šesti otrok Anton pa doktor prava, o čemer bomo spregovorili kasneje. Komu je Jožef zapustil svoje premoženje, nimamo podatkov, vsekakor pa so njegovi fužinski deleži prešli na njegove nečake, otroke brata Jakoba.

Jakob Globočnik je imel veliko družino. Z ženo Ano Legat iz Lesc sta imela sedem otrok. Trije med njimi, Johan, Anton in Leopold, so postali posestniki in fužinarji, Franc je postal pravnik – notar, a nam o njem kaj več ni znanega, prav tako nič ne vemo o usodi drugega sina Jožefa. Obe hčerki Jožefa in Frančiška sta mladi umrli, stari 22 in 17 let. Frančiška se je hudo ponesrečila, ko je nekega jutra šla k zornicam in je pri mostu na Klovžah zdrsnila v Soro. Od posledic padca je kmalu po nesreči umrla. Tri leta za njo je umrla tudi njena starejša sestra Jožefa. Starši so dali vsaki izklesati lep nagrobnik s posvetilom v verzih, v katerih so izrazili veliko žalost ob izgubi hčera, ter ob tej priložnosti naročili novi križev pot za cerkev sv. Antona, ki so ga slovesno izobesili avgusta 1854. (Poje 1993: 22) Oba nagrobnika sta danes vzdana v južno steno cerkve sv. Antona. Po-

svetili se glasita:

"Žalostni starši / svoji prelubi hčerki / Jožefi Globočnik / roj. 29. decembra 1830 / um. 3. januarja 1852. / Tvoja duša tako hrepenela / Po neskončnim večnim domu je, / Da telo prešibko je prevzela, / Da razpadlo se razsulo je! / Tam zdaj svetiš angel srečni, / In oziraš se na nas, / Da bi tam se najdlj v družbi večni, / Kjer vse mine, zemlja, kraj in čas."

"Žalostni starši / svoji prelubi hčerki / Frančiški Globočnik / roj. 11. septembra 1838 / um. 28. januarja 1849 / Ah prezgodnji grob zakriva / Rožce te ospajo! / Tak tudi ti boš novo živa, / Z groba vstala za nebo."

Tri leta po Jožefini smrti je umrl Jakob Globočnik, dve leti za njim pa še njegova žena Ana. Njuni sinovi Johan, Anton in Leopold so dali v spomin staršem in sestram ob mostu na Klovžah – na mestu, kjer se je ponesrečila Frančiška – postaviti kapelico. (Poje 1993: 22)

Kapelica na Klovžah.

Nagrobnik Frančiške Globočnik, vzdan v steno cerkve sv. Antona v Železnikih, 2005.

Premoženje Jakoba Globočnika je ocenjeno na nekaj manj kot 20.000 gld., od tega si je več kot 13.000 gld. pridobil v času svojega 40-letnega podjetniškega poslovanja. Leta 1850 je teh 13.000 gld. razdelil med svoja sinova Johana in Antona Globočnika. Johan je dobil dediščino v vrednosti 9.850 gld., ki je med drugim obsegala hišo z na novo postavljenimi hlevi ter vrtovi, njivami in travniki v vrednosti 3.300 gld., hišo z velikim mlinom, ki je imel štiri mlinске kamne in osem stop v vrednosti 2.245 gld. ter šest fužinskih deležev. Še mladoletni sin Anton, ki je očetu vodil fužinske posle, je dobil zapuščino v vrednosti 3.940 gld., med drugim šest fužinskih deležev, dve hiši in posestva. Ob podpisu pogodbe se je moral Anton svojemu očetu zavezati,

da bo še naprej vodil njegove poslovne zadeve. (Verbič 1973: 107) Najmlajši sin Leopold, ki je kasneje tudi postal mogočen fužinar, pri tej delitvi še ni bil udeležen, saj mu je bilo takrat šele 17 let. Dedoval je kasneje, verjetno po očetovi smrti.

Bratje Globočnik – Johan, Anton in Leopold

Gospodarstvo: sodelovanje pri tehničnem razvoju fužin ter prizadevanje za preživetje fužinarstva

Bratje Johan, Anton in Leopold Globočnik so bili nasledniki fužinarskega podjetja bratov Jožefa in Jakoba Globočnika. Skupaj so podedovali 61 deležev ter veliko premoženje v nepremičninah in posestvu. Drugi fužinski deleži so leta 1866 pripadali fužinarjem z imeni Levičnik (štirje deleži), Kobler (trije), Gasperin (trije), Krek (dva), Boncel (dva), Klobčič (dva), Warl (eden) in Peternel (eden). (Globočnik 1999: 41) Poleg tega so bratje imeli tudi trgovska podjetja, ko so bila 7. septembra 1863 registrirana in zapisana v Register protokoliranih tvrdk okrožja Ljubljana⁶. Vsak od Globočnikov je registriran pod svojo številko, in sicer:

- št. 8: Wortlaut der Firma: Anton Globočnik, Eisengeschäft; Inhaber der Firma: Anton Globočnik, Eisengewerk in Eisern⁷,
- št. 9: Wortlaut der Firma: Leopold Globočnik, Eisenwarenhandlung in Eisern; Inhaber der Firma: Leopold Globočnik, Eisengewerk in Eisern,
- št. 10: Wortlaut der Firma: Johann Globočnik, Eisenwarengeschäft in Eisern; Inhaber der Firma: Johann Globočnik, Eisengewerk in Eisern.

V register je vnesena torej njihova dejavnost na področju trgovanja z železom, ki je v registru označena z besedami Eisengeschäft, Eisenwarenhandlung ali Eisenwarengeschäft, njihov poklic pa je označen z nemško besedo Eisengewerk, kar pomeni fužinski delničar oziroma fužinar.

Pri trgovanju z železnimi izdelki so se morali

Globočniki soočiti s hudo konkurenco cenejšega tujega železa, predvsem švedskega, angleškega in nemškega železa oziroma jekla. Leta 1852 je bilo švedsko jeklo v Trstu cenejše kot avstrijsko, leta 1862 se je dopisnik Novic pritoževal nad slabo kupčijo železa v Trstu, tako je bilo tudi leta 1864. Tehnika za predelavo in obdelavo železa v Železnikih je bila zastarela, zato so morali Globočniki, če so hoteli ostati konkurenčni, izvesti vsaj nekatere izboljšave. (Demšar 1973:115) Leta 1858 so Globočniki na Jesenovcu v Železnikih postavili valjarno za železo, ki je omogočila hitrejšo proizvodnjo cajn in palic, potrebnih za izdelavo žebeljev. Z ustanovitvijo valjarne so prenehale delovati mnoge cajnarice, v katerih so cajne izdelovali z lažjimi kladivi. Po odprtju valjarne jih je ostalo le še pet. Z železom sta valjarno oskrbovala oba plavža. V njej so zaposlili upravnika in 36 delavcev. (Gašperšič 1963: 16; Globočnik 1999: 187) Izvedli so tudi nekaj izboljšav na pečeh in plavžih. Johanu Globočniku se pripisuje zamisel o ogrevanju sape v plavžih in pečeh. Plavž v Zgornjih Železnikih so nekoliko dvignili in predelali na "vročo sapo", s čimer so dosegli več uspeha pri taljenju⁸. (Gašperšič 1963: 16)

Do leta 1873 so tehniko toliko posodobili, da so na svetovni razstavi industrijske tehnike in izdelkov na Dunaju prejeli priznanje za fužinske obrate v Železnikih. Svetovna razstava je bila prvič prirejena leta 1851 v Londonu. Z njo se je začela serija svetovnih razstav, ki so se vrstile v večletnih presledkih v glavnih mestih evropskih držav. Predstavljale so reprezentativen pregled napredka tehnike ter praktične uporabe novih odkritij in izumov. (Mohorič 1969: 176) Avgusta leta 1873 je svetovna razstava potekala na Dunaju in s predstavitvijo svojih tehničnih izboljšav so se je udeležili tudi Globočniki. Tekst diplome, ki so jo prejeli 18. avgusta 1873, se v slovenskem prevodu glasi: "Svetovna razstava 1873 na Dunaju. Mednarodna žirija je podelila priznanje fužinam v Zgornjih in Spodnjih Železnikih ter valjarni na Jesenovcu."

Kljub vsem izboljšavam je bila nekaj let kasneje kupčija z železom povsem na tleh, železo je še šlo v

Priznanje s svetovne razstave na Dunaju, 1873.

prodajo, žebli pa so ležali po skladiščih. Delovalo je vse manj vigenjcev, kovalo se je za vse manj ješami. Proizvodnjo so oteževale tudi številne vremenske nezgode. Pozimi leta 1858 so za tri mesece zamrznila kolesa, tako da so fužine in mlini stali. Jeseni 1861 je pogorela fužina na Racovniku in šele spomladi so jo lahko začeli obnavljati. Leta 1880 je hud mraz spet ustavil delo na vseh treh fužinskih kompleksih, prav tako je bilo leta 1891. Leta 1881 je povodenj odnesla jez za spodnjo fužino in ta je kmalu po tej nesreči prenehala delovati. Konec 19. stoletja so Globočniki izvedli še zadnje izboljšave na plavžu v Zgornjih Železnikih, a tudi to ni preprečilo propada fužinarstva v Železnikih, leta 1902 je bilo namreč potrebno prekiniti obratovanje plavžev in fužin. (Demšar 1973: 115–117; Novice 1881, št. 5, 33, 34, 41)

Na podlagi opisanega vidimo, da so bratje Johan, Leopold in Anton poslovali v času železarske krize v avstrijskih deželah. Kljub temu so gospodarili izredno uspešno. Pokupili so vse fužinske deleže v Železnikih, svoj kapital iz fužinarstva so postopoma preusmerjali v druge dejavnosti, predvsem v kupovanje gozdov in gozdarstvo ter v tovarno žičnikov v Ljubljani.

Pripovedi o življenju Johana, Antona in Leopolda

Johan

Oglejmo si поблиže še življenja vsakega od treh bratov fužinarjev zunaj poklicne dejavnosti. Johan Globočnik je najstarejši med njimi in se je rodil leta 1822. Miha Naglič, ki je v Gorenjskem glasu objavljala podlistke o pomembnih osebnostih iz Železnikov, je o njem na podlagi Koblarjeve knjige in pripovedovanja Drage Demšar, roj. Globočnik, zapisal: "Bil je najmočnejši Železnikar vseh časov. Najprej je bil fužinar, nato predvsem veleposestnik; ko je začelo fužinarstvo in železarstvo zamirati, je kupil tovarno za strojno izdelavo žičnikov v Ljubljani. /.../ Njegovi veličini primeren je tudi njegov nagrobnik na pokopališču v Železnikih – to je tista velika grobnica v gotskem slogu, ki štrli iznad pokopališkega zidu." (Naglič 2000: 222) France Koblar, pisec avtobiografije *Moj obračun*, piše o Johanu Globočniku v svojih

grenkih spominih na fužinarske čase kot trdem in neizprosno gospodarju: "Gospod Johan je živel v oddaljenosti visokega gospoda, ki smo se ga bali otroci in celo odrasli so čutili pred njim podložniški strah. Bil je izrazit gospodar, trd in neizprosno gospodar do vsakega, celo do svojih bratov oziroma nečakov – sam bog sredi svojega kraljestva. Držal se je doma, a je bil povsod prisoten po svojih valptih, bodisi fužinskem nadzorniku Hafnerju (ki se je bil iz priseljenega pisarja dvignil do imovitega posestnika, kupčeval zase z lesom in ogljem in bil zelo pazljiv, zvest nadzornik fužinskih in drugih delavcev), bodisi po svojem uradniku 'šribarju' Novaku, trdnem, nasilno podjetnem in odločnem, samozavestnem tiranu – saj je bil on gospod in dejanski gospodar. Stari gospod Johan je že pešal umsko in telesno, le njegova moč in prisotnost je vezala vse gospodstvo v trdno, nepremakljivo celoto." (Koblar 1976: 18) Ta opis Johana Globočnika je Koblarjevo subjektivno mnenje, v njem neprikrito izraža svoj negativen odnos do rodbine Globočnik, še posebej do Joha-

Johan in Katarina Globočnik, roj. Peharc.

na Globočnika, zato se nanj bolj težko zanesemo. A kljub temu se bomo v nadaljevanju še obrnili k odlomkom iz Koblarjeve knjige, predvsem k tistim, ki se skladajo s pripovedmi Željka Jegliča.

Johan se je poročil s Katarino Peharc iz Tržiča, a ostala sta brez otrok, zato je, kakor je pripovedoval Željko Jeglič, Katarina "po smrti svojega sorodnika Ahačiča iz Tržiča v Železnike privlekla zelo grdo nečakinjo Marie Ahačič in jo hotela spraviti skupaj z Johanovim nečakom Antonom. On pa je ni hotel in je vzel Karolino Boncelj. Tako je vse premoženje prišlo v roke Marie." Katarina je leta 1886 umrla, zato je Marie že v času Johanovega življenja prevzela nase vse gospodinjstvo v Johanovi hiši. V tem času se je tudi zdravstveno stanje fužinarja začelo slabšati, mučila ga je vse hujša oblika skleroze, zato je podjetniške posle postopoma popolnoma prepustil svojemu pisarju Avgustu Návaku. Návák pa je bolezen svojega gospodarja začel izrabljati v svojo korist, samoljubno je gospodaril in obračal finance, predvsem pa se je posvetil preurejanju in adaptacijam Johanove hiše. Koblar opisuje prevaro, s katero je Návák to dosegel: "Ko so se začele prve predelave stare hiše, so gospoda Johana izvabili od doma – peljali so ga z raznimi izgovori in pretvezami v Jelovi-

co, v gozdarsko kočo, tam je preživel poletje – čudno se nam je zdelo otrokom, kako človek sme biti v nedeljo od doma, brez maše – in ko so Johana pripeljali nazaj, pravijo, da je stari, že slaboumni mož, prišedši v svojo hišo, pokleknil, ker je mislil, da je v cerkvi. Ni vedel in ni mogel razumeti, pa bi tudi ne bil nikoli pustil, da so mu hišo tako spremenili, zlasti ne bil nikoli dal denarja za vse to. A ni več vedel, kaj se godi – začel je bolj in bolj izgubljati pamet – in v jeseni (1901) je ta veliki selfmademan umrl." (Koblar 1976: 20) Koblar izredno slikovito in podrobno opiše na novo preurejeno hišo, zato navedimo tudi ta odlomek: "Návák je bil neomajen gospodar in je kmalu začel starodavno konservativno hišo predelavati, zdaj po malem, kmalu pa tako odločno, da si je začel izmišljati prava čuda. Iz zapuščenega starega vrta z leseno ograjo, ki je poznal še čisto preproste njive in zeljnike in ob robu imel staro sadno drevje, je gradil gosposke sadovnjake z mladim, umetno gojenim drevjem, sredi vilo s kopalnico in vodometom, planinske kotečke s hribčki in planinskimi cvetjem – in kajpak tudi vrtnarske gredice z vso umetnostjo vrtnarskega znanja, ki ga je kazal nalašč za to priseljeni vrtnar – saj je imel vrtnar v vrtnem kotu tudi svoje domovanje, v tem vrtu je bil

Johanova
hiša, 2005.

Johanova grobnica, 2005.

tudi majhen zverinjak. Prvotni vrt je močno razširil, pokupil nekatere sosednje hiše, da se je mogel razprostiti in da se je rešil neljubih sosedov. Ker so se nekateri ubožni lastniki upirali prodaji, jim je postavil tik ob hiši visok zid – tako da so bili kakor ujeti – in nobena pritožba ni pomagala. Staro hišo, bolj poslovno kot stanovanjsko poslopje – saj je spodaj imela poleg družinske sobe še skladišče in sprejemališče za žeblje, je začel moderno preurejati. Ohranil je njeno zunanost, le restavriral jo je, da je obnovil njeno stransko lice, znotraj pa je vso prezidal in najmoderneje preuredil.⁹ (Koblar 1976: 18–19)

Ob Johanovi smrti je pisar Nóvak priredil razkošno, bogato pogrebno ceremonijo. Iz Ljubljane je dal pripeljati pogrebni voz in livrirane pogrebce. Pogreba so se udeležili mnogi kovači in vsakega med njimi je Nóvak obdaril z veliko voščeno svečo in parom goldinarjev. Prvotno so ga pokopali v navadnem grobu, a leto pozneje je dal Nóvak sezidati veliko grobnico v gotskem slogu. Temelje zanj je naročil celo iz Pariza. Vanjo so prenesli Johana in njegovo ženo Katarino, ki je imela grob pri župni cerkvi. Vse to se je zgodilo slovesno z novim cerkvenim pogrebom. (Koblar 1976: 20)

Kmalu po Johanovi smrti sta se Nóvak in Marie Ahačič poročila in tako je premoženje Johana Globočnika tudi uradno prešlo v njegove roke. Nóvak je bil nemškutar in za Globočnike je dejstvo, da je njihovo premoženje prišlo v roke nemškutarja pomenilo veliko tragiko, a temu problemu se bomo posvetili v nadaljnjih poglavjih.

Anton

Anton Globočnik se je kot četrti sin Jakoba in Ane Globočnik rodil leta 1829. Tako kot njegov najstarejši brat Johan je postal fužinar in posestnik. S fužinarskimi posli se je začel ukvarjati še mladoten, saj je že takrat pomagal očetu pri vodenju fužine, ob prejemu dediščine pa se je očetu zavezal, da bo nadaljeval z vodenjem njegovih poslov. Prvič se je poročil z Marijo Likovič iz Zaloga pri Ljubljani, rojeno 1842. Po pripovedovanju potomcev Globočnikov je bila iz bogate družine, ki je imela v Zalogu pri Ljubljani gostilno. Od staršev je dobila precejšnjo doto, med drugim tudi zelo veliko vina. Dota, ki je vključevala vino, je v tistem času nevesti prinesla velik ugled in z velikim ugledom so v Železnikih sprejeli tudi Marijo Likovič. Anton je imel z njo le enega otroka, sina Antona, ki se je rodil leta 1866, kajti njegova mati je kmalu po porodu, v letu 1867, umrla.

Drugič se je Anton Globočnik poročil s Kristino Toman iz Kamne Gorice, rojeno leta 1842. Kristina je prihajala iz ugledne, premožne fužinarske rodbine, ki je bila večinska lastnica fužinskih deležev v Kamni Gorici. Njen stric je bil znan slovenski politik in pesnik, dr. Lovro Toman. Z ženo Kristino je imel Anton Globočnik drugega otroka, sina Franca, ki se je rodil leta 1871. Potomci Globočnikov pripovedujejo, da sta si bila Antonova sinova kot prava brata ter da nihče nikoli še pomislil ni, da sta v resnici le polbrata.

Anton Globočnik je umrl leta 1886, precej prej kot brata Johan in Leopold. Njegovo fužinarsko podjetje in trgovino je nasledil starejši sin Anton.

Anton Globočnik.

Marija Globočnik, roj. Likovič.

Kristina Globočnik, roj. Toman.

Koblar opisuje mladega fužinarja Antona in Antono-vo oziroma Tončkovo hišo na Racovniku, kupljeno od Jožefa Martinčiča, kakor se je spominja iz svojih otroških let: "Anton je bil že umrl in njegov naslednik je bil mladi, visokorasli Anton, tedaj še samski gospod, eleganten, na zunaj dobrasrčen in vljuden, v bistvu pa skop človek – pozneje je postal zelo skrben družinski oče. Ta družina, ki je bila stopila že v dobi slovenskega kulturnega preporoda v stike s slovenstvom, pozneje z meščanskim liberalizmom, je doživela vrsto tragičnih usod v nekaterih vnukih. To je hiša Tončkova – mogočna in ugledna, pa tudi

najbolj meščansko usmerjena; gospodarsko se je dvignila šele za mladega Antona, tj. v moji mladosti, stari gospod Anton je bil večkrat v finančnih stiskah in je svoje kovače težko plačeval." (Koblar 1976: 16–17) Denarne stiske in skopost, ki se je vtisnila v spomin mlademu Koblarju, sta posledica železarske krize, ki smo jo obravnavali v prejšnjem poglavju. S politično usmerjenostjo Globočnikov, ki jo Koblar omenja na več mestih, se bomo ukvarjali natančneje v poglavju o delovanju Globočnikov na političnem področju. Mladi Anton Globočnik se je poročil s Karolino Boncelj in imel z njo sedem otrok,

Karolina Globočnik, roj. Boncelj, in Anton Globočnik.

Ema Globočnik, roj. Povše, in Franc Globočnik.

a "tragičnih usod nekaterih vnukov" se v tej nalogi ne bomo dotikali, saj to že presega časovne okvire naloge. Omenimo še, da je mladi Anton začetnik t. i. Tončkove rodbine, kajti njegovi potomci so vsakemu prvorojencu v družini nadeli ime Anton, ki so ga okrajšali bodisi v Tone bodisi v Ante. To tradicijo je družina ohranila vse do danes. (Poje 1993: 23) Mlajši sin Franc je postal oficir. Poročil se je z Emo Povše, hčerko državnega in deželnega poslanca ter graščaka Franca Saleškega Povšeta. Z njo je imel pet otrok: Vero, Vladimirja, Stano, poročeno Jeglič, Boža in Mercedes, tudi poročeno Jeglič.

Leopold

Najmlajši sin Jakoba Globočnika je bil Leopold Globočnik, rojen leta 1833. Željko Jeglič ga opisuje kot najpremožnejšega in najvidnejšega predstavnika Globočnikov – fužinarjev: "Leopold je med Globočniki veljal in še velja za starega patriarha rodu Globočnikov, bil je selfmademan zlate dobe fužinarstva, novodobni kapitalist in tehnični samouk. Leopold je bil mecen in dobrotnik, a vseeno so se ga, samotneža, vsi nekoliko bali." Kobarjev opis Leopoda se od tega nekoliko razlikuje: "Tudi ta hiša gospodarsko ni bila tako močna, kot je kazala njena zunanja veljava. Leopold je bil svoj čas kot delničar Ljubljanske banke tako občutno prizadet, da se mu je to poznalo še dolgo – in njegov brat Johan, ki mu je bil tedaj pomagal, ga je s trdim gospodarskim računom varoval." Ob tem tekstu je informator povedal, da je šlo le za trenutni finančni zlom v določenem obdobju, kasneje pa si je opomogel in spet prevzel mesto izredno premožnega fužinarja. Za potrditev teh dveh mnenj o Leopoldu bi seveda potrebovali oprijemljivejše vire, ki pa jih v teku raziskave nisem uspela dobiti, zato ostanimo le pri spominskih opisih.

Po pripovedovanju Željka Jegliča je bil Leopold tudi mecen in sponzor, podporni ud Zgodovinskega društva za Kranjsko in Maticе Slovenske. Doma je imel mnogo knjig Maticе Slovenske. Od Koseskega

Leopold Globočnik.

in Etbina Coste je 6. maja 1862 prejel celo priznanje za prispevek k zgodovini slovenstva in postal častni član Zgodovinskega društva za Kranjsko. Priznanje informator hrani obešeno na steni v Poltetovi oziroma danes Jegličevi hiši.

Živel je na Racovniku v najstarejši hiši Globočnikov s hišnim imenom "pr' Blažic", tako poimenovani po enem od prvih znanih Globočnikov – Blažu Globočniku, kasneje imenovani tudi "pr' Poldetu", po novem lastniku. V tej hiši je živel Jurij Globočnik, nato Jakob Globočnik s svojo ženo Ano in družino, nato jo je po svojem očetu podedoval Leopold. Prvi stavbni elementi te hiše so bili položeni pred letom 1600, a točen datum izgradnje ni znan. Stala je, še preden je prišla v last Globočnikov. Najstarejši del hiše so oboki in stopnišče, najstarejši del celotne zgradbe je kašča – ta je še iz časov, ko še ni bilo Globočnikov v hiši. Kašči je bila kasneje dozidana mogočna hiša. V pritličju kašče je ohranjen zelo star izviren kamnit pod, kar je v Sloveniji zelo redko. V tem prostoru so stene še danes okajene, črne od dima, saj je bil to prostor, kjer so nekoč, še pred prihodom Globočnikov, pozimi kurili in prebivali. V zgornjem nadstropju kašče so bile skrinje za shranjevanje žita in koruze, ki so jo fužinarji prodajali svojim delavcem.

Poldetovo hišo je obdajal velik vrt, gospodarska poslopja, med njimi hlev, ki je bil podaljšan

Poldetova/
Jegličeva hiša.

v "magacin" – skladišče za žeblje. Hiša je bila dvo-nadstropna. V prvem nadstropju je bila kuhinja, jedilnica oz. hiša s pečo in jedilno mizo, pisarna s pisarniškim pohištvo in stenskim sefom, soba in shramba. V drugem nadstropju je bil salon – "die gute Stube", poleg salona spalnica gospodarja in še dve spalnici. Mnogo pohištva je bilo v stilu empira in bidermajerja. To pohištvo je Leopold naročil na Dunaju in so ga, po pripovedih, v Železnike pripelja-

li na lojtrnih vozovih. Notranja oprema hiše je zelo lepo vidna na slikah hiše, pisarne in salona, ki jih je v letih 1919 in 1920 naslikal Rudolf Jeglič, mož Leopoldove hčerke Amalije. Z Dunaja so dali pripe-ljati tudi angleško stranišče, s čimer je Leopoldova

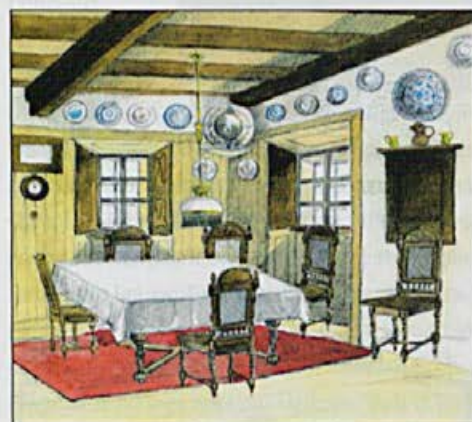
Leopoldova otroka – Amalija Globočnik in Jozef Globočnik z ženo Marto Globočnik, roj. Pusch, in hčerko Viki.

Jedilnica oziroma hiša v Poldetovi hiši, 1919 in 1920.

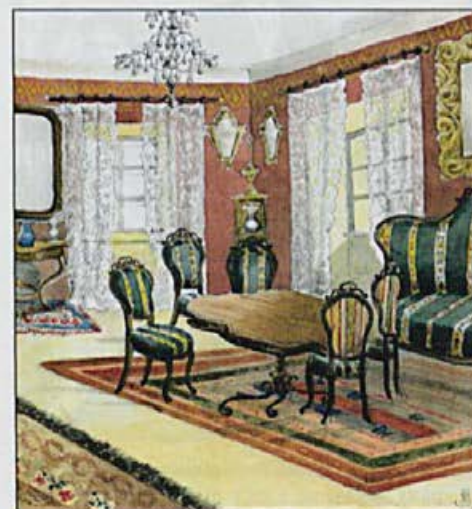
Jedilnica oziroma hiša v Poldetovi hiši, 1919 in 1920.

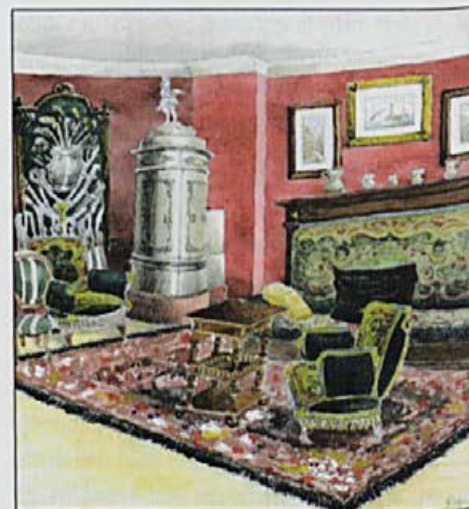
Jedilna miza v hiši, 1919.

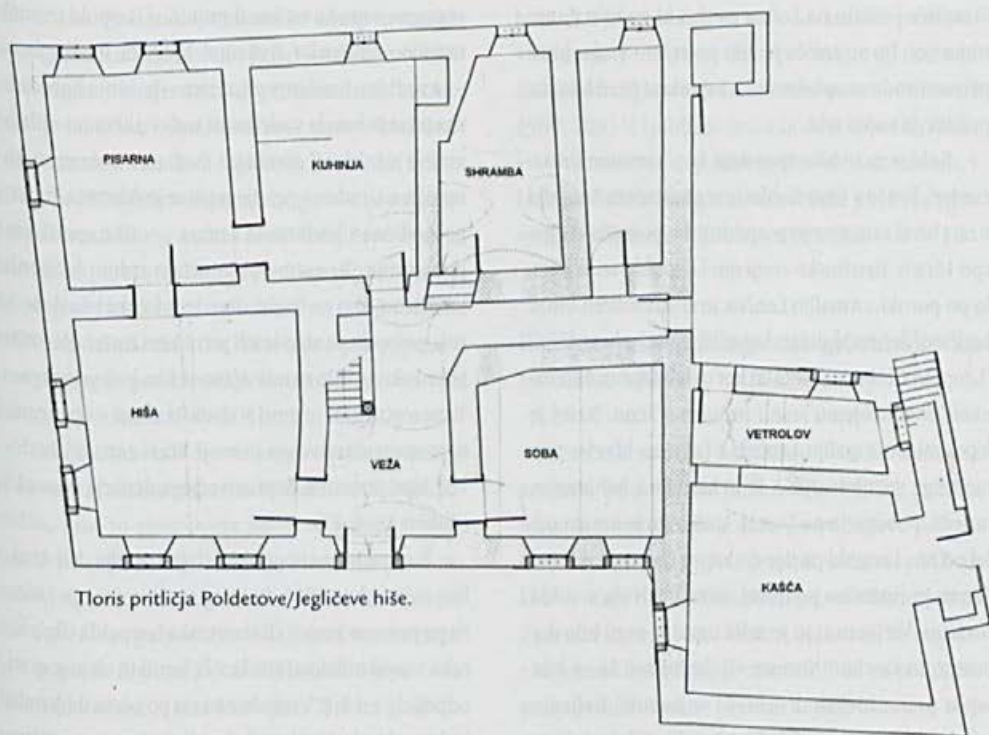
Pisarna, 1920.

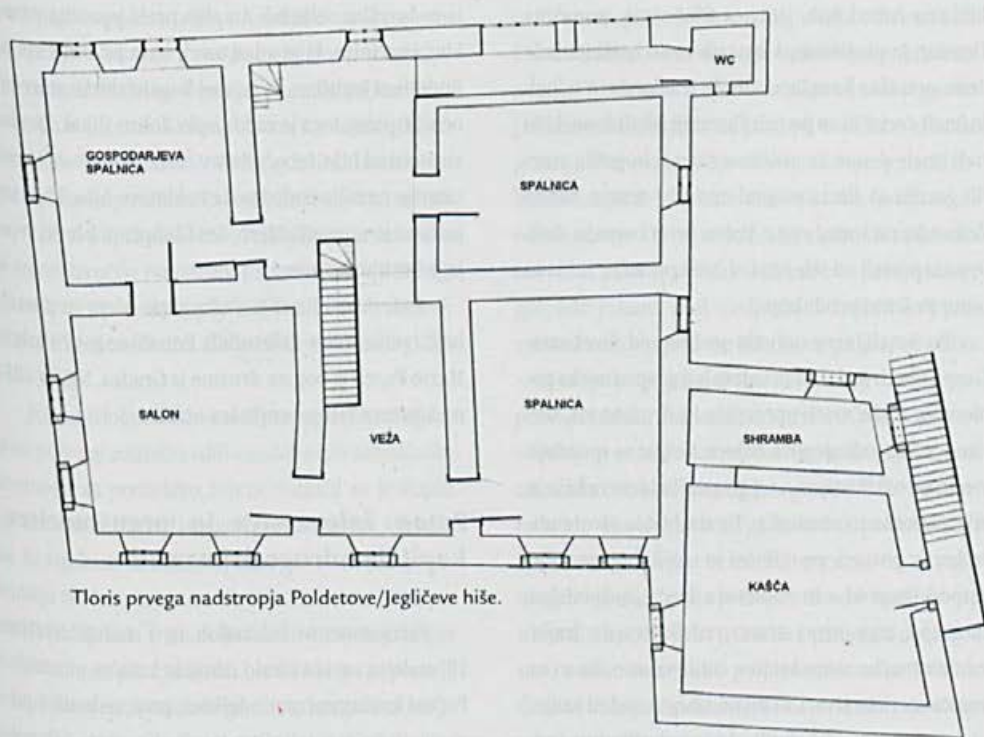
Salon – "die gute Stube", 1920.

Salon – "die gute Stube", 1920.

Tloris pritličja Poldetove/Jegličeve hiše.

Tloris prvega nadstropja Poldetove/Jegličeve hiše.

hiša postala prva hiša v dolini z angleškim WC-jem. Stranišče je stalo na koncu ganka, ki ga hiša danes nima več. Do stranišča je bilo potrebno vsako jutro prinesiti vodo za splakovanje, saj takrat še ni bilo napeljanega vodovoda.

Koblar se te hiše spominja kot "samotne in starinske", ker je v času Koblarjevega otroštva Leopold v njej bival sam s svojo gospodinjsko pomočnico, gospo Ulrich. Družinsko življenje Leopolda se je kmalu po poroki z Amalijo Lenček in rojstvu dveh otrok končalo. Željko Jeglič je dogodke opisal z besedami: "Leopold Globočnik je tako kot ostali Globočniki naokoli iskal svojemu stanu primerno ženo. Našel je lepo, mlado Amalijo Lenček z Lavrice, hčerko premožnega gostilničarja. A ta je kasneje z ljubimcem, noseča, pobegnila na Dunaj. Ljubimec je kmalu odšel od nje, Leopold pa ji je do konca življenja pošiljal denar, jo finančno podpiral, sicer bi živila v veliki revščini. Verjetno si jo je želel nazaj, a to ni bilo dopustno in častno." Neveste Globočnikov, ki so bile vse iz premožnejših družin, so se namreč življenju v Železnikih težko privadile, Amalija Globočnik je bila ena izmed njih. Dragica Globočnik, poročena Demšar, je okoliščine, v katerih so se znašle mlade žene, opisala z besedami: "Hudo je bilo, da so ti ljudje imeli denar in so po celi Sloveniji iskali žene, ki bi tudi imele denar. Te radožive žene iz bogatih, veselih gostiln so šle za svojimi možmi v temne, mrzle Železnike na konec sveta. Večen hrup kovanja, možje pa iz postelj od teh žena ob treh ponoči v mrz in temo nadzirat produkcijo."

Po Amalijinem odhodu je Leopold živel sam. Gospa Ulrich je delala pri njem kot gospodinjska pomočnica, neke vrste upravnica in družabnica, verjetno je bila tudi njegova ljubica. Koblar se spominja svojih otroških vtisov o tej gospe: "Poldetova hiša je bila samotna in starinska. Tu sta bivala sivobradi, po kratki postavi, po odločni in moški hoji značilni gospod Leopold – in Poldetova 'fajla', gospodična ali gospa, tega otroci nismo vedeli. Beseda 'fajla' je bila označba samo zanj – čutili pa smo, da so za tem razmerjem stvari, ki mi ne smemo vedeti zanje. Le pri starejših smo čutili, da to nepriljudno žen-

sko gledajo z odporom in brez spoštovanja, ko so starega gospoda vsi imeli radi. /.../ Leopold je imel tragično zakonsko življenje. Njegova mlada žena – iz rodbine Lenčtov z Lavrice – je svoja ljubezenska znanja hotela vzdrževati tudi v zakonu – mladi mož jo je odslovil, živila je s svojima otrokoma nato menda v Gradcu – pri njem pa se je udomila 'fajla', gospodična Ulrichova iz Kranja – v tiho spotiko in pohujšanje. To razmerje je ostalo trdno do starih let. Otroci smo se 'fajle' silno bali, ker ni bila dobrih rok, gospoda pa smo imeli po nekem čutu rajši – njegove roke so bile za miloščino veliko bolj pripravne. Ta nesrečni mož je umrl v visoki starosti – ob skromnem gospodarstvu pa je svoji hčeri zapustil še dovolj lepa posestva, čeprav večjega denarja ni imel." (Koblar 1976: 17)

Z Amalijo je Leopold imel dva otroka, hči Amalijo, rojeno leta 1866, in sina Jozefa, rojenega 1869. Ni pa povsem jasno, ali sta otroka Leopolda Globočnika v svoji mladosti živila v Železnikih ali ju je mati odpeljala s seboj. Vsekakor pa sta po očetu dedovala in kot odrasla bivala v Železnikih. Kot je razvidno iz rodovnika, se je hči Amalija prvič poročila z nekim Ahačičem, ki je mlad umrl, nato pa z oficirjem Rudolfom Jegličem. Ta je imel bogato zbirko starega orožja, poleg tega je rad in zelo dobro slikal. Živila sta v eni od hiš Globočnikov v Železnikih. Po očetovi smrti je Amalija podedovala Poldetovo hišo, ki pa jo je kasneje zapustila Mercedes Globočnik hčerki svojega bratranca Franca.

Tudi mlajši Jozef je dedoval po očetu in postal bogat posestnik v Železnikih. Poročil se je z Nemko, Marto Pusch iz bogate družine iz Gradca. Njuna edina hčerkica Viki je umrla kot otrok.

Zaton železarstva in preusmeritev kapitala v druge dejavnosti

Fužinarstvo v Železnikih je v zadnji četrtini 19. stoletja zaman iskalo izhod iz kritične situacije. Poceni konkurenčnim izdelkom, proizvedenih s pomočjo dosežkov tehnične revolucije, stare železni-

karske fužine in ročni način izdelovanja žeblicev niso bili več kos. Po izgradnji železniške mreže v Avstriji v drugi polovici 19. stoletja je Selška dolina ostala odmaknjena in odrezana od prometnih žil, zaradi česar je bil dovoz cenejše železove rude v kraj skorajda onemogočen. Tudi izgradnja gorenjske železnice leta 1870 Železnikom ni mogla več pomagati, kajti Železniki so še vedno ostali brez neposredne železniške povezave. Tri leta po odprtju prometa na tej progi je zaradi borznega zloma v Avstriji izbruhnila huda železarska kriza, ki je zahtevala popolno reorganizacijo predelovanja in tehničnega ustroja železarn. (Mohorič 1969: 209)

Bratje Globočnik so se krize v železarstvu in predvsem v fužinarstvu in žeblicarstvu dobro zavedali, zato so postopoma začeli svoj kapital pretakati v druge panoge. Čedalje intenzivneje so se usmerjali v kupovanje gozdnih površin in ukvarjanje z gozdnim gospodarstvom. Največ premoženja je v gozdove pretopil Johan Globočnik. Njegov oče Jakob Globočnik je leta 1826 imel 71,1 ha gozdnih površin, Johan je imel konec 19. stoletja okrog 950 ha. Njegovo posestvo je po zemljiški strukturi obsegalo 1,6 odstotkov kmetijske obdelovalne zemlje, 5,4 odstotkov druge kmetijske zemlje in kar 93,0 odstotkov gozdov. Skupaj so imeli Globočniki ob koncu 19. stoletja nad 2000 ha gozdov. Gozdove so praviloma kupovali na javnih dražbah, kjer so jih največkrat kupili pod ceno. Veronika Poje je zapisala ustno izročilo potomcev Globočnikov, da je bila marsikatera parcela kupljena v vrednosti dveh, treh ali petih hlebcov kruha. (Poje 1993: 32; Žumer 1973: 148–154)

Johan Globočnik je začel preusmerjati svoj kapital poleg gozdarstva tudi v sodobnejše tehnološke postopke za predelavo železa. Odločil se je kupiti tovarno žičnikov v Ljubljani. Prvo manjšo tovarno na Kranjskem za izdelavo žice in za strojno proizvodnjo žeblicev, imenovanih žičniki, je leta 1862 postavil ljubljanski trgovec in bankir Emerik J. Mayer v Dobrunjah pri Ljubljani. Leta 1867 jo je preselil v Ljubljano na Komenskega ulico, istega leta sta jo prevzela njegova svaka Henrik in Viktor Galle. Od

njiu jo je leta 1882 kupil Johan Globočnik. Na Metelkovi ulici je zgradil novo večje tovarniško poslopje, v katerem je delalo 44 delavcev in kjer so lahko izdelali 400 vagonov žic in žičnikov na leto. (Mohorič 1969: 203) V Ljubljani je Globočnik zaposlil veliko svojih kovačev, saj je bilo strokovne delovne sile v Ljubljani takrat malo, na svoje rojake pa se je verjetno tudi bolj zanesel. (Dolenc 2002: 29)

Delitev premoženja na slovensko in nemško vejo

Omenili smo že, kako si je pisar in upravnik podjetja in posestva Johana Globočnika prilastil njegovo premoženje. V času gospodarjeve bolezni na stara leta je v celoti prevzel vodstvo podjetja. Dne 4. maja 1887 je v Registru protokoliranih tvrdk Zbornice za trgovino, obrt in industrijo še registriran Johan Globočnik, 2. oktobra 1897 pa je upravo podjetja tudi uradno prevzel Avgust Novak, v registru označen kot "Geschäftsführer und Buchhalter in Eisern", poslovodja in knjigovodja v Železnikih. France Koblar slikovito oriše tudi svoje spomine na Avgusta Návaka: "Gospod Návak je ob tem pogrebu [Johanovem] pokazal, da je stopil v veliki svet in da je zanj kakor rojen – čeprav je bil sam preprost Ljubljančan. Izšel je iz družbe visokoletečih ljubljanskih nemškutarjev, ki so se imeli za vladajoči sloj v deželi – kot pisar je prišel v Železnike in se ob starem gospodu Johanu znal uveljaviti in bolj in bolj prevzemal nase vodstvo vse hiše in vsega gospodarstva – obenem pa je bil nekako naravni, že davno pripravljeni ženin gospodične Maričke. Čeprav je imel v Ljubljani nezakonskega sina, ta sin in njegova mati nista bila ovira za tako sijajno gospodarsko ženitev, in samo človek navadnega formata, polizobražen špekulant in slepar bi ne bil zmožen, da se tako uveljavi. Že kot pisar je Avgust Návak imel nastop in moč gospodarja in je bil živa pamet in poslovna moč umsko in telesno pešajočega starega Johana. Čeprav se je povzpel tako visoko, je znal svojo vlogo sijajno igrati – kot eksponat nemštva in kot veljak

in gospodar. (Koblar 1976: 20–21) Marička ali Marie Ahačič iz Tržiča, nečakinja Johanove žene Katarine, je podedovala glavnino Johanovega premoženja. V njeno last je po gospodarjevi smrti prišlo tudi podjetje Johana Globočnika, kar je razvidno iz Registra protokoliranih tvrdk, v katerega je kot lastnica podjetja vpisana 3. junija 1901 z imenom Marie Achatschitsch Globotschnigg. Štiri leta kasneje, leta 1905, sta se Marija Ahačič in Avgust Novak poročila. Dogodek je Željko Jeglič v svoji pripovedi komentiral: "Bila je grda in je nihče ni maral, a imela je denar. V poroko je prisilila Johanovega pisarja Avgusta Novaka, čeprav je bila že precej stara. Ta je upal, da bo kmalu umrla, a je še dolgo živela." Novak in Marička sta živela na veliki nogi. Spet navedimo Koblarjeve spomine: "Novak sam je tudi veliko popotoval – in kakor si je doma od leta do leta izmišljal razkošne stanovanjske spremembe, skrbel za svojo imenitnost in udobnost, tako se je hotel naučiti velikega sveta, deloma sam, deloma s svojo gospo Marie. Čeprav je bila gospa Marie skopa – in malo izobražena – ga je vendarle kot stara devica toliko rada imela, da ni nasprotovala njegovim domislicam in je prenašala z razumevanjem njegove načrte in muhe. Saj je nekoč v Monte Carlu pri hazardu zaigral velike vsote in ga je telegrafično rešila iz stiske. Živel je in nosil se je razkošno, kot pravi imenitnik, ter je res znal biti velik gospod. Vse se ga je balo in ga upoštevalo, bil je strog in trd, toda imel je smisel za človeško pridnost in zvestobo. Dobrega in poštenega delavca je cenil in upošteval, poskrbel mu je kruha, in ljudje so se trgali za kruh." (Koblar 1976: 22) A sredi vsega tega razkošnega življenja in načrtov o preusmeritvi fužinarskega podjetja je Novaka presenetila bolezen in prezgodnja smrt. Umrl je 21. 4. 1906 in je pokopan v Johanovi grobnici. Mesto upravitelja je sedaj prevzel Novakov naslednik, pisar Gustav Eger, Nemec iz Ljubljane, bivši uradnik v Kranjski hranilnici, ki se je prav tako kot Novak poročil s po letih sedaj že mnogo starejšo Marie Ahačič. Eger je bil izrazito nemško usmerjen, Koblar o njem celo piše, da je bil "voditelj ljubljanskih Nemcev". Odtlej so bili uradniki in posli v nekdanji Johanovi hiši, podjetju in pose-

stvu po večini Nemci. Egru je uspelo prevzeti celo tovarno žičnikov v Ljubljani, ki jo je po Johanovi smrti upravljal Johanov nečak Franc Globočnik. Eger mu je tovarno izplačal in prišla je v njegove roke.

S prevzemom podjetja in posesti Johana Globočnika najprej s strani Avgusta Novaka in kasneje Gustava Egra se je premoženje rodbine Globočnik razdelilo v dve veji, enotnost premoženja znotraj ene družine je bila porušena. Željko Jeglič je to delitev premoženja opredelil kot delitev na dve frakciji, in sicer na slovensko frakcijo v rokah Globočnikov in nemško frakcijo v rokah Novaka in Egra. Prehod premoženja, ki si ga je rodbina pridobila v več generacijah, v tuje roke je bil za Globočnike zelo boleč, kajti vseskozi so se držali načela, da mora premoženje ostati med pripadniki družine. Drugo bolečo točko pa je predstavljalo dejstvo, da je premoženje prešlo v nemške roke, saj so bili Globočniki izrazito slovensko usmerjeni.

Posledično se obe veji med seboj nista najbolje razumeli, po besedah Željka Jegliča sta se gledali precej postrani. Jeglič odnose med njimi ponazoril na primeru cerkvenega kora. Globočniki so namreč dobili v uporabo levi in desni kor nad glavnim oltarjem, ker so finančno pomagali pri izdelavi tako glavnega oltarja kot tudi drugih delov cerkve. A z Novakovim prevzemom premoženja Johana Globočnika si je nemška veja nemška veja pridobila kor na desni strani. Globočniki so imeli še naprej v uporabo levi kor. Od takrat naprej sta si slovenska in nemška veja sta med mašo sedeli druga nasproti drugi. Ob tem so radovedna očesa tako ene kot druge mnogokrat oprezala za dogajanjem na nasprotnem koru. Kajpak je tovrstno spogledovanje sprožilo mnoge govorce. Ena izmed tistih, ki so krožile med Globočniki, pravi o gospe Marie, "da se je med mašo vedno za steber skrivala, ker je bila tako grda."

Prehod premoženja v tuje roke je za potomce Globočnikov še danes neprijeten spomin. Tako Novakovo prilastitev Johanovega premoženja kot Egrov prevzem tovarne v Ljubljani pojmujejo kot prevaro. Anton Demšar je o teh dogodkih zapisal: "Anton in Leopold sta vztrajala v Železnikih in eko-

nomsko slabela, ker sta zadnja leta delala v izgubo. Johan G. je na stara leta postal sklerozen. Svoje premoženje je imel namen zapustiti svojim nečakom Antonu, Francu in Jozefu. Premoženje je bilo s prevaro preneseno v tuje roke, Johan pa je umrl v sumljivih okoliščinah. Johanovo premoženje je začel izkoriščati uživaški Novak in kasneje Eger. Oba sta bila tujega rodu in njima Železniki niso bili mar. Pokojni stric, tudi Globočnik, mi je rekel: "Predniki so prišli z denarjem v Železnike in imeli so več, kot je na koncu ostalo." (Naglič, Demšar 232)

Vsa posest nemške veje, torej vse premoženje Gustava Egra, je bilo po drugi svetovni vojni nacionalizirano. Eger si je sicer močno prizadeval, da bi posestvo in tovarno obdržal in se je zato opredeljeval kot Čeh. Po rodu je bil namreč Nemec s Češkega in je imel češko državljanstvo, a tudi s tem se ni mogel izogniti nacionalizaciji. Večina premoženja, ki so ga imeli v lasti Globočniki, je ostala v njihovih rokah do leta 1948, nato pa delno spet prišla v last potomcev Globočnikov po denacionalizaciji, ki še vedno ni zaključena.

Stara načela in vrednote starih Globočnikov

V pogovorih o svojih prednikih je Željko Jeglič pogosto spregovoril o "starih načelih" in "starih vrednotah starih Globočnikov". O njih sva se pogovarjala pravzaprav vselej, kadar je beseda nanesla na podjetnost in izredno uspešnost Globočnikov na področju fužinarstva in gospodarjenja. Odgovor na vprašanja o tolikšni sposobnosti tega fužinarskega rodu je Željko Jeglič med drugim videl tudi v njihovih trdnih načelih in vrednotah, ki so se skrbno prenašale s staršev na potomce. Dajal jim je tolikšno težo, da jih v tej raziskavi ne moremo obiti. Ob natančnem pregledu vseh pripovedi potomcev Globočnikov, ki se sem jih uspela zbrati, sem opazila, da je prav vsem skupno, da se v njih pojavlja opisovanje in opredeljevanje značajskih lastnosti fužinarskih prednikov. Te karakterizacije se med

seboj ne razlikujejo mnogo. V vseh so izpostavljene tri glavne lastnosti rodu Globočnikov: skromnost, podjetnost in narodna zavednost. Anton Demšar je na primer svoje videnje značajskih lastnosti svojih prednikov Globočnikov strnil v stavku: "Globočniki so bili vseskozi izredno poštene in delavni ljudje, napredni, liberalni, podjetni in osebno skromni." (Naglič, Demšar 232) Sama se v svoji nalogi ne bom spuščala v podrobno raziskovanje vrednot in načel Globočnikov, želela pa bi predstaviti poglede in razmišljanja potomcev o svojih prednikih. Za njihove pripovedi je značilno, da so polne spoštovanja do podjetnih prednikov, da so na trenutke nekoliko idealizirane, a kljub vsemu skušajo racionalno opredeliti Globočnike in odgovoriti na vprašanje o njihovem uspehu.

Kot enega glavnih dejavnikov za uspešnost Globočnikov je Željko Jeglič poudaril načelo, da mora premoženje ostati vedno skupaj, v rokah družine. Fužinarsko premoženje je vedno prehajalo na tiste potomce, ki so se usmerili v fužinarsko dejavnost. Tisti Globočniki, ki so si poiskali druge poklice, so svoje fužinske deleže in drugo imetje, povezano s predelavo železa, vedno prodali ali podarili svojim sorodnikom, pripadnikom družine Globočnik, nikoli drugim fužinarjem. Na ta način je premoženje ostajalo enotno v okviru družine. Željko Jeglič je ob tem še dodal: "Globočniki so bili zelo verni katoliki, a njihova načela so bila skoraj kalvinistična. Pravili so: Mi nismo lastniki, ampak le upravitelji za naše potomce." Tudi to reklo, ohranjeno v družinskem spominu, spet priča, kako pomembno je bilo, da premoženje preide na potomce, hkrati pa govori tudi o tem, kako pomembno je, da potomci prevzamejo fužinarsko dejavnost ter se zanjo tudi primerne usposobijo. Skrb za vzgojo in izobrazbo je imela pri Globočnikih gotovo prav posebno vlogo. Miha Naglič je po pogovoru z Dragico Demšar, roj. Globočnik zapisal: "Kri ni voda, pravijo; podjetnost je Globočnikom v genih, vrh tega pa še privzgojena in izšolana." Celo hčer Dragico je oče Anton Globočnik učil: "Kako boš pa znala ukazati, če ne boš vedela, kako se dela!" (Naglič 218)

Načelo o ohranjanju premoženja v družini je bilo porušeno v času bolezni in po smrti Johana Globočnika, ko je veliko premoženje Johana Globočnika začelo prehajati v roke Johanovega pisarja Avgusta Novaka. Po pripovedovanju Željka Jegliča je bil to za družino velik udarec, saj je premoženje prehajalo v tuje in poleg tega celo nemškutarske roke.

Naslednja vrednota, na katero je Željko Jeglič nenehoma opozarjal in ki jo opisuje tudi Anton Demšar, je skromnost – tako osebna skromnost kot skromnost v načinu življenja. Osebno skromnost je Jeglič ponazoril na primeru Antona Globočnika pl. Sorodolskega: "Globočniki so bili zelo skromni, niso govorili veliko o sebi. Primer je Anton Globočnik pl. Sorodolski, ki v kroniki Železnikov Globočnike komajda omeni, kaj šele, da bi kaj napisal o sebi, svojem delovanju in zaslugah. Ni se želel postavljati s svojim imenom." Vrednota skromnosti v načinu življenja pa je spet po pripovedih potomcev prišla navzkriž s početjem pisarja Novaka, ki si je prisvojil Johanovo premoženje: "Globočniki so imeli zelo veliko denarja, a so zelo skromno živeli. Imeli so trdna stara načela, zato so bili jezni na Novaka, ki je živel razkošno in nobel. Pohištvo si je pripeljal z Dunaja in Pariza. V Železnike je prispelo na lojtrnih vozovih. Dal si je postaviti veliko, razkošno grobnico, katere elementi so bili nabavljeni v Parizu." Ta grobnica, ki je bila v osnovi postavljena pokojnemu Johanu Globočniku, je spet zelo odstopala od drugih grobov Globočnikov: "Grobovi Globočnikov niso bili bahati. Johan ni sam odločal ne o pogrebu ne o grobu." (Demšar, Naglič 233) Varčnost in nerazsipnost pri Globočnikih opazja celo Koblar, ki meni, da Johan Globočnik "nikoli ne bi dal denarja" za neštete renovacije in preureditve hiše in vrta, ki jih je izvedel pisar Avgust Novak.

Poleg skromnosti Naglič in Demšar, predvsem v poslabšanih razmerah in revščini med delavci ob propadanju fužinarstva in kovaštva, omenjata tudi pomoč revežem. V teh težavnih časih, ki so bili tudi za Globočnike kritični, je Anton Globočnik svoje otroke učil: "Vsakemu, ki te bo prosil, moraš dati, kajti prositi je hudo!" (Naglič 218) Anton Demšar

dobrodelnost pripisuje tudi Marti in Jožefu Globočniku: "Jožef je bil odprtih rok, Marta pa je v okviru možnosti pomagala bolnim in revnim." (Naglič, Demšar 233) Sicer pa v odnosu do delavcev in predvsem do njihovega gibanja za izboljšanje delovnih razmer Željko Jeglič omenja konservativnost Globočnikov: "Globočniki so bili konservativni. Kdor ima denar, je ponavadi konservativen. Globočnikom so se kovači veliko pritoževali, a spremembe so Globočniki težko sprejeli, saj so vse težnje po spremembah ogrožale njihovo premoženje."

Po drugi strani pa kot oznake, ki spremljajo Globočnike, zasledimo pridevnike liberalni, napredni, narodno zavedni. Če se prilastek konservativni naša predvsem na njihova poslovna in gospodarska načela, se prilastki liberalni, napredni in narodno zavedni nanašajo na njihovo politično usmerjenost. Njihovi politični in nacionalni usmerjenosti se bomo podrobneje posvetili v naslednjih poglavjih.

Politična in kulturna dejavnost Globočnikov

Prostozidar Jožef Globočnik – "Napoleon"

Med potomci Globočnikov obstaja ustno pričevanje, da je bil Jožef Globočnik (1791–1865) prostozidar ter da si je dopisoval z baronom Žigo Zoisom¹⁰ kot z "bratom" po prostozidarski loži. Mercedes Globočnik je, kot se spominjajo potomci, hranila ta pisma in jih v času po letu 1945 uničila iz bojazni pred negativnim odnosom povojne oblasti do prostozidarstva. Tudi potomka Globočnikov Veronika Poje je, verjetno na osnovi pripovedi sorodnikov, v svoji raziskovalni nalogi zapisala: "V zvezi s članstvom v loži je Jožefu ostal vzdevek Napoleon¹¹. Od takrat so ga tako celo pisali v uradni knjigi – Jožef Napoleon Globočnik. Vsekakor je bil Jožef Globočnik med tistimi Slovenci, ki so pod Francozi bolj svobodno zadihali, saj so videli, kako se je tedaj obetajoče razvijalo slovensko šolstvo in se je pomemčevalni pritisk

moral umakniti. To je bil krog barona Žiga Zoisa in Valentina Vodnika, ki sta pod Francozi videla lepše možnosti za narodni razvoj Slovencev kakor pod prejšnjo avstrijsko oblastjo." (Poje 1993: 20)

Viri potrjujejo družinske pripovedi. Jožef Globočnik je bil sprejet v ljubljansko prostozidarsko ložo leta 1812. Loža je bila ustanovljena v času francoske zasedbe 12. junija 1811. Matična loža v Parizu, imenovana Veliki Orient, je 7. julija 1812 potrdila vse potrebne dokumente za delovanje lože v Ljubljani. Ljubljansko ložo so poimenovali Ilirsko-francoska loža prijateljev rimskega kralja in Napoleona. Vsi ustanovni člani so bili Francozi, redni člani francoskih prostozidarskih lož, večinoma oficirji in uradniki, med njimi pa so bili tudi kirurg, lekarnar in dva trgovca. Na podlagi analiz arhivskega gradiva Velikega Orienta, ki ga hrani Nacionalna biblioteka v Parizu, je Peter Vodopivec v članku o ljubljanski prostozidarski loži natančno predstavil otvoritev lože in njene prve slovenske člane. Vodopivec navaja, da prve domačine – "ilirske" člane – zasledimo med pripadniki ljubljanske lože na seznamu, ki ima s svinčnikom pripisan datum: 7. januar 1812. Ti so v tem spisku označeni kot novi člani: "poučeni" – "initiés". Trije med njimi so že dosegli drugo, pomočniško stopnjo. To so bili Sigismund Pagliarucci, znani frankofil, v času francoske vlade posestnik in županijski adjunkt, Jožef Globočnik z nazivom "garde magasin du casernement", in Anton Kalan, advokat in apelacijski svetnik. Jožef Globočnik je omenjen še v dveh listinah: na seznamu članov, sestavljenem na dan svečane slovesnosti ob umestitvi lože 2. oktobra 1812, in na zadnjem seznamu članov z dne 26. junija 1813. V teh dveh seznamih nosi Globočnik naziv "mojster", kar pomeni, da je dosegel že tretjo prostozidarsko stopnjo. V ljubljansko ložo je bilo skupaj sprejetih 15 domačinov s Kranjskega. Vodopivec meni, da so francoski pobudniki v loži v Ljubljani videli zametek trajnejšega prostozidarskega središča in poskušali med domačini oblikovati jedro, ki bo sposobno nadaljevati s prostozidarskim delom tudi po eventualnem odhodu francoskega uradništva in vojske. Vendar je loža na začetku je-

seni 1813 po umiku francoske vojske s Kranjskega prenehala delovati, s čimer se je prenehal tudi francoski prostozidarski vpliv na Kranjskem. (Vodopivec 1988: 19)

V času delovanja lože je nastalo tudi šest vohunskih policijskih seznamov ljubljanskih prostozidarjev. Avstrijski cesar Franc I. je bil namreč kmalu po ustanovitvi lože obveščen o njenem nastanku in je takoj sprožil policijsko preiskavo, saj je prostozidarsvo zaradi bojazni pred zarotništvom preganjal. Avstrijski vohuni so leta 1813 sestavili šest seznamov oseb, osumljenih članstva v prostozidarski loži v Ljubljani. Na treh od teh spisov je zabeležen tudi Jožef Globočnik, ob njegovem imenu je pripisano "avoué 1. instance". Te tri sezname so sestavili 6. januarja 1813 deželni okrožni glavar grof Raimund Auersperg, 27. julija 1813 ljubljanski "politični korespondent" Fink in 4. novembra 1813 policijski komisar in vohun Kremnitzer in jih poslali avstrijski policiji in cesarju. (Kidrič 1914: 10–12) Vodopivec ugotavlja, da so ti spiski zajeli prav vse "ilirske" prostozidarje, obtožili pa so tudi številne druge, ki se loži niso pridružili, pač pa so se le navduševali nad francoskimi idejami oziroma so kazali naklonjenost francoski vladi. Med njimi sta na primer Valentin Vodnik in baron Codelli.

Na podlagi teh podatkov razberemo, da je bil Jožef Globočnik ob vstopu v ložo zelo mlad, star 21 let, kar je bila starostna meja za pristop: "Pravi prijatelj kralja rimskega in Napoleona" je mogel postati le mož s svobodnim poklicem, star najmanj 21 let. Mož z nesvobodnim poklicem je mogel biti le ložin služabnik," se je glasilo pravilo lože (Kidrič 1914: 84). Globočnik je takrat že začel podjetniško pot fužinarja in je bil že takrat lastnik dokaj velikega premoženja, saj je leta 1811 dedoval po svojem pokojnem očetu fužinarju Juriju Globočniku. Ob delitvi premoženja je namreč prejel štiri fužinske deleže in štiri dni v cajnarici, štiri kovaška ognjišča, hišo v Železnikih, večje število kopišč in skladišč za rudo ter nekaj obdelovalne in gozdne površine. S svojim premoženjem, poreklom iz ugledne in poslovno uspešne fužinarske družine in poklicem podjetnika

– fužinarja je imel kljub svoji mladosti verjetno dovolj ugleden položaj, da je bil povabljen med člane lože. Francozi so morebiti imeli tudi svoj interes, da so ga povabili v ložo. V času Ilirskih provinc so se namreč zavzemali, da bi rudniki delali in železarne proizvajale za potrebe francoske vojske, in morda so pri tem računali tudi na mladega fužinarja.

Z gotovostjo lahko zapišemo, da je bil Jožef Globočnik kot član ljubljanske lože naklonjen francoskim idejam in francoski vladi, da je bil dobro seznanjen in so mu bili blizu svobodomiselni nazor. V loži je sicer veljalo pravilo, da se o politiki in veri ne diskutira: "Il est défendu de parler en L... d' affaires politiques ou religieuses," vendar že ime lože Loža prijateljev rimskega kralja in Napoleona dokazuje, da njeni pripadniki niso bili politično nevtralni. Celotni predpisi lože so velevali: "Trikratni vivat na slavo in prospeh kralja rimskega in Napoleona se mora zaklicati pred zaključkom vsake seje," pravilnik za slavnostne bankete pa je predpisoval: "Prva zdravica gre vedno N. V. cesarju in kralju za prospeh njegove obitelji, zlasti kralja rimskega in za srečo njegovih podvzetij." Kidrič na podlagi študije teh pravilnikov ugotavlja, da je verjetno, da so bili prostozidarji vedno odprti za Napoleonove načrte ter da je bil v ozadju snovanja lož po Ilirskih provincah poseben namen: agitacija za Napoleona. (Kidrič 1914: 87)

Zaenkrat ni znanih podatkov o tem, kako so slovenski pripadniki francosko-ilirske lože v Ljubljani gledali na svoje prostozidarsko delovanje po avstrijski restavraciji. Ni znano torej, ali so prostozidarsko delo opustili ali iskali stike s prostozidarji drugod. (Vodopivec 1988: 19–22) Kidrič meni, da so se ljubljanski framasoni po razpustitvi lože potuhneli ter bili zadovoljni, ako jih je policija pustila pri miru. (Kidrič 1914: 87) Tudi za Jožefa Globočnika, tako kot za druge člane lože, ni znano, ali je nadaljeval svojo prostozidarsko dejavnost. To bi morda razkrila korespondenca z Žigo Zoisom, a je bila žal uničena. Gotovo pa je, da je Jožef Globočnik v loži navezal stike z uglednimi in izobraženimi Francozi in Slovenci, med katerimi so bili pravniki, uradniki, lekarnar,

župnik, bankir in trgovec ter trije glasbeniki. Ali se je Globočnik gibal tudi v krogu Valentina Vodnika, kot piše Veronika Poje, ni mogoče dokazati, saj Vodnika ni na seznamih članov ljubljanske lože. Stik z izobraženim krogom pa je zagotovo vplival tudi na njegovo nadaljnje življenje. Na to kaže dejstvo, da je veliko pozornost posvetil izobrazbi svojih otrok. Oba njegova otroka, ki sta preživela otroštvo, sta namreč dosegla visoko izobrazbo. Starejši Ivan je postal duhovnik, mlajši Anton Globočnik pa doktor prava, visoki državni uradnik in narodni buditelj, ki si je pridobil celo plemiški naslov.

Anton Globočnik pl. Sorodolski

Obrnimo se še k življenju Jožefovega sina Antona Globočnika pl. Sorodolskega. Čeprav ni bil fužinar in ni deloval v Železnikih, mu v svoji nalogi posvečam precej besed, ker predpostavljam, da je ohranil stike z rojstnim krajem ter imel s svojim delovanjem in politično usmeritvijo vpliv na svoje sorodnike v Železnikih, predvsem na svoje bratrance fužinarje Johana, Antona in Leopolda. Poleg tega je Anton Globočnik pl. Sorodolski oseba, ki zavzema v slovenski politični, upravni in kulturni zgodovini posebno mesto. Čeprav so številni časniki ob njegovi smrti leta 1912 pisali o njegovih številnih zaslugah in ga označili kot človeka, okoli katerega "vije precejšen kos slovenske kulturne in politične zgodovine"¹², je njegova vloga v zgodovinskih znanstvenih delih le redko podrobneje obravnavana. Tudi to je en od razlogov, da želim njegovo življenje in delovanje nekoliko podrobneje predstaviti.

Anton Globočnik se je rodil 20. maja 1825 v Železnikih staršem Jožefu in Neži Globočnik. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani in v se tem času, kot 16-letni dijak, navzel "narodnega duha". Prvi ga je z narodnostnim gibanjem seznanil sostanovalec dijak Luka Jeran, kakor Globočnik kasneje, na stara leta, sam opisuje v svojih spominih na leto 1848¹³: "Prvi Kranjci, ki so se smatrali za Slovence in Slovane, so bili nekateri kranjski dijaki, ki so prišli pred za-

Anton Globočnik pl. Sorodolski.

četkom petega desetletja iz Karlovca na ljubljanski licej. Ti mladeniči so bili na Hrvatskem priče, ko se je začelo vsled groznega madjarovanja razvijati ilirstvo po Gajevih Novinah in Danici tudi v javnem življenju. Trojica teh s hrvaškega došlih slovenskih dijakov, ki so vsi pozneje vstopili v ljubljansko bogoslovno semenišče, je začela vplivati na svoje sošolce in znanke v narodnem smislu. Najodločnejši med njimi je bil Jeran. Na ta način sem se tudi jaz navzel tega novega duha. Stanovala sva namreč z Luko Jeranom kot dijaka skupaj jedno leto (1841/2). Že v prvih tednih me je vnel za narodno stvar in me "pohrvalil" ali "kroatisch zugeschnitten", kakor mi je profesor Martinak rekel, ko sem se začel podpisovati s "č" namesto s "zh" ali "tsch". (Globočnik 1898: 1) Leta 1844 je Globočnik končal gimnazijo v Ljubljani in se vpisal na dunajsko univerzo, kjer je študiral pravo. Tudi na Dunaju je takoj stopil v stik z ljudmi, ki so se zavzemali za narodnostne ideje: "Na Češkem, Slovaškem in Hrvaškem je bila pa narodnostna ideja že bolj razvita, kakor sem se prepričal iz pogovorov z

dijaki iz onih slovanskih dežel, ko sem prišel l. 1844. na dunajsko vseučilišče. Med slovenskimi akademiki sta bila samo dva, namreč Peter Kosler in Matej Cigale, prošinjena narodnega duha. Tema dvema sem se pridružil tudi jaz in ž njima sem obiskoval kavarno pri Bajerju na Alserici, nasproti bolnišnice, kjer so se shajali slovanski somišljeniki do l. 1845., pozneje pa pri Gerloviču v mestu na Kmetškem trgu. Redno smo se shajali ob petkih, ker so ta dan prihajale "Novice", v katerih so nas posebno navduševale Koseskijeve pesmi. Ko sta l. 1846. Kosler in Cigale svoje študije dovršila in odšla z Dunaja, sem jaz sam izmed Slovencev občeval z drugimi Slovani in jim pomagal prirejati slovanske zabave, s katerimi so začeli Slovani tačas nastopati na Dunaju." (Globočnik: 1898: 2) Globočnik je bil ves čas svojega študija eden od voditeljev slovenskih študentov na Dunaju. Leta 1848 se je navdušen pridružil ustavnemu gibanju, vstopil je v akademsko legijo in hodil s puško po cesarskem mestu. Dne 17. marca 1848 se je udeležil pogreba marčnih žrtev. V mesecih po marčni revoluciji 1848, ko so vsi avstrijski narodi začeli opozarjati na svoje narodnostne zahteve, je Globočnik aktivno sodeloval pri snovanju slovenskega narodnega programa. Skupaj s Petrom Kozlerjem je na podlagi barv kranjskega deželnega grba določil barve, ki so pozneje postale barve slovenske zastave¹⁴. Kako je prišlo do odločitve za rdečo, modro in belo barvo, Globočnik opisuje z besedami: "Slovenski dijaki smo hoteli novovzbujenemu narodnemu čutu s tem zadostiti, da smo začeli nositi znake barv, katere smo proglasili za narodne. Ker so Nemci nosili črno-rudeče-zlate kokarde, izbrala sva neko nedeljo popoldan v Gerlovičevi kavarni s Petrom Kozlerjem na podlagi kranjskega deželnega grba kot slovenski znak barve: rudečo, modro in belo. V neki tovarni smo si dali napraviti take trakove, katere smo potem nosili." (Globočnik 1898: 9) Dne 12. aprila 1848 je v Bleiweisovih Novicah skupaj s pravnikom Martinom Semrajcem objavil poziv z naslovom Mili bratje Slovenci!, v katerem Slovenec poziva, naj se obrnejo na cesarja s prošnjami po združitvi slovenskih dežel in uvedbi slovenščine v

šole in urade. Dne 20. aprila 1848 so Globočnik in drugi dunajski Slovenci ustanovili društvo Slovenija. Za predsednika je bil izvoljen dr. Fran Miklošič, za tajnika Anton Globočnik. Še isti dan so sestavili znameniti narodni program Zedinjena Slovenija, v katerem so med drugim zahtevali, naj se slovenske dežele združijo v eno kraljestvo s svojim deželnim zborom pod imenom Slovenija, naj se slovenski jezik obravnava enakopravno kot nemški in naj narod sam odloča o uvedbi slovenskega jezika v šole in urade. Program so natisnili v 2000 izvodih in jih v podpis poslali v vse večje slovenske kraje. Konec maja 1848 se je Globočnik udeležil večdnednega shoda vseh avstrijskih Slovanov v Pragi, kjer je zastopal društvo Slovenija. Poleg Stanka Vraza je bil edini predstavnik Slovencev. Z navdušenjem je sodeloval v razpravah o pravicah narodov in pripravi manifesta. Dosegel je, da se je shod izrekel za slovenski narodnopolitični program, čeprav se ni povsem skladal z načeli češkega. Njegovo sodelovanje se je zaključilo ob prejemu očetovega pisma: "Sredi teh daleč segajočih imenitnih razprav, se pa primeri meni neka prozaična, pri dijakih sicer neredka naključja. Dobim namreč z doma pismo, s katerim so me oče pozvali, naj naredim izpite in domov pridem, ker v Pragi nimam ničesar iskati. Dasiravno smo bili vsled ministrskega ukaza za drugo poluleto oproščeni vseh izpitov, sem se vendar odločil ustreči očetovi želji. Ko sem binkošno soboto kot zapisnikar završil zapisnik jugoslovanskega oddelka, sem se odpeljal na Dunaj in opravil svoj zadnji izpit. Ker pa sem imel od "Slovenije" mnogo poverjenega mi posla, se nisem mogel odločiti, da bi bil po dovršenem izpitu šel koj domov. Mislil sem, da mi dolžnost vele-va, vrniti se v Prago in vdeleževati se zborovanja, posebno ker sem bil takorekoč jedini Slovenec ondi. Vraz je bil namreč, kakor mi je sam rekel, bolj Hrvat, nego Slovenec. Napravim se tedaj precej drugi dan (13. junija) na kolodvor severne železnice. A kako se začudim, ko dobim namesto zahtevanega voznjega listka odgovor, da se morem peljati samo do Kolina, ker je vožnja v Prago zaradi bombardiranja mesta zaprta! Zamišljen in osupnjen korakam v mesto

nazaj. Po dolgem premišljevanju sklenem, ker se mi je vsled očetovega povelja posrečilo, da sem o prave-času odšel iz Prage, še drugemu delu povelja zadostiti in se vrniti v domovino. Izročil sem Juriju Jenku, skoraj jedinemu slovenskemu dijaku, ki je še ostal na Dunaju, svoje upravniške posle pri "Sloveniji" in sem zapustil Dunaj. Vstopim pri mestni in deželni sodnji v Ljubljani v službo kot pravniški praktikant, in s tem zaključim idealni del svojega življenja." (Globočnik 1898: 14–15)

Od leta 1849 je Globočnik v raznih krajih opravljal funkcije upravnega uradnika: v Ljubljani, Kranju, Vipavi, Osijeku, Stubici, Čakovcu in Postojni. Pomembno vlogo je igral leta 1860 v Čakovcu, kjer se je zavzemal, da se Medžimurje ne bi priključilo Ogrski, ampak bi ostalo v okviru hrvaške uprave. Prizadevanja niso uspela zaradi nemoči hrvaških politikov in Globočnik je moral zapustiti Čakovec¹⁵. Izredno plodovito je bilo njegovo delovanje v Postojni, kjer je bil od leta 1863 do 1885 okrajni glavar. Njegove zasluge so vidne predvsem na področju šolstva in urejanja Postojnske jame. Kot okrajnemu glavarju mu je namreč pripadlo tudi mesto predsednika Jamske komisije, v okviru katere je kmalu začel z intenzivnim urejanjem jame in vzpodbujanjem jamskega turizma. Le leto po svojem prihodu v Postojno, na binkoštni ponedeljek 1864, je dal jamo prvič razsvetliti s petrolejkami in lučmi s solarnimi oljenkami. Na njegovo pobudo so po jami urejali pešpoti in vhod v jamo zaprli z mogočnimi kovanimi železnimi vrati. Začeli so tudi z živahno propagando. Pri Jamski komisiji so izdelali reklamne letake, ki so jih izobesili po vseh večjih avstrijskih kolodvorih, jamo so predstavljali na mednarodnih industrijskih razstavah, prodajali so spominčke iz Postojnske jame. Tako se je obisk jame povečeval. Ker pa je bila pot do znamenite jamske Kalvarije dolga in za starejše ljudi naporna, je Globočnik prišel na misel, da bi od vhoda do vznožja Kalvarije speljali jamsko železnico. In res so leta 1872 odprli prvo jamsko železnico na svetu. Da bi bil dostop do jame udobnejši, je dal Globočnik pred vhodom v jamo urediti park in cesto z drevoredom, ki je vodila iz mesta proti jami. Ko

pa se je v svetu začela širiti električna napeljava, je takoj začel snovati načrte za električno razsvetljavo jame. Leta 1884 je bila instalacija končana, s čimer je bila, kakor meni dr. France Habe, postavljena prva električna napeljava na Kranjskem in prva na svetu v podzemlju. Leta 1884 je preprečil, da bi dali jamo v najem tujim zasebnikom, ki jih je zamikalo, da bi svoj kapital vložili v turistično privlačno in perspektivno jamo. Kot izredno narodno zaveden človek je dal v jami odstraniti tablice z nemškimi napisi in jih nadomestiti s trijezičnimi, slovensko-nemško-italijanskimi. Poleg zaslug pri urejanju jame je Globočnik močno podpiral šolstvo in vzpodbujal narodno prebujanje. Po njegovem prizadevanju je bilo v postojnskem okrajnem glavarstvu ustanovljenih več šol. Zaradi vseh teh zaslug za kraj ga je po odhodu na drugo delovno mesto postojnska občina izvolila za častnega občana. (Habe 1979: 177–181)

Vseskozi je Globočnik pisal znanstvene razprave s področja prava in zgodovine. Raziskoval je pravno in upravno zgodovino Kranjske, ureditev občin, avstrijske zakone in uredbe¹⁶. Napisal je mnogo pravnih spisov in nasvetov. Njegovo najpomembnejše delo s področja zgodovine je v uvodu te naloge že omenjena kronika rojstnega kraja Antona Globočnika – Železnikov z naslovom *Geschichtlich-statistischer Überblick des Bergortes Eisern*. V njenem prvem delu je objavil zgodovinski in topografsko-statistični opis kraja, v drugem pa v kronološkem zaporedju prepise listin z letnicami od 1348 do 1858, ki govorijo o dogodkih v Železnikih. Listine je našel v arhivu loškega gospostva in vicedomskem arhivu v Ljubljani. V poznejših letih se je ukvarjal z zgodovino plemstva na Slovenskem. Na podlagi arhivskih virov je sestavil seznam kranjskih plemičev z navedbo leta, ko jim je bilo podeljeno plemstvo. Kot konservator centralne komisije na Dunaju je po njenem naročilu narisal arheološki zemljevid Kranjske, ki je bil leta 1889 priložen reviji *Mittheilungen der Musealvereines*. Zelo ga je veselila numizmatika. Sad njegovih dolgoletnih numizmatičnih študij je knjiga z naslovom *Geschichtliche Übersicht des österreichischen Geld- und Münzwesens*, v kateri je

prispeval pregled avstro-ogrskega denarja in novcev od srednjega veka do vpeljave kron. Za svoje obsežno znanstveno delo, ki se mu je posvečal do visoke starosti, je bil leta 1894 odlikovan z veliko zlato kolajno, okrašeno s cesarjevo podobo in geslom.

Od l. 1861 je bil dejaven član *Juristische Gesellschaft* in *Laibach in Historischer Verein für Krain*. Ko je bil leta 1885 premeščen iz Postojne v Ljubljano, je začel aktivno delovati v Muzejskem društvu za Kranjsko. Društvo se je tega leta spojilo s *Historischer Verein für Krain*. Leta 1888 je dobilo novo vodstvo in Globočnik je postal namestnik predsednika, leto kasneje pa je bil izvoljen za predsednika društva. V času Globočnikovega predsedovanja so se v društvu vrstili redni mesečni sestanki z znanstvenimi predavanji in debatami. Ko je leta 1891 zaradi odhoda na Dunaj odstopil z mesta predsednika, ga je društvo izvolilo za svojega častnega člana. (Pajk 1912:153)

Leta 1890 se je Globočnik upokojil in ob tej priložnosti mu je cesar v priznanje zvestega in vzglednega službovanja podelil plemstvo. Po Selški Sori, ki teče skozi njegov rojstni kraj, si je izbral predikat "Sorodolski".

Leta 1891 ga je katoliška narodna stranka na Gorenjskem in Notranjskem z veliko večino izvolila za poslanca gorenjskih in notranjskih mest in trgov v državni zbor na Dunaju. Od tedaj je živel na Dunaju pri svojem sinu Vladimirju Globočniku, prav tako pravniku in upravnem uradniku. O njegovem domovanju na Dunaju je Milan Pajk ob njegovi smrti zapisal: "Pred 14. leti sem obiskal pokojnega Globočnika v njegovem tuskulu v Johannesgasse na Dunaju. Sprejel me je zelo prijazno in mi razkazoval svojo dragoceno zbirko novcev, bogato knjižnico, ki je bila po tvarini sestavno urejena, razne listine in zapiske ter nežne spomine iz mladih let. Ta mali muzej je kazal vso njegovo globoko ljubezen do rodne zemlje in njene zgodovine, vso iskreno vdanost do pokojnih prednikov in svojcev." (Pajk 1912: 154) Leta 1912 je umrl, star 87 let. Njegovi posmrtni ostanki so bili preneseni v Postojno, kjer so bili pokopani njegova žena Nina in otroka Rudolf in

Emilija, ki so vsi umrli v mladih letih. Pogreb v Postojni je bil slovesen, udeležilo se ga je izredno veliko število ljudi, kar priča o tem, kako priljubljen je bil Globočnik med Postojnčani. Slovenec je poročal o tem izjemnem pogrebu: "Ker so mu pokopani žena Nina in otroci Rudolf in Emilija, so pripeljali v torek zjutraj s poštnim vlakom tudi njegovo truplo na postojnsko železniško postajo, odkoder se je vršil ob 11. uri dopoldne pogrebni sprevod. Vrsta pogrebcev je bila tako dolga, kakršne še Postojna ni videla. V mestu so vihrale črne zastave, gorele svetilke, prodajalnice so bile zaprte in ljudstva ob straneh toliko, da se sme reči, da je bilo vse mesto na nogah. Sprevod je vodil postojnski dekan Erzar v črnem pluvijalu z azistenco. Pred mrličem so stopali šolski otroci deške in dekleške šole ter učenci meščanske šole z učiteljstvom, razna društva, jamska godba in nosilci vencev, za mrličem pa sin dr. Vladimir s sorodniki, dvorni svetnik Kliment, finančni nadsvetnik Avian, vladni svetnik Detela, deželni šolski nadzornik Levec, poslanec dekan Lavrenčič kot zastopnik S. L. S., dr. Danilo Majaron za "Slov. pravnik", cesarski svetnik Šavnik, nadinžiner Žužek, vsi politični, sodni in drugi uradniki, na čelu jim okrajni glavar dr. Pilshofer in sodni svetnik dr. Doljan, mestni župan Pikel z občinskimi odborniki in jamskim odborom, mnogo županov in drugih odličnjakov. Dolga je bila posebno vrsta odličnih dam, vsem na čelu soproga deželnega glavarja dr. Šušteršiča. (Slovenec 1912: 2-3)

Z ženo Nino, rojeno Terčič (1832-1868), je imel Anton Globočnik tri otroke: Emilijo (1857-1894), Rudolfa (1859-1885) in Vladimira (1860-1939). Žena Nina je umrla mlada, stara 36 let, in Anton je ostal sam s tremi majhnimi otroki, najmlajši Vladimir je imel šele osem let. Oba sinova sta se šolala in študirala pravo in dosegla naziv doktorja prava. Sin Rudolf je delal pri finančni prokuraturi v Trstu. Slovenski pravnik o njem piše, da je bil "vobče ljubljen in je mnogo obetal", a umrl je v 27. letu starosti. Tudi hčerka Emilija je umrla mlada, stara 37 let. Visoko starost je dosegel le sin Vladimir. Deloval je kot visoki državni uradnik na Dunaju, delal je na finančnem

ministrstvu, kasneje je postal direktor zemljiškega katastra in sekcijski šef. Vsi trije Antonovi potomci so bili samski in brez otrok. Linija rodu Globočnikov se torej po Antonu Globočniku ni nadaljevala.

Iz člankov ob smrti Antona Globočnika pl. Sorodolskega kljub emocionalnemu momentu v stilu pisanja nekrologov izvemo mnogo o njegovem značaju. Deželni poslanec Ivan Lavrenčič ga je v govoru na pogrebu označil kot "moža, plemenitega in blagega srca, jeklene volje in trdnega duha". (Slovenec 1912: 3) Slovenski pravnik mu je namenil besede: "Kjerkoli je pokojnik služboval, je za sabo pustil o sebi sloves marljivega, veččega, nepristranskega, posebno pa za dobrobit svojega okraja in sploh za javni blagor vnetega upravnega uradnika. /.../ Rajni pl. Globočnik je bil ves čas tihe, skoraj preskromne naravi. Vzlic temu pa je imel pogum svojega prepričanja in trdna načela. Bil je bela vrana med političnimi uradniki svoje dobe, da v narodno-političnem oziru ni bil trs, ki ga veter maja "simo tamo". Vzlic nasprotnim zistemom je ohranil tudi za časa svoje aktivnosti zvestobo svojemu narodu." (Slovenski pravnik 1912: 90) Zanimivo je, da se ti opisi Globočnikovega značaja v marsičem ujemajo z opisi potomcev Globočnikov o karakterju fužinarske rodbine. Za Globočnike danes, kot smo že opisovali, velja, da so bili podjetni, delavni, skromni, zvesti svojim trdnim starim življenjskim in gospodarskim načelom ter narodno zavedni.

Anton Globočnik od svoje mladosti dalje ni živel v Železnikih, a je kljub temu ostal navezan na svoj rojstni kraj. O tem priča več dejstev. Izredno podrobno se je posvetil zbiranju arhivskega gradiva o Železnikih in njihovi zgodovini. To je edino njegovo zgodovinsko delo te vrste, medtem ko se zbiranja podatkov za zgodovinske kronike drugih krajev ni loteval. S svojim prispevkom k zgodovini Železnikov, morda pa tudi s svojimi obiski v času zbiranja podatkov v Železnikih in drugimi zaslugami, si je prislužil naziv častnega občana Železnikov. O pomenu, ki ga je pripisoval svojim koreninam, priča njegov atribut, ki si ga je nadel ob podelitvi plemiškega naslova. Izbral si je ime Sorodolski, po

dolini reke Sore, v kateri ležijo Železniki. O njegovi navezanosti na domače kraje, sorodnike in prednike nam govorijo tudi že omenjeni Pajkovi spomini nanj, ki govorijo o Globočnikovi globoki ljubezni do rodne zemlje in njene zgodovine ter pokojnih prednikov in svojcev.

Narodna zavednost

V drugi polovici 19. stoletja so fužinarji Globočniki začeli izražati svojo narodno usmerjenost. Izrazit znak izražanja narodne pripadnosti je zapisovanje priimka s črko "č". Leta 1863 zasledimo imena in priimek bratov Globočnik v Registru Zbornice za trgovino, obrt in industrijo. V tekstu, pisanem sicer v nemščini in v gotici, so njihova imena zapisana v latinici in s črko "č": Anton Globočnik, Leopold Globočnik, Johann Globočnik. Anton Globočnik pl. Sorodolski je svoj priimek začel zapisovati v tej obliki že v gimnazijskih letih, leta 1842, in prav mogoče je, da so se fužinarji Globočniki odločili za to obliko pisave pod njegovim vplivom. Vendar pisanje priimka v tej obliki ni dosledno. Predvsem v poslovni korespondenci in poslovnih papirjih, ki je bila vodena izključno v nemščini, ki je bila takrat jezik poslovnega sveta, je priimek največkrat zapisan kot Globotschnigg, vendar ne vedno – pogosto se pojavi tudi oblika Globočnik, redkeje Globočnig¹⁸.

Potomci Globočnikov se svojih prednikov spominjajo kot zelo narodno zavednih ljudi. Željko Jeglič se spominja, da je bilo nekoč v Leopoldovi hiši veliko starih slovenskih revij in knjig, mnogo od njih izdanih pri Slovenski matici, a se do danes žal niso ohranile. Naročali so tako nemške kot slovenske časopise. Leopold Globočnik je celo financiral Matico Slovensko in Zgodovinsko društvo za Kranjsko. Za zasluge podpore in mecenstva je 6. maja 1862 od Etbina Coste, predsednika Zgodovinskega društva za Kranjsko, dobil priznanje za prispevek k slovenski zgodovini ter naziv častnega člana zgodovinskega društva¹⁹. Mogoče je, da je tudi do tega sodelovanja prišlo pod vplivom Antona Globočnika pl. Sorodol-

skega, saj je bil ta vsaj od leta 1861 aktiven član Zgodovinskega društva za Kranjsko.

Ker so potomci Globočnikov ohranili močan spomin na narodno zavednost te rodbine, jih je zelo zmotilo dejstvo, da je del njihove družine France Koblar v svojih spominih Moj obračun označil kot nemškutarje. Kot pravijo potomci, se je Koblar iz svojega otroštva spominjal nemškutarstva, ki se je razpaslo v Johanovi hiši, potem ko je stari gospodar Johan zbolel za hudo obliko skleroze in ni mogel več nadzorovati, kaj se dogaja v hiši. Vse posle v hiši je tedaj, kot rečeno, prevzel Avgust Novek, ki se je gibal v krogu ljubljanskih nemškutarjev in je tudi v Johanovem podjetju začel zaposlovati Nemce, med njimi Gustava Egra, ki je kasneje prevzel podjetje in premoženje. Nemškutarstva se je verjetno navzela tudi njegova žena Marička, ki je celo svoje ime začela zapisovati Marie Achatschitsch Globotschnigg – tako je zapisano v že omenjenem Registru 3. junija 1901.

Ko je Miha Naglič v podlistkih o rodbini Globočnik v Gorenjskem glasu leta 2000 citiral Koblarjeve opise Globočnikov, med drugim tudi omembe nemškutarstva med njimi, se je Anton Demšar odzval s pismom, v katerem nasprotuje Koblarjevemu pisanju: "Globočnikom je v knjigi pripisano nemškutarstvo, zlasti še Johanu Globočniku, ki ste ga ne vem zakaj prekrstili v Ivana. Kot dokaz Koblar navaja, da so Globočniki dobivali nemške časopise, da je Johan že zaradi svojega imena nemčur in da je ime Globočnik pisal po nemško. Koblar bi lahko dodal, da so dobivali tudi slovenske časopise. Če pogledate v telefonski imenik Slovenije, boste še danes našli Jóhane in Jóhane, čeprav je bilo to ime bolj popularno v prejšnjem stoletju. To je bila Avstrija cesarja Franca Josefa. Globočniki so bili izobraženi ljudje in so svojo izobrazbo lahko dobivali le v nemških šolah. Tudi uradni in poslovni jezik je bil nemški. Zato so ga morali obvladati. Pred sabo imam rodovnik z več kot 50 imeni Globočnikov, ki so se rodili v stari Avstriji in vsi imajo izrazita slovenska ali slovanska imena. Tudi Prešeren se je malo pred tem pisal Prešeren in je napisal veliko pesmi v nemškem jeziku.

V hiši mojega deda Antona G. je visela njegova slika že v prejšnjem stoletju, ko še ni bil priznan in slaven. Nemško zastavo je obešal Novak, saj je bil sklerozni Johan opravilno nesposoben. Ni preveč verjetno, da bi narodnjak Anton G. zahajal v nemčurske hiše. Koblar je tudi pozabil omeniti, da so mogočne lipe, simbol slovenstva, postavili Globočniki." (Demšar, Naglič 233) Tudi Veronika Poje se je v svoji razisko-

valni nalogi postavila proti Koblarjevemu spominom: "Ker imam ravno priložnost, bi rada omenila tudi pisatelja Franceta Koblarja, ki je v knjigi *Moj obračun* opisoval tudi rodbino Globočnik. Ta zavedna slovenska družina je v knjigi nerealno in krivično opisana. V tistem času bi lahko na prste prešteli Slovence, ki niso bili nemškutarji, in rod Globočnikov je bil že med njimi." (Poje 1993: 35)

Informator:

Željko Jeglič, veleposlanik, roj. 1929 v Ljubljani.

Viri:

Akvareli notranjosti Leopoldove hiše, naslikal Rudolf Jeglič, 1919–1920, v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Anerkennungs-Diplom, Welt-Ausstellung I, Priznanje za fužinske obrate v Železnikih s svetovne razstave industrijske tehnike, Dunaj, 1873, v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Delavska bolniška blagajnica, 1886, v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Dom in svet 1912, letnik XXV, št. 6 (avtor neimenovan): Anton Globočnik pl. Sorodolski, str. 237.

Fotokopije fotografij članov družin Globočnik in Boncelj, avtor neznan, 2. polovica 19. st., v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Globočnik, Anton in Martin Semrajc, 1848: *Mili bratje Slovenci! V imenu Slovencev na Dunaji*. Novice. 12. april, str. 60.

Globočnik pl. Sorodolski, Anton, 1898: *K petdesetletnici slovenske narodne zavesti*. V spomin na leto 1848. V: Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, letnik VIII, št. 1, str. 1–15.

Globočnik pl. Sorodolski, Anton, 1898: *Zgodovinski spominek iz Medjimurja*. V: Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, letnik VIII, št. 5, str. 145–152.

Globočnik, Anton, 1999: *Železniki: Rudarski in fužinarski kraj: zgodovinsko-statistični oris v registrah*, Dražgoše.

Koblar, France, 1976: *Moj obračun*, Ljubljana.

Kovač, Tita, 1979: *Najbogatejši Kranjec*, Ljubljana.

Kovinski plačilni boni z znakom Jakoba Globočnika, 19. st., v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Menica Brüder Globočnik, 2. polovica 19. st., v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Pajk, Milan, 1912: *Anton Globočnik pl. Sorodolski*. V: Carniola, letnik III, št. 2, str. 150–154.

Pismo kovačev gospodom fužinarjem, 1885, v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Priznanje Leopoldu Globočniku za prispevek k zgodovini slovenstva, 1862, v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Rodovnik rodbine Globočnik, čas nastanka neznan, v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Rodovnik rodbin Jegličevi, Avsenikovi, Tomanovi, Globočnikovi, čas nastanka neznan, v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Rupel, Mirko, ur., 1969: *Valvasorjevo berilo*, Ljubljana.

Slovenec 1912, št. 56 (avtor neimenovan): *Vladni svetnik Anton Globočnik pl. Sorodolski*, str. 2–3.

Slovenski pravnik 1912, letnik XXVIII, št. 3 (avtor neimenovan): *Anton Globočnik pl. Sorodolski*, str. 89–90.

Tovarna žic in žičnikov Ivan Globočnik Ljubljana, fond LJU-127, 1871–1947, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana.

Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fond 232, 1851–1945, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.

Železarska industrijska družba bratov Globočnik, Železniki, fond ŠKL 270, 1840–1907, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki.

Literatura:

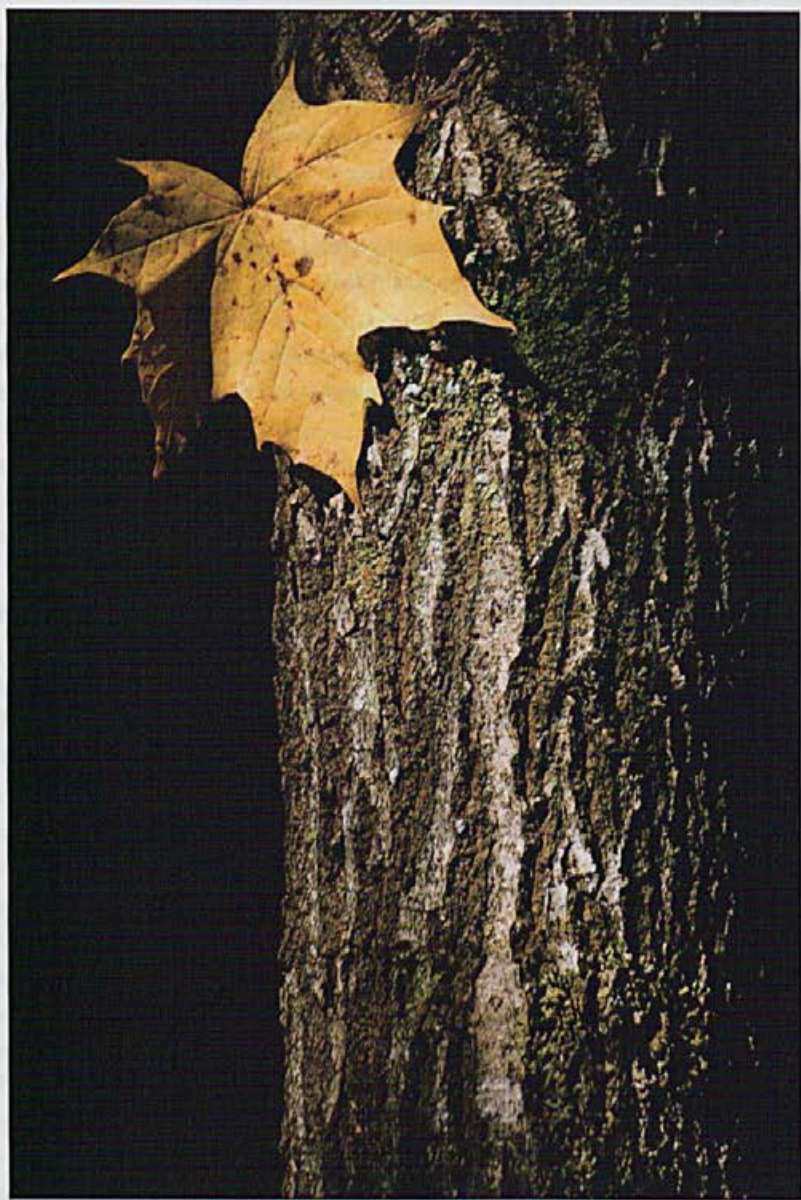
- Baš, Franjo, 1952-1953: *Iz zgodovine hiše v Kropi*. V: *Zgodovinski časopis*, št. 4-5, str. 619-649.
- Blaznik, Pavle, 1973: *Škofja Loka in loško gospostvo (973-1803)*, Škofja Loka.
- Brank, Rajko, 1980: *Štalca - stara železarska naselbina?* V: *Loški razgledi*, št. 27, str. 31-33.
- Cafuta, Lojze, 1991: *Od kdaj in kakšna slovenska zastava*. V: *Nedeljski dnevnik*, 31. marec, str. 8.
- Cankar, Izidor in dr., 1925-1991: *Slovenski biografski leksikon*, Ljubljana.
- Demšar, Vincencij, 1973: *Drobtinice iz zgodovine Železnikov v drugi polovici 19. stoletja*. V: *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, str. 115-119.
- Dežman, Jože, ur., 1998: *Kroparske družine od 15. do začetka 20. stoletja*. Gorenjski biografski leksikon. Poskusni zvezek I. Radovljica.
- Dolenc, Jože, 2000: *Rudarski in fužinarski kraj Železniki*: Po izidu knjige Antona Globočnika pl. Sorodolskega. V: *Loški razgledi*, št. 47, 359-362.
- Dolenc, Jože in dr., 2002: *Doba železarstva v Železnikih*, Železniki.
- Frykman, Jonas in Orvar Löfgren, 1987: *Culture Builder. A Historical Anthropology of Middle-Class Life*, New Brunswick and London.
- Gašpersič, Jože, 1956: *Vigenjc*. Vodnik po zgodovinskih žebeljarskih kovačnicah v Kamni gorici, Kolnici, Kropi in Železnikih, Ljubljana.
- Gašpersič, Jože, 1963: *Novo železarjenje v fužinah pod Jelovico v XIX. stoletju in njegov konec*. V: *Kronika*, letnik 9, št. 1, str. 12-22.
- Habe, France, 1979: *Anton Globočnik, narodni buditelj in pionir jamskega turizma*. *Loški razgledi*, št. 26, str. 177-181.
- Javornik, Marjan, ur., in dr., 1989: *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana.
- Kidrič, France, 1914: *Francoško-ilirska loža prijateljev kralja rimskega in Napoleona v Ljubljani*. V: *Slovan*, letnik 12, str. 10-12, 58-60, 84-87.
- Koblar, France, 1973: *Nekaj o društveno prosvetnem delu v prejšnjih časih*. V: *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, str. 348-358.
- Kokalj, Marjan, 2005: *Furmani in golcarji na Jelovici od 1850 do 1960*. V: *Železne niti*, št. 2 str. 135-152.
- Komel, Rok, 2004: *Kovaštvo in žebeljarstvo*. V: *Gea* št. 9, 12-17.
- Kuret, Niko, 1998: *Praznično leto Slovencev*. Ljubljana: Družina.
- Kyovský, Rudi, 1953: *Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stoletja*. V: *Kronika*, letnik 1, št. 2, str. 81-89.
- Le Witta, Beatrix, 1994: *French Bourgeois Culture*, Cambridge.
- Mohorič, Danica, 2005: *Kaj so kuhale naše prababice*. V: *Železne niti*, št. 2, str. 271-274.
- Mohorič, Ivan, 1954: *Zgodovina plavža v Železnikih*. V: *Kronika*, letnik 2, št. 2, str. 95-100.
- Mohorič, Ivan, 1969: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*, Ljubljana.
- Müllner, Alfons, 1909: *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts*, Dunaj, Leipzig.
- Naglič, Miha, 1999: *Po ljudeh gor, po ljudeh dol*. Terenski ogledi za Gorenjski biografski leksikon. V: *Gorenjski glas*, 7. julij-21. oktober.
- Planina, France, 1962: *Poljanska in Selška dolina*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Poje, Veronika, 1993: *Družina Globočnik iz doline čipk in železarstva*. Neobjavljena raziskovalna naloga. Ljubljana: Srednja šola za gostinstvo in turizem v Ljubljani.
- Sluga, Meta, ur., 1979: *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana.

- Šmid, Olga, 1973: *Šolstvo v Selški dolini nekoč in danes*. V: Selška dolina v preteklosti in sedanjosti, str. 330–347.
- Šorn, Jože, 1984: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor.
- Triler, Marjana, 1979: *Znanstveni in turistični mejniki postojnskega podzemlja*. Delo, 3. november, str. 23.
- Trojar, Valerija, 2005: *Anton Globočnik pl. Sorodolski*. V: *Železne niti*, št. 2, str. 113–116.
- Verbič, Marija, 1956: *Bohinjsko rudarstvo in fužinarstvo konec 18. stoletja (po Zoisovem opisu leta 1778)*. V: *Kronika*, letnik 3, št. 1, str. 6–14.
- Verbič, Marija, 1973: *Železarstvo in žebjarstvo v Železnikih v prvi polovici 19. stoletja*. V: Selška dolina v preteklosti in sedanjosti, str. 101–114.
- Vodopivec, Peter, 1988: *Prostozidarska loža "Prijatelj rimskega kralja in Napoleona" v Ljubljani v luči francoskega gradiva*. V: *Kronika*, letnik 36, št. 1/2, str. 16–23.
- Vodopivec, Peter, 1992: *Prostozidarska loža Valentin Vodnik v Ljubljani (1940)*. V: *Kronika*, letnik 40, št. 1, str. 44–50.
- Zupanc, Ciril, 1996: *Dr. Anton Globočnik pl. Sorodolski*. V: *Primorska srečanja*, št. 188, str. 835–838.
- Zupanc, Ciril, 2005: *Zgodba nekega vrta*. V: *Železne niti*, št. 2, str. 125–133.
- Žontar, Josip, 1995: *O našem starem žebjarstvu*. V: *Loški razgledi*, letnik 42, str. 85–86.
- Žumer, Lojze, 1973: *Prispevek h gospodarski zgodovini doline*. V: Selška dolina v preteklosti in sedanjosti, str. 120–167.
- Žumer, Niko, 1973: *Obrt in obrtna podjetja po prenehanju železarstva*. V: Selška dolina v preteklosti in sedanjosti, str. 168–186.

Opombe:

- ¹ Železnikarska ljudska pesem, zapisana okoli leta 1960 in objavljena v članku Jožeta Dolenca: Rudarski in fužinarski kraj Železniki. V: *Loški razgledi* 47, 2002, str. 359–362.
- ² Različni viri podajajo različne podatke o letu, ko je plavž zadnjič zagorel. Nekateri avtorji trdijo, da je bilo to leta 1901, drugi, da je bilo leta 1902.
- ³ Pavle Blaznik v svojih študijah loškega gospodarstva ugovarja verodostojnosti te letnice. Po izsledkih iz virov ugotavlja, da je škof Albert, ki naj bi leta 1348 podelil pravice železnikarskim kovačem, začel vladati šele leto kasneje, leta 1349, zato ima Blaznik letnico za sporno. Vse nadaljnje listine iz 14. stoletja pa nedvomno pričajo o kovaštvu in fužinarstvu v tem kraju.
- ⁴ Prepisi in prevodi teh listin so objavljeni v nemško-slovenski izdaji knjige Antona Globočnika pl. Sorodolskega naslovom *Železniki: rudarski in fužinarski kraj: zgodovinsko-statistični oris v registrah*. Dražgoše, 1999.
- ⁵ Volk je kepa stopljenega surovega železa, ki se je nabrala na dnu peči. Po končanem celodnevem delu so volka izvlekli z močnimi kavli iz peči in ga pod velikim kladivom razbili na šest do osem manjših kosov. Peči na volka so podpihovali s pomočjo naravnega vetra ali sapo iz mehov, ki jih je gonila človeška sila. (Gašperšič 1963: 12, Mohorič 1954: 97)
- ⁶ Register protakoliranih tvrdi je med leti 1851 in 1945 vodila Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Register hranijo v Arhivu Sloveniji, fond 232.
- ⁷ V prevodu:
 - št. 8: naziv podjetja: Anton Globočnik, trgovina z železom; lastnik podjetja: Anton Globočnik, fužinar v Železnikih,
 - št. 9: naziv podjetja: Leopold Globočnik, trgovina z železnim blagom v Železnikih; lastnik podjetja: Leopold Globočnik, fužinar v Železnikih,
 - št. 10: naziv podjetja: Johann Globočnik, trgovina z železnim blagom v Železnikih; lastnik podjetja: Johann Globočnik, fužinar v Železnikih.

- ⁸ Načrti za izboljšave plavža so shranjeni v Zgodovinskem arhivu v Škofji Loki, fond ŠKL 270.
- ⁹ Vrt zelo natančno opiše tudi Ciril Zupanc v članku Zgodba nekega vrta, V: *Železne niti* 2, 2005, str. 125–133.
- ¹⁰ O Zoisovi prostozidarski dejavnosti piše Tita Kovač v romanu Najbogatejši Kranjec, Ljubljana, 1979.
- ¹¹ Vzdevek Napoleon omenja tudi Ciril Zupanc v članku o Antonu Globočniku pl. Sorodolskem (gl. Primorska srečanja, št. 188, 1996). Po njegovih besedah naj bi se ga doma v Železnikih prijel vzdevek Napoleon. Ime Jožef Napoleon Globočnik naj bi bilo celo vpisano v knjigi lastnikov fužinskih deležev. Vir za ta podatek žal ni naveden.
- ¹² Gl. Dom in svet, 15 (št. 6), 1912, str. 237.
- ¹³ Spomine, povezane z dogodki leta 1848, A. Globočnik opisuje v članku K petdesetletnici slovenske narodne zavesti. V spomin na leto 1848, objavljenem v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko, letnik VIII, št. 1, 1898.
- ¹⁴ Gl. tudi članek Lojzeta Cafute: Od kdaj in kakšna slovenska zastava. V: Nedeljski dnevnik, 31. 3. 1991, str. 8., in članek Franceta Habeta: Anton Globočnik, Narodni buditelj in pionir jamskega turizma. V: Loški razgledi 26, 1979, str. 177–181.
- ¹⁵ Spomine na dogodke v Čakovcu Globočnik podrobno opisuje v članku z naslovom Zgodovinski spominek iz Medjimurja, objavljenem v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko, letnik VIII, št. 5, 1898.
- ¹⁶ **Znanstvena dela A. Globočnika s področja prava:**
 Tabellarische Übersicht der Militärbefreiungstitel. V: Verhandlungen in Mittheilungen der juridischen Gesellschaft, 1862.
 Das landesfürstliche Wald-Reservatrecht in Krain in seiner historischen Entwicklung. V: Verhandlungen in Mittheilungen der juridischen Gesellschaft, 1862.
 Der Wirkungskreis der Gemeinde und ihrer Vertreter nach dem neuen Gemeindegesetze, 1867. (Izšlo hkrati s prevodom v slovenščino Frana Levstika pod naslovom Oblast in opravki.)
 Allgemeines Repertorium der Gesetze und Verordnungen aus allen Fächern, 1877 (ponatis 1882 in 1893 z naslovom Index der ältern und neuen österreichischen Gesetze und Verordnungen).
 Leidfaden für Gemeinde Vorsteher, 1878. (V slovenščino prevedel Fran Levstik pod naslovom Nauk slovenskim županom leta 1880.)
 Einige Worte über Haupt- oder Großgemeinden. V: Laibacher Zeitung 27–30, 1879.
 Zur Frage der Strafumwandlung im politischen Strafverfahren. V: Österreichische Zeitschrift für Verwaltung, 1880.
 Zum Schutze der auf Huben haftenden öffentlichen Leistungen. V: Österreichische Zeitschrift für Verwaltung, 1882.
 Zur Reform unserer Gemeindegesetzgebung. Ljubljana, 1883.
 Zur Frage der bäuerlichen Heimstätten. V: Laibacher Zeitung, 1884.
 Entwicklung des Verwaltungs- und Gerichtswesens in Krain. V: Laibacher Zeitung, 1888.
 Instancije v občinskih zadevah kranjskih. V: Slovenski pravnik, 1888.
 Pravne stopnje in njih roki v upravnem postopanju. V: Slovenski pravnik, 1890.
 Vkupnost v javnem in zasebnem pravu. V: Slovenski pravnik, 1890.
 Übersicht der Verwaltungs- und Rechtsgeschichte des Landes Krain, 1893.
- ¹⁷ **Znanstvena dela A. Globočnika s področja zgodovine:**
 Geschichtlich-statistischer Überblick des Bergortes Eisern. V: Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, 1867.
 Arheologični zemljevid Kranjske. V: Mittheilungen des Musealvereines, 1889.
 Geschichtliche Übersicht des österreichischen Geld- und Münzwesens, 1897.
 Österreichs statistisch-historische Entwicklung, Dunaj 1897.
 Der Adel in Krain. V: Mittheilungen des Musealvereines, 1899.
 Wiener Jahreschronik von den ältesten Zeit bis auf die Gegenwart, Dunaj, 1899, 1902.
- ¹⁸ Korespondenčne knjige in mnogo dokumentov, povezanih z vodenjem podjetja, hranijo v Zgodovinskem arhivu v Škofji Loki, fond ŠKL 270.
- ¹⁹ Informator Željko Jeglič hrani originalni dokument – priznanje z dne 6. 5. 1862.

List in deblo. Foto: Domen Dolenc

Mihovi godci iz Ojstrega Vrha

Anton Sedej
Anica Jelenc

Slovenska narodnozabavna glasba je bila pri nas že daleč nazaj v zgodovini globoko zakoreninjena pri ljudeh. Imeli so jo radi, ker jih je povezovala, družila in jim krajšala čas, ki mnogim v tistem obdobju ni bil postlan z rožicami. Še posebno se je to bolj odražalo na podeželju, v vaseh in zaselkih, kjer so se ljudje radi razvedrili in zabavali po opravljenem delu. Domači godci so se z navdušenjem odzvali vsakemu povabilu ne glede na to, kakšen je bil namen njihovega igranja, samo da je bila zbrana vesela družina. Takrat so bile zelo znane vaške veselice in plesi, kjer se je vrtelo, pelo in plesalo od večera do naslednjega jutra, ko so petelini peli k svitu novega dne. Za tisti čas ni bilo nič nenavadnega, če se je rajanje nadaljevalo še vse do naslednjega opoldneva ali pa do večera, ko so bili že vsi utrujeni in potrebni počitka. Domače veselice so bile bolj pogoste v zimskem času, kjer so nastopili še godci koledniki, ki so od hiše do hiše prinašali veselje in radost ter z igranjem in domačim petjem popestrili čas kolín. Špilalo in plesalo se je tudi ob godovih, semnjih dnevih, najbolj pa so bile znane nekdanje svatbe z veliko udeležbo svatov, kjer so domači godci pokazali vse svoje glasbene vrline.

Podobnih dogodkov in veselja je bilo veliko tudi pri nas v Selški dolini. Spomini na tiste čase in ljudi, zlasti na domače godce, nikoli ne zbledijo. Ena od legend narodnozabavne glasbe na Gorenjskem izhaja namreč prav iz Ojstrega Vrha v Selški dolini, njen začetki segajo vsaj 100 let nazaj v zgodovino. Tako nam še vedno ostajajo v spominih v tistih časih popularni Mihovi godci iz Ojstrega Vrha. Začetnik te domače glasbe je bil vsekakor Boltarčev Miha. V tem mirnem in lepem podeželskem okolju se je posvetil delu, ki ga je imel najbolj rad, to je bila domača glasba, ki jo je javnosti predstavil v domači, prijetni obliki. Škoda bi bilo, da bi taki umetniki samouki tonili v pozabo. Odločil sem se, da povprašamo o njih sorodnike in domačine, ki so jih poznali ter vedo kar koli povedati o teh godcih, ki so pustili svoj pečat na področju domače glasbe v Selški dolini pa tudi širše v slovenskem prostoru. Pri pisanju tega prispevka sem povabil k sodelovanju še Anico Jelenc iz Smoleve, ki mi je pomagala z zbiranjem podatkov, zlasti spominov domačinov iz Ojstrega Vrha, Smoleve in Železnikov, ki so se prijazno odzvali s pripovedovanjem.

Mihova hiša V klancih
– Ojstri Vrh, nekdanja zibelka
Mihovega ansambla.
Foto: Anton Sedej

Mihova družina

Pri hiši se je po reklo po domače pri Mihi ali pa V klancih. "V klancih" po vsej verjetnosti zato, ker je domačija na samotnem predelu vasi strmega pobočja ob poti do vrha strnjenega vaškega naselja. Pešpot do vasi je nekdanj vodila mimo Mihove hiše. Vas Ojstri Vrh, ki je razloženo hribovsko naselje v Škofjeloškem hribovju, leži na znižanem osrednjem delu slemena med dolinama potokov Prednje Smoleve in Studenske grape, južno od Železnikov v Selški dolini na nadmorski višini 750 metrov.

Miha Trojar (1874–1957) je bil Boltarčev iz Ojstrega Vrha. Preživel je kar dve vojni. Predvideno bi moral Miha prevzeti kmetijo pri Boltarču, a se za kmečka dela ni preveč zanimal. Njemu je bila najljubša harmonika, ki jo je najraje vzel v roke. Boltarčev Blaž – Mihov oče je potem podaril Mihi hišo V klancih. Ta domačija je bila podedovana po teti in je bila takrat last Boltarčevih. Ko se je Miha leta 1906 poročil z Ivano Trojar, roj. Šolar (1879–1926), p. d. Jamničanova iz Kališ, sta bila še nekaj časa doma pri Boltarču, potem pa sta se preselila v Klance, kjer sta ustvarila družino. Preživljali so se z manjšo kmetijo, saj je bila v njihovem hlevu le kakšna kravica, ki jim je dajala mleko. Pomagal je tudi na večjih kmetijah.

Miha je dodatno še nekaj zaslužil pri izdelovanju škafov in sodov. Večino zaslužka pa si je prislužil kot godec ob igranju na ohceti, kar jim je še kako olajšalo preživetje v tistih težkih časih. Bil je izredno nadarjen za domačo glasbo, vendar popoln samouk. Klarineta se je učil tudi na Lipnici pri Podnartu. Tam je spoznal še nekaj sorodnih talentov, od katerih je

Miha Trojar – legenda domače narodnozabavne glasbe iz Ojstrega Vrha. Foto: arhiv Mihove hiše V klancih. Foto: Oton Sadar, Škofja Loka

Zakonce Miha in Johana Trojar, roj. Šolar – leto 1904.
Foto: arhiv Cilke Drol

dobival zamisli za nove viže. Znanci vedo povedati, da se je Miha nekaj časa mudil tudi na Dunaju, kjer se je naučil nekaj Straussovih skladb. Največ strokovnega znanja pa si je pridobil ob sodelovanju pri pihalni godbi na Jesenicah. Miha, ki ni znal ne brati ne pisati, se je vendar dobro spoznal na note.

Pri Mihovih se je rodilo šest otrok, Frančiška (1907), Jakob (1909–1970), Tone (1911–1976), Janez (1913–1945), Miha (1915–2003) in Johanca (1918–1983). Oče je imel veliko željo, da bi njegov glasbeni talent imeli tudi njegovi potomci.

Mihova družina. Spredaj: Johanca. V sredini od leve: mama Johana, Miha in Janez. Zadaj od leve: Frančiška, Tone in Jaka. Foto: arhiv Katarine Trojar

Partitura not valčka, ki so bile nekdanj last Miha Trojarja st. iz Ojstrega Vrha. Foto: arhiv Janeza Fabijana, Zg. Besnica.

Zaradi pomanjkanja v družini so otroci nekaj časa preživel pri sorodnikih. Najstarejša Franciška in najmlajši Miha sta bila doma pri starših, Jaka in Johanca sta bila pri Boltarču in pomagala pri kmečkih opravilih. Vsi štirje so hodili v osnovno šolo k Sv. Lenartu. Janez in Tone pa sta zgodnja otroška leta nekaj časa preživljala pri Jamnčanovih v Kališih, kjer je zanje poskrbela stara mama, šolo pa sta obiskovala v Selcih. Mihovi otroci so že v otroških letih pokazali zanimanje za igranje inštrumentov. Radovedni in navdušeni so radi prisluhnili očetu, ko je igral in vadal doma ob krušni peči. Oče Miha je bil tega zelo vesel in je že šestletnemu Jaku kupil enotonsko harmoniko, na katero se je mali muzikant ob pomoči očeta kar kmalu naučil vleči meh in prvih pravih pritiskov na gume. Sede je na malem stolčku rad zaigral in pokazal svoje prvo znanje, še posebno ob priliki, ko so v hišo prišli obiski. Učitelj iz Železnikov, ki se je večkrat oglasil pri Mihovih, je staršem predlagal, naj Jaka, ki je kazal za harmoniko pravi talent, napotijo v glasbeno šolo. V skromni Mihovi družini ni bilo denarja, da bi si lahko privoščili tako šolanje, ki je takrat veliko stalo.

Veselj do domačih viž – obdobje učenja, ustvarjanja, nastopi in življenjske usode

Igranje na inštrumente in prepevanje je neposredno povezano s poslušom človeka, ki ima veselje do vsega tega, kar človeka razvedri, mu polepša vsakdan ter ob nekaterih prazničnih dogodkih tudi zaznamuje njegovo življenje. Osnova dobrega igranja in petja je vsekakor povezana s talentom in poslušom posameznika, iz katerega lahko postane dober godec ali pevec.

Vse te človeške vrline in nadarjenost so imeli prav vsi Mihovi otroci na čelu z očetom, ki jih je s svojim ostrim čutom za igranje na inštrumente in svojo vztrajnostjo pričel že v otroški dobi poučevati v tej smeri. Veselje do narodnih viž ga je tako navduševalo, da je kljub revščini in pomanjkanju za sinove kupil inštrumente in v Mihovi hiši v klancih so se pričele vaje. Vadili so največ ob koncu tedna, predvsem ob nedeljah, ali pa med tednom zvečer, ko so bila vsa domača dela postorjena. Najprej se je posamezne viže vztrajno lotil sam, šele ko je popolnoma osvojil znanje, je začel poučevati še sinove, ki

Mladi smučarji iz Ojstrega Vrha. Od leve: Jaka Trojar – Mihov, Kosov Lojze, Janez Trojar – Mihov, Jošk Trojar – Boltarčev, Miha Trojar – Mihov, Jernej Eržen – Janovcov, Tone Trojar – Mihov. Foto: arhiv Katarine Trojar

so ga začeli hitro posnemati. Oče v vlogi mentorja oz. učitelja je sinovom določil inštrumente po svoji presoji, saj je sam najbolj poznal njihove sposobnosti. Oče Miha je znal poprijeti za vse inštrumente v zasedbi domačega kvarteta. Učenje sinov mu tako ni predstavljalo posebnih težav.

Jaka se je učil harmonike, Tone je igral na bariton, Janez na klarinet in Miha na trobento. Mihov kvartet je vadil pod strogim vodstvom domačega učitelja. Mladi domači kvartet iz Selške doline je bil takrat na takem nivoju, da so bili dani pogoji za javni nastop. Tega se še zelo dobro spominja sestra Franciška, por. Čemažar, ki je povedala, da sta večkrat prišla k njim na obisk poslušat Mihov kvartet župnik gospod Mevžl in učiteljica Tončka Kette s Sv. Lenarta. Bila sta navdušena ob njihovem igranju, zato sta jih peljala okrog leta 1929 na predstavitev v Ljubljano. Nastopili so na Radiu Ljubljana, ki je bil takrat še na začetku svojega razvoja. Jaka jih je štel 20, Tone 18, Janez 16 in najmlajši Miha 14 let. Z veliko radovednostjo so odšli domači in večina vaščanov poslušat radiodetektor na slušalke v Megušnico k Megušarju. Čeprav je bila slišnost tega sprejemnika na kristale bolj slaba, je bilo navdušenje nepopisno, ko so zaslišali igrati mlade domače Mihove godce.

Radovedni in nestrpni so se menjavali in eden drugemu podajali slušalke.

V tistem obdobju je Mihov Miha imel že tudi poznanstvo in stike z Avsenikovim očetom, p. d. Jožovcem v Begunjah. Večkrat sta se srečala pri njem v Begunjah in z igranjem izmenjavala stare in nove viže. Miha se je odločil, da predstavi svoje mlade godce še v Begunjah pri Jožovcu, kjer so nastopili na domači veselici. Tamkajšnji domačini so bili presenečeni ob njihovem igranju, Miha pa vesel in ponosen na vložen trud in sposobnosti svojih sinov. Dobro ime Mihovega mladega kvarteta se je kaj hitro razširilo po vsej Gorenjski. Nastop v Begunjah je mladim zanesenjakom dal še več volje in spodbude za učenje, kar se je doma kasneje še bolj stopnjevalo.

V fantovskih letih so se Mihovi sinovi izučili poklicev. Jaka in Tone sta bila krovca. Delo te stroke je bilo takrat zelo cenjeno, saj je bila večina streh po Selški dolini pokrita s skrilom iz zalološkega "pruga" – kamnoloma, kjer so lomili skrilnate plošče za strešno kritino. Tudi za pokrivanje s slamo sta bila oba popolna samouka, vendar dobra mojstra. Janez se je izučil pri mojstru Alešu v Selcih za mizarja, Miha pa se je v Škofji Loki pri stricu Urbanu Trojarju, p. d. Boltarčovem, izučil pekovskega poklica.

Fantje iz Ojstrega Vrha
okrog leta 1935:
Spredaj sedijo od leve:
Mihovi: Janez, Jaka in Tone
Trojar.
Zadaj od leve: Jože Trpin
– Pstotarjev, Tone, Lojze in
Nande Koblar – Logarjevi,
Franc Kežar, Franc Tušek
– Megušar.
Foto: arhiv Mihove hiše
V klancih

Mihov družinski kvintet (po letu 1930). Spredaj od leve sedijo: Janez, Jaka in oče Miha. Zada od leve: Miha in Tone. Foto: arhiv Terezije Dušič

Mihovi fantje so z zaslužkom in svojimi prihranki kasneje kupili še boljše inštrumente. Uspehi učenja so bili iz dneva v dan bolj očitni, zato so korajžno pričeli s prvimi večjimi nastopi. Od začetka jih je večkrat še spremljal oče, največ pa so nastopali sami v kvartetu. To so bili vaški plesi in veselice, predvsem v domači vasi v Ojstrem Vrhu – pri Boltarč, pri Ilet, pri Peter Na kraj in v bližnji vasi Smoleva pri Francet in pri Pstotarju. Veselje vaščanov je bilo nepopisno, saj so bili ponosni, da imajo tako odlične domače godce. Na vseh nastopih Mihovih godcev je bilo vedno tudi dosti smeha, za katerega je poskrbel najstarejši Jaka, ki je vedel povedati kar precej "okroglih", ki so še dodatno popestrile njihove nastope. Vaške plesne so prav radi obiskovali znanci in prijatelji iz bližnjih Železnikov, Megušnice, Martinj Vrha ter vaščani onkraj grica iz Zaprevala, Golice, Rovt in Sv. Lenarta. Dobro uglašeni Mihov kvartet je začel nastopati tudi na ohceti po Selški, Poljanski dolini, na Škofjeloškem in drugih krajih na Gorenjskem. Takratnim novoporočencem je bilo v veliko

Mihov kvartet okrog leta 1938. Od leve: Janez, Jaka, Miha in Tone Trojar. Foto: arhiv Terezije Dušič

Mihovi godci – nastop na ohceti okrog leta 1938. Foto: arhiv Katarine Trojar

čast, da so na njihovi ohceti zaigrali Mihovi godci iz Ojstrega Vrha. Zanimanja za njihove nastope je bilo veliko. O mnogih pričajo ohranjene številne črne-bele fotografije, ki jih še danes skrbno v albumih hranijo sorodniki. Mihovi godci so po večini igrali svoje skladbe, ki jih je skomponiral oče Miha sam. Nekaj skladb pa je bilo tudi čeških, avstrijskih in italijanskih. Mihov kvartet je imel kar bogat repertoar svojih zanimivih, za uho prijetnih domačih viž.

Talent in veselje do domače glasbe in igranja pa ni bil prisoten samo pri Mihovih sinovih, tudi Frančiška Trojar, ki je bila najstarejša v družini, je imela veliko željo igrati violino. Začela je vaditi

Mihov kvartet na eni večjih slovesnosti – zlati poroki.
Spredej v sredini od leve: Janez – klarinet, Jaka – harmonika, Miha – trobenta in Tone – pozavna.
Kraj nepoznan, okrog leta 1938.
Foto: arhiv Mihove hiše V klancih

Spremljanje ženina, neveste in svatov ...
Tone – bariton, Janez – klarinet, harmonikaš ni znan.
Foto: arhiv Mihove hiše V klancih

Poroka Franca Lotriča in Rozalije, p. d. Brinarjevih iz Dražgoš, 7. februarja 1938. Spredej v sredini Mihov trio – bratje Janez, Jaka in Tone Trojar.
Foto: arhiv Mihove hiše V klancih

Poroka Franca Klemenčič in Jerice roj. Benedik, p. d. Švičove, v Topoljah v maju 1938.

Spredaj v sredini Mihov trio. Od leve: Janez Trojar – klarinet, Jaka Trojar – harmonika in Tone Trojar – bariton. Foto: arhiv Mihove hiše V klancih

doma ob pomoči očeta, vendar so razmere v družini narekemale, da se je morala oprijeti domačega gospodinjstva, ker jim je že zelo zgodaj umrla mama. Zelo dobro se je Franciška naučila igrati orglice, iz katerih je slišati še danes glasove celotne zasedbe domačih glasbil. Po poroki s Francem Čemažarjem (1906–1999) in rojstvu prve hčerke Rezke – leta 1940 sta se pomladi leta 1941 preselila iz Ojstrega Vrha v Železnike, kjer sta naprej ustvarjala družino. Na svet so prišle še tri hčerke Francka, Marija in Milka, sin Milan in Jožica pa sta kmalu po rojstvu zaradi hujših otroških bolezni umrla. Stanovali so v znameniti Bonceljnovi hiši poleg Plavcove v bližini starega plavža. Ko je po moževi smrti leta 1999 ostala sama v tej hiši, se je po 62 letih s pomočjo hčera odselila iz Železnikov v Celje. Franciška, ki je bila najstarejša v Mihovi družini, je edina še živa in sedaj preživlja svoja visoka leta v celjskem Domu ob Savinji. Tam sem jo obiskal 4. junija 2005 skupaj z njeno hčerko Rezko, por. Dušič, ki živi v Ljubljani. Izreden spomin in pripoved 98-letne Franciške Čemažar, roj. Trojar, na preteklost in družinsko življenje Mihovih sta bila povod za pripravo tega prispevka.

Franciška Čemažar, zadnja iz Mihove družine, kljub visoki starosti še danes zvesto opravlja poslanstvo bratov – Mihovih godcev. Oskrbovanje Doma ob Savinji v Celju ob prilikah prav rada zabava in jim krajša čas s svojimi orglicami. V četrtek, 9. marca 2006, je praznovala svoj god in 99. rojstni dan. Želimo ji zdravja in vedrega počutja. Naj ji bo dano,

Tone Trojar, Mihov, december 1935.

Foto: arhiv Mihove hiše V klancih

da bo ob svoji stoletnici še vedno tako vesela zaigrala na svoje orglice!

Sestra Johanca Trojar se je pri učenju bratov sama naučila igranja na harmoniko. Ob vajah v domači hiši ni smela sodelovati, da jih ne bi motila, zato se je poleti umaknila v bližnji gozd za domačo hišo in si dala duška ob pritiskanju na gube starega kromatičnega meha. Prijetni zvoki so odmevali tja v globel do Kristusa Kralja vse do vzpetine bližnjega Vancovca. Pozimi je včasih malo tiše zaigrala v gornji kamri. Pri Mihovih so imeli vedno dosti

obiskov prav zaradi njihove vesele narave, saj se je pri hiši poleg domače muzike tudi veliko prepevalo. Johanca se je leta 1939 poročila z Lojzetom Trpinom (1912–1989) iz Smoleve, p. d. Pstotarjevim. Po poroki sta se preselila v Železnike v Bičkovo hišo Na logu (danes Na plavžu). Tam se jima je rodila leta 1939 hči Cilka (poročena Drol). V Bičkovi hiši sta Johanca in Lojze Trpin živela do smrti. Hiša, katere lastnik je bil v Beogradu, je po Lojzetovi smrti ostala prazna in v slabem stanju. 25. februarja 2000 jo je uničil še požar. Kasneje so odstranili tudi ostanke pogorišča.

Življenska pot Mihovega kvarteta

Usodna pota Mihovih fantov iz Ojstrega Vrha so bila poleg glasbe in igranja zaznamovane še z osebnimi skrbmi pri opravljanju njihovih poklicev. Jaka Trojar je krovstvo opustil in se leta 1937 zaposlil kot šofer rešilnega avtomobila pri Štabu utrjevanja meje (Rupnikove linije). Postojanko so imeli najprej na dvorišču Stare zadruge na Česnjici, kasneje po širitvi pa v Njivah na Jesenovcu. To delo je opravljal vse do začetka druge svetovne vojne v letu 1941.

Janez Trojar je v obdobju 1938–1939 delal kot mizarški pomočnik v mizarstvu mojstra Maksa Kosa v Kranju. V tej delavnici se je takrat učil poklica Tone Demšar (1920), p. d. Karlinc, iz Železnikov. Janez je bil v delavnici pogosto odsoten, zlasti v zimskem času, ko je njihov kvartet veliko igral po terenu. Tone Demšar se še dobro spominja, kako je Janez takrat kupil novo kolo znamke Presto pri Zevniku na Gaštevskem klancu v Kranju. Večkrat sta konec tedna skupaj kolesarila domov v Selško dolino. Kasneje je Janez ostal doma. V Železnikih na Racovniku je imel v Klečevi hiši v letih 1941–1944 svojo mizarско delavnico. Bil je natančen mizar. Pohištvo je izdelal obema sestrama Frančiški in Johanci. Izdeloval je lepe šatulje in okvirje za slike, pa tudi za izdelavo smučj je bil pravi mojster. Poleg je mizaril tudi Jaka Demšar, p. d. Grogov, iz Železnikov. Janez je življenjsko usodo in prijateljstvo delil z domačinko iz Smoleve – Cilko Trpin, Pstotarjevo, s

katere sta se pripravljala na poroko. Nekaj časa sta živela v Smolevi, potem pri Boltarču, kasneje pa sta se preselila v Železnike. Leta 1941 se jima je rodil sin Rok. V letu 1944 je odšel v partizane, kjer so ga v bližini Topolj kmalu ujeli Nemci. Dober teden je bil zaprt na žandarmarijski postaji v Selcih, potem pa v Begunjah, od koder so ga s transportom ujetnikov prepeljali v taborišče Mathausen. Janez se po končani drugi svetovni vojni ni več vrnil domov. Po pripovedi nekega sojetnika je bil Janez v taborišču Mathausen ustreljen prav zaradi lakote, skrivaj si je namreč vzel kuhan krompir, pri tem ga je zalotil esesovec in to je bil zadosten vzrok za ustrelitev.

Obdobje začetka druge svetovne vojne je bilo usodno, da se je Mihov ansambel razkropil. Bratje niso nikoli več igrali skupaj v kvartetu. V strahu pred vojnim nasiljem sta se Jaka in Miha Trojar po nasvetu strica Urbana Trojarja, Boltarčovga, leta 1941 umaknili na Koroško. Sprva sta živela v lesenih barakah pri Celovcu. Tam so preživljali veliko strahu. Nemški avioni bombniki so pogosto preletavali nebo ob napadih na našo domovino. K sreči sta oba dobila delo v Celovcu, vozila sta mestni tramvaj. Po vojni se je Jaka zaposlil v celovski pivovarni. Na Koroškem so Jaka kmalu prepoznali kot odličnega godca. Pogosto je ob nedeljah dopoldne zaigral na harmoniko v oddajah Radia Celovec. S svojo harmoniko je zabaval tudi tamkajšnje domačine na veselicah in v gostiščih. Po vojni je večkrat obiskal svoje domače. Ob prihodu v Železnike je vedno najprej zavil v gostilno Pri Meru. Novica o prihodu Jaka se je hitro razširila naokrog in okrog njega se je kmalu zbrala prijetna družba prijateljev in znancev. S seboj je imel vedno harmoniko in navdušenja je bilo povsod polno mero, kjerkoli se je ustavil na poti proti domu v Ojstri Vrh. V Celovcu je živel vse do svoje smrti s prijateljico Zofi Kompoš. Umrl je 3. septembra 1970, Zofi pa leta 1979. Pokopana sta v skupnem grobu na celovškem pokopališču.

Miha Trojar se je iz Koroške med vojno kljub nevarnostim večkrat z vlakom vračal domov k svojim ter k svojemu dekletu Katarini Kejžar v Šenčur. Katarina je svoja otroška leta preživljala v Ojstrem

Jaka Trojar v sredini, desno njegova prijateljica Zofija Kompoš, ki ima v naročju otroka svoje nečakinje – na levi strani. Fotografirano v Celovcu.
Foto: arhiv Terezije Dušič, Ljubljana

Vrhu. Po domače se je reklo pri hiši pri Peter Na kraj. Po prodaji domačije v Ojstrem Vrhu se je družina Kejžar leta 1939 preselila v Šenčur, kjer je njihov oče Jernej Kejžar kupil starejšo hišo. Miha Trojar in Katarina Kejžar sta se poročila leta 1944. Isto leto se jima je rodila hčerka Slavica. Po vojni leta 1945 se je Miha iz Koroške vrnil k družini v Šenčur. Izučen za pekovskega pomočnika je dobil delo v znani pekarni Bohorič v Kranju, kjer je bil zaposlen nekaj let. V letu 1947 se je rodil še sin Milan. Leta 1951 se je mlada družina Miha in Katarine Trojar preselila v prostore nad pošto v Šenčurju, kjer so stanovali 24 let. Miha je dobil zatem stalno zaposlitev v tovarni Gumica (Sava) v Kranju. V kranjski Savi se je z dodatnim strokovnim izobraževanjem prekvalificiral in opravljal delo mojstra vse do odhoda v pokoj. Svojega pekovskega poklica Miha ni povsem pozabil, saj so ga večkrat v njegovem prostem času povabili v pomoč pri domači šenčurski pekarni Umnik.

Tone Trojar – Mihov s harmoniko doma v klancih.
Foto: arhiv Mihove hiše v klancih

Pridnost in zavzetost Mihove in mlade družine njegove hčerke Slavice in zeta Slavka Markuna je pripomogla, da so skupaj v Srednji vasi pri Šenčurju zgradili svoj novi dom, kamor so se preselili v letu 1975. Za Mihcem – Mihom Trojarjem, pa k sreči ostajajo nasledniki v smeri glasbenega talenta. Sin Milan je obiskoval nižjo glasbeno šolo za harmoniko, hči Slavica, por. Markun, se je sama naučila igranja klavirske harmonike, njena hči Andreja Markun (vnukinja starega očeta Miha) je diplomirala na glasbeni akademiji pri prof. Dubravki Tomšič Srebotnjak in je profesorica klavirja. Pravnuk Jure Markun se je najprej učil blokflavte, sedaj pa že zelo uspešno napreduje na klarinetu. Z velikim zadovoljstvom in ponosom je Miha zadnja leta spremljal zanimanje svojih potomcev za učenje instrumentov.

Tone Trojar je že pred drugo svetovno vojno živel s Pstotarjevo Kristino in ostal doma v klancih za gospodarja Mihove domačije. Med vojno je na različ-

Zadnja gospodarja Mihove domačije v Ojstrem Vrhu V klancih: Tone Trojar z ženo Kristino, roj. Trpin.

ne načine pomagal partizanom, jim delal bunkerje, nosil hrano ter jim ob raznih mitingih zaigral na harmoniko. S Kristino Trpin (1913–1995), p. d. Pstotarjevo, iz Smoleve sta se poročila 16. novembra 1946. V zakonu ni bilo potomcev. Doma V klancih sta še vedno imela manjšo kajžo, ki sta jo lepo obnovila. Poleg svoje "najdražje prijateljice harmonike" se je Tone več let ukvarjal tudi z lovom.

Sodelovanje z drugimi godci in ansambli

Tradicija Mihovega kvarteta pa kljub osipu dveh članov Jaka in Janeza Trojarja po letu 1946 ni zamrla. Brata sta še vedno dobro držala skupaj. Miha se je vsa leta rad vračal svojim instrumentom – baritonom nazaj v rodno vas Ojstri Vrh, kjer sta z bratom Tonetom igrala na ohceti in domačih zaba-

vah ter obujala spomine na otroška leta in njihovo uspešno prehojeno glasbeno družinsko pot. Ostala sta še vedno dobro znana domača godca, ki sta sama (v duetu harmonika in bas) ali v zasedbi drugih ansamblov in skupin sodelovala na raznih prireditvah in zabavah. Sreča je bila, da sta oba dobro obvladala igranje različnih instrumentov. Tone in Miha – Mihe, kot smo mu rekli domačini, sta večkrat igrala skupaj z Nandetom Koblarjem, p. d. Logarjevim, iz Smoleve, Johanom Tolarjem, p. d. Petrcem, s Prtovčar, Jožetom Mohoričem, p. d. Krulcem, iz Ostrega Vrha, ki je kasneje zgradil hišo na Studenem, Petrom Habjanom, p. d. Šimnovim, iz Dražgoš in Jankom Nastranom, p. d. Šoštarjevem, s Studena. Miha je več let sodeloval pri ansamblu iz Šenčurja – Šenčurskih muzikantih, ki so večkrat zabavali obiskovalce na Čipkarskih dnevih v Železnikih. Pogosto je igral v zasedbi skupaj s Francem Lotričem, p. d. Kosmom, iz Lajš in Janezom Šolarjem, p. d. Lušlom, z Rudna. Spomine nanj hranijo domači na videokaseti z naslovom Koledniki.

Smrt brata Toneta leta 1976 je Miha zelo prizadela. Ostal je sam s svojim baritonom, ki je bil nekaj v sestavi Mihovega kvarteta. Ob pozornosti, ljubezni in podpori žene Katarine ter družin sina Milana Trojarja in hčerke Slavice, por. Markun, ter prijaznih vnukov se je lažje sprijaznil z usodo.

Miha je po izgubi zadnjega brata občutil globoko praznino, zato je imel željo, da bi se še naprej družil s dobrimi muzikanti narodne, domače glasbe.

Ohcet Janka Božiča p. d. Ocvirkovga, iz Potoka, ki se je priženil v Lom na Volčo leta 1952. Spredaj godci, od leve: Peter Habjan – klarinet, p. d. Šimnov, iz Dražgoš, Jože Mohorič – harmonika, p. d. Krulc, Tone Trojar – bariton, p. d. Mihov in Miha Trojar – trobenta, p. d. Mihov. Foto: arhiv Mihove hiše V klancih

Karikatura Mihe Trojarja ob njegovi 80-letnici avtorice Nine Drol. Foto: Anton Sedej

Srečal se je z mnogimi, ki so skupaj zaigrali kakšno vižo, toda Miha ni bil zadovoljen prav z vsakim. Še vedno se je v mislih rad vračal v tiste čase, ko je igral skupaj v družinskem kvartetu in so domače skladbe izzvenele v pravih tonih. Bilo je srečno naključje, da sta se spoznala s Tonetom Megušarjem z Rudna. Mihi je bilo všeč njegovo igranje harmonike, ker je Tone rad igral Avsenikove polke in valčke. Miha je večkrat dejal: "Veš, Tone, prav take viže smo včasih igrali Mihovi godci." Zadnjih 20 let sta tako s Tonetom Megušarjem kot dobra prijatelja pogosto igrala skupaj. Včasih se jima je pridružil s klarinetom še Primož Bertonec, p. d. Mihovčev, iz Zgornje Besnice. Občasno se je pri Mihi rad oglašil s harmoniko tudi Zdravko Debeljak iz Železnikov, da sta skupaj zaigrala kakšne stare domače viže.

Bolezen tudi najmlajšemu Mihovemu godcu ni prizanesla. Miha Trojar - Mihe je umrl leta 2003 v starosti 88 let. Njegov grob je na pokopališču v

Zadnje prijateljstvo: Tone Megušar z Rudna s harmoniko in Miha Trojar z baritonom v letu 1998. Foto: arhiv Katarine Trojar, Srednja vas

Praznovanje Mihovega godu, 8. 10. 2000, na njegovem domu v Srednji vasi pri Šenčurju. Od leve Mihova žena Katarina Trojar, Lojze Tolar iz Podlonka s harmoniko, Cilka Drol in njen stric Miha Trojar z baritonom. Foto: arhiv Cilke Drol

Šenčurju. Tako se je končalo bogato obdobje igranja nekdanjih priznanih Mihovih godcev iz Ojstrega Vrha. Nam pa k sreči ostajajo lepi in bogati spomini na tiste čase.

Spomini na Mihove godce:

Čas neusmiljeno hitro beži, generacije starih se umikajo novim, toda hvala Bogu še vedno živi nekaj ljudi, ki so lahko povedali ter opisali dogodke, ki so dijali v čas življenja in ustvarjanja Mihovih godcev iz Ojstrega Vrha. O njih so prijazno pripovedovali njihovi svojci, sorodniki in nekateri domačini:

Mihova vnukinja prof. glasbe Andreja Markun z baritonom starega očeta. Tradicija se nadaljuje ...
Foto: Anton Sedej

Katarina Trojar – vdova po Mihi Trojarju iz Srednje vasi 23 pri Šenčurju:

Najraje se Kati spominja časov iz mladosti, ko je bila njihova družina še v Ojstrem Vrhu pri Peter Na kraj. Pravi, da je bilo zanj tam najlepše. Še vedno se rada vrača v rodno vas. Nepozabne spomine ima na Mihove fante – godce, ko so se po igranju na ohceti in veselice vračali domov. Pogosto jih je pešpot vodila preko Smoleve. Kljub utrujenosti so se radi ustavili pri njih doma in zaigrali še kakšno okroglo polko. Zsrbale so jih pete in ob lepih zvokih Mihovih postavnih godcev so se radi zavrteli na podu domače hiše. Spominja se, kako lepo so znali zaigrati tudi Straussove skladbe, še posebno Na lepi modri Donavi. Oče je imel te note še iz Avstro-Ogrske. Nepozabno lepo je bilo, ko je oče Miha vzel harmoniko, sedel na klop pred domačo hišo v klancih ter zaigral kakšen lep valček, ki je odmeval vse do naše hiše. Spominja se posebnih Mihovih viž: Ta podlonske in Ta lajške. Poleg igranja in petja pa so Mihove zabave – ohceti, plese in srečanja popestrili še domači verzi in prigode, ki so nastajali izpod peresa domačinke Marije Čemažar, p. d. Iletove Micke. Enega bolj duhovitih se spominja tudi Kati:

*"Pr' Peter Na kraj so enga mačka zaklal,
pr' Ilet Na Na pil so ga zjutraj dobil,
pr' Boltarč na vrt je visu odrt,
pr' Janovc na konc so ga pekl v lonc,
še Kos gor na vrh se-j smejov tej mrh."*

Lepe spomine ima tudi na zadnja leta skupnega življenja z možem Mihom, ki je ves navdušen živel za domačo glasbo. "Kako lepo sta Miha in Tone Megušar z Rudna znala zaigrati tisto ta lepo – V tej dolini so spomini, prav ta mi je bila zmeraj najbolj pri srcu," je sklenila svoje spomine Katarina Trojar.

Pretežno pa so nekateri pomembni dogodki in podatki, ki mi jih je posredovala Katarina Trojar, omenjeni že v samem vsebinskem delu tega prispevka.

Janez Eržen, dr. med., p. d. Janovcov, iz Ojstrega Vrha živi v Ljubljani in dela kot zdravnik specialist torakalne medicine v UKC Ljubljana. Srečala sva se v njegovem vikendu v vasi Zabrd pod Ratitovcem, kjer večinoma preživlja svoj prosti čas. O spominih na Mihove godce mi je povedal:

"Najbolj imam v spominih Toneta Trojarja, ki je bil zadnji gospodar Mihove domačije v klancih. Njega se seveda spominjam, ko sem bil še šolarček. Prvo, kar je pri njem izstopalo, je bila njegova prijaznost, ki jo je kazal do nas otrok, česar drugi odrasli v tistem času niso tako pokazali. Vedno je rad poklepetal z nami, če je imel slučajno pri sebi harmoniko, je tudi mimogrede zaigral kratko vižo. Spominjam se ga tudi, kako je z veseljem obdeloval zemljo ob svoji domačiji. Nepozabni pa so mi ostali spomini na veselice, ki so trajale po dva dni, zanesljivo pa eno celo noč. Pri igranju na harmoniko je delal Tone zelo kratke pavze. Godec – Mihov Tone je ponavadi zadnji omahnil iz hiše in se v poznih dopoldanskih urah odpravil proti svojemu domu. Včasih ga je prevzela nekaka otožnost, žalost in otroke je imel takrat še bolj rad. Ob tem je večkrat potožil, ne da bi ga kaj vprašali: 'Ja, ja, z vami je v redu, vi ste mladi, vi ne veste, kaj je življenje, vi ne veste, kaj je življenje...'"

O domačih vaških zabavah v Ojstrem Vrhu je Janez Eržen dodal še kanček spomina, ki sega v njegovo otroštvo: *"Res je, dobro se spominim veselice, v glavnem pri Boltarču. Od teh veselice imam nekaj lepih, pa tudi težkih spominov, ker je prišlo pogosto do pretepa. Spopadali so se vedno eni in isti. Seveda jaz takrat nisem razumel ozadja, zakaj so se spopadali. Danes mi je to bolj jasno. Enkrat sta se tako dva spopadla in jaz sem seveda kot fantiček sedel tam ob peči, gledal godce in plesalce. Vse je bilo zame zelo zanimivo. V spopadu, ko sta se dva ruvala po hiši, sta padla name, tako sem se nenadoma znašel pod njima. Imel sem srečo, da me je iz tistega "kupčka" potegnil Boltarčev ata. No, to je recimo en spomin na te veselice. Pa še to, te zabave so bile zelo pogosto, ljudje so kar naprej iskali vzroke za veseljačenje. To je bilo vaško druženje, ki je bilo največkrat pri Boltarču, le redko pri kakšni drugi hiši. Včasih je bilo tudi dol pri Čemažarju in pri Gabrijelu so včasih zaplesali. Nikoli pa pri Kosu, pa tudi pri nas ne, doma pri Janovcu."*

Spomini na Mihove godce po pripovedi domačinov Ojstrega Vrha, Smoleve in Železnikov

Štefka Šuštar – Kosova mama iz Ojstrega Vrha: *"Dobro se spominjam, kako so Mihove godce imeli radi vaški otroci, ki so jih vedno radi poslušali. Tudi moji otroci in vnuki so jih imeli zelo radi. Kosovi imamo v bližini Mihove domačije V klančih parcelo, kjer smo kosili in pospravljali seno. Oče Miha je pogosto kar pred hišo zaigral na harmoniko, da se je razlegalo po celi vasi, kasneje je to imel v navadi tudi sin Tone. Posebno njega je imela naša Janka zelo rada, saj se je večkrat kar sama odpravila k njemu in ga poslušala, ko je igral. Sicer pa se dobro spominjam svoje ohceti leta 1938. Sprva ni bilo nobenih godcev, potem pa je pozno ponoči prišel Mihov Jaka, šele potem se je začelo igrati in plesati ter prepevati. Kasneje, ko*

smo imeli semenj, pa smo si pripravili veselico še malo na račun ohceti. Takrat pa so prišli vsi Mihovi godci, le očeta Miha ni bilo. Sicer pa je bil oče Miha dober humorist, ki je dobro znal izkoristiti vsako pavzo med igranjem na ohceti."

Ivanka Jelenc – Francetova mama iz Smoleve: *"Poročila sem se leta 1949, na moji ohceti so igrali Mihovi Tone in Miha, Peter Habjan – Šimnov, iz Dražgoš ter France Fabijan iz Besnice. Takrat smo skoraj vse prehodili peš od mojega doma v Martinj Vrhu k cerkveni poroki v Sušo pri Zalem Logu, potem pa na možev dom v Smolevo. Vso to pot smo prehodili z godci, le del poti smo se midva – nevesta in ženin, in priče peljali do cerkvene poroke v Suši. Imela sem kar tri šrange, prva nas je pričakala kmalu po odhodu od mojega doma, druga še vedno v Martinj Vrhu, tretja pa v Železnikih, kjer so šrangali tedanji sodarji."*

Sicer pa se Mihovih zelo dobro spominjam. Pri nas v Smolevi so se nešteto krat ustavili ali pa že kje v grapi pri Pegamovih, p. d. Graparjevih, ko so se vračali od kakšne ohceti. Kjer koli so naredili postanek, so navadno začeli z igranjem in veselica je bila tu. Tudi kot kolednike se jih dobro spominjam, zadnja leta je od Mihovih koledoval le še sin Miha, ki so ga spremljali Šostarjov Janko, Krulcov Joža in Kosmov France."

Marica Koblar – Nandetova mama iz Smoleve, rojena pri Peter Na kraj v Ojstrem Vrhu. Ko sem jo povprašala o spominih na Mihove godce, mi je z vedrim obrazom povedala, da je bilo vedno lepo, še posebno takrat, kadar so prišli k njim na obisk. Ko so Mihovi fantje začeli z igranjem, je bila Marica stara deset let. Njenemu očetu so tudi prihajali "ofirar" za njegov god. Včasih je bilo v navadi, da so bolj praznovali godove, na rojstne dneve pa niso polagali kakšne posebne pozornosti. Tudi to mi je zaupala, da so jima Mihovi godci igrali leta 1939, ko sta se z Nandetom poročila. Mož je šel v Ojstri Vrh po godce, da so jima zaigrali nekaj viž, nato pa so odšli igrat na drugo ohcet. Povedala je še, da jima je mizar Mihov

Janez izdelal kuhinjo in spalnico.

Zdravko Debeljak – zbiratelj starih inštrumentov iz Železnikov, se Mihovih godcev spominja:

"Ti godci so bili zelo aktivni še pred vojno in so jih poznali skoraj po vsej Gorenjski, saj so v glavnem oni igrali po ohceti daleč naokoli. Med vojno je Mihov Tone večkrat s svojo harmoniko igral na partizanskih mitingih. Po drugi svetovni vojni pa sta bila še vedno aktivna Tone in Miha Trojar, ki sta se rada odzvala igranju na veselicah in ohceti, skupaj z drugimi domačimi godci. Za njih je izdelal tudi Vilko Avsenik in jih vzpodbudil, da bi opravili vajo za snemanje plošče. Zbrali smo se v združenem domu na Češnjici, kjer imajo godbeniki še danes vaje. Po uspešni vaji smo odšli

k Helidonu v Ljubljano na snemanje plošče. Snemanja smo se udeležili Miha Trojar z baritonom, Franc Lotrič, Kosem, s klarinetom, jaz pa s harmoniko. Podobno snemanje smo ponovili čez približno eno leto, le da je bil takrat prisoten še Franc Fabijan iz Besnice. Vendar iz tega ni bilo nič, po izjavah tehnikov naj bi se posnetki pokvarili."

Zdravko Debeljak hrani doma v svoji zbirki starih glasbil kar dva inštrumenta, na katere so igrali Mihovi godci od samega začetka – to sta klarinet in bariton. Posebno zanimiv je dunajski klarinet, ki je bil kupljen v Avstriji. Izdelan je iz pušpanovega lesa, njegova starost pa je okrog 140 let. Zdravko mi je še povedal, da se je tudi on pri Mihi Trojarju učil igranja na harmoniko.

Zadnja še živa iz Mihove družine, sicer najstarejša od otrok – 98-letna Frančiška Čemažar s hčerko Rezko, por. Dušič. Ob obisku v Celju v Domu ob Savinji, 4. junija 2005. Foto: Anton Sedej

Zahvala

Ob zbiranju podatkov, informacij in gradiva za pripravo tega prispevka, gre iskrena zahvala: Frančiški Čemažar – Celje, Katarini Trojar – Srednja vas pri Šenčurju, Milanu Trojarju – Ojstri Vrh, Rezki Dušič, roj. Čemažar – Ljubljana in Matevžu Šturmju – Ojstri Vrh.

Viri in literatura:

Krajevni leksikon Slovenije. 1996, str. 211.

Informatorji:

Franciška Čemažar, Dom ob Savinji, Jurčičeva 6, 3000 Celje.

Janez Eržen, dr. med., Bratovševa ploščad 27, Ljubljana.

Katarina Trojar, Srednja vas pri Šenčurju 23, 4208 Šenčur.

Cilka Drol, Češnjica 41, 4228 Železniki.

Rezka Dušič, Brodska cesta 14, 1000 Ljubljana.

Matevž Šturm, Ojstri Vrh 9, 4228 Železniki.

Tone Demšar, Na plavžu 5, 4228 Železniki.

Slavica Markun, Srednja vas pri Šenčurju 23, 4208 Šenčur.

Martina Žagar – Matični urad pri UE Škofja Loka.

Drago Šetina, Frankovo naselje 3, 4220 Škofja Loka.

Franc Tušek, Martinj Vrh 3, 4228 Železniki.

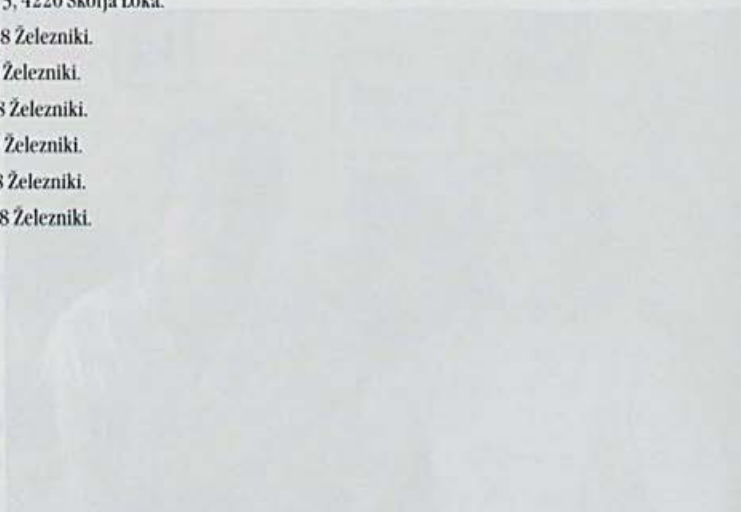
Milan Trojar, Ojstri Vrh 4, 4228 Železniki.

Štefka Šuštar, Ojstri Vrh 7, 4228 Železniki.

Ivanka Jelenc, Smoleva 4, 4228 Železniki.

Marica Koblar, Smoleva 7, 4228 Železniki.

Zdravko Debeljak, Trnje 4, 4228 Železniki.

Dražgoše, 11. in 12. januar 1942

Muzejsko društvo Železniki
Skupina za zgodovino NOB

Gaz. Foto: Andrej Bogataj

Od takrat je minilo 64 let.

Le redke so še priče, ki so vso tragedijo tistih dni doživljale neposredno. O tem, kaj se je takrat dogajalo, starejši ljudje – takrat otroci – še pomnijo in še vedo povedati, vendar o tem neradi govorijo.

Konec spopada, ki je trajal tri dni, je bil začetek tragedije, ki je tako usodno zaznamovala prebivalce in vas kot celoto. Zgodilo se je najhujše, prebivalstvo je bilo zdesetkano, domovi požgani in razrušeni. To tragedijo preživeli še vedno nosijo v sebi. Preveč je bilo gorja, da bi ga mogli pozabiti.

Dogodki, ki so sledili skozi krvavo leto 1942, so postali vsakdanjost. Dražgoše so bile uvod vanje in kot prva plamenica upora zato še toliko bolj srhljive. Prav z njimi je bil namen in taktika okupatorja zastrašiti ljudi in jih odvrniti od ideje upora.

V besu so napadalci ob vdoru v vas v zaselku Jelenšče in naprej do kleti župnišča pobili 41 vaščanov, hiše požgali in jih razrušili. Vse gorje se je zgrnilo na ramena tistih, ki so ostali doma. Nemška krutost in podivjanost se je pokazala s pravim obrazom. Podvrženi so bili policijskemu terorju, ki je bil nepoznan in ga v tako kruti obliki nihče ni pričakoval. Sprostile so se prave peklenske sile.

Partizanski odpor je ob premoči policijskih sil popustil. Sledil je umik v goro, v zavetje Jelovice. Tja so nagovarjali zbežati tudi domačine. Mnogi od njih so jim sledili. Zakoračili so v goro, v gaz, v sneg, v noč, v strupen mraz. Cele družine, osiveli starčki, matere porodnice in nosečnice z otroci vseh starosti, brez vsega, le z najnujnejšim, kar so v naglici uspeli vzeti s seboj, brez hrane, brez vsega, kar bi jih ščitilo pred mrazom. Bili so kolona prestrašenih ubežnikov v popolni negotovosti za svojo usodo. Podali so se na pot v upanju na skorajšnjo vrnitev. Nihče ni razmišljal o tragediji, ki je sledila. V noči so taval proti izbranim ciljem, proti planšarskim in gozdarskim kočam in bajtam. Vsaka teh koč pa je pomenila negotovost in le trenuten izogib nevarnosti, ki je bila za petami. Sla po življenju je bilo vse, kar je vodilo te ljudi. Um se je ustavil in ni razmišljal o morebitnih posledicah. Nihče ni razmišljal, kaj bo jutri. Samo naprej do rešitve iz pekla, ki je tri zaporedne dni gospodoval v vasi.

Globoke sledi v snegu so izdajalsko kazale smeri umika, zato ta še zdaleč ni pomenil rešitve. Prisoten je bil neprestan strah, kdaj se bodo pojavili zasledovalci.

Kdo so bili tisti, ki so se podali na pot umika iz vasi? So bili to najbolj boječi ali najbolj smeli? Zagotovo najbolj preudarni. Z umikom so si rešili glave. Kljub izdajalskim sledem se Nemci niso podali za njimi. Preveč so bili zaposleni v vasi.

Sla po maščevanju za sramotni tridnevni spopad jih je razganjala. Omadeževana je bila čast njihovega orožja, njihova čast in oholost pa preveč prizadeti.

Kaj se je v vasi dogajalo po njihovem vdoru in kaj so doživljali zajeti prebivalci? Sledi nekaj zapisov posameznikov, ki so to doživljali. Izpostavljeni so bili neznosnemu terorju, strahu, zapiranju v kleti in hleve, ločevanju očetov in sinov od družin, posebno pa mrazu, ki pa ga v stiski niti občutili niso. Kaj vse so pretrpele žene in otroci, ki so bili primorani gledati morijo svojih mož, sinov, očetov in bratov. Vsakega moškega, celo mladoletnega, ki so ga dobili v kremplje, je doletela ista usoda. Brez obsodbe, brez usmiljenja: postavitve pred strojnični ogenj in milostni strel.

O spopadu med partizani in Nemci je bilo že veliko napisanega, vedno le o borbi in junaštvu, kar ni zanemarljivo. O tistih, ki so nič krivi padli v roke pobesnelim policistom, pa se ve bolj malo in prav osvetlitev teh doživetij je naš namen.

Kako sem doživel dražgoško bitko

Rojen sem 2. septembra 1926 v Dražgošah. Opisal bom, kako sem doživel dogodka pred dražgoško bitko, samo bitko in čas po bitki.

Leta 1941 na silvestrovo ponoči smo slišali, da se nekaj dogaja. V vas so prišli partizani in se nastanili po celi vasi. Jaz sem bil takrat hlapec na kmetiji gospodarja Janka Jelenc (pri Hkavšču Na pečeh). Prav na tej kmetiji so imeli partizani kuhinjo za cel bataljon, zato sem še toliko lažje vzpostavil neposredne stike s partizani. Vse to je trajalo devet dni. V teh dneh je glavni štab bataljona organiziral miting. Partizani so vabili vaščane, saj so želeli, da jih na miting pride čim več. Miting je bil v sokolskem domu. Tudi sam sem se ga udeležil, saj sem bil radoveden, kaj se bo tam dogajalo. Miting se je začel s partizansko pesmijo v izvedbi partizanskega pevskega zbora, ki ga je vodil komandant Jože Gregorčič. Nato je imel govor Stane Žagar. Najprej je predstavil bataljon. Poudaril je, da so slovenska vojska, da slovenski fantje ne bodo več hodili služiti vojske v Srbijo in da bodo premagali okupatorja. Dražgošanom je obljubil, da bodo v primeru napada Dražgoše branili. Teh devet dni je zelo hitro minilo. Partizani so se pripravljali na obrambo. Med tem časom je umrla Mihova mama. Ta novica se je hitro razširila po vasi. Domači so vztrajali, da mamo morajo pokopati s cerkvenim pogrebom. Pogrebno mašo naj bi imel nemški duhovnik, saj so Nemci vse slovenske duhovnike pregnali v južne kraje (v Srbijo). Dobili so soglasje nemške policije. Partizani temu niso nasprotovali, še več – udeležili so se pogreba in naredili partizanski špalir od cerkve do groba. Mamo je pokopal nemški duhovnik, ki je ta dogodek zabeležil tudi v dnevniku.

9. januarja 1942 so Nemci pričeli napadati Dražgoše. V jutranjih urah je okupator z dolgimi rafali iz strojnic pričel napad. Vsi prestrašeni smo vedeli, da se je pričela bitka. Gospodar Janko Jelenc mi je rekel, da bo v tem trenutku najbolje, da se vrnem domov k svoji družini. Tako sem bil prvi dan bitke doma. Hrano in druge najbolj potrebne stvari smo

znosili v klet. Okupator je cel dan zelo močno napadal vas, a so vse te napade borci Cankarjevega bataljona uspešno odbili. Tako je prvi dan pogorelo le nekaj stavb. Zvečer so se Nemci umaknili, ker so videli, da so neuspešni.

V jutranjih urah drugega dne smo se odločili, da se umaknemo v Jelenšče. Tam je bila Grogovcova domačija, ki je stala v dolini in ni bila dosegljiva granatam. V Jelenšče smo šli mama, sestra, mlajša brata in jaz. Oče in ostali trije bratje so ostali doma, da bi sproti gasili, kar so Nemci požigali. Nemci so že med samim napadom hoteli uničiti stanovanjske hiše in gospodarska poslopja s topovskim ognjem. Čez dan so Nemci tako silovito obstreljevali vas, da so se zvečer tudi oče in bratje umaknili v Jelenšče. Kljub silovitim napadom pa Nemcem tudi ta dan ni uspelo prebiti partizanske obrambe.

Tretji dan bitke pa so Nemci dobili okrepitev. V vas so pričeli vdirati iz vseh smeri, napadali so s topovi, saj so imeli nalogo, da je Cankarjev bataljon treba uničiti za vsako ceno. Nemci so napad usmerili tako, da bi prebili partizansko obrambo na najvišji točki – Bičkovi skali, in se tako preko skale prebili v zaselek Jelenšče. Na tem delu je namreč Bičkov vod zapiral vhod v vas z vzhodnega dela. Okrog 12. ure je bil Bičkov vod obkoljen, zato se je bil prisiljen umakniti na Jelovico. Nemci so potem brez težav jurili na Jelenšče. Za nas se je začelo najhujše. Skozi okna so v hiše metali ročne granate. Ena od njih je priletela na hodnik Grogovcove hiše. Ker ni takoj eksplodirala, jo je Janko Habjan pobral, da bi jo vrgel nazaj skozi okno. Granata mu je eksplodirala v roki. Janko je bil smrtno ranjen. Košček granate je zadel tudi triletno Rezko Šolar in njeno mamo, ki je deklico držala v naročju. Nemci so prišli do hiše in surovo izgnali mamo na prosto. Mama je morala Rezko položiti na tla, prve pomoči pa ji ni smela nuditi. Tako je deklica umrla. Vse moške, ki smo bili v Jelenščah, so Nemci postavili v vrsto. Pa ne samo moških, med njimi smo bili tudi dečki, stari 11, 12 in 13 let, pa tudi stari oče, star 65 let. Med temi dečki sem bil tudi jaz, a sem se previdno umaknil k mami. Vse, ki so bili postavljeni v vrsto, so Nemci postre-

lili vpričo žensk in otrok. Med ustrelenimi so bili tudi moj oče in trije bratje. Nato so naprej od naših svojcev v vrsto postavili še nas in postavili strojnice, da bi tudi nas postrelili. Ker pa smo ostali samo še ženske in otroci, tega le niso storili. Proti večeru so nas zaprli v Šturmov hlev. Okna in vrata so založili z butarami in drvami. Grozili so nam, da nas bodo čez noč zažgali. Vseh grozot, ki so se dogajale v tej noči, se ne da opisati. V ponedeljek, 12. januarja 1942, so nas odgnali v Lajše. Ustavili smo se v gostilni Pri Štihelnu. Zaprli so nas v zgornje prostore – v hišo in kamro. Tam smo ostali zaprti tri dni. Po treh dneh so se odločili, da gremo v Selca. Tu sta nas že čakala avtobusa, da bi nas odpeljala. V strahu, kaj se bo zgodilo, smo čakali na cesti. Proti večeru so nam povedali, da nas ne bodo odpeljali. Bili smo zbegani, saj nismo vedeli, kam bi šli.

Vaščani Selc so nas povabili na svoje domove. Markonove in našo družino so pod svojo streho povabili Strugarjevi. To je bila po tednu dni grozote edina svetla iskrica, ki se nam je dogodila. Seveda pa smo mi žalovali za očetom in tremi brati, Markonovi pa za bratoma Tončijem in Franceljnom, ki so izgubili življenje v Jelenščah. Na žalost smo izvedeli tudi, da so Nemci v dneh po bitki vas v celoti požgali, tako smo sredi hude zime po vseh prestanih grozotah ostali še brez strehe nad glavo.

Ludvik Jelenc

Spomini na dogodek v času dražgoške bitke

Dogodek, ki ga bom poskušal opisati po spomenu, se je zgodil v prvih dneh leta 1942, med drugo svetovno vojno, v času dražgoške bitke. Dogodek se mi zdi zelo pomemben, vendar ga nisem zasledil še v nobeni knjigi, čeprav jih je bilo napisanih že kar nekaj. Ne bom kritiziral piscev in tistih, ki so jim pomagali, da so prišli do informacij, ki so zabeležene v knjigah. Napisal bom le tisto, kar sem sam videl in doživel. Vsak udeleženec takratnih dogodkov je le-te doživil na svoj način, zato se tudi zgodbe med seboj razlikujejo.

Ko je Cankarjev bataljon prišel v Dražgoše, se je namestil po hišah in zavzel položaje na celotnem območju Dražgoš. Življenje je teklo dokaj mirno, v pričakovanju, kaj bo prinesel nov dan. Ker se je štab Cankarjevega bataljona namestil prav v naši hiši, smo se morali umakniti v kuhinjo in zgornje prostore. Bila je zelo mrzla zima, zato so nam 13-letnikom velikokrat dovolili, najbrž neradi, da smo se lahko greti na topli krušni peči v sobi, kjer je bil nameščen štab Cankarjevega bataljona. V štabu so se običajno največ zadrževali Stane Žagar, Jože Gregorčič in Ivan Tomažin, ki je največ časa presedel za pisalnim strojem in tipkal.

Nekega dne sem bil priča dogodku, ki mi je ostal neizbrisno v spominu. V sobo oz. štab sta vstopila dva mlada fant, borca Cankarjevega bataljona, in prosila Staneta Žagarja, ki je bil tedaj razen nas radovednežev sam v hiši, če lahko zapustita bataljon in gresta domov, kjer ju je čakalo delo na kmetiji. Rada bi obdelovala zemljo in redila živino ter s tem pomagala partizanom. Staneta Žagarja, ki sem ga do takrat poznal kot mirnega, preudarnega, inteligentnega in zelo sposobnega človeka, je njuna prošnja v hipu spremenila. Sunkovito je vstal izza mize, potegnil pištolo, ki jo je imel na verižici v hlačnem žepu, in se obrnil proti presenečenima fantoma. Z odločnim glasom jima je dal jasno vedeti, da so zaprisežena narodnoosvobodilna vojska, kjer se vsak prekršek kaznuje s smrtjo. Takoj ju je poslal nazaj v četo.

Ko se je poveljstvo odločilo, da bodo pripravili miting v sokolskem domu, sem komaj čakal na dan prireditve. Dan pred mitingom so mi dali pismo, ki sem ga nesel na Rudno k Tabrovcu in ga izročil gospodarju Urhu, ki je obvestil vaščane, naj se udeležijo mitinga. Mitinga sem se udeležil tudi sam. Najbolj mi je ostalo v spominu samo vzdušje in lepo zapete udarne pesmi, ki sem jih takrat prvič slišal. Govor Staneta Žagarja je vse to vzdušje le še stopnjeval. Zapete pesmi so se čez noč razširile po celi vasi.

Ko je prišel usodni dan, 9. januar 1942, je patrolja, ki je bila poslana proti Selcem, v Selnici naletela na Nemce. Tu so padli prvi strelji. Patrolja se je takoj umaknila in štabu poročala o dogodku. Ko se je začelo daniti, so na Rudnem polju opazovali nemške kamione, ki so dovažali vojake. V štabu je postalo vse bolj živahno, po enotah so pošiljali kurirje z navodili, kje in kako morajo postaviti zasede, da bo obramba čim bolj učinkovita.

Spominjam se, da so prvi strelji iz smeri Rudnega padli na pet mladih fantov, ki so s sanmi prevažali drva izpod Dražgoš na Rudno. Ti fantje so bili: Gabrijel Vrhunc, Jože Demšar, Rafko Eržen, Janez Eržen in Jože Fajfar, ki so vsi pritekli v Dražgoše. Štab bataljona jim ni dovolil, da bi se vrnili domov, zato so drugi dan odšli na Jelovico.

Tako se je pričel prvi dan napada na Dražgoše, večinoma z bolj redkimi strelji in rafali iz smeri Rudnega. Padlo je tudi nekaj min, kar je povzročilo požig dveh hiš. Nemci so verjetno prvi dan želeli ugotoviti, kje je postavljena najmočnejša obramba partizanov v smeri Rudnega. Iz smeri Jamnika in

Lajš pa so bili že prvi dan ostrejši spopadi. Zvečer, ko se je vse skupaj umirilo, so borci prinesli nekaj kosov sovražnikovega zaplenjenega orožja, smuči, belih halj in druge opreme.

Drugi dan se je pričel s silovitim napadom, ki je trajal cel dan. Ropotalo, grmelno, bliskalo, pokalo in odmevalo je na celem območju Dražgoš. Največjo tesnobo so povzročale detonacije min in granat. Počutili smo se kot sredi sodnega dne. Ves dan smo preživeli v kleti, kjer smo v strahu trepetali za življenje in poslušali grmenje granat, ki ni in ni hotelo potihnuti. Veliko hiš je že gorelo in vonj po zažganem se je razširil po celi vasi. To je povzročalo še dodatno tesnobo in negotovost. Spraševali smo se, kaj nam bo prinesel jutrišnji dan.

Ta večer sta prišla domov moj brat Karol in Ludvik Lotrič, ki sta bila na Jelovici, kjer sta na Rovtarici prevažala les. Spominjam se, da je ta dan štab bataljona odločil, da pošlje zvečer proti Rudnemu patroljo, ki bi napadla nemške topničarje in uničila njihove topove, ki so povzročali največjo škodo in negotovost na celotnem območju spopadov. Patroljo so sestavljali tudi trije domačini, ki so dobro poznali teren, in sicer Alojz Ambrožič, Ludvik Lotrič in moj brat Karol. Patrolja se je kmalu vrnila in poročala, da se je eden od borcev zapletel v žice, ki so bile skrite v snegu. Patrolja je ugotovila, da je to telefonska napeljava, in postala še bolj pozorna. Na Površnici je opazila tudi nemške premike, zato je akcijo uničenja nemških topov opustila, pobrala nekaj žice kot dokaz in se vrnila v Dražgoše.

Strah. Foto: Andrej Bogataj

Tretji dan je bil še hujši od prejšnjega. Streljanje se je stopnjevalo, posebno topovi in minometi so povzročali strahotne eksplozije. Od hiše je odpadal omet, vse se je treslo, dim se je širil po vseh prostorih. Na okna v hiši so borci nanosili vreče s peskom, ki so varovale štab pred izstrelki, ki so neprestano deževali kot toča. Nemci so za vsako ceno hoteli zavzeti vas. Bila je že trda tema, vendar so mine še vedno padale po vasi. Ena od min je priletela v sokolski dom, kjer je bil ravno v tistem trenutku moj brat Karol, ki je bil sicer tam na obrambnem položaju in pritisk le-te je vrgel mojega brata na tla, da se je onesvestil. Vsaj tako so borci zatrjevali, ko so ga nezvestnega prinesli k nam v klet. Celo noč se ni prebudil iz nezvesti, oče ga je pregledal, če ni mogoče ranjen, vendar ni našel nobenih znakov morebitnega zadetka. V njegovih žepih pa je našel strelivo, ki ga je skril med prašičjo repo in korenje. Nekaj ur po tem dogodku sta prišla k nam v klet Stane Žagar in Jože Gregorčič in sporočila, da se bo Cankarjev bataljon umaknil na Jelovico in da lahko gremo z njimi, če želimo. Dodala sta, da je veliko vaščanov že odšlo na Jelovico, nekaj otrok in starejših pa vztraja, da bodo ostali doma. Po kratkem premolku je spregovoril oče: "Kako si vendar to zamišljata? Ali naj pustim nezvestnega sina tukaj samega?" Zamilil se je in nadaljeval: "Tudi sam sem bil vojak med prvo svetovno vojno. Kamor koli smo prišli, se nam je prebivalstvo moralo prilagoditi. Sedaj pa ni nič drugače. Ko ste prišli vi, sem se moral prilagoditi vam, ko bodo prišli Nemci, se bom moral prilagoditi njim. Nikomur nisem nič hudega naredil, zato tudi nimam namena bežati, pa tudi sina ne morem pustiti samega v takem stanju." Ko je oče končal, sta se Stane Žagar in Jože Gregorčič spogledala in zapustila našo klet. V kleti je nastala moreča tišina. Ostali smo sami. Bilo nas je sedem: oče, tri sestre in trije bratje. Mama nam je umrla že leta 1938, ko si je pri padcu zlomila hrbtenico. Manjkala sta še dva brata, ki sta bila v Kropi in Kranju, pa ju tisto soboto niso pustili domov.

Noč smo prebili v kleti, zunaj pa se je vse počasi umirilo. Strelji so se slišali vedno bolj poredko.

Zjutraj, ko se je začelo daniti, so se zaslišali koraki po veži in hiši. Prišel je ranjen partizan in poizvedoval, kam so šli njegovi tovariši. Ko je izvedel, da so se umaknili na Jelovico, je tudi on zapustil našo hišo. Zunaj je bilo zelo mrzlo in spokojno mirno, potem pa so med deveto in deseto uro začeli prihajati Nemci v belih haljah, ki so povzročali veliko hrupa. Pregledovali so hiše z orožjem v roki, pripravljeni na strel. Sestra, ki je prva izstopila iz kleti, je s krenjmi poskušala pojasniti Nemcem, da je v kleti več ljudi, in dobila odgovor, da morajo vsi ven. Oče in sestra sta prišla pod pazduho nezvestnega brata in ga odnesla iz kleti, vsi drugi smo jima sledili. Zunaj je bilo vse polno Nemcev z orožjem, naperjenim v nas. Ko so videli nezvestnega brata, ki sta ga oče in sestra še vedno držala, je eden od Nemcev prijel za cev brzostrelke in z vso močjo udaril brata po glavi, da se mu je kopito odlomilo in padlo na tla. Ob tem udarcu se je bratu ulila kri, obenem pa se je tudi prebudil iz nezvesti. Nemci so začudeno ostrmeli ob tem dogodku. Kasneje me je eden izmed njih prijel za ovratnik in mi ukazal, naj grem pred njim v klet, da se prepriča, ali je res prazna.

Ko so nas gnali po vasi proti Jelenščam, je moj brat moral hoditi z dvignjenimi rokami. V Gričarjevi hiši so nas strpali v klet. Tam je bilo že nekaj Dražgošanov, ki so ostali v vasi, ker se niso hoteli umakniti na Jelovico. Zbranih nas je bilo 25–30 vaščanov, ki smo čakali, kaj bodo storili z nami. Bili smo v bližini tistih, ki so jih prejšnji dan postrelili. Za ta poboj nobeden od nas takrat ni nič vedel.

Med nami je bila tudi Rozalija Lotrič (Brinovcova), ki je znala več jezikov, med drugimi je zelo dobro govorila nemško, ker je pred vojno službovala v družini veleposlanika, kjer so doma govorili nemško. Sproti nam je prevajala, kar ji je uspelo ujeti od pogovora med Nemci. Iz Gričarjeve kleti so nas gnali v Tomaževo hišo, kjer pa so bila vsa okna zabita. Tu nismo ostali dolgo, saj so nas zopet nagnali iz hiše in smo nadaljevali pot nazaj po vasi. Pred Maticovo leseno hišico smo se ustavili, odprli so vrata hiše in nas stlačili vanjo ter vrata zaklenili in jih še podprli z bruni. Hišica je bila zelo majhna in sestavljena iz

samih brun. Okoli hiše so pričeli prinašati drva in butare. S povzdignjenimi glasovi so se glasila pove-lja, ki jih je naša sotrpinka Rozalija prevajala. Glasi-la so se: "Hišo obložiti s poleni in butaricami ter vse skupaj z ljudmi vred zažgati, da se za vedno uniči to banditsko gnezdo!" Reakcijo ljudi, ki smo bili zaprti v hiški in obsojeni na kruto, počasno umiranje, si lahko predstavlja samo tisti, ki je nekaj podobnega sam doživel.

Nastal je nepopisen vik in krik, jok, molitev ... Ne najdem besed, ki bi ustrezno opisale to dogaja-nje, ki ga je nemogoče razumeti, če tega nisi doživel. Ne vem, koliko časa je vse skupaj trajalo, ker se je čas dobesedno ustavil. Prepričani smo bili, da se bodo kot večnost dolgi trenutki nadaljevali v obje-mu gotove smrti. Našo grozo in obup je presekalo močno vpitje od zunaj. Sredi gruče razjarjenih Nem-cev se je pojavil človek v civilu. Prepričeval jih je, da so v hiši zaprti nedolžni ljudje, ki niso krivi za nastalo situacijo, ki se je dogajala v minulih dneh. S svojim energičnim nastopom in velikim tvega-njem za svojo glavo je uspel, da so Nemci popustili. Odprla so se hišna vrata, kjer so nas zadrževali za-prte, in nas napotili proti Rudnem. Ta civilist je bil

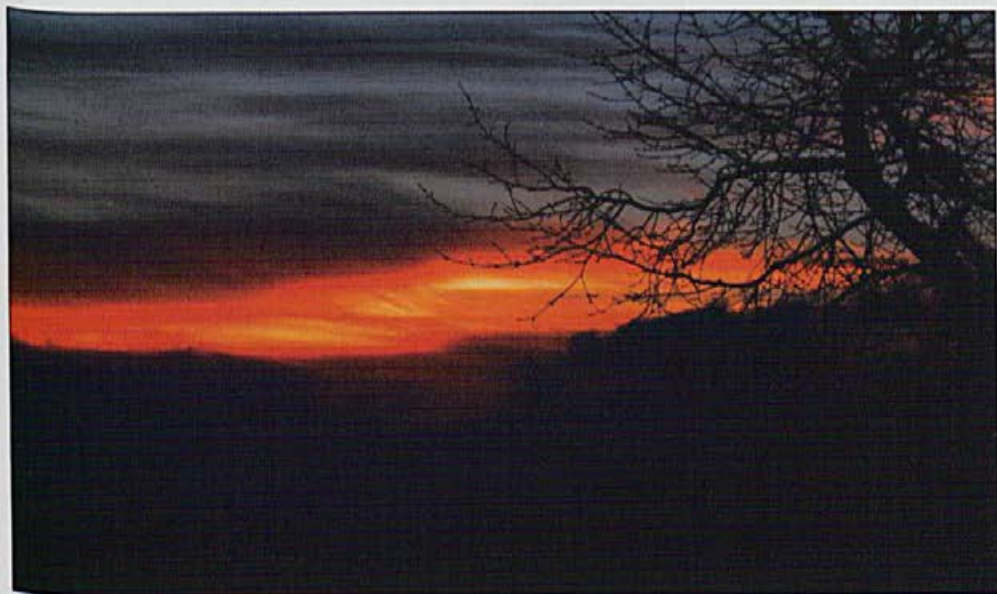
takratni župan občine Železniki Jože Demšar, ki je 25–30 Dražgošanov rešil zagotove smrti. Ne znam razumeti tega naključja, ko se je pojavil pravi človek v pravem trenutku na pravem mestu in rešil toliko človeških življenj iz objema večnosti.

Ko smo prišli do Rudnega, se je že mračilo. Spo-minjam se, da se nam je na poti pridružil gestapo-vec v civilni obleki. Tik pred vasjo in tudi v vasi je večkrat opozoril brata, ki je še vedno moral hoditi z dvignjenimi rokami, z besedami: "Izgini, čimprej izgini," ne da bi se pri tem ozrl proti njemu. Tega ukaza brat takrat verjetno ni upal izvršiti, ker smo bili še vsi pod velikim stresom preteklih dni.

Vse skupaj so nas nagnali v Šutarjevo hišo. Gestapovec v civilu je organiziral, da so nam začeli kuhati hrano. Ne spomnim se, ali smo zadnje tri dni sploh kaj jedli. Še preden je bila hrana pripravljena, so nas nagnali iz hiše. Zunaj pa je že čakal kamion in nas pozno ponoči odpeljal v škofove zavode v Šent-vid pri Ljubljani, kjer smo bili zaprti.

Opisani dogodek ni omenjen v nobeni knjigi. Zato sem čutil dolžnost, da ga opišem, da grozote, ki sem jih doživel, ne bodo utonile v pozabo.

Ivan Jelenc, 1986

Zarja. Foto: Andrej Bogataj

Leta 1986 sem se prvič udeležil pohoda s Pasje ravni do Dražgoš po poti Cankarjevega bataljona. Čudovito doživetje, ki sem ga doživel na tej poti sredi jasne januarske noči in mi je ostal v nepozabnem spominu, sem poskušal ujeti v pričujočih verzih.

Pohod po poteh Cankarjevega bataljona

*Pohodniki s Pasje ravni
v Dražgoše so namenjeni,
po stezah Cankarjevega bataljona
pomika dolga se kolona.*

*Po temnem gozdu kolona hodi,
na čelu Koprek jo izvrstno vodi,
planinsko društvo je poskrbelo
za varno pot in vzdušje smelo.*

*Po gozdni poti do Zavrh smo se spustili,
naprej proti Zmincu smo se namenili,
ob Sori je kolona obstala
in vse navzoče tu je počakala.*

*Proti Lubniku iz Zminca smo zavili,
v Breznici po domačijah se zvrstili,
okrepčilo za nadaljnjo pot smo tu dobili,
z mlekom in čajem so nas pogostili.*

*Na sedlo ob petih smo prišli,
proti Selški dolini smo namenjeni,
dolina z meglo je zalita,
nad nami jasna noč, z zvezdami pokrita.*

*Lepote nočnega pohoda vtisnejo se ti v srce,
migljajoče lučke čar lepote narede,
cela je kolona razsvetljena,
po pobočju hriba lepo razvrščena.*

*Kot razglednica novoletna
vsakemu pride pred oči,
ko razgleduje se po koloni,
vse miglja in vse hiti.*

*Lubnik in Dečle za nami sta ostala,
prek Tomaža šla je karavana,
še pred zoro na Lušo smo prišli,
kjer so nas planinci z vencem čakali.*

*Čez Soro pot je tu vodila,
da je karavana vence žrtvam vojne poklonila,
z enominutnim molkom jih je počastila,
pod Hrastnikom za Soro naprej jo je mahnila.*

*V Ševljah so nas planinci že čakali,
s čajem in golažem so nas obdarovali,
da nabrali smo si novih spet moči,
pot do Dražgoš le navkreber tu drži.*

*Značke vsi na Zaprevalju dobimo
in izkaznice nam potrdijo,
za pohode, če jih večkrat narediš,
še posebno značko tu dobiš.*

*V Dražgošah kolono pričakuje
veliko zbranih že ljudi,
po zvočniku jih obvestijo,
da do spomenika so že prišli.*

*Tu pričenja se proslava,
ki spominja na težki boj,
s krvjo tudi domačinov
poškropljen je zemeljski sloj.*

*Kdor doživel je te strahote,
ima še zmerom pred očmi
vojno in njene grozote,
ko narod umira in trpi.*

Plavljenje po Davči

Vincencij Demšar

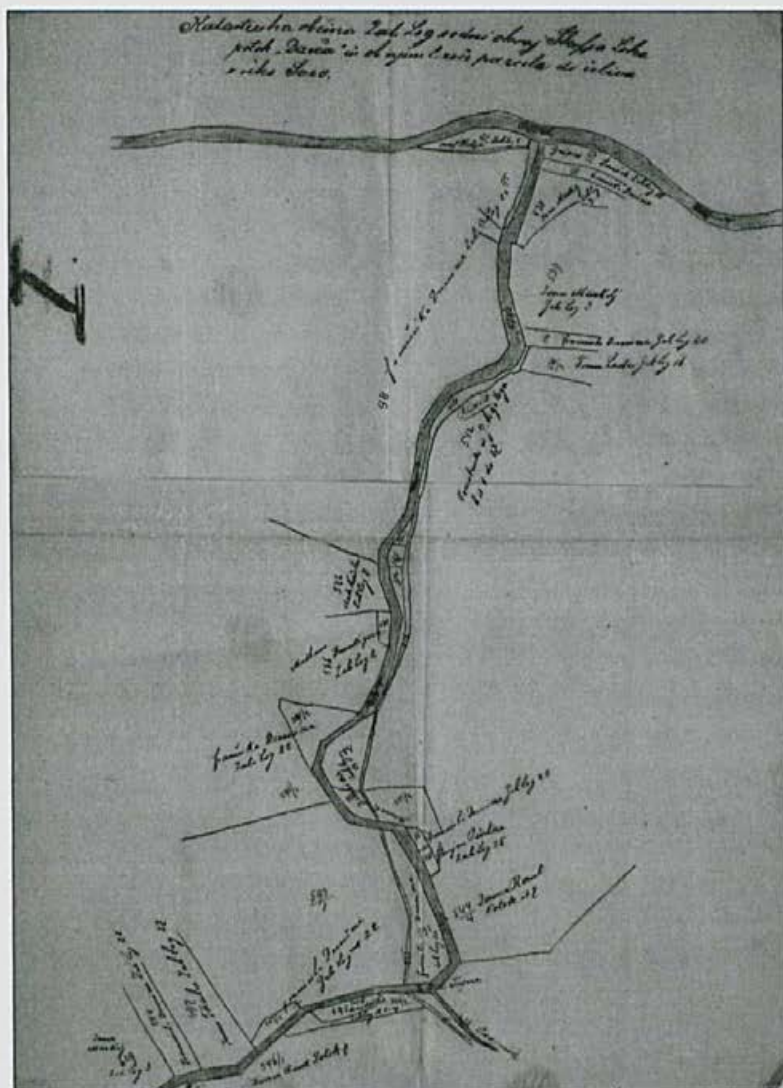
Lastnik več gozdov v Davči, lesni trgovec in posestnik Franc Bernik, na Selškem bolj znan kot Brna, je leta 1902 zapisal, da so ljudje iz Davče plavili "od pamtiveka".¹ Imel je kar prav, saj so tudi kmetje že po urbarju iz leta 1630 kot tlako morali pripraviti drva za grad in apnence ter les za jezove in poslopja.²

Gospodarjenje z gozdovi, vodne pravice in ribolov so urejale že srednjeveške listine. S krepitvijo cesarske oblasti pa se je želelo poenotiti različne tovrstne ureditve po posameznih deželah. Kranjska je dobila svoj gozdni red 1771. leta.³ Konec leta 1852 je v Avstriji izšel v nemščini, januarja 1853 pa tudi v slovenščini cesarski patent, s katerim so poenotili "gozdno postavo" (zakon) v avstrijskem cesarstvu. Po tem zakonu je bilo v posebnem poglavju od 24. do 43. člena že zelo natančno določeno, pod kakšnimi pogoji se je smelo plaviti.⁴

Kako pa je zakon dejansko živel in kako različni so bili interesi v praksi, nam zelo lepo pokaže naš domači primer plavljenja po Davči. Skoraj desetletje je na začetku 20. stol. trajal sodni spor med plavilcem Brno⁵ in zakupnico ribolova na Davči Marijo Novak iz Ljubljane. Ta spor nam priključa v

spomin vrsto stvari, predvsem pa tehniko in obseg plavljenja, ki ga je čas zabrisal tudi pri nekaterih zelo dobrih sedanjih pripovedovalcih. Zapisu so se ohranili v arhivu Okrajnega glavarstva Kranj v Arhivu Republike Slovenije.⁶ Čeprav so bili posamezni člani gozdne postave zelo precizni tudi v sankcijah, je Bernik najbolj upošteval zadnji, 43. člen o plavu: "Dolžnost občinskih županov in političnih strank je, plavivcom na roko iti, da po vodi zaneseni les zopet dobe."⁷

Deželna orožniška postaja Železniki je prijavila 29. 10. 1902 na Okrajno glavarstvo Kranj (v nadaljevanju: OGK), da je pred dvema dnevoma popoldne vodja postaje stražmojster Kolšek "na potoku Davči pod stavbo Bernarda našel več lesnih delavcev /Holzarbeiter/, ki so plavili". Ugotovil je, da lesni trgovec Bernik⁸ iz Škofje Loke plavi tri tisoč hlodov. Bernik je namreč to poletje kupil od Tomaža Čerina, po domače Bitenca, Davča 27, gozd, ki ga je skoraj vsega posekal, in plovi sedaj šest tisoč hlodov do občinske poti, ki pelje v Potok. Bernik se je obnašal, kot da ima dovoljenje, v resnici pa ga ni imel. Izgovarjal se je, da na drug način ne more spraviti lesa do prevozne poti. Že naslednji dan je OGK pisalo Berniku, da

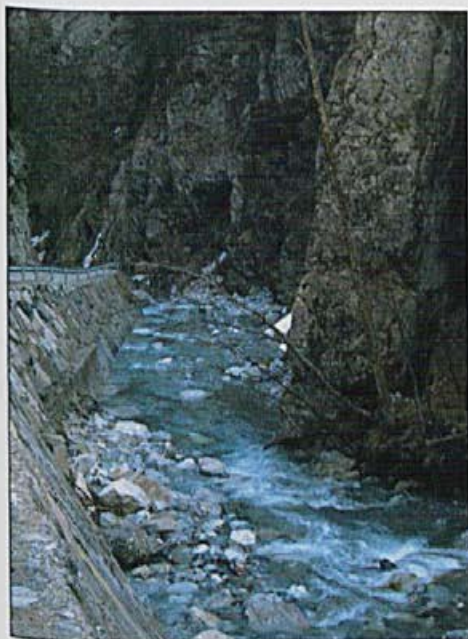

Ročno izrisana nedatirana karta neznanega naročnika (mogoče F. Bernika?) in avtorja poteka proge plava po Davči ter lastnikov zemljišč in naprav ob njej. Karta je vsekakor sestavni del komisijskega oglada na samem mestu leta 1903.

je za tako plavljenje potrebno dovoljenje ter da zahteva takojšno ustavitve. Če želi nadaljevati, mora v prošnji navesti "progo plava, obrežne posestnike in druge vodne udeležence". Zaradi dosedanje kršitve plava pa bo 29. 11. v Škofji Loki kazenska obravnava. Orožnikom v Železnikih pa OGG naroči budno nadaljnje spremljanje dogajanja.⁹

Za dogajanje je izvedela zakupnica ribolova v Davči Marija Novak iz Ljubljane, rojena Globočnik, in 15. 11. 1902 prijavila Bernika na ustrezna mesta. V pooblastilu dr. Ferdinandu Egru, advokatu v Ljubljani, je zapisala, da je Bernik že konec oktobra in

začetek novembra plavil po Davči na dolžini okoli dve uri hoda okoli tri tisoč hlovov, ne da bi pridobil ustrezno dovoljenje. S plavom pa je po njenem naredil njej za najmanj štiristo kron škode. Davča je namreč kot manjši potok uporabljena za dristišče postrvi na reki Sori. Uničil ni le ribji stalež, temveč tudi drstenje ("...der Laich vollständig vernichtet wurde"). Ker pa ima Bernik pripravljenih še enkrat toliko hlovov za plav, naj hitro ukrepajo.¹⁰ Okrajni komisar dr. Swegel iz OGG je na to prošnjo pozval orožnike v Železnikih, naj takoj ustavijo plav na Davči, posebej še, ker Bernik pripravlja še en plav.¹¹

Še dandanes ohranjena naravna struga Davče malo nižje pod Bitencovimi robmi.

Čez štiri dni so orožniki sporočili iz Železnikov, da je Bernik nehal s plavom 28. 10., saj je bil z njiho-ve strani opozorjen 27. 10. Dotlej je splavil tri tisoč hlodov, ravno toliko pa jih ima še pripravljenih. Od 31. 10. so ga redno nadzorovali in ni več plavil. Ob tem so tudi zapisali, da Bernik za uporabo Davče ni pripravljen plačati Novakovi nobene odškodnine in niti Založanom za uporabo poti 40 kron, kot jih zahtevajo.¹² O tem, kaj je bilo z napovedano kazensko obravnavo v Škofji Loki 29. 11. 1902, v tem arhivu ni dokumenta. Pač pa je s tega dne ohranjena v slovenščini kratka izjava devetih Davčarjev, naslovljena na O GK: "Mi podpisani potrjujemo, da za čaša kolkor mi pomnimo to je gotovo do 30 let nazaj, se je slehernimu brez ovir dopustilo hlode v potokih Davča ploviti, ker ni moč z drugim potom les iz davških gozdvov k vozu spraviti".¹³

Komisar Schwegel se je obrnil 1. 12. 1902 na ribiški revirski odbor v Ljubljani po pomoč, da bi kot strokovni organ ocenil škodo pri ribah zaradi plavljenja. Povprašanih jih je bilo več, končno pa je pristal gozdarski svetnik iz O GK Franc Steinbacher. Slednji je imel tudi glede ribolova nekaj izkušenj za-

radi sodelovanja s profesorjem na ljubljanski realki g. Franketom. Steinbacherja je ribiški odbor ocenil za sposobnega za ocenitev škode pri ribah, na pa za reševanje težjih vprašanj.¹⁴ Novakova je prve dni decembra sporočila, da je Bernik plavil 3 500 hlodov brez dovoljenja, v Davči pa jih ima pripravljenih še štiri tisoč.¹⁵ Glavarstvo je zato povabilo županstvo v Sorici in Bernika v slovenščini, Novakovo pa v nemščini, da bo 22. 12. komisijski ogled za ugotovitev škode, ki naj bi jo bil napravil Bernik s plavom. Razglas je pozval eventuelne prizadete, naj prijavijo škodo.¹⁶ Sedaj je najel advokata tudi Bernik, in sicer dr. Frana Prevca v Kranju, ki je v njegovem imenu pisal O GK. Prizna, da je plavil hlode, ker tudi drugi posestniki delajo tako "od pamtiveka". "To so torej stare pravice, ki jih jaz v imenu prodajalca izvršujem." Tako se je delalo več kot 40 let, "saj se drugače niti ne more". Kot priče temu je navedel poimensko 28 odraslih in priletnih Davčarjev in Potokarjev, med njimi tudi dve ženski, Jero Biček, Španovko, in Marijo Šubic.¹⁷ Vsi ti naj bi po predlogu Bernika prišli na komisijski ogled kot priče. Iz tega vidimo, da so tudi ženske imele ugled ne le v Davči, temveč tudi v javnosti, ter da so Bernika večinsko vsi podpirali.

Komisijski ogled 22. 12. 1902 so opravili: dr. Viktor Vincenc Schwegel, okrajni komisar, kot vodja; inženir Bernard Gailhofer kot tehnični strokovnjak; že omenjeni Steinbacher, pristojen za ribolov; advokat August Novak, zastopnik Novakove; Franc Lavtar, Tajne z Zalega Loga, lastnik žage Pod Osojnikom; Jurij Biček, Čemažar iz Davče kot posestnik in lastnik mlina na Davči ter podjetnik Bernik iz Stare Loke. Uvodoma je Bernik sam napisal za zapisnik krajšo izjavo, s katero je priznal, da je od srede do konca oktobra 1902 plavil 3 087 hlodov, ki jih je imel "na vzgor Franc Bernikovega mlina na sprotno parc. šte. 591 davčne občina Davča. Plavili so moji delavci 17 do 30 mož." Plavil je "do čres Franc Lavtarjev in Jurij Bičkov jez na srenjsko parcelo vasi Zali log /:Alam:/, katera leži 5 minut pod Lavtarjevo žago." "Proga je dolga eno uro hoje. Izvršivši to delo, stopali so delavci po hlohah in so jih s cepini naprej pahali in spravljali." Pove še, da Novakovi ni

Globočnik. 4. 03.

Sportovani. Franc Bernik,
Stara Loka

Varnostim vam da, so mi ji
hlodi markirane z rokami. J. J.

Ši plavn ne zahtevam drugega,
Rakor ti, da naj prvi daste vaše
radnje hlode a, vidi, june spredne,
ko se potem na ta način ne more
z mojim zmesati, ker so moji
hlodi toliko bližje mi, vaše tako delo
rad, mi es takim, pbnui da jih sleden
povodem ne nese ven brez, človeške
pomoci, ker se hlodi sami kj es,
presoj med skalam.

Prosite mi slavnem, a k. glavarstvom
za hitro uresitev dovoljenja, ker b. bila
najina velika oboda, ali b. ne smeta
sledaj kj mi povsem povodem planiti,
ker potem mi es misliti da hlode
to pomladi oziroma sparis.

Sportovancem
Josef Globočnik

Podjetnik Globočnik spodbuja Bernika naj čim prej vložijo prošnjo za plav 4. aprila 1903.

pripravljen plačati odškodnine, pač pa priznava odškodnino za vodne naprave Bičku in Lavtarju.

Zanimivi so podatki o zalogi rib. Zastopnik Novakove pove, da je proga dolga šest kilometrov, kjer bi se lahko ujelo 70 kilogramov postrvi s ceno štiri krone/kilogram. Naslednje leto bo 50 kilogramov manj in naslednje še 30 kilogramov manj rib, kar znese skupno 320 kron. Ker se tu drstijo ribe 14 dni do tri tedne prej, kot je rok, in ravno v tem času se je plavilo, je uničen zarod tu in delno na Sori, kar znese 500 kron. Vendar zahteva le štiristo kron in stroške zastopanja. Kot strokovnjaka za oceno na-

vaja Avgusta Novaka, tovarnarja iz Železnikov, in svojega ribiča J. Dolenca od Sv. Tomaža.

Bernik je bil mnenja, da je v Davči malo rib, mogoče za 20 kron. Prebivalci Davče pa so zmeraj "izvrševali plavbeno pravico" brez uradnega dovoljenja. Prosil je tudi, da zaslišijo priče, kar je vodja komisije odklonil. Dopusčal pa je možnost, da so zadnjih 30 let prebivalci Davče "tako samovoljno plavili".

Zanimiva je ocena strokovnjaka za ribištvo. Meni, da so mogoče tolmuni na Davščici ugodni za vzrejo rib. Na en kilometer vodotoka je okoli devet kilogramov ugodnih rib za ulov, še nazrelih pa jih

je na taki razdalji okoli štiri kilograme, skupno na kilometer 13 kilogramov; na šestih kilometrih torej 78 kilogramov. Davščica je plovna le ob veliki vodi, tedaj pa se ribe umaknejo ob breg in ni veliko škode. Če bi bili plaviči uničili 70 odstotkov rib oz. 68 kilogramov, to znese samo 204 krone, skupno pa 304 krone.

Do besede so pustili pet Davčarjev, ki so potrdili, da Bernik govori resnico ter da pri plavljenju niso opazili poškodovane ali mrtve ribe. Tudi sicer je rib v zadnjih desetih letih v Davči malo. Večjo škodo ribam povzročajo pogoste povodnji, ki valijo po strugi skale. Ob koncu so povabili Bernika na sodno obravnavo 27. 12. v Škofjo Loko. Lavtar in Biček nista podpisala zapisnika, ker sta prej odšla. Dr. Eger je naračunal skupnih stroškov ogleda 50 kron in 40 vinarjev.¹⁸ OGG je očitno soglašalo s Steinbacherjevo oceno škode, skupno 334 kron¹⁹ ter 50 kron kazni po 43. členu gozdne postave zaradi nedovoljenega plava na Davči. Slednje so sporočili na orožniško postajo v Železnike.²⁰ Zanimiva je ocena Bernikove družine, ki so jo podali orožniki v Železnikih. Očitno je Bernik potožil, da ne more plačati kazni, ker ima šest otrok od starosti devetih mesecev do 14 let. Vsega premoženja naj bi imel deset tisoč, dolga pa devet tisoč kron, česar pa mu niso verjeli, saj ima kot zemljiški posestnik, gostilničar in lesni trgovec premoženje /Hab und Gut/ v vrednosti 20 tisoč kron. Sicer pa dobro stoji. "Družina pa je delavna in pridna."²¹ Na sklep OGG o kazni se je Bercič pritožil s prošnjo, naj zadevo pošljejo naprej na deželno vlado v Ljubljano. Zatrdil je, da je izvrševal le stare pravice s plavljenjem. Priča za to mu je lahko Mihael Štorm iz Martinj Vrha (Selca).²² Prizna le odškodnino Lavtarju za jez na žagi, ne pa Juriju Bičku, ki je imel že prej jez "ves razdrt in pretrgan". Za to sta mu lahko priči Franc Bernard in Anton, po domače Hrovat iz Davče. Daleč preveč so priznali ribiške škode Novakovi. V zvezi z ribolovom naj zaslišijo ribiča Jožefa Dolenca od Sv. Tomaža, fara Selca.²³

Ko ta sodna zgodba še ni bila končana, je Bernik že zaprosil za dovoljenje za nov plav. Sodno pot bomo skrajšali toliko, da na kratko povemo, kako je

postopek tekel potem naprej.

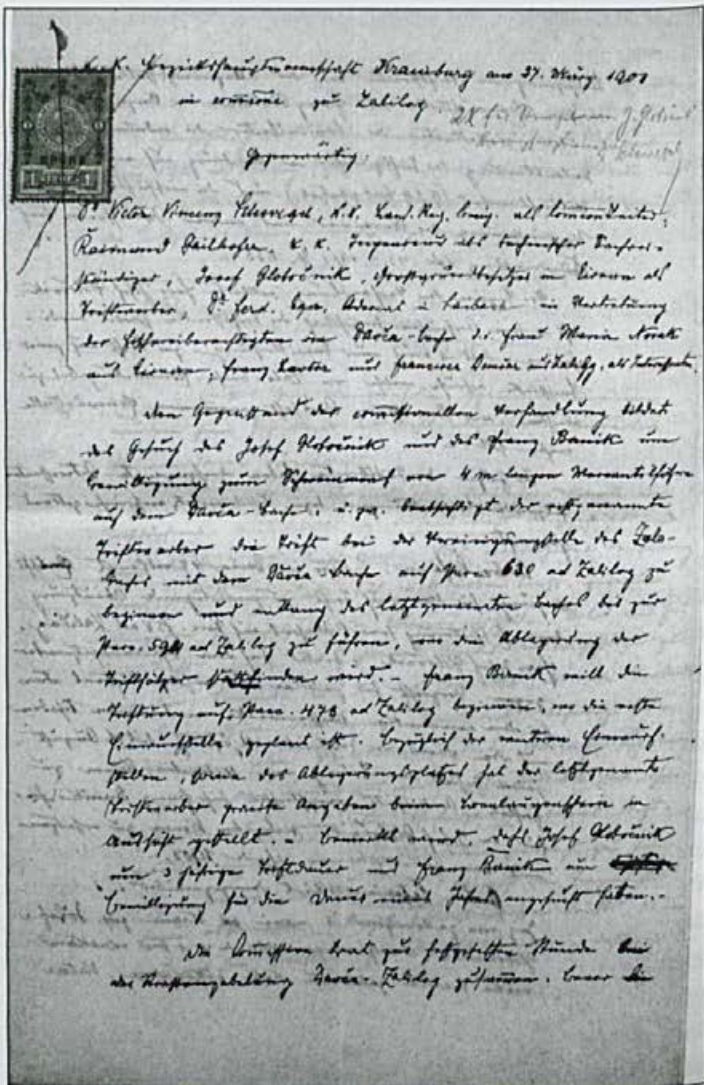
Marca je deželna vlada zahtevala dopolnitev vloge²⁴, septembra 1903 so sporočili Berniku iz Ljubljane, da mora plačati 50 kron kazni in 102 kroni stroškov kazenskega postopka ter odškodnino 304 krone.²⁵ Teden dni kasneje mu je deželna vlada znižala kazen na 20 kron, odškodnino pa na 207 kron, ker je za ceno kilograma rib računala le dve kroni. Doslej so bile te tožbe po administrativnih oblasteh. Berniku tudi sporoče, da lahko toži še pri pristojnem sodišču. Zagrozili pa so z rubežem, če ne plača kazni v 14 dneh.²⁶ Bernik se je držal mesečnega roka in vložil tožbo preko advokata dr. Ivana Šušteršiča zoper Marijo Novak.²⁷ Zadeva se je vlekla še celo leto 1904 in začetek leta 1905 tudi še v zvezi z upravičenostjo komisijskih stroškov decembra 1902.²⁸

Podobna upravno sporna zadeva pa je nastala tudi zaradi plavljenja med Bernikom na eni strani in Založani na drugi strani.

Izkušnja Bernika glede plavljenja leta 1902 je bila kar huda. Zato je že takoj na začetku leta 1903 zaprosil OGG za dovoljenje za plav na Davči za celo leto. Plaviti namerava ob ugodni vodi skupaj z Jožefom Globočnikom iz Železnikov. On bi dal hlode v vodo na parceli 478 k. o. Davča, to je "malo višje, kot se združita potok izpod Črnega vrha in Davča". Hlode bi vlekli iz vode na parceli 856 k. o. Zali Log na desni strani Davče. Lastnik te zadnje parcele je soseska /Nachbarschaft/ Zali Log. Plaviči niso vprašljivi, prav tako je poskrbljeno za privatno in javno dobro. Hlodi bodo dolgi štiri metre in označeni s črkama F. B.²⁹ Kako bo označeval hlode Globočnik, še ne ve. Vsega skupaj je osem tisoč kosov. Tisti čas tudi ni nihče drugi plavil po Davči. Navede še, da ima ribolovno pravico na Davči M. Novak iz Železnikov.³⁰ Vloga je bila napisana v skladu z gozdno postavo (zakonom). Vsebuje vse elemente, ki jih je zakon predvideval, zato sklepam, da je prošnjo pisal nekdo, ki je zakon dobro poznal.

Le nekaj dni kasneje je tudi Globočnik napisal podobno vlogo na OGG. Po Davči je nakupil les in sedaj ima ob sotočju Zale in Davče okoli štiri tisoč

Prva stran šeststranskega
komisijskega zapisnika
na velikem formatu
o pogojih plava
27. marca 1903.

hlodov /Merkantilhölzer/, ki jih želi plaviti do okoli petsto metrov pred izlivom Davče v Soro. Plavil bi ob "nastopu topljenja snega in povečani vodi" skupaj z Bernikom. Plavno pravico je želel za tri leta.³¹ OGG je v skladu z gozdnim zakonom poskrbelo, da je ta prijava oz. vloga visela na oglasnih deskah po občinah in bila javno razglašena na krajevno običajen način. Kdor bi želel v roku treh let plaviti, naj se oglasi v šestih tednih s svojo vlogo. V skladu z zakonom je bil v Železnikih dvakrat oklican razglas,³² na nedeljo 25. 1. in 8. 2., v Sorici tri nedelje zapored, 25. 1. ter 1. in 8. 2.; v Oselci 25. 1. in v Leskovic 1.

2. Hkrati pa je razglas visel še na občinskih tablah v Sorici od 9. do 28. 2. in v Železnikih od 25. 1. do 28. 2. 1903.³³ Po zaključenih rokih je okrajni glavar poslal na občino Sorica razglas, da bo javna obravnava prijavljenega plava 27. 3. na licu mesta ob pol osmih zjutraj na odcepu občinske poti na Davčo od okrajne ceste Škofja Loka-Zali Log. Od tu bodo šli navzgor do pritoka Črnega potoka v Davčo. K obravnavi so bili povabljeni vsi posestniki, katerih zemljišča segajo do grape Davča, in tisti, ki imajo ob tej vodi "kako jezilno napravo ali druge naprave". "Vsak naj počaka komisijo pri svojem zemljišču ali svoji vodni

čeni s črkama J. G. Konec plava je dolžan sporočiti na OGK, da le-ta da možnost eventuelnim oškodovancem zahtevati povračilo škode. Marija Novak kot ribolovna upravičenka se na podlagi dogovora z J. Globočnikom odpoveduje vsaki odškodnini, kar pa je bilo kasneje preklicano. Lastnica parcele ob koncu plava Frančiška Demšar pa dovoljuje na njen svet zložiti hlode. Anton Ceferin je vsako leto upravičen do 16 kron odškodnine za jez. V to je všteta tudi eventuelna poškodba jezu s plavom. Globočnik je plačal za komisijski ogled malo več kot 55 kron, drugo polovico pa plača Bernik, saj je prišla komisija prav tako zaradi Bernikove prošnje. Zapis tega ogleda so dobili vsi udeleženci ter še občine Železniki, Sorica, Selca, Trata in Oselica. Berniku so sporočili, da mu ne morejo dati dovoljenja za plav, ker ni podal potrebnih pojasnil, in sicer:

1. Ni navedel točno kraja, kjer bi dal v vodo hlode. Posestnik tiste parcele mora dati soglasje.
2. Ni znano, kako misli plaviti skupaj z Globočnikom.
3. Z Lavtarjem se ni dogovoril, pod kakšnimi pogoji bi lahko plavil les čez njegov jez.
4. Ne ve se, katere mesece bi plavil.³⁸

Zakaj Bernika ni bilo h komisijskemu ogledu? Je pa že čez štiri dni prosil OGK za hitro rešitev vloge, ker se mu na hlokih že dela škoda.³⁹ Tudi Globočnik je tiste dni spodbujal Bernika, naj prosi OGK za hitro rešitev vloge, sicer bi bila njuna škoda prevelika, saj "ne bi smela sedaj koj pri prvem povodnu plaviti".⁴⁰ Advokat Eger je poslal pripombe na poslane sklepe zapisnika komisijskega ogleda. Novakova ni soglašala s formulacijo, da Globočnik lahko plavi vse mesece v letu in tudi ima samo tiste pravice, za katere sta se dogovorila, ne pa odgovornosti za karkšno koli škodo.⁴¹ Bernik je bil prisiljen ponovno prositi na OGK 22. 4. V prošnji je navedel, da je prejel negativen odgovor 31. 3. 1903. Dodal pa je nekatera pojasnila. Iz vode bi vlekel les na Alan-tu, na parceli 856 k. o. Zali Log /Wegparcelle/, ki je last občine Sorica. Tu ne bo nobene škode. Občini pa je pripravljen za vsak hlood plačati en vinar. Glede plava skupaj z Globočnikom pa sta se dogovorila, da

prvi plavi Globočnik in da dá Bernik v vodo najvišje ležeče hlode, da se ne bi pomešali. Z Lavtarjem se je glede jezu dogovoril za 20 kron za plav in s tem se Lavtar odpoveduje vsaki odškodnini. Zaprošil pa je za plav za vse mesece v letu, saj ne ve, kateri mesec bo dosti vode. Isti dan je plačal še 55 kron in 41 vinarjev stroškov komisijskega ogleda 27. 3. 1903. Bernik je taktiziral še naprej in začel plaviti. Vmes pa so iz OGK sporočili Novakovi, da soglašajo z njeno pripombo glede privatnega dogovora med njo in Globočnikom in da je Bernik dopolnil svojo vlogo. Vprašali pa so tudi na občino Sorica, ali soglašajo z Bernikovim predlogom. Ker so imeli še en ogled na Zalem Logu, so predlagali ponovni komisijski ogled za Bernikov plav. Bernika in Lavtarja so povabili zraven.⁴²

Bernik je vmes pridno plavil in zato je Novakova to naslednji dan, 26. 4., telegramsko sporočila na OGK. Zahtevala je takojšno ustavitev.⁴³ Konec aprila je bil tako spet komisijski ogled plavne poti Bernikovega lesa. Poleg dr. Schwegla, komisijskega komisarja, sta bila tokrat prisotna posestnika Franc Demšar in Franc Lavtar, oba z Zalega Loga. Prvi je zastopal interese občine Sorica in drugi svoje žage na Davči. Demšar je povedal, da je sicer lahko par. 856 k. o. Zali Log pisana na občino Sorica, vendar je v dejanski lasti kraja Zali Log, saj tudi sami skrbijo za to pot, zato imajo samo oni pravico zastopati to parcelo. S tem pa soglašajo tudi občina. Govoril pa je tudi kot predstavnik premoženjskega odbora te občine. Soglašajo s plačilom en vinar (helar) za hlood, kot odškodnino za plav pa za čas dveh let 60 kron in enako vsoto za vzdrževanje te poti ter mostu čez Soro. To je računano za štiri tisoč hloodov. Odškodnino je treba plačati vnaprej. Bernik je bil pripravljen plačati le pavšal 20 kron.⁴⁴ Bernik je bil prepričan v svoje in 5. 5. je poslal telegram na OGK: "Prosim dovoljenje za plavo Potok davca, ker je čas zato."⁴⁵ In vmes pridno plavil. Zato je orožniška postaja iz Sorice že dva dni prej, to je 2. 5., poročala na OGK, da je njihova kontrola zahtevala ustavitev plavljenja na potoku Davči delavcem Franca Bernika. Nima dovoljenja. "Vodja plava je posestnik Franc Šubic, vul-

g des Telegrammes. akzeptiert hieraus.	TELEGRAMM BRZOJAVKA	Eingangs-Nr. 440 Boila pod št.	Dienstliche Angaben. Stückens prapomte.
Betruckshauptmannschaft e. K.			
Von 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100		Ausgegeben am Oblaten des am 11 Uhr 2	
Text - Besedilo.			
Bernik schreint Rötker ohne Erlaubnis seit Donnerstag ansehe telegrafisch einzustellen			
Marie Novak			

Marija Novak
poskuša s
telegramom
na Okrajno gla-
varstvo Kranj
26. 4. 1903
ustaviti
nedovoljen plav.

go Bregar iz Davče, štev. 36 še s 7. drugimi delavci." Šubic je povedal, da ga je Bernik 25. 4. naprosil "naj samo prevzamejo delo in začno plaviti, dovoljenje za to pa naj bi imel Bernik /er habe so wieso hiezu die Bewiligung/." Iz poročila še izvemo, da je Šubic plavil z več delavci že 23., 24. in 25. tega meseca. Bernika pa niso mogli zaslišati, ker ima stalno bivališče v Stari Loki.⁴⁶ Tudi Novakova je 8. 5. sporočila OGK, da jo je njen lovec Jernej Tolar obvestil, da Bernik plavi že od 23. 4. naprej. Ponovno ji je sporočil 5. 5., da Bernik še vedno plavi. Glavarstvu se očitno ni mudilo. Zadevo so izročili v roke Steinbacherju, pristojnemu za gozdarstvo, ki je pokrival tudi ribištvo, da bi povedal, kdaj je moč plaviti z manjšo škodo za ribe.

V daljšem poročilu, napisanem 14. 5. 1903, je poročal o komisijskem ogledu Davče 22. 12. 1902. Ob normalnem vodostaju Davča sploh ni primerna za plav, temveč le ob izredno visokih vodah. "Visoke vode so navadno v zgodnji pomladi in jeseni in

zato ni prav prosilce za plav omejevati, v katerih mesecih leta je dovoljeno plaviti." Potok Davča je dolg okoli šest kilometrov in da približno 18 kilogramov postrvi. Glede na to, da je plavil že Globočnik, potem je dolg Bernika toliko manjši. V Davči je težko življenje. Gozdni proizvodi so daleč veliko več vredni in pomembni za Davčo v primerjavi z minimalno vrednostjo rib. Zato ne omejevati plavljenja. Če kakšno leto ni visoke vode, les obleži v Davči z veliko škode.⁴⁷

Isti dan je dr. Schwegel na OGK napisal sporočilo v zvezi s plavom Bernika in ga poslal orožniškima postajama v Železnikih in Sorici. Bernik bi smel plaviti le izjemoma ob nevarnosti, podrobneje navodilo pa bo še prišlo.⁴⁸ Bernik si je to po svoje razlagal in plavil.

Zakonca Novak sta poslala 15. 5. 1903 deset strani dolg tekst OGK. Ker sta bila doslej neuspešna proti Berniku, mu v bodoče ne bosta dala nobenega dovoljenja brez ponovnega komisijskega ogleda. Pri-

voljenj. Po njeni prijavi 7. 4. 1905 je samo v tistem letu dotlej trikrat plavil, sedaj pa ima spet v plavu 2800 hlodov do parcele na Alantu. Vprašanje je, če ima v vodo sploh postavljene grablje.⁵⁰

Prvega maja je OGK še enkrat pisalo Berniku.

Potem ko je bila zadeva končana po administrativni strani, je okrajno sodišče v Škofji Loki obravnavalo spor med Novakovo in Bernikom zaradi odškodnine za ribolov.⁵¹ Da bi sodišče ugotovilo stanje na Davči, je ribiški revirski odbor za Kranjsko poslal prof. Franketa trikrat na komisijski ogled: 22. 12. 1903, 11. in 12. 6. in 23. in 24. 6. 1904; zadnja dva dneva sta bila z njim dva izkušena ribiča in povprašan je bil še posestnik Jemec iz Davče. "Ribištvo na potoku Davči je zaradi neprestanega, permanentnega plavljenja Bernika in drugih tako uničeno, da ni od njega nič ostalo, kaj šele, da bi ga obnovili /derart ruinirt dass es nicht dafür steht, sie zu betrieiben, geschweige denn zu kultivieren/." "Poškodbe ribolova so pač posledica dolgotrajnega takega stanja, kateremu ni videti konca." Kakšna je bila prehodnost struge Davče, pa lepo pokaže Franke na koncu svojega poročila. Ogled Davče je mogoč samo ob nizki vodi, je "zelo otežkočen in ne brez nevarnosti, pri tem se je treba plaziti čez velike skale, drugod bresti po vodi. Ponekod lahko samo od daleč poslušas šumenje potoka."⁵²

Iz krajših dopisovanj izvemo, da je Bernik nameraval plaviti v drugi polovici maja 1905, vendar je potem sredi junija od te vloge odstopil⁵³, čeprav sta se z Novakovo sredi aprila pogodila in mu je obljubila reči besedo v njegov prid na OGK.⁵⁴

Za ponazoritev spravila lesa in plava iz Davče naj sledi nekaj spominov tedanjih sodobnikov iz Davče in Potoka:

Janko Primožič, Čendovc iz Davče:

Strojevc z Zalega Loga je večkrat kupil v kraljevini Jugoslaviji v Davči les, na Čendovem gruntu je ob neki priliki posekal za dva tisoč hlodov. Od Sorčena sem so vlačili hlode z živino na naš, Čendov grič. Od tu naprej so vlačili samotež do Mrovlja. Od te hiše naprej so vozili spet z voli na Pogori-

šarjev grič. Od tam pa spet samotež do vode Davče. Tako so vse hlode preložili štirikrat, preden so jih spustili v Davčo. Strojerc je za plačilo vožnje z živino ali samotež plačal s koruzo. Spominjam se, da je Krivc tudi začel voziti, pa so se mu voli uprli in je moral to delo opustiti in se odpovedati koruzi.⁵⁵

Janez Šturm, Bregar iz Potoka⁵⁶:

Lastnik plava je šel naokoli in naprosil plaviče. Zelo dobra sta bila Hrovatov Peter⁵⁷ in Jovanišov Tone⁵⁸. Koblar⁵⁹ z Osojnika je nosil zmeraj pri plavu ogrnjeno kosmato ovčjo kožo z zavezanimi nogami na prsih, da ga ni močil dež. Tudi drugi so imeli ogrnjene kože. Ker so nekateri imeli daleč domov, so prenočevali tudi pri bližnjih kmetih. Jedli so krompir in mleko. Počitek je bil ob enih opoldne. Strojerc je delavcem prinesel zelo dobro zaseko. Brna je pripeljal cel sod (faslc), 60 litrov šnopsa k Hrovatu. Za delavce ga je tja hodil iskat Markon. Vina niso pili. Včasih je med njimi prišlo tudi do prepira in pretepa.

Plavičev je bilo različno. Včasih le pet do šest, včasih pa tudi 42. Markon⁶⁰ je bil šef plavičev, včasih pa sam lastnik Brna, Kemperle s Češnjice in Strojerc. Tajne, ki je tudi kupoval les, ni sam plavil, imel pa je svojo žago.⁶¹ Strojerc je hodil zato plaviti, da bi shujšal. Običajno so plavili od Bitencovih robov. Eni so bili razporejeni vzdolž Davče, drugi so dodajali. Plavili so navadno, ko se je topil sneg. Posebno vnet je bil Bitenc,⁶² ki ni nič pustil v vodi, čeprav bi bil čez rit v vodi. Stali so ob vodi. Bolj večji plavljenja so šli naprej, da so strugali, čistili od skal. Tu je bil mojster Bernard.⁶³ Ta je bil res zelo vešč. Posebno je znal ravhati s cepinom in je bil zmeraj navdušen za plav. Vse bi pustil doma, četudi bi imela striti krava, samo da bi lahko šel plaviti. Hočevar⁶⁴ pa ni bil za tako delo. Žnidarčnemu Janezu⁶⁵ je eno dopoldne odneslo tri cepine, ker jih je preveč zasadil v hlod in ga ni mogel pravočasno izruvat. Plaviči so imeli cepine, nasajene bolj na dolgo.

Plavili so okoli teden dni. Če je voda upadla,

so popustili in čakali višje vode. V stari Jugoslaviji smo plavili skoraj vsako leto – 20 let. Menim, da smo zadnjič plavili okoli leta 1939, tik pred vojno.

Polona Krek, Davča 75⁶⁶

Lesni trgovci so spomladi na veliko kupovali smrekov les na steblo,⁶⁷ bukovega pa sploh ne. Potem so naredili riže do vode Davče. Krivc, Sorčen, Zalar in Lajnar so leta 1928 tako posekali veliko lesa za Strojevca. Ta je imel zmeraj dosti vode. Mož mi je povedal, da naj bi Strojevc šel iskat za vsak plav na pokopališče človeško kost in jo privezal nekje v vodo Davčo. Dokler je bila kost v vodi, je bila tako huda na to kost, da je imela veliko večjo moč. Po plavu je kost nesel nazaj na pokopališče.

Cepin, zelo na dolgo nasajen, imamo še vedno pri hiši, prav tako pa tudi ak.⁶⁸ Plaviči so bili: moj mož Lajnar, Kovkarjev France,⁶⁹ Špeh,⁷⁰ Rovančen,⁷¹ Joklc, Lovrenc⁷² in Hrovatovi fantje. Posebej je plavičem nagajalo v Bitencovih robah, kjer so se zatikali hlodi. Na določeno število mest mest je moral biti en plavič. Od Košana do Tajnetove žage so plavili kakšen teden. Navadno so na Tajnetovi žagi vlekli ven hlode izza velikih stolov. Ko sem hodila v šolo, sem videla, kako je voda lepo nosila hlode. Plavili so v glavnem pomladi. Lajnar je imel posebne čevlje, na katere je dal kramše, da je lažje hodil po hloilih. S trto je imel privezane kramše na čevlje. Žnidarjev Polde je bil jetičen in ni mogel delati na riži in plaviti, čeprav bi zelo rad. Hrovatov Peter je rekel, da je videl njegov spomin pri tem delu.

Stanislav Bernard, Zali Log 51⁷³

Zadnja lesena riža po Zali in plavljenje po Davči je bilo pozimi 1941. Pomladi leta 1940 so posekali na povrju Zale okoli osemsto kubičnih metrov lesa. Vse je odkupil Strojevc z Zalega Loga. Hlode so spravili skupaj jeseni in pozimi s pehanjem in vlačanjem. Plavili so predvsem domačini iz okolice, včasih pa je prišel pomagat tudi kdo od drugod, npr. iz Železnikov. Plav leta 1941 je prevzel moj oče po naročilu Strojevca. Sodelovali so moji

Pripovedovalka o plavičih Polona Krek in njen mož Janez Krek, tudi plavič, doma v Lajnarjih, 2. maja 1983.

starejši bratje: Janez, Peter, Tone, Jakob in France, stari od 20 do 30 let. Odlični so bili iz Zale Špeh, Franc Derlink in Mohar, Peter Koblar. Zadnji je bil rojen 1879 v Potoku in odličen pevec, tenorist. Njegov glas, komanda, se je razlegala ob plavu daleč po dolini, kar je bilo za varnost izredno pomembno. Sodelovali so Hrovatovi, Ivaniševi, Pogorišarjevi in drugi. Kot otrok sem večkrat nesel jesti očetu in bratom, če so delali v bližini našega doma. Naša hiša je bila le nekaj minut nad dolino Davče, zato sem lahko to delo opazoval. Spominjam se raznih klicev pri delu na riži ali plavu. Ko je bilo vse pripravljeno za varno delo, je najnižji zaklical "kargo". Da so zgornji prejeli in razumeli klic, so odgovorili "varde" in lahko nadaljevali delo. Če se je spodaj kaj zataknilo, je spodnji zakričal "abauß", kar je pomenilo prekinitev vsega dela više nad njim.

Preden so začeli plaviti, so morali očistiti strugo, ki je bila tedaj veliko lepša kot danes. Na mestu, kjer se je plav končal, so postrani postavili velike lesene koze z dvema nogama, za katere se

je lovil les. Te kože so bile iz močnih hlodov in imenovane "muš". Istočasno so usmerjale hlode proti bregu, da so jih lažje vodili iz vode. Klic "kertajg" je pomenil, da so plaviči zasukali hlood vzporedno z drugimi hlodi na kupu. Ko so plavili les Tujnetu, so postavili muše tik nad njegovim jezom pri žagi. Strojercove hlode so spravljali iz vode malo nižje

od Brentača, kjer je bilo njegovo zemljišče.

Plaviči so imeli visoke škornje in lodnaste hlače, ki se jih je manj prijemala voda. Ogrnjene so imeli kosmate ovčje kože, zavezane pod vratom in zapete okoli ledij. Klobuki so imeli bolj široke krajce.

Opombe

¹ Arhiv Republike Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj, AS 131, fascikel 9, spis (v nadaljevanju: OGK 9), 17. 12. 1902.

² Arhiv Republike Slovenije, Loško gospostvo, knjiga 18, urbar 1630, Davški urad.

³ Vlado Valenčič, *Slovenščina v uradih in v uradni publicistiki od srede 18. do srede 19. stoletja*, Zgodovinski časopis, Ljubljana 1977, letnik 31, str. 333.

⁴ Gozdna postava, Občni Državni zakonik in vladni list Avstrijskega cesarstva, LXXII. del. Izdan in razposlan v edino-nemškem izdanju 14. 12. 1852, v pričujočem dvojnem izdanju 19. januarja 1853 (v nadaljevanju: gozdna postava), str. 1053–1072. Beseda plavljenje in plav pomeni isto. Sodobniki domačini pa so in tudi še sedaj nekateri vedo povedati, da je imel kdo plav. Tako tudi Bernik. Zato uporabljam oba izraza.

⁵ Domačini v tem delu Selške doline so Franca Bernika iz Stare Loke 10 poznali pod imenom Brna.

⁶ Arhiv okrajnega glavarstva je bil pred kratkim urejen, vendar je kronološko in vsebinsko pri tej problematiki precej pomešan, ker se je arhiv večkrat rabil za dokazovanje.

⁷ Gozdna postava, str. 1464/prav. 1064, op. V. D/.

⁸ V originalu piše Berna in ne Bernik.

⁹ OGK 9, 30. 10. 1902.

¹⁰ OGK 9, 15. 11. 1902.

¹¹ OGK 9, 19. 11. 1902.

¹² OGK 9, 23. 11. 1902.

¹³ OGK 9, 29. 11. 1902.

¹⁴ OGK 9, 1. 12. 1902.

¹⁵ OGK 9, 5. 12. 1902.

¹⁶ OGK 9, 13. 12. 1902.

¹⁷ OGK 9, 17. 12. 1902. Marija Šubic je bila lahko Hrovatova žena ali pa žena Bernikovega večjega zaupnika in sodelavca Franca Šubica, Bregarca v Davči.

¹⁸ OGK 9, 22. 12. 1902. Sto vinarjev je bila ena krona.

¹⁹ OGK 9, 27. 12. 1902.

²⁰ OGK 9, 30. 12. 1902.

²¹ OGK 9, 9. 1. 1903.

²² Mihaela Štorma v Martinj Vrh v tem času ni. Pač pa je to lahko Mihael Šturm, Matevž iz Potoka, rojen leta 1818 v Zablegošu, Davča 5, star tedaj 84 let, umrl leta 1905.

²³ OGK 9, 12. 1. 1903.

²⁴ OGK 9, 30. 3. 1903.

²⁵ OGK 9, 19. 9. 1903.

²⁶ OGK 9, 26. 9. 1903.

²⁷ OGK 9, 3. in 19. 10. 1903.

²⁸ OGK 9, še nekaj manj pomembnih spisov iz leta 1904, 1905 in 1906. Zanimivo bi bilo pogledati, kaj se je o tem ohranilo na okrožnem sodišču v Škofji Loki. Mogoče kdaj kasneje.

²⁹ F. B. pomeni lastnikovo ime in priimek. Tako je bilo po zakonu določeno označevanje plavljenega lesa.

³⁰ OGK, fasc. 6 (v nadaljevanju OGK 6), 10. 1. 1903.

³¹ OGK 6, 14. 1. 1903.

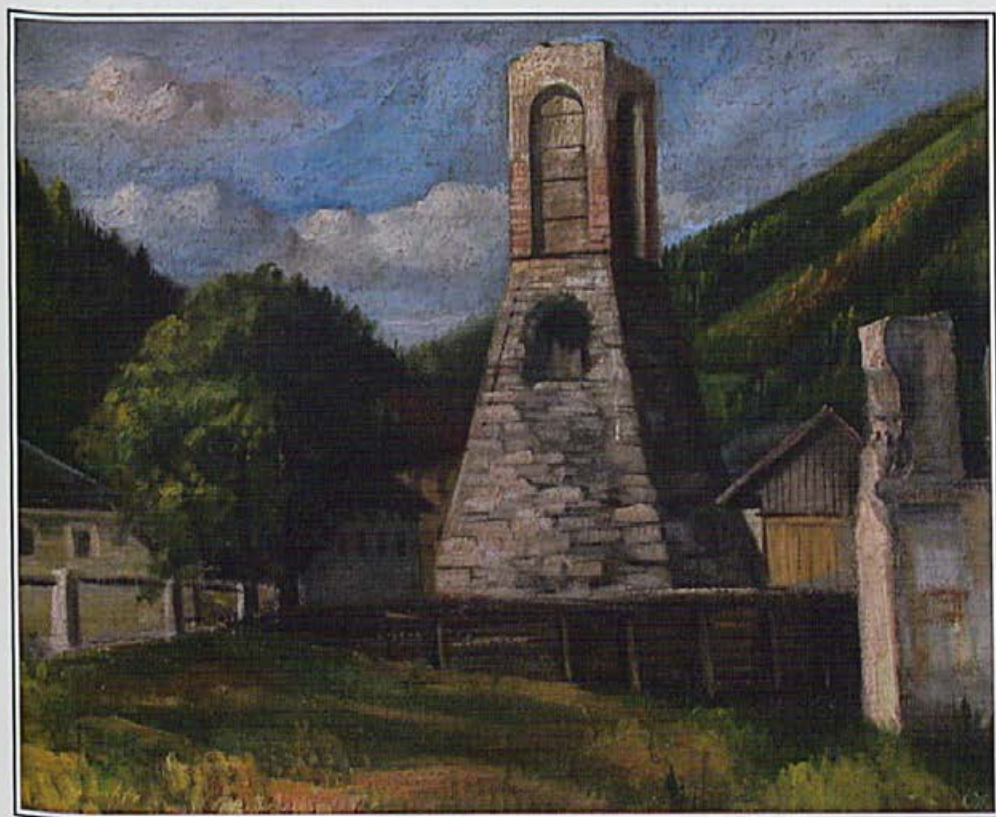
³² Oklici za javne zadeve so bili star običaj, ki je ostal po župnijskih središčih na podeželju še vse do 50. let 20. stol. (še vrsto let po drugi svetovni vojni). Takoj po maši, ko so prišli ljudje iz cerkve, je občinski sluga oz. drugi pooblaščen stopil na malo vzvišen prostor in z močnim glasom povedal ali prebral besedilo, ki je bilo pomembno za vse ljudi. Oklici so se ohranili do dandanes samo še za cerkvene poroke v cerkvi.

- 33 OGK 6, 16. 1. 1903 in posamezna sporočila teh občin na OGK. Zanimivo je, ali in zakaj ni omenjen razglas na Zalem Logu, kjer je sigurno bil, saj je bila ta fara najbližja načrtovanemu plavljenju.
- 34 OGK 6, 13. 3. 1903.
- 35 OGK 6, 23. 3. 1903.
- 36 Lavtar je imel žago Pod Osojnikom.
- 37 Frančiška Demšar, Stojčevčova z Zalega Loga. Zanimivo, da ni prišel njen mož.
- 38 OGK 6, 31. 3. 1903.
- 39 OGK 6, 31. 3. 1903.
- 40 OGK 6, 4. 4. 1903.
- 41 OGK 6, 10. 4. 1903.
- 42 OGK 6, 25. 4. 1903.
- 43 OGK 6, 26. 4. 1903.
- 44 OGK 6, 28. 4. 1903.
- 45 OGK 6, 5. 5. 1903.
- 46 OGK 6, 3. 5. 1903.
- 47 OGK 6, 14. 5. 1903.
- 48 OGK 6, 15. 5. 1903.
- 49 OGK 6, 15. 5. 1903.
- 50 OGK 6, 7. 4. 1905.
- 51 2. 2. 2006 sem ugotovil v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enota Škofja Loka, da je ohranjen samo poimenski seznam vpisov. Novakova je tožila Bernika zaradi škode /Feststellung des Schadens/. Zadeva se je vodila pod oznako C 89/3, vendar pa arhiv za ta leta žal ni ohranjen.
- 52 OGK 6, 13. 4. 19005.
- 53 OGK 6, 15. 4. 1905.
- 54 OGK 6, 13. 4. in 14. 5. 1905.
- 55 Janko Primožič, Davča 69, rojen 1930. Pripovedoval marca 2005.
- 56 Janez Šturm, Bregar, je bil rojen v Potoku 7 leta 1896, kasneje živel z družino pri Bregarju, Potok 3, umrl je leta 1981. Pripovedoval poleti 1977.
- 57 Peter Ceferin, rojen 1901, Davča 47.
- 58 Na Jovanišu je bila domačija v Davči, blizu Sorčena, na meji s Cerkljanskim, zato so jo leta 1941 podrli zaradi nove italijansko-nemške meje.
- 59 Lovrenc Medževcevec, rojen v Davči 1 leta 1870, živel na Osojniku 2.
- 60 Markon, Franc Šubic, Bregar iz Davče, rojen 1873.
- 61 Lovro Lavtar z Zalega Loga 16, rojen 1877.
- 62 Tomaž Čerin, Davča 27, sedaj Davča 60.
- 63 Franc Bernard, rojen leta 1881, Davča 58.
- 64 Janez Rant, rojen leta 1895, Davča 55.
- 65 Janez Šturm, rojen v Potoku 2 leta 1902.
- 66 Polona Krek, rojena Derlink v Zali 2 leta 1915. Poročena z vdovcem Janezom Krekom, Lajnarjem, Davča 75, pripovedovala je junija 1993.
- 67 Stojčič, neposekani les.
- 68 "Ak" iz nem. der Hacken, železna kljuka. Plaviči so jih imeli nasajene na tudi do pet metrov dolgih drogovihi za premikanje hlodov v vodi.
- 69 France Čemažar, rojen v Zali 1 leta 1890 na Kovku. Domačija je bila prodana Brni, Francu Bernik iz Stare Loke. Brna je travnike in senožeti prodal naprej, sam pa je obdržal gozdove.
- 70 France Derlink, rojen v Zali 2 leta 1908.
- 71 Čemažar, Davča 29.
- 72 Lovrenc Rant, rojen v Potoku 14 leta 1888.
- 73 Pripovedovalec je zgornje povedal ob razstavi gozdarskega orodja v kulturnem domu na Zalem Logu 2. 3. 2005. Rojen je bil pri Bernardu v Davči 46 leta 1931.

Slikar Rudolf - Rudi Ott

ali kako je prišlo do razstave njegovih slik

Jože Dolenc

Začelo se je z Loškim utripom, ko je Utripov časnikar Damjan Likar na začetku lanske jeseni pripravil oni zapis (nič ne de, če se ga, spoštovani bralec, ne spominjaš). A to vendarle ni bil pravi začetek! Začelo se je pravzaprav takrat, ko sem se z zelo neizdelano zamisljo, nekakšno pobožno željo oglašil pri direktorju podjetja Freising, d. o. o., g. Bogataju, in mu jo v skopih obrisih predstavil. Na pripravljenost, kakršno je pokazal, niti v sanjah nisem bil pripravljen. Bil je naravnost navdušen in že kar med samim pogovorom sva sestavila koncept, ki ga je potem Damjan Likar, sin mojega prijatelja in kolega s fakultete, tako lepo zaokrožil.

Predstavimo še enkrat tisto zamisel – čisto na kratko! V Železnikih je kot vojni ujetnik kmalu po koncu vojne deloval slikar Ott (za njegovo ime sem izvedel kasneje), ki se je s slikanjem tudi preživljal. Vedel sem za tri njegove slike in kulise v nekdanjem sokolskem, zdaj kulturnem domu, vse ostalo o njem mi je bilo popolna neznanka. Če bi zbrali kakih deset njegovih slik, sem razmišljal, bi že lahko organizirali razstavo del človeka, ki se ga malce starejši od mene še spominjajo, nekateri pa so, kot so mi kasneje sami povedali, z njim celo delali – a o tem malo kasneje. Odziv je presegel vsa pričakovanja: v pičlih desetih dneh so se javili lastniki 20 slik, ki so jih bili pripravljeni tudi razstaviti.

Ker sem o tem človeku želel izvedeti kaj več, sem že septembra meseca prosil nemško veleposlaništvo v Ljubljani, ali mi lahko kakor koli pomagajo. Osu-pel sem bil, ko na moje pismo ni bilo odgovora, pa sem pisal še enkrat, nato pa še dvakrat v elektronski obliki. Minili so štirje meseci in nič! Čast veleposlaništva je šele nekaj dni pred samo razstavo rešil njihov uslužbenec, ki pa mi ni mogel pomagati, ker sem menda poslal premalo podatkov (pač tisto, kar sem takrat vedel). Preko svetovnega spleta pa mi je uspelo priti do akademije upodablajočih umetnosti v Münchnu (Akademie der Bildenden Künste München), od koder mi je dr. Birgit Jooss, zadolžena za arhiv in zbirke, sporočila, da je v zimskem semestru leta 1931/32 Rudolf Ott na tej akademiji zares študiral, in sicer risbo. Drugih podatkov zaradi zavezni-

ških bombardiranj žal nimajo več.

Slik je bilo za galerijo muzeja v Železnikih preveč, da bi bila razstava lahko tam, in alternativa je bila edino še dvorana kulturnega doma. Prav sedanjí kulturni, nekdanj sokolski dom, ki ga je na nekdanji Thalerjevi njivici zgradilo telovadno društvo Sokol leta 1921, je bil pravzaprav povod, da je slikar Rudolf Ott prišel v Železnike. V tem bi kdo lahko videl simboliko ali celo prst božji, saj smo Ottove slike lahko videli tam, kjer je v Železnikih začel delati. No, če je to simbolika, potem je zgolj naključna in nenamerna.

Pokojnemu Janku Logarju, p. d. Fotrovčevemu Jankotu, ki je bil takoj po vojni, kot mi je povedala njegova žena Milica, prvi predsednik kulturnega društva v Železnikih, je nekako prišlo na ušesa, da v jeseniški železarni kot vojni ujetnik dela akademski slikar Rudolf Ott. Na pol požgan sokolski dom so po gradbeniški plati že pokrpali, manjkali sta pa še odrska oprema in dekoracija, za kar so potrebovali ljudi prav Ottovega kova. Tako se je odpravil ponj v jeseniško železarno, a zadeva le ni bila tako enostavna, saj je takoj naletel na službe, s katerimi ni bilo dobro češenj zobati (KNOJ, OZNA). Ott se je moral strinjati, da bo v Železnikih ostal celih šest let, Janko pa je zanj osebno jamčil. V pozni jeseni leta 1945 ga je privedel v Železnike in ga nastanil doma pri Fotrovcu na Racovniku. S kurjavo je bilo bolj slabo, pa sta, naj se še tako čudno sliši, spala kar v isti postelji. Naslednjo pomlad se je Janko oženil in Ott je kajpada dobil drugo sobo. Naslednje leto se je preselil v Gorenji konec k Bičku (hiša je pred nekaj leti pogorela). Prav Cilka Drol, p. d. Bičkova, mi je povedala, da mu je bilo ime Rudolf oz. Rudi. Tudi Peter Polajnar se spominja, da je Ott v Železnike prišel predvsem zato, da bi opremil požgani in nato obnovljeni nekdanji sokolski dom, ki je po vojni menjal cel kup lastnikov, dokler dokončno ni prišel v last KS Železniki. Naslikal je še obstoječe kulise, nekaj odrskih scen, menda je popravljal tudi cerkvene jaslice v župni cerkvi sv. Antona, kot mojster čopiča pa je delal skupaj s pleskarji, kot sta bila brata Benedičič, Francelj in Joško, p. d. Mežnarjeva,

ter Tone Kalan, p. d. Fajfarjev, ki se ga še dobro spominja in se celo spomni nekaterih slik še v trenutku njihovega nastajanja.

Tako je Rudi Ott prebil svoje ujetništvo v Železnikih, spoznaval ljudi in slikal po naročilu ali "na zalogo". Po 60 letih, odkar so slike nastale in razen z dedovanjem niso menjale lastnika, je javnost slike prvič videla na razstavi, ki smo jo odprli prav na predvečer letošnjega kulturnega praznika.

Otvoritev razstave smo pričeli z naslednjimi besedami:

"Ob nocojšnji razstavi se pomudimo najprej pri slikarju Rudolfu Ottu, akademskem slikarju in nemškem vojnem ujetniku. Le kako, za božjo voljo, si drznemo večer, posvečen vsem znanemu Ribčevmu Francetu iz Vrbe in ostalim mojstrom lepe pisane (in govorjene) naše besede, posvetiti njemu. Vse doslej je razne recitacije dopolnjevala ljudska ali umetna pesem ponavadi iz domačih logov in gajev. Ne bo nam jih zmanjkalo, brez skrbi. Letošnji kulturni dan bo drugačen. Saj, zakaj pa naj bi tudi ne bil? Če se ozrete okoli sebe, vidite slike nekoga, ki je v najhujših časih pripadal strani, proti kateri se je slovenski življenjski boril na življenje in smrt, da bi na koncu zmagovito izšel iz bitk, žal z mnogimi ranami na telesu in duši. A rane niso zadušile upanja, kot lahko preberemo v še neobjavljenem pismu sina partizana očetu izseljencu aprila 1943 (gre za mojega strica Radovana, ki je padel oktobra 1944 blizu Čepovana na Trnovski planoti, in za mojega starega ata Karla, izseljenca na Bavarskem):

Včasih, ko se pogovarjamo o vas tam gori, si delamo načrte, kako bo v svobodi. Večkrat omenijo, kako bodo prišli v gostilno, da bomo zapeli pesmi in ti pa da boš nosil sladko vince na mizo. Upajmo, da se bo to upanje le že enkrat izvršilo. Tukaj vsi imamo neomejeno voljo in korajžo.

Le kaj imata skupnega pisec teh vrstic in avtor slik naokrog nas? Eden se je odzval klicu vesti, drugega so v vojaško suknjo vtaknili. Eden svobode ni dočakal, drugi je svoj dolg odplačal na drug način in današnji večer posvečamo njemu. Visoko leteče in lepo izrečene misli še niso vse. Morajo se nas do-

takniti, morajo nam dati misliti. Upam, da bo vsak od nas zapustil nocojšnjo razstavo tudi z nekakšnim dvomom v srcu, kajti na določena vprašanja ni enoznačnih odgovorov. Nekaj mi pravi, da bi se pisec gornjega pisma in avtor slik danes, če bi bila oba še živa, najprej ocenjujoče premerila, nato si pa segla v roke in na mestu, kjer je zakopana bojna sekira, prižgala pipo miru, po naši dobri stari navadi pa zavila še na kozarček ...

Brez prijazne naklonjenosti lastnikov slik, ki so jih bili pripravljeni razstaviti in so mi bili celo pripravljeni verjeti na besedo, da bom slike tudi vrnil (dandanes se to dogaja pač le še redkokdaj!), brez prijazne pomoči domačih podjetij in seveda brez objave v Loškem utripu razstave ne bi bilo. Naj se vsem še enkrat zahvalim tudi tako, da naštejem tako razstavljalce kot sponzorje, pri čemer bom namerno izpustil naslavljanje z gospo ali gospodom (tudi ti-stega prisilnega "tovarištva" nekako nisem prenašal in uporabljal, čeprav sem z njim gor rasel).

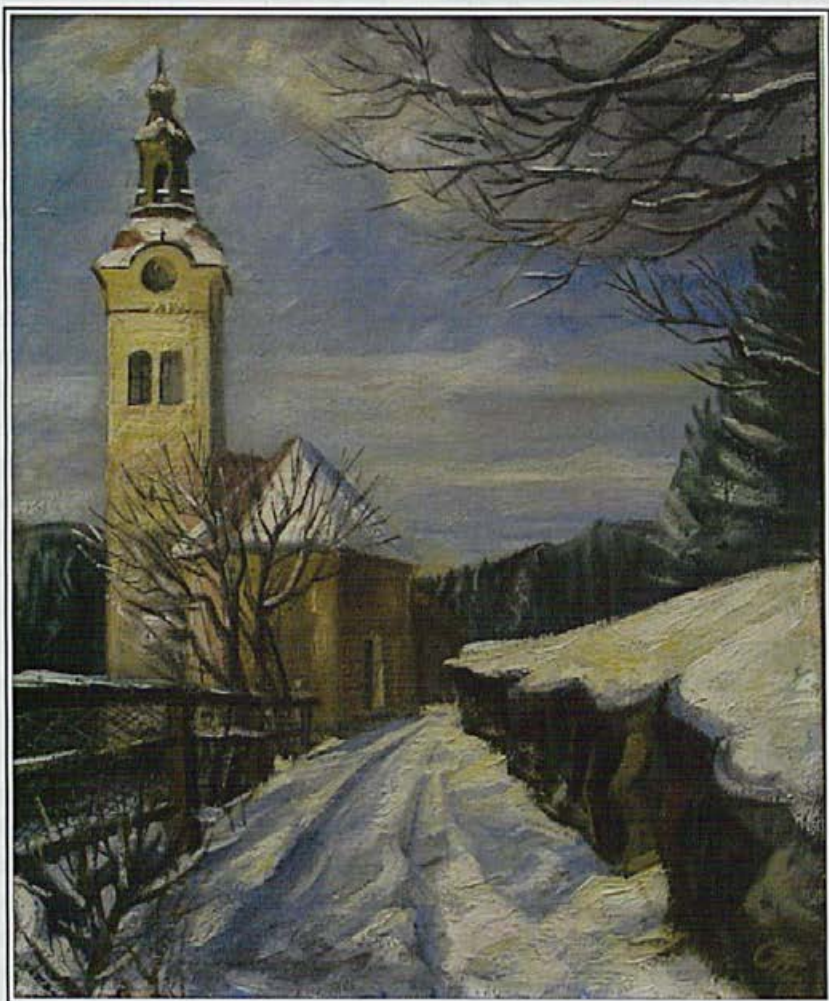
Slike so razstavili Milica Logar (Železniki), Uroš Mladenovič (Škofja Loka), Rezka Bertancelj (Železniki), Martina Wagner (Ljubljana), Zoran Dimitrijevič (Železniki), Tončka Kosec (Železniki), Milica Križnar (Reteče), Lučka Šmid (Železniki), Jerneja Guzelj - Dermota (Dolenja vas), Demšar Tomaž (Rudno), Muzej Železniki in pisec tega sestavka. Kot bo bralec brž opazil, je večina slik nastala in ostala v Železnikih, tudi tista cvetoča češnja, ki jo ima Uroš Mladenovič, je nastala v Železnikih, le Uroš se je z družino preselil v Škofjo Loko. Ostane torej le še slika Milice Križnar iz Reteče, ki je nastala v Škofji Loki.

Z različnimi prispevki so nam pomagali Kovinska galanterija - Mohorič Jože, s. p., Kemperle, d. o. o., Alples industrija pohištva, d. d., NIKO Železniki, Občina Železniki in Gostilna pri Zalogarju, organizacijo razstave pa sta prevzela Muzej Železniki in KUD France Koblar Železniki.

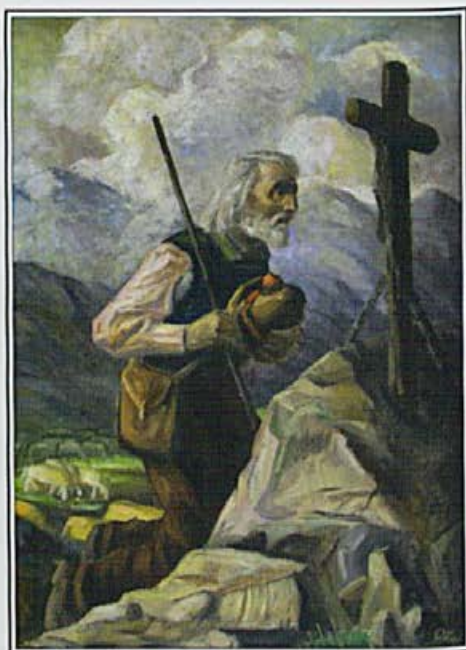
In na koncu še nekaj o slikah samih. Nedvomno so le-te nekakšno pričevanje nekega časa, ki je za vedno minil. Nekatere od teh slik je Ott naredil po fotografijah; takšna je npr. stara dražgoška cerkev sv. Lucije, tudi za obe Špikovi skupini bi lahko rekli

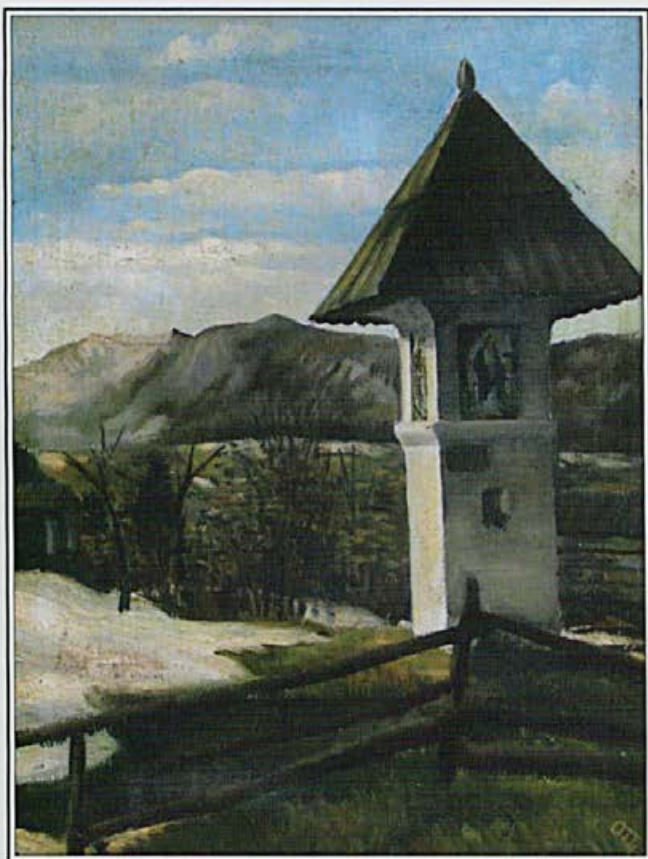
enako, saj mu kot vojnemu ujetniku gotovo niso dovolili prostega sprehajanja po obmejni Gornjesavski dolini. Zanimiva sta dvostopenjski Dermotov jez in Popčeva hiša na Racovniku, pred katero je še ograjeno korito na bajerju. Davčo in Zali Log je naslikal po naročilu Kmetijske zadruga, pri čemer se njegov nekdanji sodelavec Tone Kalan še spomni, da je naslikal tudi Češnjico in Selca, a sta sliki na žalost izginili.

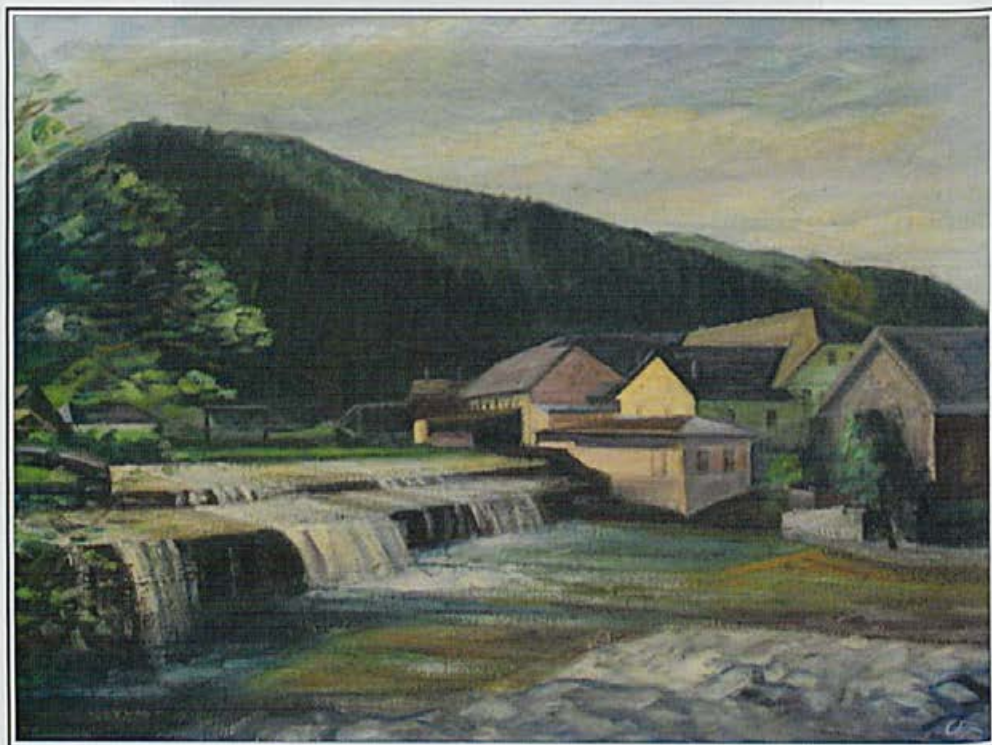
Da ne bi ušle pozabi, objavljamo vse razstavljenе Ottove slike z izjemo dveh, pri katerih se motiva ponavljata. Razstavili smo kar tri plavže, od katerih sta dva praktično enaka, le pri tretjem lahko vidimo še del zidovja nekdanje fužine, zato sem za objavo izbral le zadnjega. Razstavljalcema se za sodelovanje in dobro voljo še enkrat najlepše zahvaljujem in se jima istočasno opravičujem, ker njuni sliki nista prišli v izbor.

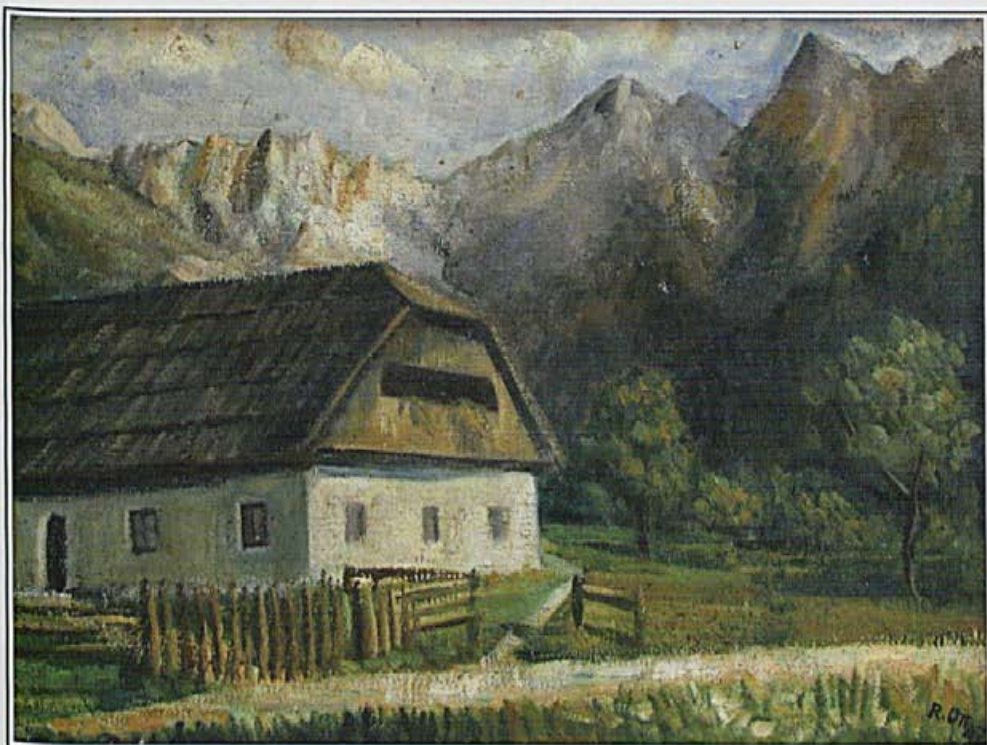
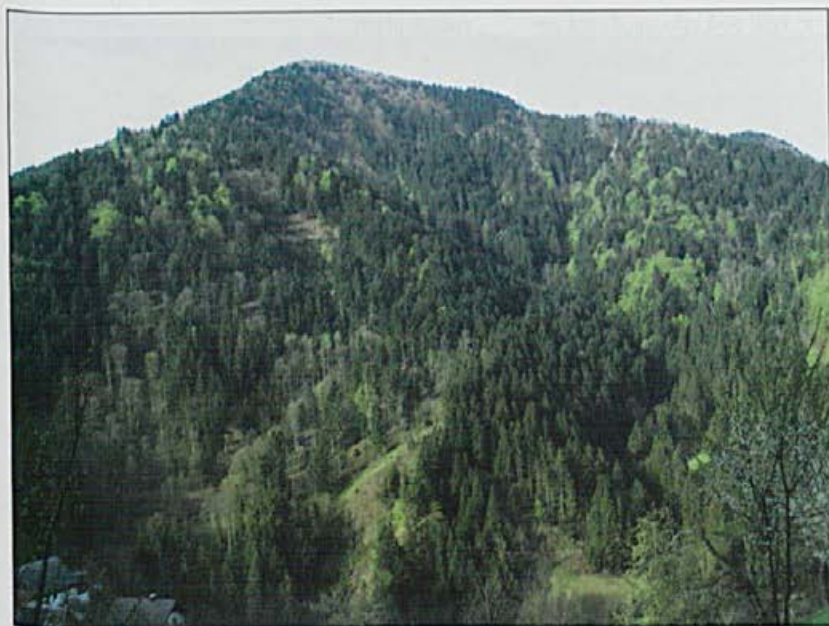

Foto: Igor Mohorič Bonča

Rudnik mangana v Vancovcu

Saša Lazar

Vancovec.
Foto:
Andrej Bogataj

Vancovec je hrib, visok 1 085 metrov, ki se dviguje med potokoma Prednja in Zadnja Smoleva na desni strani reke Selška Sora. Območje Vancovca gradijo kamnine kredne in zgornjetriasne starosti.

Kredne plasti so razvite kot sivi do temno sivi, ponekod tudi črni skrilavi glinavci s polami temnih kremenovih skrilavcev, v bližini apnencev pa v njih najdemo tanke plasti ali leče apnenca ali roženčeve vložke. Zanje je značilno, da se krojijo v ravne in precej velike plošče, da so podvrženi preperevanju, zato dajejo dober material za tvorjenje humusa, in so neprepustni za vodo. Ponekod so v teh plasteh

prisotni tudi vložki mangana in železa. Te skrilave glinavce je leta 1904 Kossmat imenoval po Zalem Logu "zalološki skrilavci".

Območje krednih plasti obkrožajo zgornjetriasne plasti: svetlo do temno sivi apnenci z gomolji roženca in kalcitnimi žilami, svetlo sivi do skoraj črni zrnati dolomiti s kalcitnimi žilami.

Zalološki skrilavec je bil svojčas gospodarsko zelo pomemben zaradi vložkov manganove rude, ki so jo kopali na različnih lokacijah v okolici Železnikov. Najbolj znano in hkrati tudi najstarejše in največje nahajališče manganove rude na območju

Železnikov je bil rudnik na severnem pobočju Vancovca. Rudniku so bile že leta 1815 podeljene rudne pravice, dobila jih je družina Globočnik iz Železnikov. Leta 1936 so Globočnikovi rudarske pravice vrnili. Potem je do leta 1939 rudnik vzdrževala družba Rudisk iz Ljubljane, ki ga je kasneje ponudila Kranjski industrijski družbi. Manganovo rudo so izkopavali do leta 1885. Po tem letu so še vedno delali raziskave rudnega sloja. Leta 1942 so Nemci celo projektirali žičnico za transport rude v dolino, vendar projekta niso realizirali. Raziskave leta 1951 so pokazale, da se glede na bogastvo rudnega sloja izkoriščanje ne izplača.

Odkop rude se je vršil pod zelo ugodnimi pogoji, ker rudno telo leži v zaloloških skrilavcih, ki se zlahka lomijo. Odkopano manganovo rudo so na saneh vozili v dolino, kjer so jo nekaj topili v Železnikih in Kropi, nekaj pa izvažali celo v Ameriko.

Rudnik se nahaja na nadmorski višini 763 metrov. Rov poteka skozi apnenice, zalološke skrilavce, na enem mestu pa prečka celo plast psilomelana. Psilomelan je masiven in trd manganov mineral, gre za manganov oksid s primesjo 12–17-odstotnega barija. Kot primes je pogosto prisoten v manganovi rudi. Je produkt površinskega preperevanja drugih manganovih mineralov.

Rudna plast ni ravno kompaktna, temveč je sestavljena iz vložkov z manganom bogatega zalološkega skrilavca in limonita ter vmesnih plasti gline, ki so največkrat zelo bogate z limonitom. Mangan se največkrat pojavlja v obliki impregnacij. Limonit je ruda, sestavljena iz različnih mineralov, ki so po svoji sestavi železovi oksidi in hidroksidi. Je rumenkaste ali rdečkasto rjave do črne barve. Nastaja kot posledica preperevanja železovih mineralov.

Smer rudne plasti je vzporedna s plastjo apnenecv in zaloloških skrilavcev. Njena debelina je od 1 do 2 metra, ponekod pa tudi čez 2 metra. Rov seka nekaj prelomov, ki so zapolnjeni z glino in zaradi tega izgledajo kot vložek gline. Glina pa je nastala iz zaloloških skrilavcev, ki so bili pod vplivom vode, ki je pronicala ob prelomnici, na prelomni ploskvi zdrobljeni. S pomočjo prelomnice si lahko razloži-

mo tudi nastanek rudne plasti. Zalološki skrilavci so bili na spodnji strani prelomnice zdrobljeni, zato je v njih pronicala voda, jih razkrajala in hkrati odlagala mangan in železo.

Nad omenjenim rovom na nadmorski višini 780 metrov so našli sledove treh zasutih rovvov. Sledovi poizkusnih rovvov pa so raztreseni še visoko po pobočju. V okolici rova so opazili številne kose zaloloških skrilavcev, ki vsebujejo manganovo rudo in so na svojem primarnem mestu. Iz tega sklepamo, da je zgoraj še ena rudna plast, lahko pa je še ena, nižje v pobočju. Zaradi obilnega humusa izdanki niso vidni, zato ni mogoče natančno določiti poteka vseh rudnih plasti.

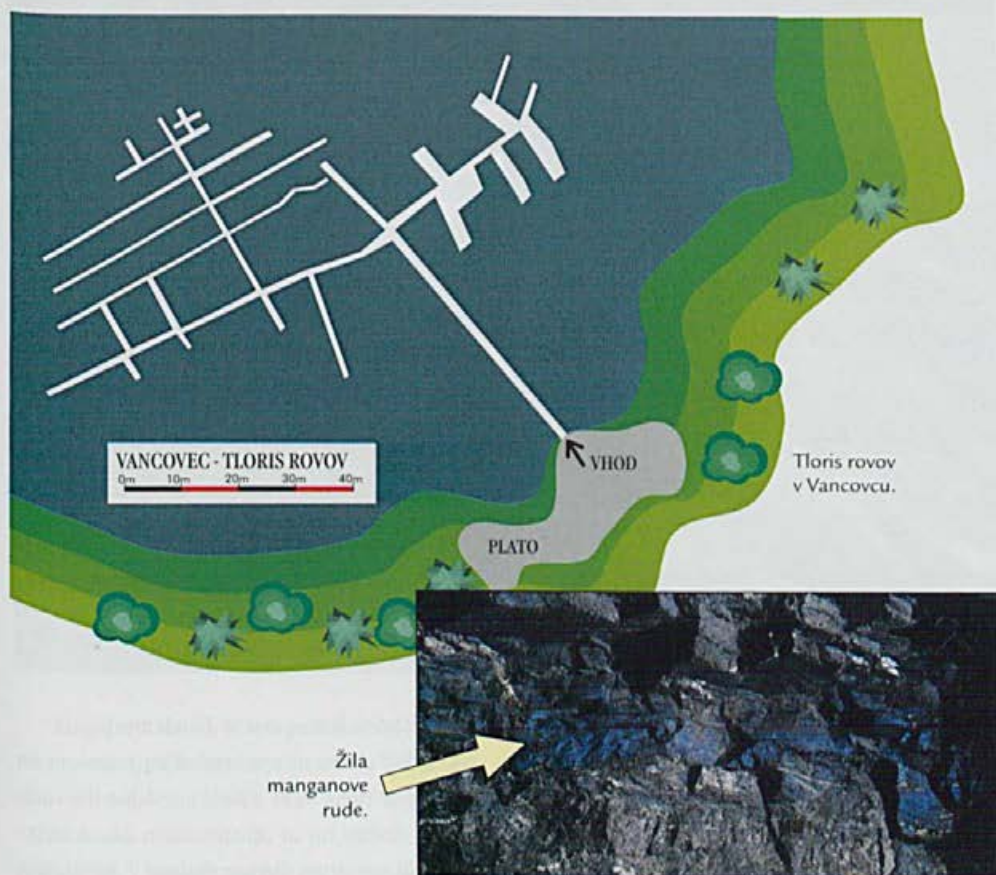
Iz rudne plasti so vzeli več vzorcev, ki so jih uporabili za številne analize in raziskave. Ugotovili so, da se v rudniku v Vancovcu nahaja plast manganove rude površine 8–9 tisoč kvadratnih metrov. Ob upoštevanju povprečne debeline plasti 1,25 metrov in povprečne specifične teže rude 3 so prišli do zaključka, da je Vancovec vseboval 30 tisoč ton rude. Sestava rude je sledeča: 29,13 odstotkov mangana, 11,3 odstotkov železa, 0,18–0,19 odstotkov fosforja. Če upoštevamo povpreček deležev mangana 25 odstotkov in železa 10 odstotkov, sledi, da je vseboval rudnik 7 500 ton mangana in 3 tisoč ton železa. Predvideva se, da je bilo izkopano tisoč ton mangana in 400 ton železa. Te podatke je v svojem poročilu o manganovem rudišču pri Železnikih navedel Anton Kocbek, ki je rudišče tudi raziskoval. Dr. inž. Jože Duhovnik pa ima o količini rude in o odstotku mangana in železa v rudi drugačno mnenje. Meni, da naj bi bilo v rudniku približno 22.500 ton rude. Obstaja pa tudi možnost, da je podatek za odstotek mangana previsok za rudno izkopanino. Le-ta naj bi znašal največ 10 odstotkov, odstotek železa pa je še manjši. Točne podatke o kakovosti rude bi dala šele točna kvantitativna kemična analiza.

Še nekaj besed na splošno o manganovih rudiščih. Manganova rudišča so nastala pri preperevanju kamnin, ki so vsebovala vsaj 1 odstotek mangana. Največja rudišča so nastala pri preperevanju metamorfnih kamnin, ki so vsebovale z manganom

bogate silikate in karbonate (mangan do 10 odstotkov). Najbolj znana so rudišča mangana v peščeno-glinastih sedimentih. V njih je okrog 70 odstotkov vseh zalog manganove rude. Mangan v rudnih plasteh najdemo v obliki konkcij in manjših leč. Manganova rudišča v apnencih in dolomitih so bolj pogosta kot tista v peščeno-glinastih sedimentih, a so ekonomsko manj pomembna. V njih najdemo rudo v obliki leč, lečastih in rudnih plasti. Med ta rudišča se uvršča tudi rudnik mangana v Vancovcu. Značilnost manganovih rudišč je tudi ta, da se pogosto povezujejo z železovimi rudišči. To pa zato, ker imata mangan in železo podobne lastnosti in njuni

minerali podobno preperevajo.

Na širšem območju Železnikov so obstajali številni rudniki, v katerih so kopali manganovo in železovo rudo. Rudnik v Vancovcu je bil najpomembnejši vir manganove rude. Na žalost ni čisto točnega podatka o tem, koliko rude so izkopali, in tudi natančna sestava rude ni znana. Te podatke bi dobili, če bi v času izkoriščanja rude vzeli več vzorcev rude na različnih mestih v rudniku in jih analizirali z različnimi analizami. Res pa je tudi to, da če bi v tistih časih imeli take naprave in toliko znanstvenikov kot danes, bi o tem rudniku danes vedeli veliko več, kot vemo.

VIRI:

Anton Kocbek: *Poročilo o manganovem rudišču pri Železnikih*. Ljubljana, 1951.

Saša Lazar: *Inženirsko geološke razmere na širšem območju plazu Smoleva*. Diplomsko delo. Ljubljana, 2002.

DECOP, d.o.o.: *Doba železarstva v Železnikih*. Železniki, 2002.

Foto: Alekdander Čufar

Nabiralka. Foto: Domen Dolenc

O kebru ali majskem hrošču

(*Melolontha melolontha* L.)

Bojan Kofler

Majski hrošč (*Melolontha melolontha* L.) – samec.

Komaj sem shodil, že sem poznal nekaj hroščev: pikapolonico, pa "koloradarja" in seveda "kebra", kot smo rekli majskemu hrošču. Prav "kebri" so bili med vsemi hrošči najimenitnejši in pri otrocih najbolj priljubljeni. V hladnih majskih jutrih sem jih otrple od mraza stresal z vej sadnega drevja. Še posebno veliko jih je bilo v krošnji naše stare češplje. Z njimi sem hranil kokoši, ki so jih prve dni strastno požirale, kasneje pa jim je ob silnih količinah rdečerjavih hroščev tek popolnoma usahnil. Spomnim se, da je

mama kmalu ugotovila, kako so kurja jajca nenadoma dobila zoprno grenek okus. Temu je seveda sledila takojšnja prepoved nadaljnega krmljenja in takrat so hrošči dobili domovanje v kartonski škatli, ki sem jo do polovice nastlal z zanje slastnimi listi naše češplje. Opazoval sem jih od jutra do večera, od njih se nisem mogel ločiti niti, ko je bilo treba v šolo. Na skrivaj sem največjega vtaknil v kartonsko škatljico. V dolgih, dolgočasnih urah šolskega pouka sem na skrivaj poslušal neutrudno škrebkanje močnih nog,

ki so poskušale razkleniti stene njegove ječe. Komaj sem dočakal šolski zvonec in hajdi domov. Seveda ne po cesti, ampak po daljši poti čez hrib. Na vrhu hriba sem se usedel, odprl škatlo in hrošča vzel na dlan. Kot da ga vidim prvič, sem si ponovno natančno ogledal njegovo močno telo in krepke noge z dolgimi krempljci. Po tipalkah sem lahko ugotovil, ali gre za samca ali za samico. Samce sem ločil od samic po njihovih veliko večjih pahljačastih tipalkah, ki so me spominjale na košate moške brke. Ko sem dlan stisnil v pest, se ponovno nisem mogel načuditi, s kakšno neverjetno močjo jo je poskusil razpreti, in spet mu je to tudi uspelo. Ko sem hrošča na dlani položil na hrbet, se je z nekaj krepkimi brkami hitro postavil na noge. Malo je počakal, nato pa odločno splezal na iztegnjeni kazalec. Na njegovi konici se je najprej nekajkrat zavrtel naokrog; najprej v levo, nato v desno. Potem se je umiril. Naenkrat je pričel s "pumpanjem", kmalu zatem je razprl svoje rdečerrjave pokrovke, izpod njih so pokukala prozorna zadnja krila, in ko jih je razpel, je zabrenčalo: brrrr, in majski hrošč je presenetljivo hitro izginil v smeri najbližnjih drevesnih krošenj.

Nikoli ne bom pozabil hroščevih let, ko so bili majski hrošči še posebej številni. Takrat so v prvem večernem mraku na travnikih in vrtovih, najraje ob krošnjah grmov in sadnega drevja, brenčale neznanse množice hroščev. V splošnem neredu so se zaletavali v ovire, ki so jim zapirale pot; torej tudi v vame, v moje telo in glavo, in se mi zapletali v lase. Vendar ni trajalo dolgo. Bolj se je temnilo, bolj je zamiral drendaj. Ko se je znočilo, je ples hroščev povsem ponehal.

Tako, kot so se majski hrošči v začetku maja nenadoma pojavili v velikih količinah, tako so naenkrat izginili in po nekaj tednih kljub vztrajnemu iskanju ni bilo mogoče dobiti nobenega več. Čas majskega hrošča se je hitro iztekel. Tisti, ki niso bili požrti, so poginili. Dobi majskih hroščev je sledila mnogo daljša doba ogrcev. Samice majskih hroščev so namreč s svojimi legli položile v zemljo drobna jajčeca, iz katerih so se izlegle podolgovate, šesternogne ličinke. Ti t. i. grci so bili na začetku neznatni.

Jajčeca majskega hrošča v zemlji.

Ogrc majskega hrošča pri objedanju korenin.

Na žalost in jezo kmetov in vrtničarjev se je ob njihovem vztrajnem grizenju koreninice posušila marsikatera rastlina, sami pa so ob tem rasli in se debelili. V treh do štirih letih so se razvili v prave velikane, ki so dosegali debelino moškega mezinca. Z njimi sem se srečeval zlasti ob spomladanskih zemeljskih delih na vrtu in travniku. Z vsako peto ali šesto lopato se je med temno prstjo zasvetil ogrc. Njegovo podolgovato, belkasto, popolnoma mehko telo se je nadaljevalo v rdečerrjavo, kot kamen trdo glavo z mogočnimi čeljustmi, ustvarjenimi za grizenje korenin. Ob jesenskih prekopavanjih zemlje pa sem včasih naletel na čudne ovalne podzemeljske kamrice. V njih so bile skoraj negibne bube, včasih pa že kar odrasli hrošči. Bube majskega hrošča so bile po zunanem izgledu nekaj med ogrcem in odraslim hroščem. Bile so belkaste barve, z negibljivimi tipalkami in nogami, podobnimi kot pri odraslem hrošču, tesno privitimi ob telo. Tudi hranile se niso več. Kljub navidezemu mirovanju pa je v njihovi notra-

Buba majskega hrošča v svoji podzemeljski kamrici.

njosti potekalo intenzivno preoblikovanje organov ličinke v organe odraslega hrošča. Na koncu tega dogajanja so se pojavili hrošči, v začetku voskasto beli in popolnoma mehki. Toda že po nekaj urah so postali rjavi in črni in njihov hitin je otrdel. Sedaj so bili sposobni izkopati pot na zemeljsko površino. Toda do njihovega majskega rojenja je bilo še daleč. Ko so majski hrošči zaključili svoj razvojni krog od jajčeca preko ogrca in bube do odraslega hrošča, je bila že pozna jesen in prihajala je zima. V svoji podzemeljski zibelki so mladi hrošči ostali vso zimo, dokler ni spomladansko sonce ogrelo zemljo. Ko se je temperatura tal dvignila, so si izkopali svojo pot na površje. V somraku zgodnje pomladi so potem v zraku zaplesali svoj svatovski ples.

Pred desetletji, ko se je majski hrošč še množično pojavljal, ga je poznal vsakdo. Dandanes postaja iz še ne povsem znanih razlogov vse bolj redek. Marsikdo ga ne prepozna več in ga zamenjuje z danes bolj pogostim, vendar manjšim in manj vpadljivim junijskim hroščem, ki pa ni niti senca "kebra" iz moje mladosti.

Majski hrošč (*Melolontha melolontha* L.)

Gostitelji:

Odrasli hrošči obzirajo liste listavcev in iglice macesna.

Ogrci obzirajo korenine številnih rastlinskih vrst.

Morfologija:

Odrasli hrošči so dolgi 25–30 mm in imajo silvočno glavo, črno oprsje in rdečerrjavo obarvane pokrovke. Samci imajo velike, samice pa za polovico manjše pahljačaste tipalke.

Ogrci v zadnjem letu svojega razvoja dosežejo dolžino 40–50 mm. Imajo belkasto telo s temnejšim zadkom, rdečerrjavo glavo z močnimi čeljustmi in na oprsju tri pare dobro razvitih nog.

Biologija:

Majski ali rjavi hrošč je v večjem ali manjšem številu razširjen po vsej Evropi. Razvojni krog je 3-, 4- ali 5-leten, odvisno od klimatskih pogojev. Razvoj od jajčeca do odrasle živali traja pri nas v Sloveniji 3 leta, tako se četrto leto na pomlad spet pojavijo hrošči.

Odrasle živali pridejo na površje odvisno od vremenskih razmer konec aprila ali v maju. Naselijo se v krošnje dreves, zlasti bukv, hrasta, divjega kostanja, lipe, bresta, gabra, javorja, breze, topola, vrbe, sadnega (zlasti češnje), pa tudi drugega drevja, kjer žro popke in mlade liste. Hrošči lahko obžro vse liste, da ostanejo le gole veje; nato se selijo na sosednje drevo. Preden vzletijo, pospešijo dihanje, da si načrpajo zraka. Pri tem izvajajo značilne gibe: iztezajo in pritezajo glavico, širijo in ožijo zadek, nato dvignejo pokrovke, razprostro krila in vzletijo. Med letanjem utripujejo samo s kožnatimi krili, s pokrovkami, ki komaj vidno trepetajo, pa v zraku krmari-

jo. Niso posebno spretni letalci; pogosto se zale-tijo v kak predmet in padejo na tla. Največ se jih nabere na kakem osamljenem drevesu. Ponoči obzirajo liste in obmirujejo šele, ko jih prevzame jutranji hlad. Listov se drže s krempljci. Živijo 4–7 tednov.

Rojenje poteka v mraku pri temperaturah nad 8–9 stopinj in traja do znočitve. Oplojene samice izležejo v zemljo 10–20 cm globoko 20–40 jajčec. To se lahko ponovi še enkrat ali dvakrat. Tako lahko samica odloži 60–80 jajčec. Po 4–6 tednih se izležejo črvičaste ličinke s tremi pari nog; to so ogrci ali podjedi. So slepi, pokriva jih mehka, bela hitinjača, le glava je rdečerjava. Imajo gri-zalo, kot smo že rekli, 3 pare nog in ob straneh dobro vidne dihalnice. Živijo samo v zemlji in se v začetku hranijo samo z rastlinskimi odpadki in koreninskimi laski. Ko nastopi mraz, se zarijejo globlje v zemljo in otrpnejo. Kakor hitro se na-slednje leto otopli, nadaljujejo z obžiranjem ko-reninic. Ko malo odrastejo in jim čeljusti otrde, obgrizujejo že debelejšje korenine. Venomer rije-jo pod zemljo in grizejo sočne korenine. Že sko-raj odrasli ogrci povzročijo veliko škodo tako na zelnatih kot tudi na olesenelih rastlinah. Preden

dorastejo, se večkrat levijo. V drugem, tretjem ali četrtem letu po rojenju ogrci odrastejo. Na globi-ni 20–50 cm si izdolbejo votlino. Tu se olevijo, iz-pod stare kože se prikaže buba, ki se ne hrani in tudi ne giblje. Na njej so že zasnovane noge, krila, tipalnice in polagoma se oblikujejo tudi vsi drugi organi odraslega hrošča. Buba miruje približno 6 tednov, nato se levi in prikaže se razvit hrošč. Sprva je bled in slaboten, kmalu pa mu hitinjača otrdi in dobi značilno barvo. Mladi hrošči ostane-jo v zibki in prezimijo.

Sovražniki:

Največ hroščev pojedo žužkojedi ptiči, netopirji, jež, lisica, veverica, kuna, jazbec in divji prašič. V zemlji pa pojedo mnogo hroščevih ličink zla-sti krt, bramor, rovke, voluhar pa tudi poljske in gozdne miši.

Gospodarska škodljivost:

Majski hrošči so lahko pomembni škodljivci v sadjarstvu in vinogradništvu. Škoda v kmetijstvu in gozdarstvu je manjša, vendar ob močnejšem napadu lahko pride tudi do odmiranja dreves in vrtnih in poljskih rastlin.

LITERATURA

- F. P. Moehres: *Kaefer*. Stuttgart: Chr. Belser Verlag, 1963.
 A. B. Klots, E. B. Klots: *Ilustrirana enciklopedija živali. Žuželke*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.
 J. Zahradnik: *Kaefer Mittel- und Nordwesteuropas*. Hamburg, Berlin: Verlag Paul Parey, 1985.
 J. Zahradnik: *Kaefer*. Muenchen: Mosaik Verlag GmbH, 1976.
 J. R. Winkler: *Taschenatlas der Kaefer*. Hanau: Verlag Werner Dausien, 1969.
 Hadži, Bernot, Vodnik, Pirc: *Zoologija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1949.
 Ž. Kovačević: *Primijenjena entomologija*. Zagreb: Poljoprivredni nakladni zavod, 1956.

Ratitovec

Aleksander Čufar

EFIAP/b, PPSA, KMF, MF FDG

Foto: Aleksander Čufar

Foto: Aleksander Čufar

Največkrat občudujemo Ratitovec iz Dolenje vasi. Na koncu ravnega Selškega polja zapira dolino in se kot zid vzpenja v nebo. Zelo impozanten prizor, ki pa je ob vsakem srečanju drugačen, z novimi svetlobami, oblaki in barvami. Kar Slovencem pomeni Triglav, nam predstavlja Ratitovec, ponosni smo nanj in veseli, ko se povzpne na njegov vrh. Ima več obrazov, odvisno, od kje ga opazuješ. Povsem drugačen izgled nam pokaže iz Martinj Vrh ali Sorice, ko je videti kot dolg greben. Posebno ljub nam je Ratitovec s Prtovča, od koder se nas večina tudi povzpne nanj. Veliko razkošnost barv vidimo ob menjavanju letnih časov, ker prav vsak prinese kaj izjemnega. Nihče ne pozabi rumene barve regrata na Selškem polju ali cele livade žafrana v Martinj Vrh. Lepo je spremljati pot jutranje svetlobe, ko se narava prebuja in lepo obarva vrhova. Spet drugič nam je lepši sončni zahod, ko se poslovimo od dneva s pogledom na z rdečo svetlobo obžarjene skalne konice Ratitovca.

Zase vem, da bi lahko živel še sto let, pa se ne bi naveličal novih in novih pogledov na Ratitovec. Poznam še veliko krajev, kjer bi bilo lepo narediti fotografijo, vendar čakam, da mi narava pomaga s čim posebnim.

Foto: Aleksander Čufar

Foto: Aleksander Čufar

Foto: Aleksander Čufar

Foto: Aleksander Čufar

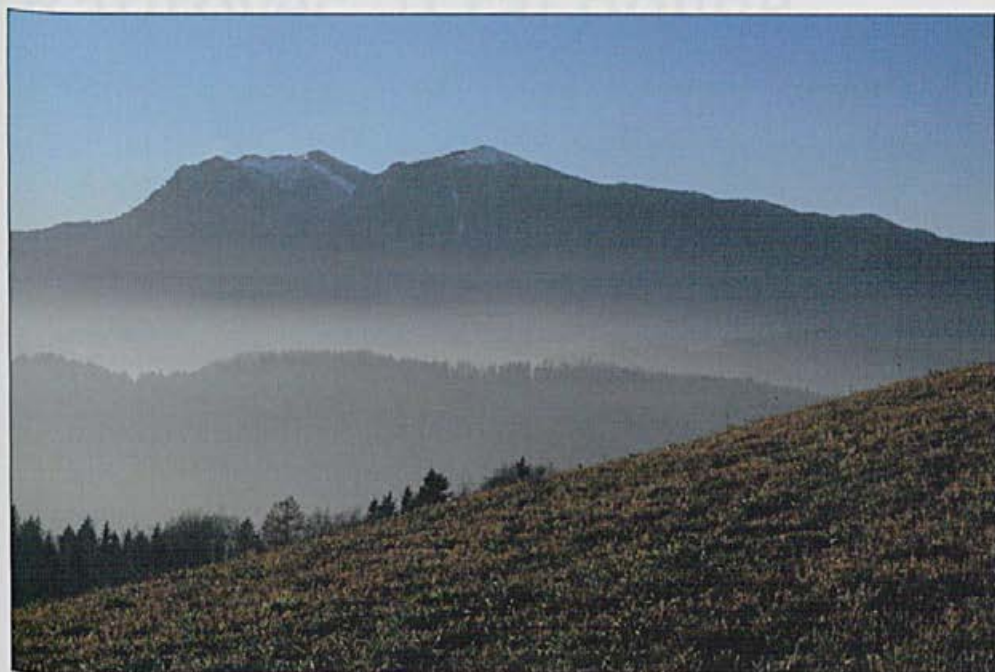

Foto: Aleksander Čufar

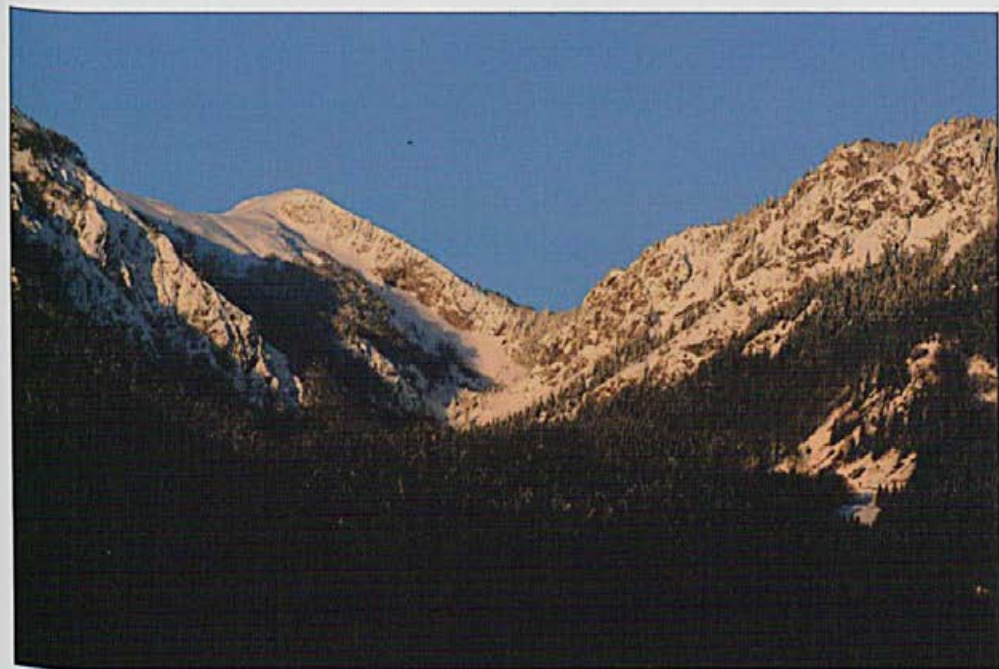

Foto: Aleksander Čufar

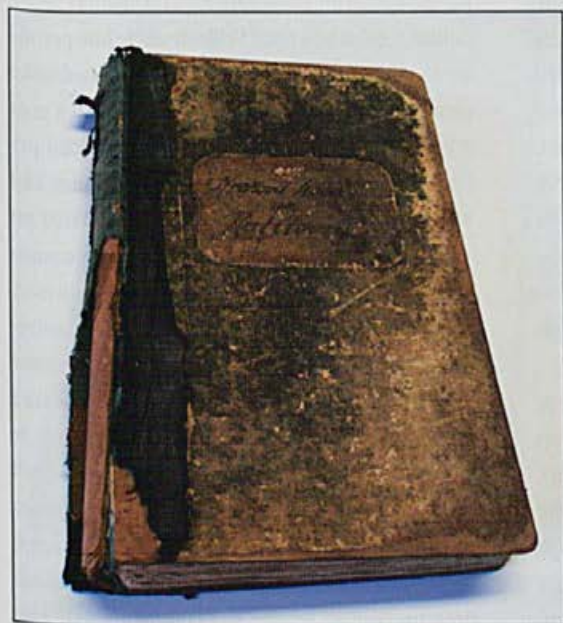
Foto: Aleksander Čufar

Foto: Aleksander Čufar

Ratitovec, ti raj doline, stražar si naše domovine Vpisna knjiga nekdanje Krekove koče na Ratitovcu pripoveduje

Jože Dolenc

*Spet se poslavljamo od Te,
prekrasna ti planina,
saj mnogo dala si nam spet
planinske te idile!
Za drugo leto v dvomih smo,
kedo občudoval te bo.*

*Če res te hočejo nam vzeti,
ne pusti nas, ne daj prezreti,
da mi zavedni smo zemljani,
da branimo se pred 'Taljani!
Zato je letošnje slovo
še težje, kot je lansko blo!*

S temno slutnjo nejasne bodočnosti se je od Ratitovca septembra 1939, ne vedoč, da za vedno, poslovala Elza Godina, (menda) kuharica v Krekovi koči v času, ko sta Hitlerjeva Nemčija in Stalinova Sovjetska zveza brezobzirno zasedli Poljsko in pričeli šestletni smrtonosni ples.

Minila je morija prve svetovne vojne in preživelci povratniki so si skupaj z onimi, ki jim ni bilo treba na fronto, začeli celiti rane na telesu in duši. V upanju, da je bila to tudi poslednja, so se kmalu zbrali nekateri zanesenjaki, med njimi tudi Rudolf pl. Andrejka, sin avstro-ogrskega polkovnika Jerneja pl. Andrejke, ki se je udeležil vojne v Bosni in Hercegovini leta 1878, o čemer je napisal tudi nad vse zanimivo knjigo Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini. Ti zanesenjaki so začeli z gradnjo koč na Ratitovcu in jo slovesno odprli poleti 1925, poimenovali pa po takrat že pokojnem rojaku iz Selc, dr. Janezu Ev. Kreku, ki je izredno rad zahajal sem gori, često tudi v spremstvu neke Kamile Tajmerjeve ... Lepota narave je v dvoje pač vedno lepša in kolar pač ne more biti ovira.

Na pomembnem položaju v takratnem slovenskem gospodarstvu v tistem času je bil še en Železnikar: to je bil inž. Joža Boncelj, direktor livarne v Trbovljah, ki je spadala v takratno Kranjsko industrijsko družbo. Dal je vliti zvon, na katerega komat so pritrdili še vlito Krekovo masko, ter zvon podaril društvu oz. koči. Poglavitni pomen in namen zvona je bil pomagati najti pravo pot do koč planincem, ko so zašli v megli, ki na Ratitovcu ni tako redek gost. Zagotovo je marsikdo pozvonil tudi iz golega veselja; morda je pozvonil tudi pastir svojim ovcam, ki so se nekdanj pasle po vrhu Ratitovca in se zbrale okrog njega, pričakujoč kak priboljšek iz njegovih rok.

Minevala so leta, morija prve svetovne vojne je nekako tonila v pozabo, a že so se zbirali temni in grozeči oblaki. S severa in zahoda je grozila nova nevarnost in vojska takratne kraljevine Jugoslavije se je nanjo sicer hotela pripraviti tudi tako, da je naše gore prekrila z betonskimi bunkerji, misleč, da bo način vojskovanja enak prejšnjemu. Zato je Rup-

nikov štab za utrjevanje v letih 1939 in 1940 prevzel vse obmejne planinske postojanke, med njimi tudi Krekovo koč na Ratitovcu. Kočo so julija 1940 izpraznili, celoten inventar (jedilni pribor, posteljnino) razprodali (večino stvari so kot najbližji sosedje pokupili "Podgorci", moj oče pa si je kot poslednji oskrbnik od celotne imovine izgovoril le dve v tistem negotovem času neuporabni stvari. Predstavniki takratnega Slovenskega planinskega društva gospod Tiplič mu je željo izpolnil in mu oba želeni predmeta tudi izročil v last in posest. Prvi od omenjenih dveh predmetov je zdaj že legendarni zvon, ki sta ga moj oče in njegov najmlajši brat Radovan, ki so mu pravili tudi Vanko, Vanč ali na kratko Ač (med vojno je padel kot komisar bataljona Gradnikove brigade in ga tako nisem poznal), na nosilih prinesla v dolino. Od takrat dalje je bilo zvonu namenjeno častno mesto na vrtni uti pri domači hiši. Legendarni zategatelj, ker se ga še kar nekaj ljudi spominja, bodisi še z Ratitovca bodisi iz naše nekdanje gostilne na Jesenovcu oz. v Njivah¹.

Po končani drugi svetovni vojni je bilo treba misliti na izgradnjo nove koč na Ratitovcu (staro so bili namreč partizani požgali, da Nemcem ne bi služila za postojanko). Morda se večini ljudi danes zdi samoumevno, da so koč zgradili planinci Selške doline. A žal ni bilo tako! Veliko truda je bilo potrebno že samo za to, da je ni začelo graditi medvoško planinsko društvo, in tu ima levji delež zaslug prav moj pokojni oče, ki je v predvojnih letih stkal prijateljske vezi, ki se tudi med vihnimi vojnimi časi niso pretrgale. Prav prijateljevanju in lobiranju pri vplivnih ljudeh v povojni Planinski zvezi Slovenije gre pripisati dejstvo, da Ratitovca niso prisodili medvoškemu planinskemu društvu (v zameno je medvoško društvo dobilo privoljenje za gradnjo planinske koč v Tamarju). Ne morem reči, ali je pokojni ata z zvonom imel kakšne posebne načrte. Kar koli je že z njim nameraval (da bi ga npr. spet postavili pred novo zgrajeno koč), ostalo je pri starem. Članom društva je, kot se to žal vse prerado dogaja, nekaj prišlo navzkriž. Ata je po kratkem postopku zapustil društvo, zvon pa je ostal na vrtni uti v nalašč zanj

narejenem lesenem minizvoniku vse do takrat, ko sem uto zaradi dotrajanosti moral podreti. S takrat še živim očetom sva se dogovorila, da zvon ob pri-
liki 90-letnice društva nesem na Ratitovec, nato pa
naravnost v muzej. Doživel sem sicer še nekaj pro-
testnih medklicev nevednežev, češ da zvon spada na
Ratitovec in podobno, a se mi nanje ni zdelo vredno
odgovarjati. In tako je ratitovski zvon svojo pot za
zdaj končal v muzeju v Železnikih, kjer bi bilo nujno
treba osnovati še planinsko zbirko, kajti planinska
koča navsezadnje ni najustreznejši prostor za takš-
ne predmete.

Drugi, mnogo zanimivejši predmet, ki si ga je
ob predaji koč Štabu za utrjevanje izposloval moj
oče, pa je spominska ali vpisna knjiga bivše Kreko-
ve koč. Obsega vse vpise od odprtja koč v soboto,
8. avgusta 1925, do julija 1940, ko so kar tri celine
(Evropa, Afrika in Azija) že ječale pod vojaškim
škorjem sil osi, našo malo deželo pa je morija šele
čakala. O razmišljanju in občutkih naših bližnjih
prednikov, ki segajo od vznesenosti in romantike na

začetku do morečih slutenj na koncu, naj spregovori
knjiga kot nepristranska pričevalka utripa nekdanje
Krekove koč. O vznesenosti in narodni zavednosti
priča sam naslov tega zapisa, ki ga je v knjigo napi-
sal predvojni učitelj v Zabrdu Radoslav Kovač.

Prvi vtis, ki ga dobiš ob prebiranju vpisne knji-
ge, so mnogoteri podatki, kakršnih dandanašnje
knjige ne zahtevajo več. Planinec naj bi – vpis seve-
da ni bil obvezen! – poleg svojega imena in priimka
vpisal še svoj naslov, poklic, članstvo v SPD, smer,
iz katere je prišel, smer, kamor je namenjen, število
nočitev ter opombe. Poklica današnje knjige ne za-
htevajo več. Tako zelo pomemben pravzaprav niti ni
bil, danes pa so navedbe poklica skupaj z opombami
večkrat zelo zanimive. Poklic nam govori o socialni
strukturi takratnih planincev. Po kraju bivanja lah-
ko ugotovimo, da domačini niso bili nič kaj pogosti
obiskovalci, kajti tovrstne rekreacije so imeli že
skozi teden čez glavo, ko je bilo treba spraviti seno,
"vardevati" ali pasti živino in še mnogo drugih živ-
ljenjsko oz. eksistencialno pomembnejših opravil.

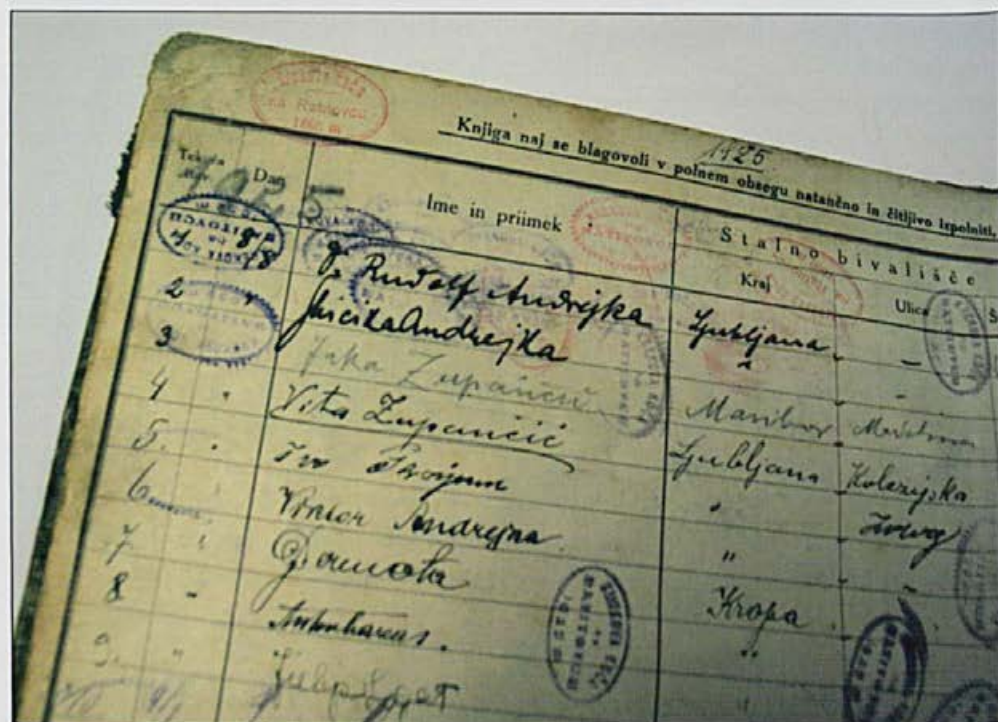
Nedelja je bil vendar Gospodov dan, namenjen počitku, ne pa zapravljanju časa s hojo v hribe ... Mnogo obiskovalcev je bilo iz akademskih vrst.

In še nekaj, kar me je že kot otroka nekako privlačilo: že takrat sem v knjigi sledil imena ljudi, ki so v knjigi še kolikor toliko složni, a bodo kasneje stali na nasprotnih bregovih in drugi druge gledali le preko puške cevi. Občutil sem nekakšno grozo bratomorne vojne, katere na srečo nisem doživel, pač pa o njej mnogo slišal in bral.

Mnogo je vpisov in ne bom se mogel posvetiti vsem ljudem, zato bom izbral le nekatere, ki se mi zdijo zanimivejši od ostalih, ker gre za bolj ali manj znane ljudi, ki so soustvarjali našo zgodovino. Čast prvega vpisa v knjigo 8. avgusta 1925 je pripadel pobudniku in organizatorju gradnje koče, dr. Rudolfu pl. Andrejki, takratnemu vladnemu svetniku, in njegovi soprogi Miciki Andrejka, p. d. Tavčarjevi iz Selc, kajti za izgradnjo koče sta, to trdim z mirno vestjo, zaslužna kar oba. O Rudolfu Andrejki in njegovem očetu Jerneju piše v Slovenski vojski Stanislav Jese-novec naslednje (povzeto po internetu):

Žal sta Jernej Andrejka pl. Livnogradski in tudi njegov sin Rudolf danes skoraj neznana. Dr. Rudolf Andrejka je bil pravnik, statistik, zgodovinar, propagator planinstva in turizma, zbiratelj ljudskega blaga, prevajalec, raziskovalec imenoslovja in zelo tankočuten prevajalec Gregorčičeve pesmi Soči in zbirke Kriegs- und Soldatenlieder iz leta 1916 z izvirnimi ilustracijami, zanimivi pa so tudi politični članki, ki jih je med prvo svetovno vojno pisal z italijanskega bojišča v časopis Slovenec in v dunajski Reichspost.

Bralec, ki bi o Jerneju in Rudolfu Andrejki hotel izvedeti malo več, naj prebere članek Franceta Planine v Loških razgledih št. 27 iz leta 1980 v čast stoletnice rojstva dr. Rudolfa Andrejke, kjer ob otvoritvi koče opiše sicer malo znano zanimivost, da so namreč takrat "zajeli tudi studenec, ki kar čudežno izvira blizu koče malo pod vrhom Ratitovca". No, če bi bil prof. Planina malce natančnejši, bi ob tej priliki zapisal, da ta studenec izvira pod sedanjo malo kočo in nekaj korakov nad zgornjo lužo na prevalu

med Gladkim vrhom in Altemavrom. V čast otvoritve koč 9. avgusta 1925 sta s soprogo Miciko prišla na Ratitovec že v soboto, 8. avgusta, in gori seveda prenočila.

Tistega dne sta na Ratitovec prišla skupaj z Jakom Zupančičem, ravnateljem realke v Mariboru, Vito Zupančič, strokovno učiteljico gluhtonemih iz Ljubljane, in Viktorjem Andrejko, podpredsednikom SPD. Naslednji dan, v nedeljo, 9. avgusta 1925, je na Ratitovec prišla še Mici Mayr iz Kranja, morda sorodnica ali celo hči ali vnukinja nekdanjega kranjskega župana Mayerja, ki je, takšna zgodbica pač kroži o njem, ob sprejemu cesarja Franca Jožefa na kranjskem kolodvoru cesarju menda dejal nekako takole: "Herr Kaiser, es kappelt. Treten Sie unter die pod streha," in mu pridržal dežnik, pri čemer vprašanje, če se je to resnično zgodilo, niti ni pomembno ... Vsekakor moram omeniti, da so to nedeljo šle na Ratitovec tudi tri Česnjikanke, in sicer dijakinje Julka Kemperle ter Ivica in Ivana Demšar, pa tudi Marija in Kristina Weber z Jesenovca. Omenim naj še – kot se je kasneje izkazalo – stalnega obiskovalca Ivana Orla, železničarja iz Ljubljane, ki ga hranim še na nekaj fotografijah, ter Ivana Jocifa, šolskega upravitelja iz Bohinja, starega očeta prijateljev Janeza in Mateja. Gori je bila tudi Balanč Tonika, ki je prišla celo iz Vipave, ki je bila takrat pod italijansko zasedbo. S svojim nedeljskim obiskom je počastilo Ratitovec tudi mnogo Soričanov, od katerih naj kot prve omenim Janka Pintarja s sestrma Lojzko (za poklic je vpisala "kmečko dekle") in Kristino, pa tudi Joža Okorna st., kovača iz Podrožja. Pri njihovi hiši se je reklo Pri pošti, kajti imeli so cesarsko licenco razvažanja poštnih pošilk, kar ni bila majhna reč. Tudi dijak Jože Boncelj (vpisal se je kot Josip) iz Železnikov je bil tega dne gori. Dobro se ga še spominjam kot strogega profesorja ekonomike zavarovanja in zavarovalstva na Ekonomski fakulteti v Ljubljani (Ko se je po končanem študiju z opravljenim doktoratom še vračal na Ratitovec, se je vpisoval kot zavarovalni matematik!), čeprav njegovih predavanj nisem poslušal, ker so se mi zdela preveč pusta ... Pa Gabrijel, Marjan in Marica Thaler, Lija in Vera Košmelj iz Ljub-

ljane, a po rodu iz Železnikov, in še in še ...

Skromno se je vpisal tudi Josip Boncelj, takrat direktor KID v Trbovljah, kasnejši univerzitetni profesor na zagrebški strojni fakulteti. Prav on je koč daroval že večkrat omenjeni zvon. Prišel je skupaj s svojo ženo Mileno in njeno materjo Avgusto Sonc ter sinom Markom, ki je bil takrat še dijak – prav tako kot njegov brat, že prej omenjeni Jože Boncelj. Tudi Selčani niso stali križem rok: izgleda, da je prišla tja gor kar cela družina Pirc, še dijaki Rihard, Lenard in Helenca. In že takrat se je na Ratitovcu znašel znameniti Ločan Pavle Blaznik, takrat še absolvent filozofije in stanujoč v Ljubljani na Sv. Petra cesti št. 80. Še mnogokrat ga bomo lahko srečali v tej knjigi, a naj že kar zdaj prepišem zgodbo, ki jo je o njem zapisal njegov nečak Matija Horvat v Blaznikovi Bibliografiji²:

Stric in oče³ sta bila tekmovalno razpoložena in neke noči sta v veži domače loške hiše čakala, da bo ura odbila polnoč. To je bil štart divje jage čez Selško dolino proti Prtovcu in Ratitovcu. V finišu je bil stric Pavle uspešnejši in je vrh dosegel v 3 urah in 50 minutah. oče 15 minut za njim.

Tako rekoč neverjeten rezultat celo za današnje razmere, ko imajo tekači in plezalci na razpolago neizmerno izbiro športne opreme!

Tudi moj stari ata Karel je tisti dan privedel s seboj svojo ženo (staro mamo) Ivano, sina (strica) Jožo, ki je bil takrat še dijak, in hčer (teto) Kristo. Čez deset dni (sreda, 19. avgusta 1925) se je vpisal prof. Jakob Šolar z Rudna, znan tudi kot Markov gospod, pa tudi cela četa duhovnikov na čelu z zalološkim župnikom Antonom Hribarjem v družbi duhovnikov iz Selc, Sorice, Železnikov (oba Noča, župnik Ivan in kaplan Matija, o katerih bi kazalo kaj več napisati, a bi bilo potrebno malo več prostora) in celo iz Poljan, naslednji dan pa še pisatelj in župnik Fran S. Finžgar, prof. France Koblar ter zdravnik dr. Anton Breclj. Finžgar je našo dolino kar dobro poznal, saj je globoko prijateljeval z zalološkim župnikom in pesnikom Antonom Hribarjem, od katerega se je leta 1953 na Zalem Logu pri od-

prtem grobu nadvse ganljivo poslovil, kot so se tega dogodka spominjale priče, med drugim tudi moj stari oče Karel.

Še dva iz naše doline moram omeniti, ki sta to jubilejno leto obiskala Ratitovec, in sicer Matevža Šmida, p. d. Prešenkovega iz Dražgoš, prizadevnega ljubiteljskega gledališčnika, ter Lovrenca Benedičiča iz Ševalj št. 8, tenorista in priljubljenega člana zborov.

Mnogi od prej naštetih so postali stalni obiskovalci Ratitovca, tako tudi prof. Jakob Šolar, ki je naslednje leto (1926) s seboj že pripeljal zlahtnika iz Chicaga, Johna Šolarja (Janeza Šolarja po naše ...). Iz naše doline je bilo tudi precej takih, ki so se med vojno ali po njej tako ali drugače poslovili od doline. Taki so bili Pirci, Šparovci in Tavčarji iz Selc.

Ponovno srečamo dr. Antona Breclja s svojim sinom, dijakom Marjanom, kasnejšim pravnikom, krščanskim socialistom in Kocbekovim sopotnikom in partizanom. Naletimo tudi na Josipa oz. Jožeta Jašketa iz Železnikov še kot odvetniškega kandidata, brata tukajšnjega trgovca, gostilničarja in člana Sokola v Železnikih, Janka Jašketa, pa Angela Molinarja, gradbenega tehnika s sedaj Mestnega trga v Škofji Loki.

Pozoren sem postal na maturanta Oswalda Stanislava, vpisanega leta 1926. Zgrozil sem se, kajti prav lahko bi namreč prisegel, da je bil nek Oswald žrtev dachauskih procesov. Igor Torkar v svojem Umiranju na obroke med obsojenimi in usmrčenimi nedolžnimi in nesmiselnimi žrtvami, obdolženimi sodelovanja z gestapom, zares navaja tudi inž. Staneta Oswalda. Gre za istega človeka? Preskromni so podatki v vpisni knjigi, da bi mogel to potrditi. Drži res le eno, da so se takratni resnični oblastniki očitno bali celo lastne sence in vsepovsod videli nekaj, česar ni bilo ...!

Naslednje leto spet zasledimo Pavleta Blaznika, takrat že z diplomom v žepu, bivajočega v Cekinovem gradu v Ljubljani, v katerem je danes Muzej novejšje zgodovine. Kdo se še spomni Ivana Štalca iz Dolenje vasi, že kar legendarnega profesorja matematike na bežigradski gimnaziji, pa Otona Vrhunca iz Selc,

kasnejšega partizanskega poveljnika; oba sta bila takrat še dijaka. Čisto blizu Otona Vrhunca - Blaža Ostrovrharja pa zasledimo še maturantsko družčino Božidarja Bajuka, kasnejšega arhitekta in emigranta v Argentino, Vinka Kunstlja iz Gorij pri Bledu, Mirka Hribarja iz Rožne doline, Franceta Starmana in Franceta Karlina s Suhe pri Škofji Loki in druge.

Kot ljubljanski župan, ki ga je za ta položaj potrdil kralj Aleksander, je leta 1928 prišel na Ratitovec dr. Dinko Puc (župan 1928-1935). Moj oče se ga je še dobro spominjal, vendar v času njegovega "oskrbnikovanja" Dinko Puc ni bil več ljubljanski župan, marveč se je ponovno oprijel svoje advokature, pa tudi jaz sem (v hribih) spoznal nekega Dinkovega sorodnika.

Smisel za dobro voljo so ohranili Trnovci Vinko Šuštar iz Plnade, parni mlinar, in Ivanka Kosec iz t. i. cerkvene gase kot zaročenca na ženitovanjskem popotovanju (Vinko je dodal še vprašaj), Mirko Demšar, p. d. Dagarinov, udeleženec ali največkrat kar pobudnik marsikaterih fantovske potegavščine in vragolije in krojač Franjo Vidmar. Franjo, stanujoč na "Glavnem trgu", se je iz krojača na Ratitovcu nenadoma prelevil v diplomiranega krokarja. Globok prepad zija med nekdanjimi duhovitimi potegavščinami in vandalizmom nekaterih pripadnikov sedanjih generacij. Znana je zgodba o tem, kako je prav omenjeni Mirko (verjetno s svojimi pivskimi tovariši) znosil vse rože z okenskih polic na cerkvene stopnice, ne da bi jih pri tem poškodoval. Kako so se čudile (in najprej zmerjale) gospodinje, ko so bile zjutraj okenske police nekam čudno prazne! A njihovo zmerjanje je hitro zamenjal smeh, saj je bil Mirko vsem znan po svojih salah, ki pa nikomur niso skrivile lasu.

Nekako pol stoletja pa me spremlja zelo znano ime iz naše polpretekle zgodovine, ki sem ga kot približno desetleten fantič zapazil v knjigi, pa ga pozneje nikoli več nisem našel - vse do danes, ko spominsko knjigo natančneje prelistavam in pišem pričujoči sestavek. Prav to ime me je namreč podzvestno gnalo k ponovnemu branju, kajti prav dve imeni sta tako znameniti, ker sta kasneje usodno za-

znamovali poti slovenskega naroda. Prepričeval sem se celo, da sem ga kot otrok najbrž narobe prebral. In danes sem po tolikem času ugotovil, da sem imel prav: avgusta 1929 je bil na Ratitovcu Edo (Edvard) Kardelj (Ljubljana, Emonska 6), takrat maturant učiteljskega ("učit. abit."). Ko sem takrat kot desetletnik zagledal njegovo ime, me je mnogo bolj privlačilo nenavadno naključje, da se tako enakopravno in še miroljubno pojavljata oba kasnejša zagrizena sovražnika v spopadu na naših tleh, Edvard Kardelj in Leon Rupnik ... Kardeljev sošolec na učiteljski je bil na začetku omenjeni Rado Kovač, od leta 1938 za brški učitelj.

V nedeljo, 4. avgusta 1929, so se na Ratitovec in naprej v Bohinj, na Mrzli studenec, Bled, v Vintgar, na Golico in nazaj v Škofjo Loko podali naraščajniki Sokola pod vodstvom že prej omenjenega učitelja Rudija Horvata; v skupini so bili dijaki Drago Vraničar, Pavel Hafner, Jurče Prihoda (ali morda Prihoda?), Danilo Radetič in Leopold Scholz ter učenci Stane Konstantin, Stane Hafner in Vladimir Žužek. Morda so skupaj z naraščajniki, vsekakor pa na isti dan, na Ratitovec prišli še trije loški dijaki Anton Linke, Andrej Hafner in Joža Kobal. Čez nekaj dni (četrtek, 8. avgusta) pa jim je sledila kar cela odprava duhovnikov, med njimi tudi Valentin Bertonec, župnik v Železnikih, profesor Ivan Dolenec in Anton Pfajfar (Boškov), župnik v Dražgošah. Še isti mesec sta bila gori dva od treh "podnuncev", kot jih imenuje dr. France Štukl, dr. Pavle Blaznik in dr. Tine Debeljak (manjkal je le prof. France Planina, ki je bil prav tako pogost obiskovalec Ratitovca).

Na začetku sezone, julija 1930, sta bila na Ratitovcu Franjo Reya in Anton Kortiš, oba iz Železnikov, podpreglednika finančne kontrole; na Ratitovcu sta bila seveda službeno ... Konec julija srečamo kar nekaj znanih imen, kot npr. Vasilija Melika, takrat še učenca z očetom Antonom in mamo Minko, Juša Kozaka s šestletno hčerko Dado, pa spet Rudolfa in Vido Horvat iz Škofje Loke, fizika dr. Lava Čermelja z ženo Olgo in sinom Samom in zgodovinarja, univerzitetnega profesorja dr. Milka Kosa iz Ljubljane ter nekaj dni kasneje še prof. Franceta Koblarja iz

Ljubljane, po rodu in duši še vedno Železnikarja, in Matija Žumra, tudi iz Železnikov. Opažam tudi Josipa Westra, plodovitega planinskega pisca v predvojnih Planinskih vestnikih, ki se je odpravljaj naprej na Črno prst in Triglav. Na vrh Črne prsti seveda ni mogel, kajti to kot tudi vse ostale obmejne vrhove in grebene so po končani prvi svetovni vojni zasedli Lahi. Pod Črno prstjo je na naši strani stala Orožnova koča. Na Josipa Westra me je prva opozorila prof. dr. Darinka Soban, ko sem se trudil s prevodom zapisa dr. Miha Tuška o hoji na Triglav daljnega leta 1833, ki ga je v skrajšani obliki prvi prevedel ob stoletnici Tuškove Hoje prav on, izšel pa je v Planinskem vestniku leta 1934. Bralec lahko moj prevod prebere v prvi številki zbornika *Železne niti*.

Začudi me enomesečni izostanek vpisov knjigo: med 2. julijem in 3. avgustom leta 1930 ni bilo planinca na Ratitovcu. Svetovna kriza (sloviti črni četrtek oktobra 1929 na newyorški borzi) se je v naših krajih pojavila kasneje. Le kaj naj bi potem botrovalo temu izostanku? 2. julija 1930 se je vpisal Franjo Reya, ki je na Ratitovec prišel službeno, kot je v knjigo sam napisal. Seveda sem takoj pomislil na Franca Reya, prednika sedanjih Reyevih, a mi je Oto zatrdil, da to ni bil njegov oče. Neki kasnejši vpis z malce drugačno pisavo, a enakim imenom Franjo Reya in celo enakim namenom obiska, pa je pravi Reya, tisti, ki se ga tudi sam spominjam in ki je vedno rad zapel tisto o Brdih vinorodnih.

Roka pravice daleč seže, sem pomislil ob pripisu žandarmerijskega narednika II. klase Jožefa Zupana dne 13. 7. 1930: "Kontroliral ter podučil, da so vsake neumestne pripombe nedopustne in kaznive." Seveda se je kot gostja kočje morala vpisati še oskrbnica Helena Medja iz Srednje vasi (v Bohinju).

Na našega očaka se je leta 1931 povzpel tudi Josip Klopčič, župnik v Javorjah, kar samo po sebi ne bi bilo toliko zanimivo. Bil je namreč Železnikar, sin Martina Klopčiča in brat Matevža Klopčiča. Poglejmo, kaj o njih v svojih spominih piše Hinko Klavara, nekdanji učitelj v Železnikih:

Sokolski dom je dobil krasno gledališko dvorano in moderen gledališki oder, kakršnega si je

zamislil mlinar Matevž Klopčič.⁴ Ta mož je bil naravno nadarjen in se je razumel skoraj na vse. Dopršil je le dvorazredno šolo v domačem trgu, a je očetu županu tajnikoval, bil je pevovodja, režiser, govornik, z eno besedo, prijel je za vse in tudi izpeljal, kakor je bilo treba. Le škoda, da ga je žganje spravilo v prezgodnji grob.

Bilo je v tistih časih, ko so se duhovi na političnem polju že ločili. Njegov oče Martin je bil klerikalnega mišljenja, sin Matevž pa odločen naprednjak. Matevž Klopčič je bil glavni mož, ki je dosegel, da je prišlo Bralno in pevsko društvo v napredne roke. Radi tega ga je oče razdedinil in premoženje zapustil nad dva metra visokemu sinu, ki je bil župnik v Javorjah v Poljanski dolini. Dedič je bil uviden in je odstopil starejšemu bratu Matevžu premoženje za majhno odškodnino.

Urbi et orbi!

V letu Gospodovem 1932 na dan 28. sušca, to je na Velikonočni ponedeljek, prismočala (priromala, pritavala) in končno prilezla skupina spodaj podpisanih nadebudnih smučarjev od Malnarjeve koče pod Črno prstjo – preko Ravenske planine–Koble–Baškega sedla–Planine Sorice–okoli Možica–Planina Može – skozi Jelovške luknje in gozdove in preko vseh nešteti vrhov Ratitovca – v Krekovo koč. Ta romarska pot traja celih 10 ur in predstavlja nekako kombinacijo smučanja in peš hoje. Start je bil ob 11h, cilj pa ob 9h zvečer. Sneg – večinoma pršič!

Podpisani so Boris Krevel, Marja Peterlin, Zoran Lapajne (vsi uradniki) in asistent Anton Peterlin, ustanovni direktor Inštituta Jožef Štefan in sveto vno priznan fizik, vsi iz Ljubljane. Pozornost mi je vzbudil Peter Dalla Valle iz Lesc, ki je na Ratitovec prišel skupaj s svojim prijateljem Torkarjem. Spomnil sem se na prijatelja Miha, slikarja, ki sem ga pred dobrimi petimi leti spoznal v Puebli, krasnem mehiškem mestu, kjer že kakih 25 let poučuje slikarsko umetnost. Še kako znan mu je bil, saj je bil to vendar njegov oče! Svet je zares majhen!

Še malce naprej istega julija 1932 sta vpisana Lovro Benedičič (banovinski cestar) in Anton Sedej (mesarski pomočnik). Konec julija 1932 so bili na Ratitovcu Milena Boncelj, hči nekdanjega učitelja Sonca (zdi se mi, da je poučeval mladino v Dražgošah), dr. Anton Sonc, zdravnik v Ljubljani, Joško Boncelj, ki je takrat v Zagrebu študiral pravo, ter dijak Primož Boncelj. Joško, sin Milene in inženirja Josipa Bonclja, je bil še mnogokrat na Ratitovcu, svojo poklicno pot pa je zaključil kot redni profesor ekonomike zavarovalništva in ekonomike zavarovanja na Ekonomski fakulteti v Ljubljani. Veljal je za strogega in korektnega profesorja, ki je hotel vedeti prav vse, kar je o nečem povedal. Videval sem ga v vedno enakem dolgem sivem puščobnem plašču z obvezno aktovko. Njegovih predavanj takrat nisem obiskoval, ker se mi tematika ni zdela zadosti zanimiva. Danes bi zagotovo drugače ocenjeval ... Na fakulteti pa nisem niti slutil, da je bila prej omenjena Milena Boncelj njegova mama. Kakšne falotarije smo mulci počenjali na njen račun! Danes se jih sramujem, a kar je, je. Na stara leta je že oglušela, a to je ni zadrževalo, da poletja ne bi preživljala tudi v Železnikih in se prihajala sončit na jez, ki je bil v tistih letih (leta tja do 1960) res nekakšen biser. Takrat je voda z jezu tekla tudi še po bajerju pod Krasom, pa pod klancem pri plavžu ter se končno na malnu izlila v Soro. Skoraj celotni jez je bil pokrit z bruni, pribitimi s pravimi kovanimi žebli na podlago, okrogla bruna pa so na stiku tvorila majhen kanal. Saj me je sram, a povedati moram vseeno: ko je Bonceljnova gospa, kot smo ji pravili, v kopalkah ležala na jezu (in nas ni slišala ...!), smo z rokami naplali vodo v kanal, da je končno pritekla pod njo. Kajpada je takoj vstala, a nas že ni bilo nikjer več. No, po tistem se je šla preobleč, a druge pošiljke tisti dan ni bila več deležna. Kdo vse je pri tem še sodeloval, ne vem več, zagotovo pa na te lumparije nisem bil ponosen niti takrat, danes pa še toliko manj ...

Tega leta (torej 1932) so na Ratitovec začeli hoditi oficirji starojugoslovanske (kraljeve) vojske. 19. avgusta so bili gori kar trije generali, od katerih je bil eden "ministar vojske i mornarice" (ime je za-

brisano, drugi general je bil Petar Kostić, tretji Živković). Nihče od njih zle prihodnosti takrat še ni niti slutil ...

V letu 1934 sem prvič zasledil vpis mojega strica Radovana, takrat starega 10 let (morda sem ga kdaj prej zgrešil ali pa se ni vpisal), torej prav na polovici svojega kratkega, a kolikor sem razbral iz njegovih pisem iz partizanov, tudi lepega življenja. Septembra leta 1934 se je prvič vpisal Stane Špindler. Bralcu teh vrstic je to ime nekam znano, kajne? Kasneje ga bomo še mnogokrat srečali na Ratitovcu, še večkrat pa na Torki. Vsi, ki hodimo na Torko, se ozremo ali celo ustavimo pri lično izdelani leseni hiši, ki jo je na mestu nekdanje torkarske kajže poleg "zgornjega Torkarja" zgradil prav Stane, njegov sin Aleš pa jo vestno vzdržuje in žejnemu planincu dostikrat postreže z našo značilno pijačo, "ta zele-nim". Kako majhen je ta svet!

Na začetku sezone leta 1935 sta se vpisala Edvin Clemente, učitelj v Železnikih, in Rudolf Badjura, publicist in organizator planinstva in smučarije. Rudolfu Badjuri se čez kak mesec pridružita še Milka in Metod Badjura, znameniti osebnosti slovenskega dokumentarnega filma. Ob navedbi poklica "absolvent otroškega vrtca" sem se kar nasmehnil; tako se je vpisal Stanko de Gleria, ki je prišel na Ratitovec seveda v spremstvu starejših (Viktor – sreski živinozdravnik) in sestre Zinke ter bratov Mitja in Miljutina.

Ob imenu Jernej Primožič se pa zamislim. Po poklicu je bil, kot je napisal, "poslovodja", prišel pa je celo iz Niša. Spominjam se, da sem pred kakimi 20 leti nekega pustega poznega popoldanskega zimskega dne na cesti od Zalega loga do Jesenovca prehitel dva neznanca, moškega in ženskega. Bila sta skromno oblečena in obuta. Ustavil sem in ju povprašal, kam ju vodi pot. "V Železnike," sta odvrnila. Pravzaprav je govoril le moški. Povabil sem ju v avto in začeli smo se pogovarjati. Moški mi je povedal, da je po rojstvu Železnikar, a že od začetka vojne v Romuniji. Njegova žena je bila transilvanska Nemka, zato slovensko seveda ni znala. Hudirja, če je pa Železnikar, bo gotovo poznal mojo mamo in očeta in peljal sem

ju k nam domov. Led je bil brž prebit, kajti domneva se je izkazala za pravilno: ne le da so se poznali, z mojim stricem Jožetom sta bila ista letnika in sošolca v ljudski šoli. Ob topli peči smo se mnogo pogovarjali, med drugim tudi o tem, koliko toplote jim je takratni Ceausescujev režim dovoljeval (10 °C v stanovanju!). Ni čudno, da je komunistični conducator (vodja) končal enako kot medvojni fašistični conducator Antonescu, ki je najprej odstavil kralja Karla in ustoličil mladoletnega Mihaela ter ob pomoči železne garde, nekakšne romunske SS, zavladal sam. Na nesrečo Romunov je skupaj s hitlerjansko Nemčijo vkorakal v Rusijo (nekdanjo Sovjetsko zvezo), kjer so se zavojevalske sile po začetnih uspehih zaradi kroničnega podcenjevanja svojih sovražnikov kmalu morale pričeti umikati in se končno podati v paničen beg. Kot mi je pravila mama, je takratni župan Hornitzky, ki so ga na Jelovici ustrelili partizani, prodiranje nemških armad z večbarvnimi bucikami ponosno označeval na velikem zemljevidu Evrope, ki ga je izobesil v občinski veži. Umika v njegovem slovarju ni bilo. Napisal je le, da so "vsa mesta načrtno izpraznili". Samo zato, ker sta bila že upokojena, sta smela oba odpotovati iz Romunije. Pripovedoval je takšne zgodbe, da so mi šli lasje pokonci, ampak eno od njih pa še posebej velja napisati.

Kot vlakovni odpravnik pri jugoslovanskih železnicah (ali nekaj podobnega) je služboval v obmejni vojvodinski Kikindi. Malo pred vojno so ga službeno prestavili v romunski Temišvar, da bi skrbel za železniške Transporte v Jugoslavijo. Tam je doživel tudi državni udar generala Iona Antonescuja leta 1940, ki je takratnega romunskega kralja Karla II. prisilil k odstopu in nemudoma pristopil k trojnemu paktu. Kralj Karel je hotel z vlakom pobegniti iz Romunije v takrat še mirno Jugoslavijo, toda Antonescujeva železna garda mu je bila za petami vse do Temišvara, kjer pa je odločilno posegel vmes prav Jernej Primožič, brat Mici Primožič, "dvajstnice", ki je živel v hiši, ki se drži Dermotove v Gore-njem koncu. Jernej je takrat z domiselnim in hitrim posegom preusmeril kraljev vlak okoli Temišvara in nato brez ovir vse do Kikinde, vlak z železno gardo

pa je moral počasi vozakati skozi veliko temišvarsko železniško vozlišče. Tako je ta vrli in skromni Železnikar rešil odstavljenega romunskega kralja in prav je, da mu vsaj na ta način izrazimo priznanje, ki ga za časa življenja ni bil nikoli deležen.

Od znamenitih Ločanov naj omenim tudi oba Burdycha, mlajšega in starejšega. Oti Burdych je bil takrat še učenec, ki se je pri svojem prvem obisku komajda podpisal, a mu je šlo vedno bolje. Vsako leto opažam tudi Vero Levičnik, ženo Karla Levičnika, kapitana fregate, ki je s sinom Jurijem, poveljnim direktorjem IMV Novo mesto, prihajala domov iz črnogorskega mesteca Tivat v Boki Kotorski, kjer je bilo mornariško oporišče. Zanimivo se je zdelo tudi Kalmanu Kučanu, učitelju iz Radenec (saj je menda tako prav?).

Leta 1937 je oskrbnitvo kočje prevzel moj oče Drago. Tistega leta je na Ratitovec že prihajala vojska, da bi začela graditi t. i. Rupnikovo linijo. Prvi, na katerega sem postal pozoren, je bil prav dr. Bogomir Magajna, zdravnik in mladinski pisatelj. Le kdo ne pozna njegovega Brkonje Čeljustnika in drugih njegovih del? Ponovno je bila na Ratitovcu družina Karla Levičnika, ki pa so jo iz Tivta predstavili v Zemun. Kot veterinar je prvič prišel na Ratitovec Edhem Čamo, kasnejši član akademije znanosti in umetnosti Bosne in Hercegovine. Tudi Antona Gojmira Kosa ne smem spregledati pa teologa Jožeta Dolenca, prevajalca Schwabovih Najlepših antičnih pripovedk (večkrat komu pokažem to lepo knjigo in se pošalim, da sem bil to jaz). Profesor Jože je bil brat Janeza Dolenca s Fužince v Gorenjem koncu, kjer zdaj živi njegov sin Janez.

Jurist Lojze Drenik iz Novega mesta se je še posebej pesniško izkazal. Takole je napisal:

*Srce, trdo kot macesen,
globoko v prsih ti leži:
prej bo volk požiral česen,
kot me boš ljubila ti.*

Edi – Edvard Šelhaus iz Škofje Loke je bil takrat fotografski pomočnik, kasneje pa priznan in nadvse

cenjen fotograf, izhaja pa iz Železnikov iz hiše, ki ji zdaj pravimo pri Lencu (Gorenji konec), v začetku 20. stoletja pa pri Šelhausu.

Mnogokrat opažam Matija Malešiča iz Logatca, ki je bil takrat sreski načelnik. Na koncu sezone leta 1937 pa je iz Železnikov prišel še občinski sluga Tone Fajgelj, bolj znan kot Kurovc ali tudi Kura, o katerem mi je predvsem moja pokojna mama, v tistih časih občinska tajnica, vedela povedati, koliko jih je imel za ušesi ... Družini, iz katere izhaja tudi svetovno znani tenorist Janez Lotrič, po domače pravimo Fajgeljnovi in tako je tudi Janez Fajgeljnov Janez. Izvor imena mi žal ni znan.

Rado Kovač, prvi učitelj v Zabrdu, si ni mogel kaj, da v spominsko knjigo ne bi napisal kaj vznesenega. 4. junija 1939 je napisal: "Ratitovec, ti raj doline, stražar si naše domovine!" Čez dva tedna je napisal:

Ratitovcu!

*Pod tabo zemlje lačni tujec naselil bi svoj rod,
slovenski sragi postati hotel je gospod!
A ti, Ratitovec, stražar slovenstva,
utopil val vsiljivega si – nemštva!*

ali 26. junija 1939:

Ratitovcu!

*Upiral vate je oči zaman
nenasitni Italijan.
Ti tu ostal si naš branik,
daleč od té slovenstva je mejnik!*

Kako se je ta zabrški učitelj kasneje obnašal, pa knjiga ne govori ...

Loški dijaki so se v četrtek, 22. junija 1939, pod vodstvom učitelja Rudija Horvata odpravili na izlet na Ratitovec, od koder so nadaljevali svojo pot v Sotesko (Bohinj), na Bled do Vintgarja. Izleta se je udeležilo 14 dijakov, med njimi Dušan Horvat, Viktor Debeljak, Janez Mravlja (morda kasnejši dimnikarski mojster?), Franc Štiglic (ne kasnejši znani slovenski filmski režiser France Štiglic), vsi iz Škofje Loke,

le dva sta bila s Praprotna (Peter in Franc Pintar). Si lahko zamisliš, dragi bralec, ko bi v današnjih časih učitelj za šolski izlet izbral takšen pohod iz Škofje Loke preko Ratitovca do Blejskega Vintgarja?

Ničkolikokrat zasledim vpise svojih staršev in širše žlahte, a vse skupaj bi izzvenelo skoraj preveč familiarno, zato jih ne navajam in naj ta zapis končam. Mnogo, premnogo je ljudi, ki bi jih upravičeno še omenil, a bi vse skupaj postalo preširoko. Za sklep samo še tole: število obiskovalcev je iz leta v leto raslo in bi še naprej, če leta 1940 kočica ne bi prišla pod vojaško upravo in se leta 1941 vojna vihra preselila tudi k nam ter nam prizadejala tako globoke rane, ki jih celimo še danes. Končam naj z besedami mojega očeta Draga, poslednjega oskrbnika Krekove kočice na Ratitovcu, ko je v spominsko knjigo zapisal:

V letu Gospodovem 1940 je prenehalo utripati gospodarsko srce Krekove kočice v znamenju predpriprav na nejasno bodočnost.

Naj bo to pisanje v spominu in mami, ki sta Ratitovec imela srčno rada in sta svojo ljubezen do gora prenesla tudi name, za kar jima ne bom mogel biti nikoli dovolj hvaležen ...

Opombe

¹ Takšno ledinsko zares izvira od njiv, ki so bile tod. Najprej so bile to Plavčeve (last poslednjega Plavca v Železnikih), nato Poldetove (Leopold – srednji od treh bratov Globočnik: Janez, bolj znan kot Johan, Leopold in Anton) ter končno Jegličeve njive, katerih zadnja lastnica pred vojno je bila Malči – Amalija Jeglič, roj. Globočnik. Po nacionalizaciji je v dobi povojne kolektivizacije tu vladala še "ekonomija", nekakšen kolhoz po sovjetskem vzoru.

² Bibliografija dr. Pavleta Blaznika 1903–1984, Knjižnica Ivana Tavčarja Škofja Loka, Muzejsko društvo Škofja Loka, Škofja Loka 2003.

³ Pavle Blaznik in Rudolf Horvat – prvi njun vpis sem zasledil 5. julija 1928; z Rudijem Horvatom je na Ratitovec mnogokrat šel tudi sin Dušan, ki se je potem, ko je bil že dijak, podpisoval DHorvat, kot bi imel že doktorat – ni kaj, prebrisan je pa bil.

⁴ Njihov grob najdemo takoj desno od severnega vhoda na pokopališče; Matevž roj. 1. 9. 1880, u. 27. 5. 1922, sin Martina (roj. 31. 10. 1845, u. 17. 7. 1912) in Barbare Klopčič (roj. 4. 12. 1856, u. 6. 9. 1891).

Drevo. Foto: Domen Dolenc

Vojni spomini

Valerija Trojar

Bilo je nekaj vreščanja, nihče ni pričakoval krvi, ne na dan, ki so ga čakali iz leta v leto, iz roda v rod, iz življenja v življenje, vsi so vedeli, da je mogoče, a nihče ni pričakoval, pa se zgodi ...

Andrej Blatnik: *Dan osamosvojitve*

Mogoče je res, da zgodovino pišejo veliki ljudje in veliki dogodki, živijo pa jo povprečneži v obliki povprečnih dogodkov. Slovenska osamosvojitve leta 1991 je bila velik dogodek. Generacija '82 smo jo pričakali kot mulci. Po 15 letih se, odrasli, zreli, izkušeni, spominjamo našega boja za svobodo: Težko je bilo v tistih časih biti mlad.

Desetdnevna vojna za Slovenijo. Čeprav odločilnega pomena, pa v primerjavi z grozodejstvi druge svetovne vojne, ki so jih doživeli naši stari starši, zanemarljiva, kratkotrajna. K sreči, bi lahko rekla. Vsaj v naših krajih ni bilo hujšega. Le dva letalska napada na oddajnik na Kumu, pa še to je bilo preveč zame, takrat devetletno deklico, ki se je s sosedovim fantom brezskrbno igrala zunaj pred hišo ... Ko je zagrmelo. Vse se je pravzaprav zgodilo v nekaj sekundah. Vsaj zdelo se je tako. Spomnim se babice, ki je prihitela k nama in naju malo da ne odvedla v klet, kjer mi pravzaprav ni bilo povsem jasno, kaj

se dogaja in zakaj. Vedela sem le to, da je mama v službi in oče na Kumu. Prav tam, kjer je nekaj minut nazaj tako ropotalo. Spraševala sem se, ali je sploh še živ. K sreči jo je večina vojakov relativno dobro odnesla in kmalu so se s Kuma predstavili nižje. Takrat so večkrat prišli naokrog, da so se najedli in umili. Pogled se mi je nekoč ustavil na očetovem nožu, na katerem so bili sledovi krvi. Predstavljala sem si vse mogoče, dokler mi niso pojasnili, da je bil oče zadolžen za oskrbo ranjencev. Kljub vsemu je iz vojakov pogosto vel optimizem in dobra volja. Očetu, oboroženemu do zob, so tako nekoč namenili

vzdevek "Živa bomba", mama pa je v šali dobila ime "Partizanska mamica", saj je vojakom na straži pogosto nosila hrano.

Prijateljstvo in sloga med njimi sta ostala tudi po vojni. Vsako leto se namreč ob obletnici osvoboditve dobijo na Kumu, lani pa je v ta namen nastala tudi pesem, ki so jo bivši vojaki v počastitev osvobojenega Kuma ubrano zapeli. In jaz? Kljub končani vojni sem takrat ob pretiranem hrumenju potniških letal še dolgo strahoma zrla v zrak, če bo kje počilo. Pa ni. In tako naj tudi ostane.

Barbara B., Trbovlje

Bil je večer sončnega dne, čisto navadnega, vsaj meni se je tako zdelo. Ko pa sem prišla v kuhinjo, sem videla, da mama dela napolitanke iz oblatov in vanilijeve kreme. V vsaki njeni kretnji je bila tista živčna naglica, kot ob pripravah na kak obisk ali velik praznik. Kot nalašč se krema ni hotela trditi in je na vseh straneh lezla iz oblatov. "Kako to, da bodo danes napolitanke?" sem jo vprašala. "Ker je praznik," je rekla. Za čuda ne z nejevoljo, nekaj svečanega je bilo v njenem glasu. Nisem vedela, kakšen praznik je. Bil je kres, oče in brat sta imela god, a ni bilo tako kot vsako leto. Res je bilo drugače; čeprav ni bil prvi maj, so kurili kres, a na drugem mestu in sami odrasli, ne mularija iz zadnjih razredov osnovne šole kot za prvi maj. Vedela sem, da so v starih časih kurili kres o kresu, a zakaj zdaj? Bil je praznik. "Dobili smo svojo državo," mi je pojasnila stara mama. Po večerji smo jedli napolitanke, iz katerih se je cedila sladko omledna krema, in gledali proslavo. Iz zvočnikov je donel govornikov glas; nisem poslušala, kaj je govoril, a zvenelo je svečano in pomembno.

Ko sem naslednjega dne vstala, so bili spet vsi pred televizijo. Na ekranu sem videla, kako je sivozelen tank podrl neko cestno oznako. Bila je vojna. Najstarejši brat je moral iti za več dni k romarski cerkvi na hribu, ker je bil član Teritorialne obrambe. Ta beseda mi kljub svoji dolžini ni nič povedala,

zato sem ga vprašala, kaj bo tam počel. Namesto nje ga mi je drugi brat pojasnil, da tam da ne bo delal drugega kot jedel in posedal. Ostali nismo posedali, bila je košnja. Spet je bilo vse kot ponavadi, le kadar ni bilo dela, so vsi sedeli pred televizijo in gledali nekakšne tiskovne konference ali kaj, mene ni niti malo zanimalo.

Nekega vročega dne, ko so naši grabili strm breg, jaz pa sem jim nosila vodo, se je oglasila sirena. "Letalski napad," je rekel najmlajši od bratov, "ne bomo bežali?" V njegovem glasu je bilo več ironije kot strahu. "Kaj bomo bežali," je zagodrnjal ata in mirno grabil naprej. Tudi drugi so grabili. Bila je košnja, vojna pa je bila tam nekje daleč, v televiziji.

Marija A., Loški Potok

Stara sem bila osem let, ko se je začela vojna za samostojno Slovenijo. Ati je bil kot častnik vpoklican v enote Teritorialne obrambe, mami je ostala z nama z bratom sama. Uspešno naju je varovala pred vsemi novicami, ki so pretresale našo komaj rojeno državo, tudi tega, da je ati v vojni, nisem občutila tako. Ga pač ni bilo. In – saj pride nazaj.

Mami je hodila v službo v Kranj. Prvi dan začetka vojne je čakala avtobus za domov, ko je Kranj preletelo vojaško letalo v nizkem letu in odvrгло letake. Mami je enega pobrala. Kaj je pisalo na njem, ne vem. Imela pa je letak! Kakšno srečo je imela, da je padel ravno v njeno naročje!

Seveda smo morali poskrbeti tudi za zaklonišče. V klet smo znosili vrtno garnituro, odeje in hrano za slabe čase, pa se nobene stvari nismo dotaknili ... Imeli pa smo tako super zaklonišče, da so nam ga zavidali vsi otroci, posebej tisti, ki so se stiskali v prostorčku velikosti meter krat meter.

Prva nedelja vojne je začinila običajno mašo. Kot vedno ob nedeljah smo šli ob 10. uri k maši. Kmalu po začetku je v cerkev po svojo hčerko prišla neka gospa in zapustili sta cerkev. Skrajno čudno, da pride mama po svojo hčerko, če pa se je maša komaj začela ... Razlog je bil znan zelo kmalu. Iz zakristije

je prišel Matej, se s hrbtom obrnil proti nam in gospodu kaplanu nekaj povedal na uho. Gospod Marko Pajk je povedal, da so mu sporočili, da so letala vzletela z zagrebškega letališča in da ni razloga za paniko. Pa se je cerkev kljub temu v petih minutah izpraznila. Na poti domov sva se z bratom šalila, da se bosta ata in mama zakopala v krompir, saj sta imela veliko bolj "socialno" zaklonišče kot mi. Ko je bilo preplaha konec, sva seveda takoj telefonirala, če je izkop iz krompirja uspel ...

To nedeljo je tudi ati prišel domov. Nisem vedela, od kje. Pač, iz vojne. Obleden je bil v smrdečo vojaško obleko in obut v smrdeče škornje. Doma je bil mogoče par ur, potem pa smo ga odpeljali na zbor v Škofjo Loko h kašči. Ko smo šli od doma, je to, kam gremo, izvedela tudi sosedova Helena, ki je zunaj sedela na pručki in obirala ribez.

Vročega popoldneva sva bili z mami na balkonu, ko je iz sosedove hiše prišla tudi gospa Vika. Izmenjali sta si informacije, da naj bi letala bombardirala Jesenice in da pravkar nevarno ciljajo na Krvavec. Oglasila se je sirena, naj se odpravimo v zaklonišča, in sosedja se je zelo ustrašila za svojo hčerko, ki je bila ravno v trgovini.

V mesecu juliju nas je mama Tončka obvezno odvela v borovnice. Vojna gor ali dol, ozimnico potrebujemo. Pa smo šli na Stirpnik. To je bilo prvič in zadnjič, da me je bilo v osamosvojitveni vojni česa strah. Kaj se ve, od kje lahko pridejo neznani vojaki, in kaj če letala preletijo ravno naše borovnice in odvržejo bombo? No, res nas je preletelo vojaško letalo, ampak – brez panike. Ata Tone je rekel, da smo v gozdu najbolj varni.

Tako, kot je vojna prišla, tako je tudi minila. Zame komaj opazno. Dobro, da ni bilo drugače in da smo vsi ostali živi in zdravi! Vsak pa s svojimi spomini ...

Špela P., Železniki

Ko so se pričele počitnice in je deklica končala že drugi razred, je, seveda, pričakovala lagodna jutra ob televiziji, ko bi se med srkanjem kakava kratkočasila s Smrkci. Ampak že pri ranih devetih se je potrebno navaditi, da gre zmeraj kaj narobe.

Nekoč "bratje Srbi" so postali "velike barabe" in nič manj kot odgovorni, da so razigrane pajacke v modrem na televiziji zamenjali možaki v umazano zelenih uniformah, ki niso bili prav nič zabavni. Škoda otroškega programa, grdobe srbske! Tako je deklici postalo takoj jasno – bistveno prej kot njeni sestre, ki je risanke niso prav nič več zanimale in torej ni vedela, kako se je naenkrat vse spremenilo. Dekličina oma je v spominu na neko drugo vojno hodila naokrog z rosnimi očmi, vendar je to ni zaustavilo, da ne bi ob opozorilni sireni za bombni napad, ko se je deklica ob navalu panike vsa tresla in je mama natočila vedro vode "za vsak primer" (veliko, kajne?), odšla na vrt okopavat, kajti četudi bi padla kot ena prvih žrtev na oltarju domovine, bi ji nihče ne mogel očitati, da je njeno delo zaradi kriznih razmer zastalo. No, na srečo ne vedro vode ne tista čokolada pa pol, ki jo je mama kupila "za slabe čase", nista služila svoji funkciji, ker je bil preplah lažen.

Sedaj so celo odrasli spoznali, kar je deklica, ki je bila s svojo strahopetnostjo v sramoto zadnji generaciji pionirjev, vedela takoj, namreč, da z "brati Srbi" ni šale. Tako sta s sestro odšli k drugi omi na podeželje, približno deset kilometrov iz Maribora, kjer so že počitnikovali trije bratrance in sestrična. Ker je bila deklica najmlajša, je ta velika vojna ni prav nič več zanimala, saj je morala biti svoje lastne boje za uveljavitev svoje volje, takoj ko so odrasli obrnili hrbet. Dolčas ji vsekakor ni bilo: nič več ni pogrešala risank, saj se je vedno kaj dogajalo. Bratranec, fant tam pri šestnajstih, se je spomnil, da bi lahko imeli svoj privatni bunker. In res so sredi gozda poiskali primerno zatočišče, v katerega se je prikradla tudi najmlajša, ki se kar ni in ni dala odgnati, čeprav je bila potencialni šibki člen v verigi; v primeru mučenja (s strani koga, če ne četnikov) bi namreč lahko izdala "dobro varovano skritivališče". Dekličini bratrance so se dokopali do ugotovitve, da

bi se bilo dobro za vsak primer strenirati, če bi "do česa prišlo", no, pa tudi sicer pri punčah po vojni, ko bo izbira moških bolj slaba, nekaj mišic ne more škoditi, tako da so si v skrivališču pripravili poligon; na primer vreča, napolnjena s peskom in obešena na vejo, je odlično služila namesto boksarske.

Dnevi so hitro minevali, četniki, ki se jih je deklica tako bala, niso prišli, vojne je bilo konec, počitnice pri omi, kjer je bilo tako veselo, pa so vsi še podaljšali.

Nataša Š., Maribor

Za optimalno razumevanje spodaj napisanega doživljajskega spisa pričakuje avtor od dobronamernega bralca vsaj najosnovnejše poznavanje slovenske polpretekle družbenopolitične stvarnosti. Vsem omenjenim v spisu se iskreno opravičujem, če sem njihova dejanja opisal v izkrivljeni podobi, a to je le plod resničnega prizadevanja, da tiste usodne dogodke predstavim s perspektive otroka.

Poletje '91 mi je ostalo v spominu po treh stvarih: prvem prav dobrem uspehu, s katerim sem zaključil razred, prvih počitnicah brez morja in do roba polni kadi vode.

Slednjo je napolnila babica, ko so po radiu sporočili, da moramo biti občani v primeru zastrupitve mestnega vodovoda pripravljeni tudi na pomanjkanje pitne vode. Kad se je nahajala v kopalnici babičine hiše, kamor me je "na varno" spravila mama med t. i. vojno za Slovenijo, čeravno mi že tedaj ni bilo jasno, zakaj neki bi bil pri dedku in babici bolj na varnem, saj sta živela le pol ure hoda od našega ljubljanskega domovanja. Mogoče pa sem bil preseljen zato, ker je morala mama biti v službi, medtem ko sem imel jaz poletne počitnice, pa me ni želela pustiti samega doma, saj se ne bi znal prav obrniti, če bi zaslišal sireno, opozarjajočo na zračni napad. Tuljenje le-te sem nato dvakrat res doživel, a mi ni bilo sile, ker je babica trdno držala vajeti v rokah – že vnaprej je imela namreč skrbno pripravljen načrt za kar najhitrejši umik v hišno klet (beg v jav-

no zaklonišče bi bil preveč nepraktična varianta, je zatrjevala, saj je bilo od hiše oddaljeno kakih deset minut hoje in bi jih človek do tedaj, ko bi pritekel v kritje, že lahko fasal), ki pa se žal ni najbolje posrečil. Dedek se je namreč ravno tedaj, ko so Ljubljano preletavala sovražna letala, odločil, da se bo šel obrit, dokler še ima to priložnost – človek res ne more biti ves zanemarjen v kleti, tudi če mu bombe podirajo hišo, ne.

Tudi sicer je babica, samooklicana voditeljica civilne obrambe naše hiše, v vojnem času izvajala najstrožje ukrepe in slišal jih je vsakdo, ki se jih ni držal (tako kot dedek tedaj ob britju): naj omenim, da je kletno zaklonišče založila z obilnimi zalogami albert keksov in mleka v prahu (dedek je imel kar nekaj težav, da ga je izbrskal v trgovini), zvečer pa se nihče od prebivalcev ni smel približati oknu (kljub temu da so ga prekrivale spuščene rolete), ker so zunaj bojda prežali srbski ostrostrelci, tako so rekli po radiu. Če bi šlo slovenski vojski (tedaj še znameniti Teritorialni obrambi, TO) na fronti preveč po zlu, ne bi ostali v Sloveniji – babica je bila s sosedi že dogovorjena za bliskovito evakuacijo v Avstrijo čez Karavanke, ne spomnim pa se, ali je imela tam za nas že rezervirano bivališče ali pa je računala na apriorno solidarnost severnih sosedov. Kakor koli že, vprašanje je, ali bi se njen ambiciozni načrt posrečil, saj se mu je uprl dedek, zavedni Slovenec, ki je zatrdil, da ne gre nikamor in da bo "umrl na domači zemlji".

Eskalacija napetosti iz dneva v dan mi ni bila nič kaj všeč – sprva se mi je sicer zdelo razburljivo in kar malo imenitno, ko je mama po telefonu sporočila, da se nad Slovenijo valijo tanki, ko pa je babica začela svariti vsakogar, ki jo je poslušal, o četnikih, ki komaj čakajo, da Slovence spravijo v red (pri čemer se menda ne bi vzdržali niti kakega posilstva ali prerezanega vratu), sem vedel, da je stvar resna. Ker sem želel, da bi se vse skupaj čim prej zaključilo in da bi se končno začele prave počitnice, sem se odrašlim vsak večer pridružil pri spremljanju večernega televizijskega dnevnika, ki je v tistih vročih dneh postalo nekakšen sveti družinski ritual, v katerem se je "našim" pozitivcem bučno nazdravljalo in se jih ob-

sipavalo s cvetjem, medtem ko so bili jugonegativci izpostavljeni najskrajnejšim oblikam razčlovečenja. TV-ekran se ima tako le svoji trdnosti zahvaliti, da je ostal cel, ko je mama v jezi udrihala po nekem jugoslovanskem generalu (če me spomin ne vara, se je dotični gospod imenoval Marko Negovanovič), in odveč je poudariti, da so nam ob nastopih Janše in Kacina vsem privrele solze sreče iz oči, da nas tako zvesto branita. Vsakemu od gledalcev je bilo kristalno jasno, da se tedaj piše slovenska zgodovina, za katero moramo biti pripravljeni žrtvovati tudi lastna življenja, a ker tega le ne bi radi storili prekmalu, smo bili zadovoljni, da jih bosta še pred nami žrtvovala Janša in Kacin. Ja, tako slavni in nepozabni so bili ti dnevi.

Davorin D., Ljubljana

Vojne v Sloveniji se spominjam izredno dobro, pa čeprav sem zadnja generacija pionirčkov, torej sem bil leta '91 star le osem let. Starši so bili že konec osemdesetih izredno negativno nastrojeni do Jugoslavije, sploh do smeri, ki so nam jo začrtovali v Beogradu. Naj povem, da živim v nacionalno mešani družini – oče je Slovenec, mati Hrvatica, ki pa je v Sloveniji preživela večino svojega življenja. Oba sta izredno narodno zavedna – vsak zase. V družini je bilo kristalno jasno, da morata obe državi iz Jugoslavije, ki ji v obliki iz poznih osemdesetih (in verjetno že prej) ni bilo prihodnosti. Spomnim se izredno impulzivnih debat z družinskimi prijatelji in sosedi, ki so prihajali k nam na obisk. Jaz, takrat majhen nadobuden deček, sem vse to spremljal z veliki očmi in velikim zanimanjem, čeprav to niso bile ravno teme, ki bi zanimale moje sovrstnike.

25. 6. 1991 – datum, ki mi bo za vse življenje ostal v spominu. Dan poprej sem s starši gledal slavnostno razglasitev neodvisnosti. Dvig nove slovenske zastave na Trgu republike – verjetno eden največkrat predvajanih posnetkov na televiziji – mi ni ostal v spominu (spominjam se ga zgolj iz kasnejšim ponovitev te slovesnosti), spomnim pa se ognjeme-

ta iz parlamenta in da je Kučan nekaj govoril, česar pa takrat tako in tako nisem razumel. Kot otrok sem opazil, da izraz na obrazu staršev ni bil vesel, ampak negotov. Strah ju je bilo, kaj se bo zgodilo naslednji dan, kar pa mi nikakor ni šlo skupaj s slovesnim dogodkom na televiziji, a starša mi nista želela razlagati, od kod ta negotovost, in me tako strašiti.

Naslednji dan je tokrat cela družina, torej tudi starejši brat, sedela pred televizorjem, oče in brat nista šla v službo. Vse to se mi je zdelo izredno čudno. Sedeli smo v dnevni sobi in gledali televizijo. Nikoli prej nismo namreč vsi skupaj gledali televizije – in to dopoldne! Sploh mi ni bilo nič jasno. Tudi ko sem na televiziji videl jugoslovanske tanke, ki da so že v Sloveniji. Sploh nisem verjel, da se je dejansko začela vojna. Resnično sem na vse to dogajanje gledal (kako drugače kot pa) z otroškimi očmi, torej mi je bilo vse skupaj ena velika igra. Spominjam se tudi zvokov strelav, ki jih je bilo v Kamniku, kjer živimo, moč slišati z brniškega letališča v naslednjih dneh. Vse skupaj je bilo kot neka temačna pravljica, ki ji nisem verjel – dokler stvari ne vidiš, pač ne verjameš. S svojim takrat najboljšim prijateljem, ki je bil pri meni na obisku, sva se smejala Matjažu Tanku, ki je takrat vodil Dnevnik. Rekel je namreč, naj gremo v bunkerje ali kleti in naj se pokrijemo z odejami in kartoni. Kar predstavljal sem si, kako bi jaz, moj prijatelj in mami, ki smo bili tega dne doma, čepeli v kleti, odeti v kartone. Vse skupaj se mi je zdelo strašno zabavno. Mami se je jezila in mi govorila, da smo v vojni in naj se ne norčujem iz resnih reči. Kmalu zatem, le nekaj minut po Tankovem opozorilu, pa je sledil trenutek, ki je prekinil moje otroško dožemanje vojne kot neke igre, to je bil zračni napad na Brnik. Tudi naš dom so preletavala letala JNA. Spominjam se tega gromozanskega hrupa, ki ga do tlej in kasneje nikoli nisem slišal. Tega resnično ne bom nikoli pozabil. S prijateljem sva se ravno igrala z legokockami. Takoj v naslednjem trenutku smo vsi skupaj tekli v klet. Oba s prijateljem, še malo prej v smehu, zdaj vsa trepetajoča v solzah. Prepričan sem bil, da so letala letela le en meter nad našo streho. Še nekaj časa po tem ... Nisem namreč mogel verjeti,

da lahko letala naredijo tak hrup, četudi so nekaj sto metrov nad zemljo. Od takrat me je bilo resnično strah. Kar nekaj sobot sem potreboval, da sem se prenehal bati preizkušanja alarmov za podobne nesreče, ki so ga vsako soboto izvajali v gasilnih domovih, čeprav se je vojna vmes že končala.

Boris K., Kamnik

Vojna za Slovenijo se je menda začela v četrtek, 27. junija 1991, ob 1.15 ponoči, jaz pa sem zanj izvedela šele zjutraj. Spomnim se, da sem gledala risanko (če se ne motim, je bila Čebelica Maja), ko so prekinili program in pokazali posnetek črede tankov, ki grejo v napad. Bolj strašno kot to, da se je začela vojna, se mi je zdelo dejstvo, da so prekinili risanko (najbrž takrat, ko je bilo najbolj napeto). Fino pa se mi je zdelo, da je vojna med počitnicami, da mi ni treba nikamor hoditi.

Vojna se mi na začetku ni zdela nič posebnega. Mami je še naprej hodila v službo, ati je bil doma in zdelo se mi je, da to pač ne more biti prava vojna, v pravi vojni se namreč ženske z otroki skrivajo po kletih in stikajo za ostanki hrane, moški pa se s puškami preganjajo po gozdu. Bolj natančno sem se razsežnosti vojne zavedla ob razglasitvi nevarnosti zračnega napada. Spomnim se, da sem sedela v dnevni sobi in (kot človek, ki čustva kanalizira s prebavili) pogreznjena v silen strah, da bo prišlo nekaj na nas od zgoraj, začutila nenadno močno potrebo po stranišču. Iti bi morala skozi kuhinjo po hodniku na stranišče, a preprosto nisem upala. Mami me je pospremila tja in na stranišču sva ugotovili, da je bila potreba bolj psihološkega značaja in da je šlo za lažni preplah. Kasneje tudi, kar se tiče zračnega napada.

Kasneje smo se na zračne napade hoteli pripraviti, kot so nas učili po radiu (predvsem brez panike, predvsem brez panike, predvsem brez panike). V klet smo pričeli nositi najpotrebnejše stvari, tudi radio (predvsem brez panike, predvsem brez panike, predvsem brez panike ...), kot da te že to ponavljanje

ne dela noro paničnega). Mami je bila že malo panična, ati pa ni verjel v zračne napade in je ležal na kavču in sabotiral.

Spominjam se, da smo že proti koncu desetdnevja nekoč s sestro, bratom in bratrancema sedeli na najnižji stopnici pred hišo (takrat to še ni bilo nemogoče) in kovali zaroto: Ko bodo pripeljali srbski tanki in, verjeli smo, parkirali na bližnjem parkirišču, jih bomo sestrelili. Natančno smo si razdelili vloge, moja zadolžitev je bila priskrbeti steklenico olja, eden bi jo prižgal, drugi vrgel v tank, ostali bi najbrž samo občudovali eksplozijo. Predstavljali smo si, kako bomo postali narodni heroji, ki smo jih bežno poznali iz nekega drugega časa. Vedno bolj se mi je v letih po tem dozdevalo, da zadeva sploh ne bi uspela. In ni, tanki pač niso nikoli parkirali na tistem parkirišču.

Med vojno sem doživela tudi edini dan, da doma nismo imeli kruha. Šli smo v trgovino in – tudi tam ga niso imeli! Ker ga jim niso dostavili zaradi vojnih razmer! Stali smo torej ob robu ceste in pogledovali v smeri trgovine. Je že pripeljal tovarnjak iz pekarnice? Je že? Ga še ni? In potem je enkrat le pripeljal in končno smo šli po beli hlebec – zlato zapečen, dišeč, prav nič vojaški. Še danes mi je podoba tistega zlatega hlebca prototip dobrega kruha in se mi naslika pred očmi vsakokrat, ko mi začne kruliti po želodcu.

Moja vojna je povezana tudi z zavednim dvomom v moč staršev: ati je sicer močan, a v vojni ti to čisto nič ne pomaga, mami je sicer zlata, a v vojni ti to popolnoma nič ne koristi. Vojna je situacija, ki je naša družina nikakor ne more kontrolirati. Vojna, v kateri smo se borili za našo stvar, mi je pustila neprijeten občutek, kadar slišim, da me preletavajo letala, spoznanje, da vreme v vojni ni vedno slabo in da dogajanje ni črno-belo kot v starih filmih o drugi svetovni vojni, da so – nasprotno – junijske vojne lahko prav sončne in tople. In ne nazadnje – pustila mi je nekakšno svobodo.

Katarina T., Grosuplje

Intervju s Francetom Čufarjem

Tadeja Šuštar

*Glasba nam daje toliko užitka,
kolikor smo vanjo pripravljeni vložiti
svojega dela in truda.*

France Čufar s
svojimi učenci in
zborom Domel ob
25-letnici zbora.

France Čufar je glasbeni pedagog, zborovodja, glasbeni umetnik, ki je, kot se za pravega glasbenika spodobi, živo povezan s kulturnim življenjem mesta Železniki. Svoje glasbene talente, energijo in prosti čas razdaja Železnikom in okolici. Vzgaja mlade glasbenike, ki bodo v bodoče oblikovali našo kulturno sceno, krojili glasbeno podobo mesta ali s svojim znanjem celo sooblikovali glasbeno podobo Slovenije doma in v svetu. Po drugi strani si prizadeva ohraniti vse, kar so naši predniki ustvarili na glasbenem področju, in je vedno na voljo za kakšen nasvet, ko se obujajo stari običaji. France je tudi fotografski kronist, ki slikovno dokumentira ter tako trajno zabeleži marsikateri glasbenokulturni dogodek v mestu.

Frank Wilson je nekoč zapisal: "Prepričan sem, da smo vsi ljudje po naravi muzikalični. Pri tem ne igrajo vloge starost, formalna glasbena izobrazba ali velikost in oblika prstov, ustnic ali ušes ... Vsi nosimo glasbo v sebi in se lahko naučimo, kako jo izvesti ven na tak ali drugačen način." Ali verjameš v to?

V to povsem verjamem, vendar vem, da za resno ukvarjanje z glasbo potrebuješ več kot le to. Svojo muzikaličnost oziroma glasbo, ki jo nosiš v sebi, moraš znati ne samo izvesti iz sebe, ampak jo moraš znati tudi razvijati, nadgrajevati ter pravilno posredovati.

Se je mogoče preživljati z glasbo?

Seveda se je. Vendar moraš biti zelo delaven in iznajdljiv. Zelo velikega pomena je tudi tvoja popularnost, priljubljenost. Tudi mene preživlja glasba oziroma ukvarjanje z glasbo, saj sem redno zaposlen v Glasbeni šoli Škofja Loka, kjer poučujem.

Imaš ves pouk v Železnikih ali tudi kaj v Škofji Loki?

Ne, ves pouk imam v Železnikih. V Škofjo Loko grem na sestanke, pedagoške konference in podobno.

Kaj poučuješ?

Kljunasto flavto in kitaro.

S čim se poleg poučevanja instrumentov še ukvarjaš?

S petjem in igranjem. Vodim Mešani pevski zbor Domel, Moški pevski zbor Niko, Lovski pevski zbor Škofja Loka ter cerkveni pevski zbor v Železnikih. Poleg tega igram in pojem v ansamblu Triglavski kvintet.

In kdo so tvoji soglasbeniki v Triglavskem kvintetu?

Ansambel vodi Katermanov Janez iz Hlebc pri Begunjah, trobentač je Peter Jevšnikar (igra tudi pri Radijskem orkestru), klarinet igra Lojze Lopič. Kitarista nimamo stalnega. Včasih igra Jani Kavalar, včasih Miran Potočnik, večkrat tudi Hervin Jakončič – Tonetov sošolec. Z nami trenutno največkrat poje Vida Lopič, Lojzetova žena, večkrat sta že peli tudi Mirjana Bogataj ter Brigita Lupša. V ansamblu igram baskitaro in bariton ter vmes zapojem še kakšno "tretjo štimo".

Kakšen je vaš repertoar? Kaj vse požete?

Največ igramo Avsenikove skladbe ter ostale priljubljene viže, tako narodnozabavne kot popevke.

Kako in kje se je začela viti pot tvoje glasbene kariere?

Začel sem na cerkvenem koru v Selcih in nato nadaljeval na koru v Železnikih. Vojaški rok sem služil

S svojimi mladimi glasbeniki.

Triglavski
kvintet
Katerman.
Foto:
Andrej Žalar

v Tolminu, kjer sem se takoj vključil v zbor, ki ga je vodil Uroš Lajovic in iz katerega je kmalu nastal Tolminski vojaški oktet. Oktet je bil zelo dejaven, saj je v letu dni svojega delovanja naštudiral dva celovečerna koncerta in imel preko sto nastopov. Peli smo na reviji Primorska poje, ob odkritju spomenikov po celi severni Primorski, na primer v Baški grapi in na planini Golobar pod Krnom. Z oktetom smo gostovali v drugih vojašnicah, na primer v Bovcu,

Kranju ter Škofji Loki, kjer smo imeli koncert celo na gradu. Praktično smo peli ob vseh slovesnostih. V Tolminu smo v tem času imeli tudi vojaški ansambel, kjer sem igral baskitaro. Iz vojaškega okteta sem nato šel naravnost v Mešani pevski zbor Slovenske filharmonije, katerega član sem bil potem približno pet let in kamor me je povabil Uroš Lajovic, ki ga je takrat vodil. Torej bi lahko rekel, da je bilo služenje vojaškega roka v Tolminu zelo pomembno obdobje

Tolminski
vojaški
oktet,
France
prvi z leve.

Tolminski vojaški zbor.

Tolminski vojaški oktet v vasi Krn, France prvi z leve.

za mojo nadaljnjo glasbeno pot, saj sem spoznal ljudi, ki so zelo vplivali na moje kasnejše življenjske odločitve. Moja resna glasbena pot se je tako začela v marcu leta 1971, ko sem prišel iz vojske in se vključil v zbor Slovenske filharmonije, kamor sem takoj pripeljal tudi Janeza (Janeza Lotriča, tenorista iz Železnikov). Takoj je postal zvezda! S svojim falzetom je v višini tona premagal vse soprane. Prvo sezono smo študirali skladbe Jacobusa Gallusa pod taktirko Uroša Lajovica, vendar je sam koncert potem dirigiral znani beograjski dirigent Mladen Pozaić.

Sta z Janezom živela v Ljubljani?

Ne, v začetku sva se vozila. Ob 15. uri sva šla na avtobus, da sva prišla pravočasno na vaje, ki smo jih imeli štirikrat na teden od 17. do 19. ure, saj je bil zbor Slovenske filharmonije polprofesionalni zbor in smo peli honorarno. Kasneje sva bivala v Ljubljani. Nekaj časa pri Jančetovih Pod hribom, nato pa v Torkarjevem stanovanju na Celovski cesti.

Si o tem, da boš svoje življenje posvetil glasbi, razmišljal že prej, preden si začel peti v zboru Slovenske filharmonije?

Niti ne, čeprav sem v glasbeno šolo hodil že, ko sem bil na poklicni šoli, kjer sem se šolal za strojnega ključavničarja. V glasbeno šolo sem šel, ker se je igranja klavirja začela učila sestra Marjana in so doma kupili staro pianino. Učil sem se igrati klavir in sem končal nekako tri letnike. Pianino je, potem ko sem šel na srednjo glasbeno šolo, zamenjal novi Petrof, ki ga imam še danes.

Koliko je bilo otrok v družini?

Pet otrok, štirje fantje in eno dekle. Jure in Marko, Jože, Marjana in jaz. Jože je v Ljubljani, Mare v Ameriki, ostali trije smo v Železnikih.

Družina Čufar,
France skrajno
desno.

Tvoja sestra je dejala, da se ti nisi učil igranja inštrumentov, ampak si to že kar znal. Je bilo res tako?

Oh, ne. Moral sem se učiti tako kot drugi. Le da se je Marjana več učila, kot sem se jaz. Poleg klavirja sem začel tudi z igranjem kitare, ki se jo je učil mlajši brat Mare, ki je sedaj v Ameriki, zato je bila kitara doma. Še prej sem igral orglice, ki sem jih podedoval po starem očetu.

Torej je bila glasba pri vas doma?!

Seveda je bila, saj je mama včasih pela na koru. Vendar takrat, ko smo mi odraščali, ni več pela, ker so ji pri operaciji grla zaradi basedowove bolezni poško-

dovali glasilke. Je pa mama zelo rada pela in ji je bilo zelo všeč vsakič, ko smo doma skupaj zapeli. Imela je bolj nizko "štimo". Še sedaj jo slišim: pela je globoko, kot pojejo moški, in tudi v manjšem obsegu.

Po vojski sta potem z roko v roki šli služba v Niku in zbor Slovenske filharmonije. Koliko časa si imel to kombinacijo?

Od marca do septembra tistega leta, ko sem zaključil služenje vojaškega roka. Septembra sem se vpisal v srednjo glasbeno šolo. Uspešno sem opravil maturo, vendar glasbene šole nisem zaključil. Moral bi narediti še dve leti solopetja. Vendar se mi je zdelo, da moj glas ni bil tak, da bi ga res lahko razvil.

Družina Čufar.

Francetova rojstna hiša.

Dijak srednje glasbene šole. V sredini.

Dijak srednje glasbene šole. Prvi z leve.

Druge možnosti, da bi zaključil šolanje, razen s solopetjem, nisi imel.

Hotel sem se vpisati na pedagoško akademijo, vendar mi ni uspelo. In potem sem opustil vse nadaljnje poskuse. Sedaj učim v glasbeni šoli, vendar moja formalna izobrazba ne zadostuje, da bi me lahko zaposlili za nedoločen čas.

Ti je poučevanje glasbe v veselje?

Seveda mi je, ker me delo z otroci bogati. Ugotavljam sicer, da je razlika med glasbeno šolo v Škofji Loki in v Železnikih. Prvič, v Škofji Loki je večja selekcija že pri preizkusu posluha in drugič, res je bolj šola, saj učenci odgovorno pristopajo k učenju instrumenta. Medtem ko ima glasbena šola v Železnikih v očeh

učencev in njihovih staršev večkrat mesto krožka, kar se odraža predvsem v odnosu, ki ga imajo učenci do učenja instrumentov. Seveda s tem ne mislim, da med našimi učenci ni delavnih in talentiranih. Tudi taki so, kar potrjuje podatek, da so na srednji glasbeni šoli v Ljubljani tudi dijaki iz Železnikov. Trenutno je Veronika Šmid v prvem letniku flavte, bili pa so tudi drugi.

Torej se v glasbeno šolo vpišeš le, če se nameravaš resno učiti instrumenta in ne le nekaj igrati za svoje lastno veselje.

No, ja. Glasbena šola je šola in je treba resno in redno vaditi, ker je njen cilj omogočiti učencu šolanje na srednji glasbeni šoli.

Fantje
Selske doline.

Fantje Selške doline. France stoji skrajno desno.

Fantje Selške doline.

Vrniva se k tvoji srednji glasbeni šoli. Kako se je takrat začela odvijati tvoja pot?

Bilo je več stvari, tudi ansambel Fantje Selške doline, v katerem sem začel igrati v letu 1973. V ansambel me je povabil Matija Megušar, ki je nekje izvedel, da sem že igral. Seveda sem takoj privolil. Z njimi sem igral približno osem let. Igrali smo zelo veliko in ni primerjave s sedanjimi časi, saj smo igrali po dvakrat na teden, ob sobotah in nedeljah, na veselicah, občnih zborih in še drugje. Pozimi so vse tovarne imele občne zборе, poleti piknike. Časi so bili povsem drugačni in zaslužek je bil odličen.

Ste igrali samo tu okrog?

Ne, nastopali smo povsod. Hodili smo celo v Švico, Italijo in Avstrijo.

Iz kakšnih razlogov ste šli v tujino? So bila to tekmovanja?

V Švico smo hodili preko ljubljanskega sindikata, ki je organiziral turneje v Zürich, Wintertur, Schaffhausen ... Za ansamble so bili zlati časi. Uživali smo, čeprav je bilo naporno. V ansamblu nismo imeli ženskega glasu in sem seveda moral vedno peti višjo linijo, "čez" sem pel, tudi vriskanja je bilo veliko, kot se za veselico spodobi. Posledica je bila, da je bil v ponedeljek moj glas čisto hripav, in tako ni bilo mogoče, da bi v šoli kaj pel. Potem se mi je do konca naslednjega tedna glas malo izboljšal in spet so bili na vrsti nastopi z ansamblom. Seveda s takim petjem svojemu glasu nisem delal usluge. Poleg omenjenega ansambla sem v srednji šoli pel tudi v kvartetu Barbera skupaj z Otom Pestnerjem, Matjažem Ščekom in Rikom Majcnom.

Kvartet Barbera, ob mikrofону z Otom Pestnerjem.

Začetki Mešanega
pevskega zbora Iskra.

Ste bili sošolci?

Imeli smo isto profesorico solopetja, gospo Jelko Strgar. Naš kvartet je bil kar uspešen. Nekajkrat smo peli s šolskim Big Bandom ter se udeležili nastopa oziroma tekmovanja v Osijeku. Peli smo črnske duhovne, pa tudi slovenske narodne. Sledil je Primorski študentski oktet v Kopru, ki ga je vodil Matjaž Šček in s katerim smo posneli nekaj stvari na radiu Koper. Prišel sem tudi do svojega prvega zbora, ki sem ga vodil eno leto: Zbor Straža pri Novem mestu. Vanj me je pripeljala prof. Jelka Strgar. Potrebovali

so zborovodja, in sem se vozil tja. Potem sem že prišel v Železnike, kjer sem poučeval glasbeni pouk v osnovni šoli, začel sem tudi z vodenjem Mešanega pevskega zbora Iskra, ki se je kasneje preimenoval v Domel.

Si se na srednji glasbeni šoli v Ljubljani učil tudi inštrumenta?

Dve leti sem se pri profesor Tomažu Šeguli učil igrati kitaro in pri prof. Božu Rogelji oboo. Vsa leta pa je bil obvezni stranski predmet tudi klavir.

Jelovške
grinte.

Katere inštrumente sedaj znaš igrati?

Največ igram bariton in zadnje čase kontrabas in bas-kitaro, veliko igram tudi kitaro ter kljunasto flavto, ki smo jo igrali že z Janezom Lotričem in Tonetom Potočnikom. Igram pa tudi orglice.

S Fanti Selške Doline se je tvoja ansambelska kariera začela. Kdo so bili ti fantje?

Pri Fantih Selške doline so bili še Lado Greblo, ki je igral harmoniko, Lojze Šolar je bil kitarist, Primož Bertonec je igral klarinet, Matija Megušar je bil trobentač, Janče Habjan je igral bobne. Bili smo zelo moderna zasedba, saj smo domačo glasbo, narodnozabavno glasbo, igrali z bobni, kar je bila takrat velika redkost. Selški fantje smo prenehali delovati, ker nas je "cajt" povozil. Ansambel se je preoblikoval v Jelovške grinte, ki se še dandanes srečujemo in – največkrat v Lajšah – skupaj katero "urežemo".

Od Fantov Selške doline do Obzorja ali kako drugače?

V bistvu da. Vendar sem imel med obema ansamblo-ma krajši premor. Tako da sem bil en ali celo dva sil-vestra kar doma. Ansambel Obzorje je nastal iz an-sambla Svetloba. Svetlobo, ki so igrali so na plesih v kulturnem domu v Železnikih, so sestavljali Vane Triler, Janez Triler, Janez Frelih in Marjan Kejžar ter Štefka Zadavec, ki je pela. Iz te zasedbe se je potem oblikoval ansambel Obzorje. Povabili so Mojco Do-lenc, Branka Zupanca, Matijo Megušarja in nazadnje še mene.

Koliko let je deloval ansambel Obzorje?

Mislim, da je bilo 20 let. Natančno bi vedela edino Mojca, ker je vodila kroniko ansambla.

Ansambel
Obzorje.

Ste ustvarjali tudi svoje skladbe?

Da, tudi svoje smo imeli in smo se zato udeležili festivalov v Števerjanu in na Ptuj, kjer smo enkrat dobili bronastega, dvakrat srebrnega in dvakrat zlatega orfeja. Po festivalih smo začeli hoditi praktično skupaj s štajarskih sedem. Spomnim se, da smo prvo ali drugo leto festivala v Števerjanu prespali skupaj v dijaškem domu v Novi Gorici.

Koliko svojih skladb ste ustvarili?

V celotnem obdobju obstoja in ustvarjanja Obzorja smo posneli štiri kasete. Prva je bila Dober je žgane, sitne so babe. Drugi smo dali naslov Na zdravje vsi prijatelji, ki je po mojem mnenju od vseh štirih najboljša. Tretja je bila Prazniki nas združijo, četrto pa smo naslovlili Družba fantovska. Od vseh imam samo še par zadnjih kaset. Druge sem vse razdal, poklonil prijateljem. Največjo popularnost je vse-kakor dosegla pesem Pepel, pepel, pepel, ki smo jo s Tonetom in Janezom sestavili v partizanskem domu na Vodiški planini poleti leta 1974.

In kdo je pisal glasbo in besedila?

Največ besedil je sestavil Ivan Sivec, nekaj Janez Triler ter nekaj Franc Ankrst. Prva kaset je bila še najbolj poštena, najbolj domača, najbolj naša, ker so skoraj vsa besedila kot tudi glasba izpod peres članov ansambla. Dodali smo le kako ljudsko, na primer Ta jamn'ško in Pstotnikovo Bukovško in podobne. Pri drugi smo že sodelovali z Jožetom Burnikom, ki je napisal glasbo za večino skladb, in Ivanom Sivcem, ki je ustvaril večji del besedil. Vendar je nekaj skladb še vedno nastalo pod peresom članov ansambla. Na podoben način sta nastali tudi tretja in četrta kaset.

In kako se je ansambel Obzorje razvijal naprej?

Prišli smo na televizijo, udeležili smo se tudi tekmo-vanja Naj polka, naj valček v Bohinjski Bistrici, kjer sicer nismo ničesar dosegli, vendar smo sodelovali. Z Obzorjem smo tudi veliko prepotovali: nekajkrat smo bili v Berlinu, veliko smo nastopali v Avstriji,

na primer v Selah na Koroškem, kamor smo šli zelo velikokrat. Bili smo tudi v Italiji, na primer v Sovodnju. Zadnje dejanje Obzorja je bila pot v Kanado leta 2002, kjer smo bili 12 dni. Najprej smo leteli v Calgary, potem v Edmonton, sledil je Prince George, Kelowna, Vancouver, Winnipeg.

Ste v teh krajih imeli koncerte?

Na začetek smo se predstavili s polurnim koncertom in potem je sledila zabava do jutranjih ur. Prvi nastop je bil zelo naporen. Časovni premik, velika nadmorska višina in suh zrak so nas krepko izčrpali. Najprej smo se čudili ljudem, ki so nosili steklenice kar za pasom, a čez čas smo ugotovili razlog! Na nastopu smo najbolj trpeli pihalci in trobilci – zaradi izsušene sluznice in ustnic.

Vas je na turnejo povabila slovenska skupnost v Kanadi?

Vse je organizirala teta Janeza Fabijana, ki živi v Kanadi. Glasbeno potepanje po Kanadi je bilo izredno zanimivo. Prišli smo v stik s povsem drugačnim svetom, drugačnim načinom razmišljanja, drugačnim sistemom, kjer so nas kljub vsemu toplo sprejeli.

Si se po Obzorju pridružil še kakšnemu ansamblu?

Še vedno sem član Triglavskega kvinteta.

Tvoja glasbena pot se je začela šele, potem ko si odslužil vojaški rok. Kako so doma sprejeli odločitev, da nadaljuješ šolanje na glasbeni srednji šoli glede na to, da si poklic in zaposlitev v bistvu že imel?

Moram reči, da dobro. Moja odločitev se jim je zdela razumna in prava. Že pri vojakih se je namreč pokazalo, da je v meni veliko glasbe, da mi veliko pomeni in da moram nekaj storiti v tej smeri. Kot naročeno je potem prišlo vabilo v zbor Slovenske filharmonije, kamor me je povabil Uroš Lajovic, ki me je tudi spodbudil, naj grem na srednjo glasbeno šolo, da si pridobim še ustrezno formalno izobrazbo.

Kako otrok od želje do igranja instrumenta pride do tebe, glasbenega pedagoga, torej, da se ga zares začne učiti?

Najprej mora uspešno opraviti preizkus glasbenega posluha. In sicer zapoje pesmico, s ploskanjem pokaže svoj ritmični posluš ter čim bolj točno ponovi tone, ki jih sliši. Celotno izvajanje oceni komisija, ki izmed vseh kandidatov izbere najboljši. Poleg že omenjenega mora biti v otroku tudi veselje do nastopanja, saj v nasprotnem primeru že sam preizkus pred komisijo izredno težko uspešno opravi. Otrok, ki uspešno premaga vse glasbene preizkušnje, se lahko vpiše v glasbeno šolo.

Glede na vse tvoje izkušnje in glede na to, da učiš v nižji glasbeni šoli in se ukvarjaš z otroki začetniki, me zanima, kako zgodaj naj bi se otrok začel učiti instrumenta. Je potrebno počakati na otrokov interes ali ga je bolje malo spodbuditi, da začne čim prej?

Nihče izmed mojih učencev in učenk ni začel zelo mlad. Najbolje oziroma najbolj praktično je, če otrok začne v četrtem razredu (v devetletki), saj potem do

konca osnovne šole lahko vzporedno zaključi tudi nižjo glasbeno šolo, ki traja šest let. Kdor želi, lahko nato nadaljuje naprej na srednji glasbeni šoli.

Kako je v primeru, če začne kasneje in želi nadaljevati na srednji glasbeni?

Nobenega problema ni, če je učenec delaven, priden in si tega želi. Ničesar ni zamudil in v enem šolskem letu opravi dva letnika. Kot tudi v nasprotnem primeru, če kdo začne zelo zgodaj, ima dve možnosti, da naredi osem let nižje glasbene ali pa gre na srednjo glasbeno šolo prej, preden je star 15 let, preden zaključi redno osnovno šolo. Tudi to se je že zgodilo, če so bili učenci nadarjeni in pridni, delavni.

Na podlagi česa učenec izbere instrument? Igra glavno vlogo interes učenca ali obstajajo tipi učencev, da jim določeni instrument priporočite ali odsvetujete? Se zgodi, da bi nekemu rekli, da ni tip za učenje klavirja, naj se raje uči čelo?

Mogoče na izbiro bolj kot kar koli drugega vpliva, kaj glasbena šola v nekem okolju ponuja, česa se je

Z mladimi flavistkami, leta 2004 ob otvoritvi razstave čipk.

Krožek flavte in kitare, šolsko leto 1978/79.

sploh možno učiti. Sicer je ponudba tudi v Železnikih veliko pestrejša, kot je bila včasih. Poleg tega danes ni ovira, če otrok mora obiskovati glasbeno šolo v Škofji Loki, ker tam poučujejo instrument, ki se ga želi učiti, tudi godala. Včasih seveda te možnosti ni bilo. Klavir sem se učil v Škofji Loki le zato, ker sem tja hodil na vajeniško šolo, medtem ko so se ga vsi ostali lahko učili v Železnikih. Vendar nam ni prišlo na misel, da bi se učili česa drugega kot harmonike ali klavirja. Le redki so bili, ki so se učili kitaro. Poleg tega je učenje kitare potekalo bolj v obliki krožka, ni bilo tako resno kot harmonika in klavir. Spominjam se, da sem v času poučevanja v Železnikih imel tudi nekaj ur kitare in blokflavte, še preden je to ponudila glasbena šola. Poučeval sem ju v obliki krožka oziroma interesne dejavnosti. Kasneje se je začelo resno delo, v šoli, kjer pouk poteka po programu, učnem načrtu, z ustrezno literaturo. Zanimivo je, da danes v Železnikih v glasbeni šoli ni harmonike. Razlog je preprost: ni učitelja!

Katere predmete imajo učenci, ki hodijo v glasbeno šolo?

Enkrat tedensko imajo nauk o glasbi in dvakrat na teden pouk instrumenta.

In kako je z izpitom? Ali tvoji učenci opravljajo izpit v Škofji Loki ali v Železnikih?

V Železnikih, vendar pred komisijo. Izpiti v glasbeni šoli vedno potekajo pred komisijo. Za Železnike to pomeni, da je vsaj en član komisije iz Škofje Loke.

Tonski mojster na predstavi v OŠ Železniki (Šel je popotnik skozi atomski vek).

Je izpit mogoče ponavljati, ali lahko padeš na izpitu?

Ne, to pa ne. Vse dokler učenec ni zadosti pripravljen, mu učitelj načeloma odsvetuje, da bi pristopil k izpitu. Če se nekomu le predolgo vleče, ga potem pustiš na izpit, a dobi slabšo oceno, na primer tri. Ne nazadnje je izpit tudi pregled pedagogovega dela.

Kakšni so tvoji učenci in učenke? So talentirani, pridni, delavni ali prevladujejo tisti, s katerimi se iz uro v uro prepričujete, da je treba vaditi, delati, da sicer ni napredka?

Bi rekel, da je vsakih nekaj. Mogoče je bolj pomembno kot talent to, da je učenec priden. Če pa se ujame ta talent in delo, je uspeh tukaj.

Drži torej, da je v uspehu 99 odstotkov trdega dela in le odstotek talenta?

Seveda. Glasba je eno samo trdo delo. Nič se ne zgodi kar samo od sebe. Ni zvezd. Je sicer sem in tja kakšna, pri kateri kar "padeš dol", ampak to je velika redkost. Tudi uveljavljeni glasbeniki, ki imajo za seboj že veliko let ukvarjanja z glasbo, veliko nastopov in ki jim je izvajanje nekega dela na videz otročje lahko, morajo za ta lahkoten videz trdo delati.

Koliko časa mora učenec vaditi dnevno, da lahko rečeš, da je priden, da napreduje?

Če ne vadi, učenca naročim, da mora vaditi vsaj toliko časa, kot traja pouk pri meni, torej naj bi vadil vsaj pol ure na dan. Zares priden je tisti, ki se nauči vse, kar v šoli prebere in preigra. In če je še talent, potem napreduje. Večkrat jim tudi povem, da če en dan ne vadijo, njihovo znanje ne obstane, ampak nazaduje, stopijo za dva koraka nazaj. Konec koncev je glavna naloga učitelja, da nauči učiti se, da učenca vcepi dejstvo, da se moraš učiti, in da pridobi delovne navade, da učenec zmore sedeti in potrpeti. Mora se zavedati, da določeno nalogo mora predelati, in če ne gre kar takoj, je treba vztrajati in vztrajati.

Ali velja, da če se naučiš enega instrumenta, ni noben problem, da se naučiš še pet drugih?

Ne vem, ali bi to veljalo, oziroma moraš biti zelo delaven. Kajti ne moreš kar prijeti v roke drugega instrumenta in ga že znaš igrati. Vsakega se moraš naučiti posebej. Drži pa, da znanje enega instrumenta pomaga pri učenju drugega, ker že veš, da je treba delati, poznaš že vaje, ki jih moraš izvajati, veš, da se moraš naučiti lestvice, poznaš note. Meni je zelo pomagalo znanje solopetja, ko sem se pri 30 začel učiti baritona. Gre pa za čisto drugačno učenje.

Je kdaj prepozno, da se začneš učiti instrument? Ali obstaja starostna meja?

Mišlim, da ni nikoli prepozno. Vsak se lahko uči. Mladi se učijo hitreje, se hitreje zapomnijo, medtem ko starejši k učenju pristopajo drugače, imajo že več izkušenj, so bolj razumni in lahko ravno tako hitro napredujejo. Imajo že več zavesti o tem, da morajo delati. Res ni nikoli prepozno. Učimo se celo življenje!

Je sedaj obdobje, ko starši veliko vlagajo v glasbeno izobrazbo svojih otrok ali ne? Kako je, če primerjaš s stanjem pred nekaj leti?

Veliko več, ker je tudi več možnosti. V Železnikih deluje Pihalni orkester Alples, ki potrebuje toliko in

toliko šolanih glasbenikov. V glasbeni šoli je zato izbira instrumentov toliko večja.

Kakšni so tvoji pogoji dela? Poučuješ v prostorih osnovne šole, je to prednost ali slabost?

Pogoji so taki, kot so, a najboljši niso. Po eni strani gre za toploto, saj je bilo pozimi pri oknu preveč mraz in smo se morali premakniti v nasprotni kot, a zdajle pomladi je pri oknu sonca že preveč, je že močete. Po drugi strani je bilo bolje, ko sem poučeval še doma, ker sem imel vse pri roki. Ničesar mi ni bilo treba nositi s seboj, saj pri svojem delu potrebujem celo vrsto pripomočkov: instrumente, notna stojala, prčke, knjige in note.

Možnosti, da bi spet učil doma, nimaš?

Možnost seveda je. Vendar sem na primer prejšnje leto imel skupino treh deklet in je bil prostor doma premajhen, zato sem šel v šolo. Poleg tega je dobro, da grem od doma, ker bi se sicer pomehkužil. Ni zdravo, da si ves čas v copatih.

Z učenci glasbene šole tudi nastopate. Kdaj in kje se običajno predstavite?

Z učenci z veseljem sodelujemo na vseh prireditvah, kamor nas povabijo. Poleg tega vsako leto pripravimo dve produkciji, prvo konec januarja ali v začetku februarja in drugo proti koncu leta, v maju. Produkcija je nastop, javni prikaz ali predstavitev pridobljenega znanja učencev v glasbeni šoli ob polletju in koncu leta.

Kako bi se odločil, če bi jutri imel glasbeni nastop v Železnikih in bi lahko izbral kateri koli prostor v Železnikih? Imamo na voljo akustičen prostor?

Ne, akustičnega prostora v Železnikih ni, razen cerkve, kjer ne morejo biti kar vsakovrstne prireditve. Vsi drugi prostori za dobro slinost potrebujejo ustrezno ozvočenje.

Kljub temu, da se s primernimi prostori za glasbene prireditve v Železnikih ne moremo pohvaliti, je glasbeno življenje dokaj bogato. Glede na to, da glasbo in njen razvoj v Selški dolini z zanimanjem spremljaš, gotovo veš, kako je bilo z muziciranjem v preteklosti. Ima Selška dolina svojo glasbeno dediščino?

Dolina ima bogato glasbenokulturno zgodovino. S tem je povezana tudi dediščina. Del dediščine predstavljajo Pstotnikove pesmi, ki so jih ljudje zbrali in zapisali v svoje zvezke. Kljub temu, da je Pstotnik svoje pesmi vedno pel, so se na žalost ohranila samo besedila, napevi so se izgubili, ker notnega zapisa ni nihče naredil. Na tem področju je še veliko dela.

Je to vsa naša dediščina?

Ne, to pa ne. So tudi železnikarske, na primer Nočni čuvaj, Kolednica (Smkej smo mi pr'tekl', hiš'n oča ...) ter božične. Kar nekaj starih železnikarskih pesmi so učenci osnovne šole predstavili na prireditvi Špasi in ornge konec novembra 2005. Zanimive so Frančiškove pesmi, ki so verjetno edinstvene. Ne vem, ali jih imajo še kje. Nastale so v čast sv. Frančišku Ksaverju, ki mu je posvečena cerkev na pokopališču v Železnikih, in se pejejo vse dni devetdnevnic pred praznikom sv. Frančiška, ki je 3. decembra. Pesmi je napisal Josip Levičnik.

DEVETDNEVNICA V ČAST SV. FRANČIŠKU KSAVERJU, 4. del

25. novembra–3. decembra

Spesnil: Josip Levičnik

1.

Lahke perutnice imeti
duša moja si želi,
gor v nebesa se povzpeti
neizrekljivo hrepeni.
Da bi svetega Frančiška
počastila,
ga za dušo in telo pomoč
prosila.

2.

Ne zavrzi pesmi moje,
slavni rajski pomočnik,
ki jo v počeščenje tvoje
ti darujem, o svetnik.
Naj po vseh pokrajinah
zemlje se glasila
in na vekomaj te svet'
Frančišk slavila.

3.

Uliši tudi prošnje mile,
ki se k tebi dvigajo,
in otmi vse hude sile
te, ki k teb' vzdihujejo.
Svet Frančišek, čudodelnik
se jim skaži,
v vseh težavah in nadlogah
jih tolaži.

4.

Zlasti dušnih vseh bolezni
varuj nas in naše vse,
naj bi slednji moder, trezen
delal za zveličanje.
Svet Frančišek za Indijane
si se trudil,
prosi, da 'zmed nas se nihče
ne bi pogubil.

5.

In ko smrtna ura pride,
nam zvesto na strani stoj,
srečno, da takrat se zide,
spros' nam zmago v
smrtnem boj.
Svet Frančišek, k sebi nam
pomagaj priti,
se s teboj na večne čase
veseliti.

(Prepisano iz zvezka: Devetdnevnic v čast sv. Frančišku Ksaverju, spesnil: Josip Levičnik, ki je namenjen le za lastno uporabo župnije Železniki.)

Sta glasba in besedilo njegovo delo?

Ne, samo besedilo. Tako domnevam. Ne vem, kdo jih je uglasbil. Mogoče je tudi glasbo napisal Levičnik, ne vem. Napevi niso ravno ljudski, zato domnevam, da se je skladatelj moral spoznati na glasbo. Frančiškove pesmi so se do danes ohranile le kot ustno izročilo in sem jih pred nekaj leti zapisal s pomočjo žensk, ki so jih pele na koru in jih še vedno pojejo ob devetdnevnici. Pobudnica je bila Mežnarjeva Jelka, ki sedaj živi malo v Kranju in malo v Švici. Zbrali smo se v Menzi, kjer sem njihovo petje posnel na magnetofonski trak, ter nato posnetek prevedel v notni zapis in napisal priredbo za zbor. Zapis je pregledal tudi profesor Tone Potočnik, ki je bil s priredbo zadovoljen. Brez tega zapisa bi bile pesmi čez nekaj let izgubljene, ker bi jih pevci odnesli s seboj v grob. Imel sem celo idejo, da bi pesmi izdal v knjižici, kjer bi besedilom z notnim zapisom dodal še strokovno razlago ter zgoščenko, saj so pesmi v izvedbi cerkvenega zbora tudi posnete.

Je potem še kaj glasbenega blaga, ki bi ga lahko označili, da izhaja iz tega okolja?

Ne vem. Najbrž bi morali stvari raziskati, tudi na Narodopisnem inštitutu, kjer hranijo precej kulturnega izročila. Mislim, da so okrog leta 1959 v Železnikih posneli eno izmed radijskih oddaj Slovenska zemlja

v pesmi in besedi, ki so jo lani poleti celo ponovno predvajali. Menim, da bi ta posnetek v Železnikih morali odkupiti in mu najti pot med ljudi. Posnetek je zanimiv z zgodovinskega stališča, saj so posneli takratne odlične železnikarske pevce in pesmi, ki so jih oni še znali. Teh pevcev se najbrž spominjo samo še starejši ljudje.

Ali gre za tisto oddajo, za katero mi je tvoja sestra Marjana pripovedovala, da je v njej sodelovala tudi tvoja mama?

Ne, tisto oddajo so posneli na Rudnem. Moja mama in rudenske ženske so pele, igrali so Kosem iz Lajš, Miha iz Ojstrega Vrha ter Lušlov ata, ki je igral harmoniko. Tudi ta posnetek bi bilo zanimivo poiskati.

Sestra Marjana je pripovedovala, da ste bili na morju v Portorožu, ko si znal že dobro žvižgati in si požvižgaval kar arije. Gospoda, ki te je slišal, je zanimalo, od kod ti znanje, in domači so pravzaprav šele takrat ugotovili, kakšen je bil napev. Od kod tvoje znanje, niso vedeli. Kako se spominjaš svojih glasbenih začetkov, tistih otroških, najstniških?

Vsekakor se tega dogodka ne spominjam. Doma smo imeli radio in tudi gramofon in zato menim, da sem gotovo kaj slišal in si podzvestno zapomnil.

Snemanje radijske oddaje Slovenska zemlja v pesmi in besedi na Rudnem.

Kakšna so bila tvoja šolska leta? Si rad hodil v šolo?

Zelo rad gotovo ne. Povedali so mi, da sem se že drugi dan skril na drvarnico, da ne bi bilo treba v šolo. Zanimivo se mi je zdelo kasneje, ko smo pod vodstvom učitelja Jožeta Cudermana pripravili neke vrste predstavo in smo z njo gostovali v raznih krajih, na primer v Preddvoru, Medvodah itd. Nastopali smo s predstavo, ki je prikazovala delo na televiziji. Prvi del predstave je bil prikaz snemanja s kamerami, medtem ko smo v drugem delu na sceno postavili velik ekran ter predstavili televizijske oddaje, ki smo jih predhodno posneli, med drugim tudi poročila. Vključene so bile tudi glasbene točke. Takrat so nastopali tudi Janez Lotrič (sedaj slavni tenorist), Kopčavarjeva Polona in Šnajderlov France kot Tres Chicos. Odlično so peli.

Si tudi ti pel?

Ne, igral sem orglice in bobne.

Del tvoje glasbene poti je gotovo precej zaznamovalo prijateljevanje z Janezom in Tonetom? Kje in kdaj so se vaše poti začele prepletati?

V cerkvi na koru, konec 60. let. Tone je prišel v Železnike, da je oblikoval in vodil mladinski in starejši cerkveni zbor ter igral orgle. V zboru je pel tudi Arnoldov Janez, s katerim sva se v Niku skupaj učila. V tistem času sem pel še v Selcih pri Lojzetu Šmidu, vendar me je takrat Arnoldov Janez prepričal, da sem šel k cerkvenemu zboru v Železnike. In tako so se naše poti prvič prekrizale.

Kako je potem vaše prijateljstvo raslo? Ste marsikaj počeli skupaj?

Kar nekaj let smo preživeli skupaj. Predvsem so bile naše sobote in nedelje. Med tednom smo bili vsak v svoji šoli, konec tedna smo bili skupaj, ob sobotah so bile vaje, ob nedeljah so bile maše. Pel sem pri obeh mašah, ker sem pel pri obeh cerkvenih zbora, pri mladinskem in starejšem. Tudi na vaje sem hodil k obema: ob sobotah k starejšim in ob nedeljah pred mašo k mlajšim. Kasneje je starejši zbor prenehali

peti, čeprav še vedno ne vem zakaj. Poleg tega je Tone ponavadi prespal kar v Železnikih, ker ni bilo več prevoza do Bukovice in ker je bila zjutraj maša že ob šestih. Včasih sem mu delal družbo, v župnišču ali pri Megušarjevi Ančki. Pri njej sva prespala tudi, ko sva proslavljala mojo polnoletnost. V Menzi (Gostilna na Trnju) sva kupila nekaj vina in par zavitkov napolitank in sva predebatirala pol noči. Nasploh je Tone na naju z Janezom deloval zelo učiteljsko. Kolikor je le mogel, nama je pomagal, naju učil glasbene teorije in še marsičesa. Nekoč smo šli iz Škofje Loke peš domov (avtobus ni več peljal!) in smo celo pot imeli pouk! Intervale, akorde, obrate akordov ... Tone je spraševal, midva pa odgovarjala.

Se spomniš kakšnega skupnega dogodka, kot je bil na primer tri dni Triglava?

Takih skupnih potepanj je bilo kar nekaj. Triglav je zagotovo bil nekaj posebnega. O našem podvigu sploh nismo nikomur pripovedovali, tako da nihče, niti domači niti v Niku, kjer sem bil zaposlen, niso vedeli, kje smo. Enostavno nas tri dni ni bilo. Šli smo popoldne, bilo je, mislim, junija, tako da smo na Staničev dom prišli enkrat ponoči. S petjem smo si zaslužili za hrano, pijačo ter bivanje in se po treh dneh veseli vrnili domov. Seveda so nas pogrešali! Mama je celo na policiji spraševala po nas. Spominjam se tudi, kako smo poletje leta 1974 preživeli kar v Jelovici. Nekaj časa smo se res učili, večino pa smo ga preživeli ob pohajkovanju po Jelovici. Vsak večer smo šli do Vodiške planine in tam zabavali goste in kuharice. Velikokrat smo jo skupaj z gozdnimi delavci iz Dražgoš mahnili v Lipnico v gostilno, drvarjem smo pomagali celo pri njihovem delu. Če je bilo treba kam dlje, nas je velikokrat peljal Janezov stric Joško, čeprav je bil v nedeljah zvečer zelo rad doma in se mu je včasih od kje zelo mudilo.

Kadar koli ste skupaj, vedno tudi prepevate, vendar ste organizirano zelo redko skupaj javno nastopali?

Smo, vendar res le nekajkrat. Vem, da smo sodelovali pri uprizoritvi neke igrice, ko smo peli med odmo-

Cerkveni zbor v Železnikih, kjer se je začela Francetova glasbena pot in prijateljevanje s Tonetom in Janezom.

Vasovanje.

Prijatelji za vedno.

Na Bukovici.

Na Ratitovcu ob 50-letnici obnove povojne koč.

rom. Na odru smo imeli mizo, okrog katere smo se deli in peli. Takrat se nam je pridružil še Jože Rupar iz Škofje Loke, tako da smo bili kvartet. Sicer smo peli bolj "družinsko", hodili smo okrog, koledovali, peli podoknice. Nekega večera smo v Dražgošah nastopali tudi kot slovenski zaporniki v TV-seriji. Mi smo peli seveda zunaj, pod oknom.

Koliko ste v stiku drug z drugim?

Vedno manj. Lani je bilo kar nekaj dogodkov, da smo se srečali in spet zapeli skupaj, bil je Tonetov koncert, koledovanje v Zabrdu, predlani vaje z Janezom za nastop na Ratitovcu, enkrat smo celo šli pet podoknice. Pobudnik zanje je bil Janez in takrat sta se nam pridružila še France Tušek in Janez Triler. Začeli smo pri nas, šli v Dašnico po Franceta, nato smo se peljali v Ševlje k Vinku Jelencu, saj se mu je naslednji dan omožila hčerka. Nazaj grede smo zapeli pri Ludviku Lebnu, zgodaj jutraj pa še pri Anici in Jančetu Habjanu na Studenem. Pri nas doma smo bili ravno pravi čas, da smo Ireno zbudili za na delo. Žal je bil Tone takrat malo bolan in ni upal z nami.

Si se kdaj želel osredotočiti samo na eno stvar v glasbi? Se posvetiti eni stvari?

Ne, nisem imel možnosti. Nisem imel prave "štíme", da bi se lahko posvetil samo petju, in tudi inštru-

menta nisem nobenega obvladal tako zelo, da bi se mu čisto predal. Mogoče me je zanimalo preveč stvari. Nekaj časa sem razmišljal o zboru, v katerem bi profesionalno pel, na primer v operi ali kje drugje. Zanimal sem se za zbor v operi v Zürichu, vendar tega nisem uresničil.

Ti je kdaj žal, da tega nisi uresničil?

Ne. Edino, za kar mi je žal, je, da nisem dokončal šole, nisem zdržal do konca in sedaj nimam formalne strokovne izobrazbe. Šola ti da tisto strokovnost, da veš, kako moraš poučevati. Vem sicer, da tudi šola ni vse, vendar pa ostaja občutek, da bi moral vztrajati.

Kaj poslušas? Tvoji najljubši izvajalci?

Razne stvari sem poslušal. Bilo je obdobje tenorjev. Posebno Domingo, Carreras in Pavarotti so zaznamovali naš čas. Šli smo poslušat tenorista Nikolaja Gedo v Zagreb v dvorano Vatroslava Lisinskega. Vožnjo nazaj v Ljubljano s taksijem je plačal Janez, ki je takrat že prepeval pri oktetu Gallus.

Poleg glasbe si se v življenju najbrž ukvarjal še s čim. Koliko si bil na primer športnik?

Bili smo zelo navdušeni smučarji! Prve smučke mi je prinesel Miklavž, take z okovjem Rufi. Na Podovšah

Podokničarji na zadnji postaji, leta 2004.

smo se smučali od ceste navzdol po bregu, nad cesto je bilo prestrmo in je bil večkrat plaz, kot je še danes. Rad sem smučal, vendar nisem imel dobre opreme in zato tudi ne pravega veselja. Že mlajša brata sta bila na boljšem, saj sta že imela boljšo opremo. Drugače pa smo v šoli veliko igrali roket. Nekaj časa smo igrali tudi pri TVD Partizan v Selcih. Pomagali smo tudi pri gradnji rokometnega igrišča na Rovnu.

Poleg športa je ob glasbi dobila mesto tudi fotografija. Večkrat spremljaš glasbene dogodke v Železnikih v vlogi fotografskega kronista. Slišala sem, da si včasih celo razvijal sam. Res?

Sem. Učil sem se od mlajših bratov, saj v času, ko sem hodil v solo, še ni bilo fotografskega krožka. Brat Joža je že znal fotografirati in razvijati filme, tako da sem se lahko učil od njega. Razvijala sva kar v kuhinji, ponoči, cele noči. Bilo je zanimivo.

Ste se ukvarjali z umetniško fotografijo ali je šlo bolj za dokumentiranje dogodkov?

Oboje, oziroma vsaj mislil sem si, da so vmes tudi umetniške. Še vedno zelo rad fotografiram, vendar le v smislu fotografskega zapisa dogodka.

Kakšno mesto so si v tvojem življenju pridobile knjige? Si bral, bereš?

Imam veliko knjig. Včasih sem zelo veliko bral, in ko sem hodil v srednjo šolo, sem skoraj vsak teden kupil eno knjigo. Večkrat tudi poezijo. Vožnja z avtobusom je bila lahko brez knjige zelo dolgočasna. Vozil sem se tudi na Dolenjsko ali v Koper.

Imaš ljube avtorje, zvrsti, knjige?

Zelo raznolike stvari sem bral, veliko Hermana Hesseja, Ivana Preglja sem prebral v celoti. Njegovo zbirko smo imeli doma, ker jo je kupila mama. Doma sem praktično prebral vse, kar bilo v omari, Ivana Cankarja, Franca Saleškega Finžgarja in druge. Zdaj berem manj, ker nimam časa, čeprav sem pred kratkim še enkrat prebral Pod svobodnim soncem in Visoško kroniko. Manj berem tudi zaradi

računalnika, televizije, časopisov, revij.

So Železniki tvoje mesto? Kako se počutiš?

Eno so želje, drugo so možnosti. Rojen sem na Češnjici. Poleg tega se v kraju prav dobro počutim, vse imam tukaj, službo in tudi prijatelje. Življenje je zanimivo, je izziv, ne glede na to, kje si. Delati tako in tako moraš povsod. V tujini pa še bolj. Povsod, kjer smo hodili po svetu, sem se dobro razumel z ljudmi. Videl sem lepe kraje in srečal čudovite ljudi. Vendar je najlepše, ko se vrneš domov in rečeš "moj rodni dom"!

Kje se najbolj spočiješ? Kje se sprostiš?

Grem na sprehod v naravo, kjer v miru lahko razmišljam. Zanimivo mi je tudi na vaji z lovci, pogovori o naravi in divjadi, pa tudi na jagi je zanimivo. Blagodejno je tudi srečevanje s prijatelji glasbeniki na kaki veselici ali pa z Jelovškimi grintami na pohodu na Jelovico. Zagotovo nedelja ni prava brez maše in obiska Vide in Ota po maši. To so neke vrste navade, običaji, ki mi dajo občutek ugodja. Tudi če pridem jutraj ob šestih domov! Mogoče me še najmanj zabava politika in politiziranje, pa celo to včasih sprošča!

Ima glasba zdravilno moč?

Ima. Ozdravi te napuha! Zaveš se, da je treba vedno delati, nič počivati. Pa tudi poslušanje je zdravilno. Pomislite, koliko pozitivne energije je zbrane v eni sami simfoniji! Od skladatelja, dirigenta, preko izvajalcev, med katerimi je stkanih nešteto prijateljskih vezi! Ali pa v opernem delu! Prav neverjetno! Božji dar!

Greš na kakšen koncert, spremljaš glasbene dogodke?

Grem, vendar predvsem v Železnike in Škofjo Loko, kjer spremljam večino glasbenih dogodkov.

Za kateri glasbeni dogodek bi si vzel čas?

Užival sem na koncertu Slovenskega okteta v športni dvorani, jutri bi šel poslušat Juana Vasleta in Pro

Quatro iz Argentine, a sem zaseden. Vsako poletje grem v Radovljico. Včasih izkoristim priložnost, ki jo ponudi Glasbena šola Škofja Loka, ki za svoje zaposlene organizira ogledne različnih glasbenih dogodkov doma in v tujini. Tukaj moram pohvaliti našega ravnatelja gospoda Valentina Bogataja, ki zgleđno skrbi za tovrstno glasbeno izobraževanje. Pred kratkim smo bili na Dunaju, kjer smo poslušali tri Mozartove simfonije v izvedbi Dunajskih simfonikov. V Albertini pa smo si naslednji dan ogledali tudi razstavo o Mozartovem delu, življenju ter času, v katerem je živel. Drugače pa si vzamem čas takole ob četrtkih zvečer, ko televizija predvaja posnetke koncertov iz Cankarjevega doma kulture ali iz Brežic, Pirana in drugod.

Kaj je tisto, kar oblikuje, zaznamuje otrokov odnos do glasbe? Zakaj fantje ne želijo peti? Sicer vem, da se trenutno v osnovni šoli poskuša oblikovati tudi fantovski zbor, a vseeno je to bolj izjema kot pravilo.

Pravzaprav je vse odvisno od pedagoga. Če učitelj zna aktivirati otroke in jim pregnati stereotipe, ki otroke zadržujejo, da se ne znajo sprostiti, potem tudi pojejo! Vliti jim mora korajžo, da se upajo pokazati. Saj je z vsako stvarjo tako! Treba je korajže, da pokažeš, kakšno sliko si narisal, kakšno zbirko imaš doma, kaj vse si nalovil v objektiv fotografskega aparata, kaj znaš zapeti, kaj zaigrati, kaj znaš povedati in kaj imaš napisati. Če se oblikuje fantovski

zbor, je pa to sploh pohvalno, saj vemo, da pevcevs povsod primanjkuje.

Kako se ti zdi, če pomisliš, da imaš v rokah glasbeno bodočnost mesta Železniki in okolice oziroma vsaj del te bodočnosti?

Nič ne mislim, da imam kar koli v rokah! Še svojega življenja ne! In tudi ne maram, da bi ga imel! Če človek dela po svojih zmožnostih, ima lahko mirno vest. In jo imam.

Na svoje življenje vplivaš z odločitvami. Mogoče moje odločitve v življenju niso bile vedno pravilne! Seveda mi je včasih krepko žal za to. Ko pride čas, polagaš račune za vsako storjeno napako ali dobro delo. Mislim in upam, da bodo dobra dela odtehtala in opravičila moje slabosti. "Kjer sem hodil, kjer sem bil", povsod sem s ponosom povedal, od kod sem doma. Upam reči, da se nisem nikomur zameril!

In če bi imel v rokah glasbeno bodočnost mesta Železniki???

Potem bi poskrbel, da bi otroci prehajali iz otroškega zbora v mladinski zbor, iz mladinskega v starejši mladinski ... in tako naprej. Vsak otrok bi moral imeti možnost ukvarjati se z glasbo že v osnovni šoli. Glasba ne bi mogla škodovati, tudi če bi bila glavni predmet v osnovni šoli! Glasba je univerzalni, svetovni jezik, ki se ga je najlažje naučiti in s katerim prideš v vse domove sveta! To vam lahko potrđita tudi moja največja prijatelja Tone in Janez.

Škofjeloški lovski zbor.
Foto:
Tomaž Lunder

Francetove glasbene niti

Glasbeno področje	Obdobje	Francetova dejavnost
Cerkveni zbor v Selcih	1968	Pevec
Cerkvena zbora v Železnikih	1968–danes	Pevec in zborovodja
Prepevanje in igranje s Tonetom in Janezom	1968–danes	Inštrumentalist, pevec
Tolminski vojaški zbor	1971	Pevec
Tolminski vojaški oktet	1971–1973	Pevec
Tolminski vojaški ansambel	1971–1973	Baskitarist
Mešani zbor Slovenske filharmonije	1973–1978	Pevec
Srednja glasbena šola	1973–1978	Dijak
Ansambel Fantje Selške doline	1973–1981	Inštrumentalist, pevec
Kvartet Barbera	1974–1977	Pevec
Primorski študentski oktet v Kopru	1975–1978	Pevec
Moški zbor Straža pri Novem mestu	1978–1979	Zborovodja
Festival narodnozabavnih ansamblov na Ptuju s prijatelji izpod Reške planine, prva nagrada občinstva	1976	Inštrumentalist, pevec
Mešani pevski zbor Iskra, kasneje Domel	1979–danes	Zborovodja
Glasbeni pouk v OŠ Železniki	1978–1979	Glasbeni pedagog
Oktet Cvetko Golar	1979–1989	Zborovodja
Jelovške grinte	1981–danes	Rekreacija
Glasbena šola Škofja Loka	1983–danes	Glasbeni pedagog
Ansambel Obzorje in Kvartet Mlin	1984–2002	Inštrumentalist, pevec
Moški pevski zbor Niko	1985–1989	Zborovodja
Komorni pevski zbor Škofja Loka	1986–1987	Zborovodja
Škofjeloški lovski pevski zbor	1989–danes	Zborovodja
Triglavski kvintet Katerman	2003–danes	Inštrumentalist, pevec

Mešani pevski zbor Iskra.

Moški pevski
zbor Niko.

Cerkveni zbor
Železniki
v Ljubljani.

Ob 25-letnici MePZ Domel.

Občinski praznik, MePZ Domel, 2005.

Komorni
pevski zbor
Škofja Loka
(1986-1987).

Mladi kitarist.

*France, hvala ti za pogovor,
sestri Marjani pa za uvodno pomoč.*

Arhitekturni biser v Selški dolini

Bonceljnova hiša in Trg pred plavžem v Železnikih

Vesna Hrvatin

Moje srečanje z mestom Železniki ostaja čudovita izkušnja starega tržnega mesta v ozki gorati pokrajini, povezano pa je z zaupanjem izdelave arhitekturne rešitve za eno najlepših tržnih hiš v slovenskem prostoru. Izjemno lepo prvo srečanje z Bonceljnovo hišo na Trgu pred Plavžem se je nadaljevalo v bogato in prijetno izkušnjo raziskovanja in sodelovanja za vse, ki smo se srečevali z namenom, da bi ustvarili rešitev, ki bi temu zgodovinskemu, arhitekturnemu in kulturnemu biseru prinesla osvežitev in življenje za vse mesto z okolico.

Občina Železniki želi t. i. Bonceljnovo hišo Na plavžu 57 v Železnikih nameniti javnemu namenu in v njej zagotoviti več različnih dejavnosti kot dopolnilne programe v občini Železniki. Bonceljnova hiša tvori skupaj s sosednjo Plavčevo hišo Na plavžu 58 celovito stavbno gmoto, ki je zaradi svoje likovno bogate fasade med najpomembnejšimi v

Železnikih. S svojo lokacijo stavbi omejujeta velik osrednji prostor – Trg pred Plavžem, in ostajata edini stari dvonadstropni stavbi v Železnikih. Razvoj Bonceljнове hiše je s svojo bogato zgodovinsko, arhitekturno in kulturno dediščino, ki je pomembna za celotno mesto, neposredno povezan s Trgom pred Plavžem, zato zahteva vsakršna programska, arhitekturna in gradbena osvežitev te stavbe njuno skupno obravnavo.

Programske želje Občine Železniki so skupaj s potrebo po statičnogradbeni obnovi objekta Bonceljнове hiše in nove programskoarhitekturne ureditve Trga pred Plavžem v letu 2004 vodile v temeljito študijo umestitve programske zasnove, celovite adaptacije Bonceljнове hiše in ureditev Trga pred plavžem. Aktivno sodelovanje z Občino Železniki in Ljubljanskim regionalnim zavodom za varstvo kulturne dediščine se je skozi tri faze idejnega pro-

jekta z več variantnimi predlogi izteklo v pripravo optimalne rešitve za celovito adaptacijo Bonceljnove hiše in novo ureditev Trga pred plavžem (t. i. projekt Bonceljnova hiša).

Projekt Bonceljnova hiša, ki ga želi Občina Železniki skupaj s soinvestitorji izpeljati kot enega prednostnih projektov v Železnikih, obsega nakup hiše, celovito adaptacijo hiše, novo ureditev Trga pred plavžem, upravljanje devetih programskih sklopov v hiši ter njeno vzdrževanje in obratovanje. S tem projektom bi Bonceljnova hiša pridobila javni pomen in bistveno obogatila kulturno, izobraževalno in turistično ponudbo Železnikov in okoliških krajev.

Konkretnih zgodovinskih podatkov o nastanku Bonceljnove hiše ni, ohranjeni obokani prostori in preklada z vklesano letnico 1650 govorijo o času dograditve objekta. Morda je stavba prvotno pripadala enemu od bratov Plavcev, saj arhivski podatki poročajo, da sta imela v 16. stoletju brata vsak svojo hišo. Vendar ostaja ta podatek domneva, kot tudi to, da je pripadala družini Homan, ker se je stavbi po domače reklo Omanova hiša. V drugi polovici 19. stoletja je stavbo kupil fužinar Boncelj, od tedaj se stavba imenuje Bonceljnova hiša. Velikost hiše, izjemno kvalitetni prostori in tudi delna adaptacija fasade s konca 19. stoletja pričajo, da je bila stavba vedno v rokah premožne družine. Po postopku denacionalizacije v 90. letih 20. stoletja je bila hiša vrnjena v last družine Boncelj.

Bonceljnova hiša je med največjimi v Železnikih. Tloris objekta kot tudi stavbna gmeta z dvema nadstropjema sta razgibana v obliki ključa. Glavna fasada poteka vzporedno s cesto, nanjo se navezuje drugi trakt v smeri sever-jug (zahodni trakt, ki se naslanja na Plavčevo hišo). Gospodarsko poslopje je na dvorišču povezano z matično stavbo v isti smeri kot obcestni objekt (vzhod-zahod). Tretji del gospodarskega poslopja (kašča) leži v smeri sever-jug.

Vhodni štiriosni del stavbe je močno členjen in kljub adaptaciji prvega nadstropja ob koncu 19. stoletja skladen s starejšim drugim nadstropjem. V pritličju je dvojne vhode, od katerih je zahodni

narejen po letu 1950, ko se je v pritlične prostore vselila trgovina. Vhodni portal je datiran z letnico 1895 ter označen z začetnicama J B. Portal zapirajo kvalitetno rezbarsko izdelana lesena vrata. Vse pritlični fasadni pas je plastično oblikovan na način rustike, prav tako ločijo nadstropja močno profilirani delilni zidci. Vogal stavbe je poudarjen s plastičnim šivanim robom, pod fabionom in na čelni strani stavbe je v ometu izdelan širok okrasni pas v obliki meandra.

Obe notranji fasadi sta arkadno oblikovani, razen gospodarskega dela stavbe. V pritličju je na južnem glavnem traktu troje, na zahodnem delu dvojne velikih lokov z okni in profilacijo, značilno za 17. stoletje. V prvem in drugem nadstropju se nahajajo arkadni hodniki. Na južnem traktu so loki širši in zato optično masivnejši, na zahodnem traktu so stebri številnejši in loki ožji. Po ustnem viru naj bi bili stebri prvotno okrogli, ob adaptaciji v 19. stoletju pa naj bi jih obzidali. Na južnem traktu je obokanje izvedeno s češkimi kapami z ločenimi oprogami, na zahodnem delu je hodnik križno obokan s poudarjenimi grebeni. Na obeh hodnikih, preko katerih je tudi dostop v notranje prostore stavbe, so številni kvalitetno izdelani kamnoseški detajli. Okna v prvem nadstropju so oblikovana na renesančni način.

Projekt predvideva adaptacijo celotne zunanjsčine po vzoru obstoječih fasadnih členitev in detajlov (fasadna rustika, profilacije, vratni in okenski profilirani okvirji, šivan vogalni rob, fabion in vsi materiali) ter obstoječe strehe (naklon, čopi, zatrepi in materiali). Gospodarski objekt (nekdanji senik) se razen pritličnega obokanega prostora pozida na novo po vzoru obstoječega objekta, prav tako se ohranja izgled južne fasade z manjšimi odprtinami na zahodnem delu in lesenim zahodnim delom. Leseni del se v pritličju odpira s sklopnimi vrati po celi dolžini za namene prireditvenega odra, v drugem nadstropju se na fasadi nahajajo vertikalne lesene lamele (žaluzije), ki senčijo zastekljeno steno knjižnice. Vse stebre arkadnega hodnika v prvem in drugem nadstropju se ob adaptaciji odpre, očisti in popravi, s čimer se vzpostavi prvotni izgled arkad-

nega hodnika z okroglim stebriščem. Strešna kritina (kot tudi strešna konstrukcija) se v celoti nadomesti z novo (kamen, skril) z vgrajenimi strešnimi okni v ravnini na dvoriščnih strešnih površinah.

Vsi posegi v obstoječo gradbeno strukturo stavbe se izvajajo bodisi kot kvalitetna gradbenoobratniška obnova obstoječih elementov (oboki, okvirji, detajli, poslikave) oziroma kot kvalitetna adaptacija obstoječe strukture s sodobnimi materiali in posegi (steklo, nerjaveče jeklo, čiste in pregledne rešitve). S tem kombiniranim pristopom je doseženo ohranjanje obstoječega in dodajanje novega, skladno s sodobnimi zahtevami in potrebami.

Arhitekturno-gradbena in programska zasnova adaptacije Bonceljnovе hiše zajema devet programskih sklopov, ki so umeščeni v objekt in dvorišče skladno s prostorskimi zahtevami posamezne dejavnosti, programskim obsegom, prostorskimi danostmi prostorov (prostor, svetoba, akustika, reprezentančnost, dostopnost, funkcionalno povezovanje), tehničnimi predpisi in normativi ter konservatorskimi smernicami.

Za izvajanje kulturne dejavnosti (koncerti, predstave, kulturne prireditve) je namenjeno notranje arkadno dvorišče in odrski prostor v sklopu gospodarskega objekta. Odrski prostor se odpira s sklopnimi lesenimi paneli, ob osrednjem odrskem prostoru se nahaja priročno skladišče za rekvizite v dveh etažah. Turistično-informacijska dejavnost ob glavni ulici omogoča obiskovalcem in turistom neposreden dostop v kompleks Bonceljnovе hiše in s tem prvi stik s kulturno, zgodovinsko in etnološko dediščino kot tudi sodobno turistično-informacijsko ponudbo kraja Železniki. Vinska klet kot osrednji prostor gostinske dejavnosti se programsko in funkcionalno navezuje na protokolarno dejavnost v zahodnem delu stavbe, ohranja pa se ločen zunanji dvoriščni vhod v klet. Večnamenski pult je namenjen tako strežbi kot pripravi hladnih jedi za pogostitve v sklopu protokolarne dejavnosti in pogostitve ob kulturnih prireditvah na dvorišču.

Glasbena dejavnost na notranjem dvorišču v "glasbeni hiši" programsko dopolnjuje kulturno

dejavnost arkadnega dvorišča in odrskega prostora v sosednjem objektu. "Glasbena hiša" deluje kot samostojna funkcionalna enota znotraj kompleksa Bonceljnovе hiše z vhodom z dvorišča in zunanjim stopniščem za dostop v nadstropje. V pritličju in nadstropju so manjše glasbene sobe, prilagojene potrebam glasbene šole in učnemu programu.

Protokolarna dejavnost je locirana v pritličju objekta z neposrednim dostopom z glavnega hodnika in tako odprta tudi za obiskovalce. Osrednji del protokolarne dejavnosti je prostor nekdanje kapele, ki se z adaptacijo povrne v prvotno stanje (dvovišinski prostor), in kompleksu Bonceljnovе hiše povrne arhitekturno in ambientalno bogat prostor (akustika, svetloba, v slovenskem prostoru edinstveni obokani strop). Protokolarni prostori so povezani z vinsko kletjo, dostopno tudi z arkadnega dvorišča.

Dejavnost Občine Železniki je locirana v glavnem traktu ob glavni ulici v dveh etažah z dostopom preko glavnih notranjih komunikacij ali preko zunanjih dostopov z arkadnih hodnikov. V prvem nadstropju so nameščeni prostori za sprejem in tajništvo, prostor direktorja uprave in prostor župana s sejno mizo, ki so medsebojno povezani, vsak prostor pa ima tudi svoj vhod iz glavnih komunikacij – preko notranjega stopnišča ali zunanjega hodnika.

V drugem nadstropju so za dejavnosti Občine Železniki nameščeni prostori dejavnosti gospodarstva, družbenih, komunalnih in finančnih dejavnosti, ki so lahko po potrebi medsebojno povezani in posamično dostopni z zunanjega arkadnega hodnika ali stopnišča. V drugem delu prostorov za dejavnost občine so nameščeni prostori za upravno enoto, prostor pravnika ter arhiv z vhodi z zunanjega hodnika.

Galerijska dejavnost je locirana v podstrešni trakt glavnega objekta in dostopna preko glavnih notranjih komunikacij. Prostor je zasnovan kot odprt galerijski prostor s prosto postavljenimi razstavnimi panoji in indirektno svetlobo skozi strešne odprtine. Knjižnična dejavnost je razdeljena na spodnji in zgornji podstrešni del, ki sta medseboj-

LEGENDA:

1 KULTURNA DEJAVNOST	5 GOSTINSKA DEJAVNOST
1.1. notranje arkadno dvorišče / prireditveni prostor	5.1. vinska klet / gostinska dejavnost
1.2. oderski prostor / pomično zapiranje odra	5.2. gostinski lokal
1.3. oboderski prostor / garderoba / skladišče	
2 MUZEJSKA DEJAVNOST	6 GLASBENA DEJAVNOST
v sklopu muzeja v Plavčevi hiši	6.1. glasbena soba
2.1. dodatne in nove muzejske zbirke	6.2. glasbena soba / kabinet
2.2. zbirke domačih umetnikov / otvoritve zbirk	
3 TUR.INFORMACIJSKA DEJAVNOST	7 GALERIJSKA DEJAVNOST
3.1. delovni prostor turistične pisarne	7.1. razstave domačih umetnikov / otvoritve
3.2. prodaja, promocija in razstava eksponatov	7.2. razstave gostujočih umetnikov / otvoritve
4 OBČINA ŽELEZNIKI	8 KNJIŽNIČNA DEJAVNOST
4.1. sprejem / čajna kuhinja	8.1. knjižnica
4.2. tajništvo	8.2. klubski prostor
4.3. direktor uprave	8.3. srečanja / kulturni program
4.4. župan / sejna miza	
4.5. komunalne dejavnosti	9 PROTOKOLARNA DEJAVNOST
4.6. finančne dejavnosti	9.1. predprostor / sprejem
4.7. gospodarske dejavnosti	9.2. protokolarni prostor / kapela / glasbeni prostor
4.8. družbene dejavnosti	9.3. protokolarni prostor / pogostitev
4.9. upravna enota	
4.10. pravnik	10 GLAVNE NOTRANJE KOMUNIKACIJE
4.11. arhiv občine	
	11 SANITARJE IN GARDEROBE

strani ter povozno površino – dovozno cesto za zeleno parkirno površino na območju nekdanje struge Rake na jugu trga. Enosmerni dovoz na trg s ceste Škofja Loka–Most na Soči omogoča dostope do obstoječih objektov na trgu kot tudi navezavo na prihodnjo obvozno cesto na južni strani. Enosmerni dovoz na zeleno površino je s tlakovane povozne površine nekdanje struge Rake, in sicer uvoz na vzhodni in izvoz na zahodni strani.

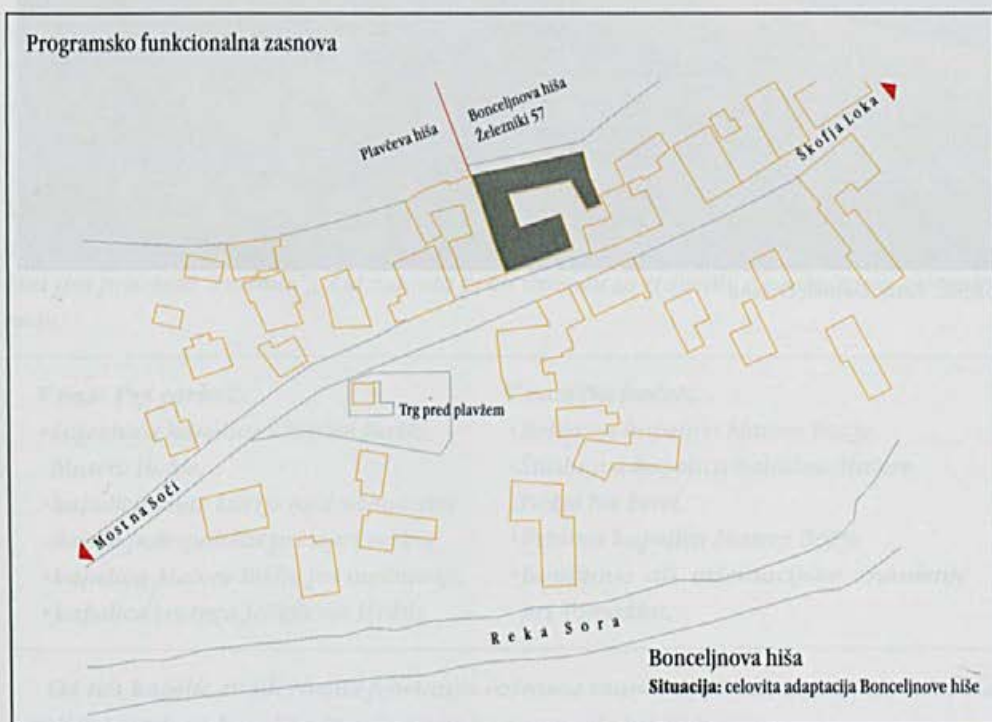
Na skrajnem vzhodnem robu tlakovanega trga se nahaja obstoječi vodnjak, ki ga projekt vključuje kot enega osrednjih elementov s tekočo vodo za obiskovalce trga. Prostor, ki je stisnjen med cesto in dva objekta, ustvarja tržni mikroambient v prijetni senci, opremljen s klopmi in razsvetljavo za postanek in počitek. Tržna površina kot tudi vsa vozna površina je v celoti tlakovana z dilatiranim litim teracom z drobno strukturo peska. Površina nekdanje struge Rake je prav tako tlakovana z litim teracom, vendar z bolj grobo strukturo peska.

Okrog plavža je predvidena poglobitev do kote vhoda v plavž (cca. 120 centimetrov) in posuta s

peskom. Dostop do poglobitve je urejen preko dveh stopnišč in klančin na vzhodni in zahodni strani, s čimer je zagotovljena prehodnost poglobljenega prostora. Objekt plavža se osvetljuje z dvema talnima reflektorjema, ki sta usmerjena na stranski fasadi. Poglobitev je z zgornje tržne površine zaščitena s kovano ograjo sodobnega oblikovanja, čelne stene poglobitve so izvedene v kamnu na način gradnje nekdanje fužine. Iz enakega kamna se na talni površini osrednjega trga v istem nivoju kot liti teraco izvedejo linijski kamniti pasovi po tlorisu nekdanje fužine. Talna svetila na osrednjem delu z rastrom, ki se navezuje na tloris nekdanje fužine, razsvetljujejo celotno tržno površino kot prijeten in ambientalno osvetljen prostor ob plavžu.

S projektom celovite adaptacije Bonceljnovе hiše in ureditve Trga pred plavžem se omogoča kvaliteten razvoj mesta Železniki in njegove okolice z novimi javnimi in dopolnilnimi programi, ki v staro mestno središče prinašajo osvežitev, pestrost in življenje. Oživlja se biser v Selški dolini.

Programsko funkcionalna zasnova

Kozolec. Foto: Domen Dolenc

Kapelice (znamla) v starih Dražgošah in bližnji okolici

Janko Pintar

V Dražgošah je bilo pred drugo svetovno vojno oziroma pred dražgoško tragedijo leta 1942 poleg kapelice v Tinetovem kozolcu, ki je bila takrat opuščena, zdaj pa je zaradi svoje posebnosti najbolj zanimiva in jo obnavljajo, še osem zidanih kapelic (domačini jim pravimo "znamla"). Od zahoda proti vzhodu so si sledile v naslednjem vrstnem redu:

V vasi Pri cerkvi:

- Lojzetova kapelica s kipom lurske Matere Božje,
- kapelica svete Lucije nad zahodnim delom pokopališča pri stari cerkvi,
- kapelica Matere Božje pri mežnariji,
- kapelica svetega Jožefa na Hribu.

V vasi Na pečeh:

- Beštrova kapelica Matere Božje,
- Štihlnova kapelica žalostne Matere Božje Na žerel,
- Pstotna kapelica Matere Božje,
- Jamškovo ali orientacijsko znamenje pri Tomažku.

Od teh kapelic so jih Nemci februarja oziroma marca 1942 šest zminirali, tako sta ostali le Lojzetova kapelica in orientacijsko znamenje pri Tomažku.

Tinetov kozolec iz leta 1893 s kapelico v sredini v osrednjem delu vasi Na pečeh. Foto: Anton Sedej

Kapelica v Tinetovem kozolcu na Hribu je kot orientacijsko znamenje vrisana že v avstrijskem vojaškem zemljevidu, izdelanem v letih 1763 do 1782, prav lahko pa je še kakšno stoletje starejša. Sezidana je bila ob poti, ki je tedaj vodila iz vasi Na pečeh k cerkvi. Domneva se, da so, ko so nekoliko niže speljali novo pot z manj vzpetine, ob tej poti zgradili tudi novo kapelico svetega Jožefa, to zgornjo kapelico pa opustili. Opuščene se še jaz spominjam pred 70 leti.

Ko so v drugi polovici 19. stoletja gradili kozolce z zidanimi stebri, je gospodar to kapelico (leta 1892) nadzidal in uporabil za steber kozolca. Naj

omenim, da imajo za to okolje značilni zidani kozolci tako široko streho zato, ker so v njih sušili tudi snope žita. V Dražgošah je bilo namreč včasih veliko njiv, posejanih z različnimi žitaricami, od rži, pšenice, ječmena do ovsa, jeseni pa z ajdo. Konec julija in v začetku avgusta, ko je bila žetev končana, so bili vsi kozolci obloženi. Ker takrat še ni bilo strojev, so vse snope omlatili ročno.

Kozolcev z zidanimi stebri Nemci, ko so minirali Dražgoše, niso podirali. Kljub temu jih je zdaj že veliko manj kot včasih, nekatere je načel zob časa in so se zrušili, nekaj pa so jih podrli tudi lastniki sami.

Lojzetova kapelica lurske Matere Božje – leto nastanka 1908 (v vasi Pri cerkvi). Foto: Anton Sedej

Lojzetova kapelica s kipom lurske Matere Božje je od vseh kapelic najmlajša, obstala pa je prav čudežno. V neposredni bližini so zidovje vseh požganih hiš Nemci v celoti zminirali, kapelico pa so pustili nedotaknjeno. Postaviti jo je dal Alojz Lotrič, p. d. Lojzetov oče, leta 1908. Tega leta je bilo od 11. do 23. maja prvo večje slovensko romanje v Lurd pod vodstvom takratnega škofa Antona Bonaventure Jegliča. Med romarji je bil tudi Lojzetov oče in tako je iz francoskega romarskega središča prinesel ta kip. Pred uničenjem v Dražgošah je kip neznano kdo rešil. Do konca vojne so ga imeli domači (Lojzetovi) pri sebi na Češnjici pri Čoču, kjer so stanovali kot begunci.

Lojzetov oče. Foto: arhiv Janka Pintarja

Kapelica svete Lucije nad pokopališčem pri stari cerkvi. Foto: arhiv Janka Pintarja

Kapelica svete Lucije nad pokopališčem pri stari cerkvi. Stala je na izviri studenca, z vodo iz katerega so si romarji hodili umivat oči. Legenda pravi, da je v času, ko so v dražgoški cerkvi zlatili oltarje, tu teklo zlato. Ko je bila vas v marcu 1942 skupaj s cerkvijo že v celoti zminirana (cerkev so Nemci zminirali najpozneje), so kip svete Lucije našli nepoškodovan malo proč od podrtje kapelice. Franc Lotrič, p. d. Lojzetov Francelj iz Dražgoš (1915–1967), ga je odnesel in postavil v prej opisano neporušeno in prazno Lojzetovo kapelico. Tam je ostal do konca vojne. V jeseni leta 1945, ko je bila v Dražgošah narejena baraka, v kateri je potekalo bogoslužje, pa so kip prenesli vanjo. Prva maša v tej baraki je bila prav na praznik svete Lucije, 13. decembra 1945.

Beštrova kapelica
Marije Brezmadežne.
Foto: arhiv
Janka Pintarja

Beštrova kapelica Marije Brezmadežne. Kip ni ohranjen. Kapelica je stala za Beštrom, približno tam, kjer je zdaj pod Brinovcovo hišo hidrant, obdajali pa sta jo dve jerebiki. Spomnim se, da smo okoli leta 1958, ko smo kopali za vodovod, naleteli na kose kipa. Ostanke so našli tudi pred nekaj leti, ko so pripravljali podlago za položitev asfalta, kar kaže na to, da kipa nihče ni vzel iz kapelice in so Nemci vse skupaj zminirali.

Kapelica Matere Božje pri mežnariji. O tej kapelici je znanega najmanj. Če se prav spomnim, je bil v njej kip Marije z Jezusom v naročju. To vedo povedati tudi nekateri drugi.

Kapelica žalostne Matere Božje Na žerel ("Štihlnov znamle"). Stala je nad zdajšnjim odcepom za Jelenšče na cesti Dražgoše-Jamnik, približno tam, kjer zdaj stoji prometni znak stop. Pred drugo svetovno vojno teh cest še ni bilo. V kapelici, ki so jo urejali in krasili Štihlnovi iz vasi Na pečeh (Lotrič), je bila slika (verjetno na platnu) žalostne Matere Božje, ki pa se ni ohranila. Zdi se, da je bila ta kapelica s podobo žalostne Matere Božje ljudem iz vasi Na pečeh v različnih težavah in stiskah najbližja. Martincova Tona se je še spomnila, da so med prvo svetovno vojno hodili v mraku k njej molit za fante in može, ki so bili na frontah. (Ob zadnjem

najinem srečanju je izrazila željo, da bi se na mestu, kjer je nekoč stala kapelica, zgradila nova.) Terezija Potočnik, p. d. Megušarjeva mama, se spomni, da so njena mama hodili še pred drugo svetovno vojno h kapelici prižigat oljne lučke. Neža Kos, p. d. Polakova, je povedala, da so leta 1941, ko so Nemci že zaprli župnika Hitija, ob tej kapelici molili rožni venec.

Štihlnova kapelica Na žerel (Dražgoše Na pečeh).
Slikano po požigu vasi, pred miniranjem leta 1942.
V ozadju požgane Tomažkove hiše. Zdaj na tem mestu stoji Koritnikova hiša.

Pstotna kapelica s kipom Matere Božje. Stala je blizu zdajšnje Bolčarjeve hiše, tam, kjer cesta zavije k Primčku in naprej Za plot. Kot je vedela Martincova Tona, je bilo, dokler sta živeli pri Gričarju dve ženici, to Gričarjevo znamenje, pozneje pa so zanj skrbeli Pstotni in se ga je tako prišlo tudi novo ime. Od kapelice ni ostalo nič.

Kip sv. Jožefa z Jezusom iz kapelice Na hribu, ohranjen v župnijski cerkvi Sv. Lucije.
Foto: Anton Sedej

Orientacijsko znamenje iz leta 1699, ob robu vasi Na pečeh. Foto: Anton Sedej

Kapelica svetega Jožefa je stala na Hribu, nad potjo, ki pelje iz dela vasi Na pečeh k stari cerkvi, približno 30 metrov zahodno od ohranjenih betonskih podstavkov za stebre žičnice, s katero so vozili les z Dražgoške gore. Kot mi je povedala zdaj že pokojna Antonija Ambrožič, p. d. Martincova Tona (1910–2004), so ji včasih rekli "Brinarjev znamle". Kip svetega Jožefa je ohranjen. Ko so Nemci že začeli minirati zidovje hiš v Dražgošah, je prišla k Jakčevim (ki so takrat stanovali pri Bonceljnu na Rudnem) Bitcova Katra, ki je prej to kapelico čistila in krasila. Dogovorili so se, da sta šla Bonceljnov ata in Jakčev Filip s konjem, vpreženim v sani, po ta kip in ga tako rešila pred uničenjem. Po tem je ta kip romal z Jakčevimi vsa begunska leta. Vedno so ga imeli na častnem mestu. Zdaj je v Dražgošah pod cerkvijo.

Jamškovo ali orientacijsko znamenje (včasih so mu rekli tudi "znamle na Slemen") stoji na skrajnem vzhodnem delu Dražgoš poleg hiše z domačim imenom Pri Tomažku. Popotniku, ki prihaja po glavni cesti iz vzhodne, kroparske smeri, se prav na tem mestu prvič odpre pogled na skoraj celotne Dražgoše, ob lepem vremenu pa se kot prekrasna kulisa za vasjo pokaže tudi očak Triglav. Letnica priča, da je bilo znamenje sezidano leta 1699. Pokriva ga piramidasta strešica, pokrita s škodlami. Kot je zapisano v Vodniku po loškem ozemlju za vas Dražgoše (Muzejsko društvo Škofja Loka, 1982, str. 72), sodi znamenje najverjetneje v isto kategorijo arhitekture kot stara dražgoška cerkev. V štirih nišah, ki jih uokvirja ornamentika s krilatimi angelskimi glavicami, je slikar Jamškove delavnice upodobil zavetnike bližnjih cerkva: Marijo Brezmadežno, svetega Antona z detetom v naročju, svetega Inkvina in sveto Lucijo. V istem vodniku je zapisano, da je to znamenje še danes eden boljših spomenikov ljudske umetnosti daleč naokoli, četudi je leta 1955 slikarija doživela malce samovoljno restavracijo.

Križ na križišču pred Rovtarjevo hišo Na pečeh.
Foto: Anton Sedej

Zakaj je bilo v Dražgošah toliko kapelice in znamenj? Najverjetneje zato, ker so bile Dražgoše zelo znana romarska pot. Skoraj zagotovo pa jih je nekaj nastalo tudi zaradi procesij. V starih Dražgošah je velikonočna procesija vodila od stare cerkve do kapelice svetega Jožefa na Hribu in nazaj. Procesija svetega Rešnjega Telesa pa se je vila še dlje, v vas Na pečeh. Prvi evangelij je bil pri kapelici pri mežnariji, drugi pri kapelici svetega Jožefa na Hribu, tretji pa

Procesija svetega Rešnjega Telesa.
Foto: arhiv Janka Pintarja

Lepo obnovljen križ ob Novakovi domačiji,
Dražgoše št. 1. Foto: Anton Sedej

ob Beštrovi kapelici. Pri Beštru je bila takrat gostilna in cerkovnik je šel v kuhinjo zamenjat žerjavico v kadihljici, nosilci bander – to so bili vedno fantje, stari 20 let, ki so šli to leto na nabor – pa so v gostilno skočili na "dva deci" vina. Četrty evangelij je duhovnik odpel spet na Hribu pri kapelici svetega Jožefa.

Spomnim se, kako so bile te procesije svečane in slovesne, ko je duhovnik tako rekoč sredi Dražgoš z monštranco v roki govoril: "Blagoslovi ta kraj in vse, ki v nem prebivajo, tudi polja in zemlje sadove ..." Takrat nam je pridelek iz domače zemlje pomenil še veliko več kot danes ... Z zvonika se je slišalo ubrano pritrkavanje, ministrantje pa smo zvončkljali ...

Včasih so ljudje na krajih, kjer se je kdo ponesrečil, umrl nenadne ali nenavadne smrti, na drevesa pribijali različne table, pokrite s strešico. Na table so naslikali Križanega, Marijo ali kakšnega svetnika. Napisali so ime in osnovne podatke o ponesrečencu, tudi datum in vzrok smrti.

Križ na pokopališču ob stari porušeni župnijski cerkvi sv. Lucije. Foto: Anton Sedej

Spominjam se ene takih tabel v Smrečju na Hkavščovem kozolcu, kjer je pisalo, da je tam nekdo umrl od lakote. Za Jelensko goro je bila na kopišču na neki smreki tabla, kjer je pisalo, da je tam umrl Šturmov oče, ko je kuhal kopo.

V Grčarici je pisalo, da je tam umrla nenadne smrti Rovtarjeva mati (teta mojega očeta), ki je šla možu pomagat štorat kopo.

V Mrzli dolini je bil na tabli naslikan okrvavljen mlad fant, ležeč čez skalo. Pisalo je, da je nabiral šmarnice Pod prodi, padel in se ubil. To je bil Franc Prevc, p. d. Pikcov iz Dražgoš.

V Jelenski gori je bila na drevesu tabla, kjer je bil naslikan sveti Anton. Temu svetniku so priporočali v varstvo sebe in živino pastirji, ki so tam mimo poleti vsako jutro gonili živino na pašo, v mraku pa nazaj.

Pod Vratnim robom je pastir ovčar Strojcov Polde iz Železnikov nad nevarnim prehodom čez drčo v priprošnjo za srečno pot nekaj let pred drugo sve-

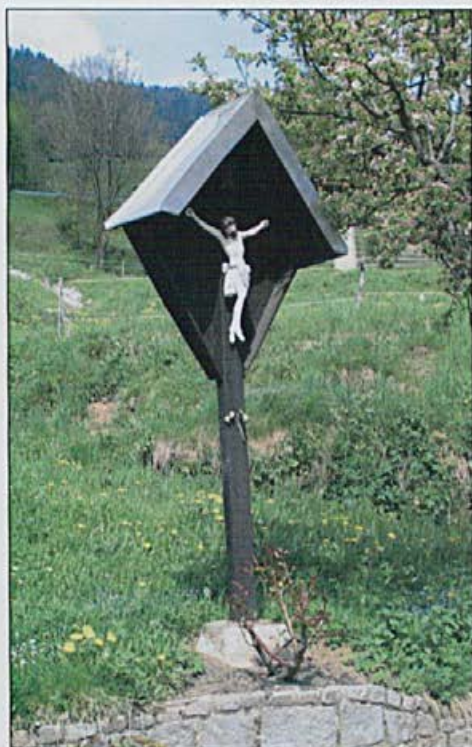

Znamenje – vaški križ pred Šimnovo hišo (v srednjem delu vasi Pri cerkvi). Foto: Anton Sedej

točno vojno naredil majhno leseno znamenje, vanj pa postavil kip lurske Marije. Tam je bila namreč le ozka steza, prehod med skalami preko Malega Vratnega roba pa tako tesen, da so morale ovce – trop je običajno štel okoli 140 glav – iti v koloni. Ozek prehod je ovčar spretno izkoristil za štetje ovac.

Na mosteh je pred drugo svetovno vojno in še kar nekaj let po njej stal s pločevinasto strešico pokrit lesen križ (na njem je visel umrl Kristus), in sicer v bližini Egrove vile. Čeprav pozneje iz meni neznanega razloga Na mosteh zanj ni bilo mesta, se je leseni del križa ohranil in so ga pred leti postavili na isti kraj, kjer je stal nekoč.

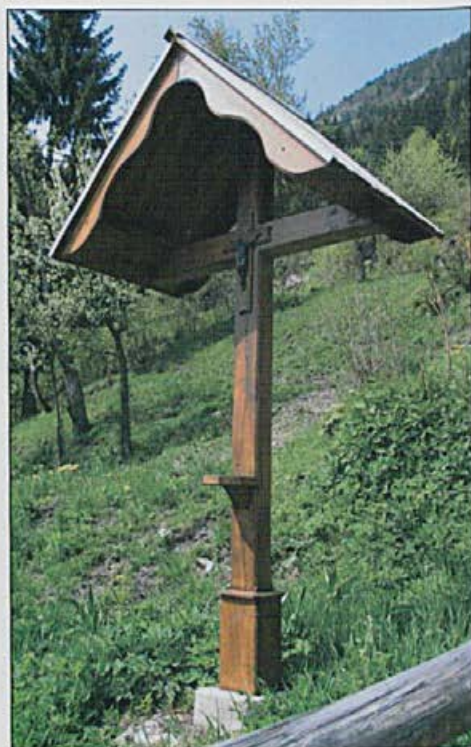
Na Jorcovem Krasu med "našo" in "guno" vasjo (med delom vasi Pri cerkvi in delom vasi Na pečeh) je stal velik bel križ, visok gotovo vsaj osem metrov. Na njem je bil velik lesen kelih in bela hostija. To je bil evharistični križ. Postavljen je bil leta 1935, ko je bil v Ljubljani evharistični kongres. Spomnim se blagoslova – neko nedeljo so bile v mraku v cerkvi lita-

Križ ob hiši Dražgoše 24, Spodnji Gabrc.
Foto: Anton Sedej

nije, potem pa smo šli v procesiji z lučkami čez Hrib h križu in ga blagoslovili. Dneve dražgoške tragedije je preživel, potem pa je zaradi slabše kvalitete lesa in nevzdrževanja kmalu strohněl.

Kar nekaj križev v vasi pa se je ohranilo. Eden od njih stoji na razpotju pred Rovtarjevo hišo. Zakaj stoji tam, je več razlag. Kot otrok sem slišal, da je nekdo nekega večera na tistem mestu videl, da so mimo nesli belo krsto. Nekdo drug naj bi na istem mestu, ko se je vračal iz gostilne pri Urbanu v vas Na pečeh, videl jezdec na konju brez glave. Tretja in najbolj verjetna razlaga pa je ta, da se je v vasi Na pečeh začel sosedski spor. Ko se je na koncu zadovoljivo razrešil, so se lastniki treh kmetij dogovorili, da v znak sprave postavijo ta križ. Eden je dal zemljišče za postavitev križa, drugi je križ naredil in postavil, tretji pa je prevzel dolžnost, da ta križ obnavlja in vzdržuje. Vse to se je dogajalo že pred več kot sto leti, verjetno še v 19. stoletju. Zdaj za ta križ skrbijo Birtovi.

Križ pod Nežno hišo blizu stare cerkve.
Foto: Anton Sedej

Pred Novakovo domačijo je lepo obnovljen križ častitljive starosti. Koliko je star, ni znano, Novakovi vedo le, da naj bi ga po pripovedovanju neke tete naredil Bogkov Janez.

Naj omenim še križ na starem pokopališču in vaški križ pod Šimnom. Prvi je zanimiv predvsem zaradi tega, ker ima umirajoči Kristus oči odprte in gleda. Na kamnitem podstavku je še komaj čitljiv vklesan napis: "JEZUS KRIŽANI, USMILI SE DUŠ V VICAH - 1889". Poleg njega stoji tudi spomenik 25 Dražgošanom, žrtvam prve svetovne vojne. Ta je bil odkrit in blagoslovljen 13. decembra 1924, na god svete Lucije.

Vaški križ pod Šimnom pa je prvotno, pred drugo svetovno vojno, stal za Šimnovo hišo, pod Dobretovo drvarnico. Do križa je prišel pri pogrebu duhovnik in pokojnega od tam spremil v cerkev. Ob požigu Dražgoš je bil poškodovan (ožgani prsti in trnova krona). Med begunstvom je našel zavetje pri Markcu na Rudnem. Po vojni je bil obnovljen, in

Spomenik padlim domačinom v prvi svetovni vojni, na starem pokopališču ob porušeni župnijski cerkvi sv. Lucije.
Foto: Anton Sedej

ko je bilo leta 1961 zgrajeno novo pokopališče pod vasjo, prestavljen na mesto, kjer stoji zdaj – pod Šimnovo hišo.

V vasi Pri cerkvi so imeli pri vsaj treh kmetijah kašče: pri Šimnu, Hkavšču in Kovaču. Šimnova (domnevno iz druge polovice 18. stoletja) je imela šivane robeve in fresko sv. Mihaela.

Ko se z avtomobilom po cesti vračam iz doline proti domu, se mi v mislih pogostokrat utrne pesem: Kje so tiste stezice, ki so včasih bile ... Spomnim se stezic, bližnjic, ki so se strmo vzpenjale z Rudnega proti Dražgošam. Ena od njih je vodila mimo Ještina, Šimena, mimo Matocove Župence in strmo čez Razpotnico, kjer so se že od bliže pokazale Dražgoše. Ta stezica je bila najbolj shojena, največ pa so po njej hodili rudenski otroci, ki so do druge svetovne vojne hodili v Dražgoše v šolo in cerkev. Ti šolarji so imeli tako kondicijo, da bi jim jo danes marsikdo zavidal. To stezico omenjam tudi zato, ker so po njej hodili tudi romarji, ki so se šli priporočat sveti Luciji, ob njej pa je bilo tudi kar nekaj znamenj. Ko smo se takšni ali drugačni romarji od Razpotnice

vzpenjali proti Dražgošam, nas je najprej pozdravil križ. Kraju, kjer je stal, smo v mojih otroških letih rekli Pri skednju, ko pa je bila tam leta 1935 narejena hiša, pa Pri Novinarju. To hišno ime se ni prielo, danes se pravi Na Spodnji Gaberci. Ob poti, kjer je zdaj vhod na novo dražgoško pokopališče, je stala stara hruška, na njej pa je bilo pribito leseno znamenje. Naslikan je bil Kristus na križu, ob njem pa sta stala Marija in apostol Janez. Hruške z znamenjem ni več, nekateri pa kraju, kjer je stala, še vedno pravijo Pr'znaml (Pri znamenju). Stezica se je vila naprej tam mimo, kjer zdaj stoji nova cerkev, en križ ob poti je bil še na Šimnovem vrtu, še eden pa je stal pod Nežno hišo, od koder je bilo do stare cerkve le še dobrih sto metrov.

Kot pravi ustno izročilo, so sicer prvo cerkev v Dražgošah nameravali graditi na Hribu, približno tam, kjer zdaj stoji kozolec z edinstveno kapelico. Pa so rekli, da je bilo vse, kar so čez dan naredili, drugo jutro prenešeno na mesto, kjer je potem stala znamenita dražgoška cerkev svete Lucije.

Gotovo sem kaj pozabil napisati, pri vodenju misli preko dražgoških bregov pa sem prav lahko kakšno sveto podobo tudi zgrešil. Zato prosim vse, ki imajo kakršno koli pripombo na ta opis ali pa kakšno dodatno informacijo o kapelicah in kipih, da

mi to sporočijo. Vesel bom vsake najmanjše podrobnosti, saj želim, da se znamenja, ki pričajo, da so pod Dražgoško goro živeli verni ljudje, vsaj v takšni obliki ohranijo mlajšim rodovom.

Šimnova kašča v vasi Pri cerkvi s šivanimi robovi in fresko sv. Mihaela iz druge polovice 18. stoletja.
Foto: arhiv Janka Pintarja

Leseno znamenje s podobo Kristusa na križu na stari Hkavščovi hruški, ki je stala ob poti blizu vhoda na novo pokopališče.
Foto: arhiv Janka Pintarja

Zahvala

Zahvaljujem se sinu Roku in vsem, ki so mi kakor koli pomagali pri sestavljanju tega članka.

Mavrica neba 2005

Večjezični literarni maraton

Tomaž Šturm

Da lepota in bogastvo izvirata iz raznolikosti, je dokazal tudi drugi večjezični literarni maraton Mavrica neba, ki je potekal 4. junija 2005 v Železnikih.

Pobudo za samo prireditev je dala bosanska pesnica, ki živi v Železnikih, Senada Smajić. Organizirala je prvo prireditev, ki je bila izvedena 18. junija 2004 v gostilni Pr' pusu in je bila posvečena tudi vstopu Slovenije v Evropsko unijo. Na prvi prireditvi je nastopilo več kot 30 ustvarjalcev iz različnih krajev Slovenije, petčlanska makedonska pevska skupina Pella in kitarist Nejc Škoberne.

Drugi večjezični literarni maraton Mavrica neba sva organizirala Tomaž Šturm in Herman Oblak 4. junija 2005 na Bonceljnovem dvorišču Na plavžu. Prireditev se je začela v zgodnjem popoldnevu s

prihodom udeležencev maratona, tj. avtorjev, ki se ljubiteljsko ali profesionalno ukvarjajo z literaturo. Vseh udeležencev je bilo 30, med njimi tudi osem iz Selške doline. Ko je ura odbila štiri popoldne, se je maraton uradno začel. Najprej smo prisluhnili poeziji Franceta Prešerna, potem pa so se zvrstili avtorji, ki so predstavili svoja dela. Vsakega avtorja smo predstavili v nekaj stavkih, potem pa prisluhnili njegovi besedi. Ko nas je obiskal prvi mrak, smo naredili odmor za večerjo, po njej pa je bil organiziran vodeni ogled muzeja. Z ogledom muzeja smo udeležencem literarnega maratona predstavili zgodovino, lepoto, običaje in posebnosti Železnikov, Selške doline in ljudi, ki tu živijo in ustvarjajo.

Sledil je drugi del maratona, ki se je začel z nastopom dveh članov nekdanje skupine Struna, ki sta nam zaigrala in zapela nekaj makedonskih pesmi in nas zapeljala v lepoto večera, ki je sledil. Avtorji so se zvrstili po zmešanem vrstnem redu in okoli desete ure smo zaključili z uradnim delom maratona. Zaključek smo popestrili s plesalkama z ognjem ter glasbo na didžeridu in džembe. S tem pa se večer še ni zaključil, saj smo bili še vedno željni branja in poslušanja. Prižgali smo sveče in bakle in pod okriljem noči v podaljšanem zaključku poslušali avtorje, ki so se želeli predstaviti še enkrat. Kmalu se je zaslislala pesem, temu je sledil še ples, zaigrale so kitare in prepustili smo se veselju, da smo bili del prireditve, in si obljubili, da se naslednje leto zagotovo spet vidimo.

Večjezični literarni maraton Mavrica neba je namenjen vsem, ki jih zanima pisanje, literatura in druženje v prijetnem okolju. Poudarek pa je v med-

sebojnem spoznavanju avtorjev, izmenjavi izkušenj s pisanjem in sklepanju novih prijateljstev.

Na večjezičnem literarnem maratonu se je do sedaj predstavilo že okoli 50 avtorjev iz cele Slovenije in od drugod. Med udeleženci so bili tudi naslednji avtorji: Neža Maurer (slovenščina), Antonija Baksel Srnec (hrvaščina, kajkavščina, slovenščina), Ljuben Dimkarovski (makedonščina), Elsa Gasparini (italijanščina), Marija Palaković (istrijanščina, italijanščina), Simon Siniša Pešić (srbsščina), Angus Reid (angleščina), Senada Smajić (bosanščina, slovenščina), Jordan Stavrov (srbsščina), Herman Oblak (slovenščina), Tomaž Šturm (slovenščina).

V letu Gospodovem 2006 prirejamo že tretji večjezični literarni maraton Mavrica neba, ki se bo zgodil na Bonceljnovem dvorišču Na plavžu v Železnikih v soboto, 3. junija 2006. Vabimo vse, ki se ljubiteljsko ukvarjajo s pisanjem, naj se nam pridružijo in podelijo svoje misli z nami.

Žarki. Foto: Domen Dolenc

Tomaž Šturm: Izbor pesmi

DEŽ

*Tako rad se potopim v glasbo
v tvoje prelepe oči
v najine nežne besede.*

*A iz nežnih besed se razvijejo
kot kladiva težke obtožbe.*

*Sprva potihno,
potem vedno glasneje.
Na koncu je le še ploha obtožb
in prestrašene oči.*

*Skušam se izogniti tem nalivom,
a nikoli ne nosim dežnika.*

*Tako rad se potopim v tvoje prelepe oči.
Se zmeraj brez dežnika.*

PRAV POTIHO

*skozi zadnja vrata,
sem se plazil v tvoje srce.*

*Izkopala si moje srce,
ubila oči
in utišala ušesa.*

*Kriče sem zbežal,
saj se jutro še nikoli ni zdelo tako oddaljeno.*

100 \$

*In potem so zacvilile gume,
so žarometi ugasnili,
je planil ogenj.*

*Tvoj obraz v krvi,
roke v molitvi.
Življenje
kot reka odteka.*

*Odpreš oči.
Zadnjič!
Nič solz,
ne bolečine.
Le ljubezen sije.*

*Kot bi mi šepnila:
Ljubim te! z očmi.*

TEMA!!

*Tudi jaz te ljubim,
Ti moja mrtva deklica.*

KOSTI

*Rekla si,
da tako ne gre več,
in mi vrgla sekiro v glavo.*

*Zamahnil sem
in ti s kladivom zdrobil roke.*

*Dovolj bo,
si užaljena odšla
in s sabo odnesla moje kosti.*

MK1

*Ko se senca dotika
igra z oblaki
in vidim zrcalne podobe,
bela senca mi sledi.*

*Ne razumem tvojih besed,
strah me je
in plačujem,
da lahko bežim.
Iščem notranji mir.*

MK2

*Režem skozi zrak in vodo.
Nebo joče
in sanje se mi izmikajo.
Tuji so mi zvoki,
ko možgani spiyo.*

*Gledam s tujimi očali,
ko moje telo miruje,
srce pa kar noče tišine.
Je moč izmikanja in ubijanja.*

Naj spijo bogovi!

KRIK VPIMOČEGA

*Ko je gluha noč zaprla svoja krila in
ko je prazen dan obesil sonce v zenit,
sem imel dovolj.*

Zaprl sem svoja čustva.

STOP! TIŠINA!

*Vsi glasovi,
ki so se nakopičili v meni
skozi dneve in leta,
se oglasijo,
ko zaprem oči.
TIŠINA.*

*Vse slike,
ki so se odvrtele
skozi moje življenje,
zaživijo,
ko zaprem oči.
STOP.*

*Ko si iztaknem oči –
STOP! TIŠINA!*

Železniki

Tine Benedičič

Foto: Tine Benedičič

Vsakdanje življenje me vse bolj oddaljuje od okolice, v kateri živim. Skoraj na vsakem koraku opazim kaj posebnega, zanimivega ... Spremembe letnih časov, dni, noči prinašajo vedno nove barve, nove tone, nove svetlobe ... Včasih motiv, trenutek opazim in ga ustavim.

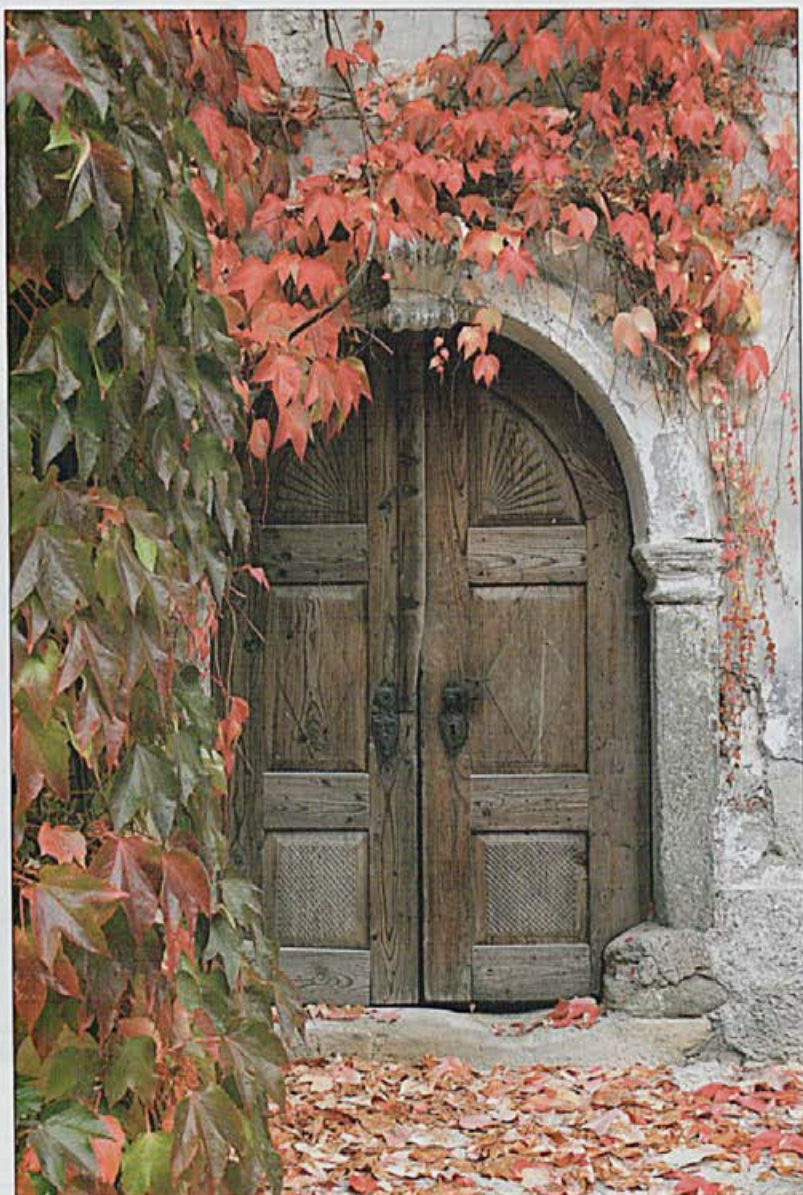

Foto: Tine Benedičič

Foto: Tine Benedičič

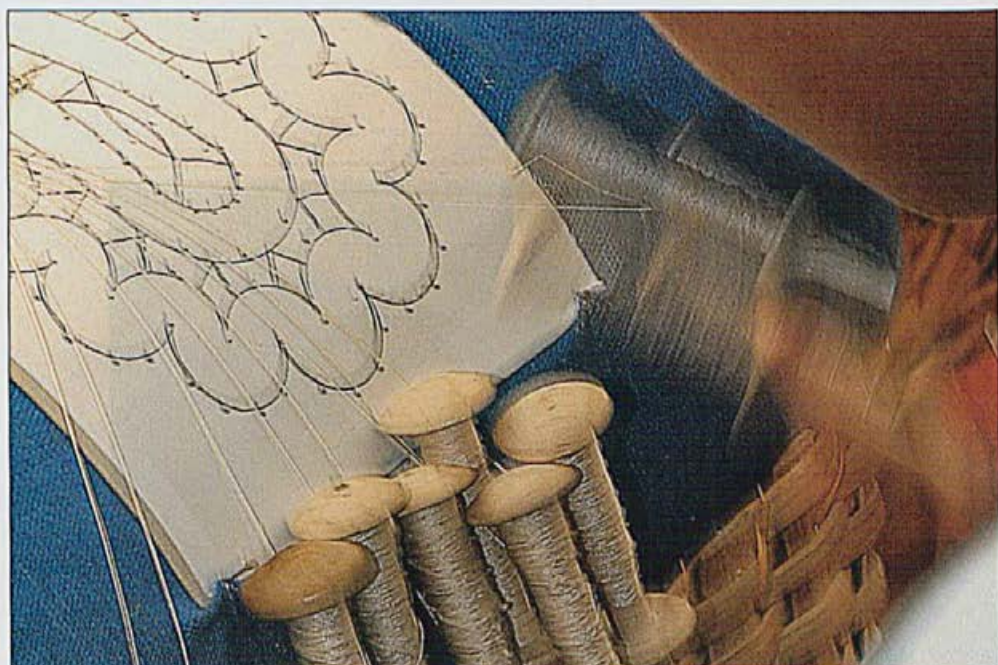

Foto: Tine Benedičič

Foto: Tine Benedičič

Foto: Tine Benedičič

Foto: Tine Benedičič

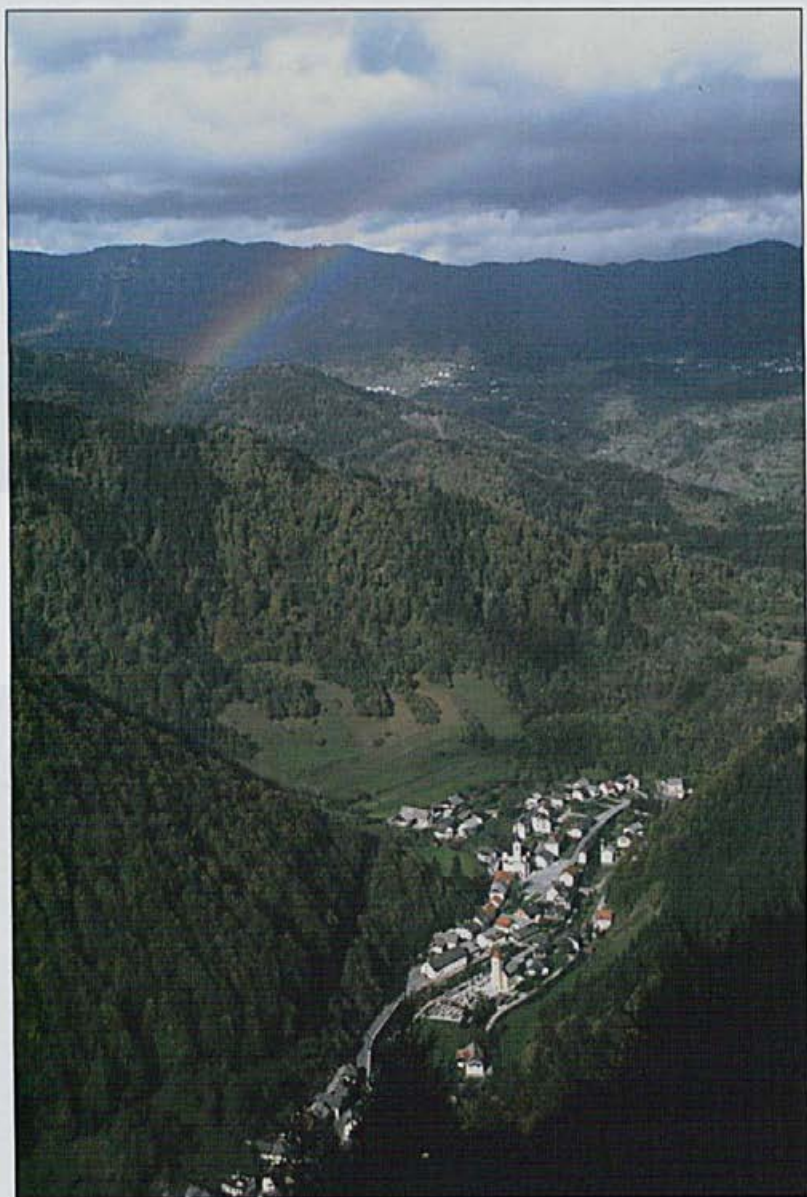

Foto: Tine Benedičič

Otroški lutkovni abonma v Železnikih

Janko Jelenc

Začetki otroškega lutkovnega abonmaja v Železnikih segajo v avgust 2003, ko je bila v okviru prireditve Slovo poletju v organizaciji Kluba študentov Selske doline izvedena otroška delavnica. Na njej so otroci skupaj s svojimi starši ter pod vodstvom moderatork izdelovali lutke iz barvnega papirja, lepence in lepila. Njihovi izdelki so razkrivali otroško navdušenje, veselje, talent, iskrenost in iznajdljivost. Zaradi velikega obiska, zanimanja in navdušenja otrok, njihovih staršev in ostalih sodelujočih na delavnici se je pojavila želja po organizaciji podobnih prireditev. Že jeseni istega leta smo se odločili za organizacijo otroškega lutkovnega abonmaja.

V preteklih treh letih smo gostili izvrstne in priznane ustvarjalce lutkovnega gledališča v Sloveniji: Marjana in Ireno Rajh Kunaver iz lutkovnega gledališča Fru-Fru iz Ljubljane; Jožeta Zajca iz lutkovnega gledališča Zoom, prav tako iz Ljubljane; Jeleno Sitar in Igorja Cvetko iz lutkovnega gledališča Zapik; očeta in sina Cveta in Boštjana Severja iz Lutkovnega

gledališča Kranj; Nino Kokelj s prijatelji iz Ljubljane; pevko, pravljničarko in ljudsko zbirateljico Ljubo Jenče iz Cerknice; lutkovno gledališče Papilu iz Ankara; Mini teater iz Ljubljane; Mini cirkus Buffetto iz Ljubljane ter lutkovno skupino Kinetikon iz Ljubljane. S svojimi predstavami so nas ob sobotnih dopoldnevih vsak mesec odpeljali v svet pravljič, žive igre, glasbe in lutk. Vendar pa svet pravljič ni samo svet domišljijških likov in izmišljenih zgodb. Vsaka pravljičica v sebi nosi neko sporočilo, iz katerega naj bi se otroci in tudi odrasli nekaj naučili. Odraslim je to sporočilo prevečkrat nerazumljivo in oddaljeno, včasih žal tudi smešno in neumno, medtem ko otroci takoj prepoznajo bistvo zgodbe, presodijo, kdaj je neko ravnanje pravilno in kdaj ni, kaj se sme in česa ne. Odrasli smo nevede vpeti v neke vedenjske vzorce okolja in ljudi, ki nas obkrožajo, medtem ko je pri otrocih še vedno prisotno iskreno mišljenje in reagiranje na tisto, kar slišijo in vidijo. A žal se tudi ta starostna meja pri otrocih v zadnjem času čedalje

hitreje znižuje. In prav ta sporočilna iskrenost pravljic ter način, kako ustvarjalec to iskrenost posreduje poslušalcem (v našem primeru s pomočjo lutk), sta odliki lutkovnih ustvarjalcev, ki smo jih gostili.

Kdo ne pozna zgodbe o Rdeči kapici ali Janku in Metki, muci Copatarici ali Jazbečarju Tobiji, Treh pujskih ali Krtku Zlatku, Kraljični na zrnju graha, Mojci Pokrajculji in Deklici, ki je prehitro rasla. Vse te zgodbe nosijo v sebi sporočila, ki nas učijo in opominjajo, nas k čemu vabijo ali od česa odvrnejo, ob njih se včasih žalostno zamislimo, še večkrat pa iskreno zasmejimo. Nikoli nas ne razočarajo in ne pustijo ravnodušnih.

Lutkovne predstave smo občasno dopolnili z otroško delavnico, predvsem v prvi sezoni, medtem ko smo v lanski in letošnji sezoni povabili k sodelovanju vse tri vrtce, ki delujejo v naši občini, to so vrtec v Železnikih, Antonov vrtec in vrtec v Selcih. Otroci so pod mentorstvom svojih vzgojiteljic pripravili različne namizne izdelke, risbe in modele, ki smo jih nato razstavili v predverju dvorane, kjer so si jih lahko vsi ogledali. Prav tako smo lani in letos pripravili uvodna predavanja ge. Zdenke Zalokar Divjak z naslovom Brez pravljič ni otroštva in ge. Damjane Šmid z naslovom Igrajmo se z otrokom. Kljub zanimivim temam in priznanima predavatelji-

cama je bilo število poslušalcev majhno, medtem ko je bilo število obiskovalcev lutkovnih predstav, tako otrok kot odraslih, veliko, od 100 do 250 na predstavo. V prvi sezoni so lutkovne predstave potekale v mali dvorani osnovne šole v Železnikih, zadnji dve sezoni pa gostujemo v dvorani kulturnega doma v Železnikih.

Program lutkovnih predstav, predavanj in sodelovanja z vrtci od vsega začetka oblikuje in vodi Jana Mediževac. Pri oblikovanju abonmajskih kart, vstopnic, plakatov in letakov nam je v letošnji sezoni na pomoč priskočila Jana Jocič, za razmnoževanje, distribucijo in prodajo le-teh pa je vse skozi skrbel Klub študentov Selške doline. Zahvaljujemo se tudi vzgojiteljicam v vseh treh omenjenih vrtcih, ki nam vedno priskočijo na pomoč pri obveščanju staršev o lutkovnih predstavah in pri pripravi otroških razstav. Zahvala gre tudi Krajevni skupnosti Železniki, njeni predsednici ge. Martini Rant in članom Sveta krajevne skupnosti ter hišniku Petru, ki nam vsakokrat skrbno pripravijo in ogrejejo dvorano. Seveda pa lutkovnega abonmaja ne bi bilo brez zvestih donatorjev in seveda staršev in otrok, ki obiskujete naše predstave. Vsem se iskreno zahvaljujemo in upamo, da se vidimo tudi v prihodnji sezoni.

Sivar

(zgodba)

Franc Tušek

Starega Sivarja, več kot 50 let je že minilo, odkar je umrl, se spominjam še kot otrok. Spominjam se, kako nas je, takrat ko televizija še ni okužila naših domov, s svojim govorniškim talentom zabaval ob nedeljskih popoldnevih.

Sivar je bil vojak avstro-ogrske vojske, aktivni udeleženec v prvi svetovni vojni in nato vojni ubežnik. Razumljivo je, da je v teh obdobjih doživel mnogo razburljivih dogodkov – več grenkih kot lepih. In prav o teh je znal pripovedovati najbolj zanimivo.

Ko se danes spominjam njegovih zgodb, še vedno občudujem njegovo bogato domišljijo in njegov pripovedni dar.

Nekoč je pripovedoval:

"V jeseni 1917. leta sem pobegnil iz avstrijske vojske. Prišel sem domov in samo domači so vedeli za moj prihod. Niti sosedje niti sorodniki niso smeli vedeti za to. Kljub temu so žandarji ničkolikokrat vdrli v našo hišo in jo preiskali, misleč, da me bodo našli. Toda zaman! Vedno mi je uspelo pobegniti in se skriti v prostranih gozdovih Vancovca in okoliških hribov.

Zimo sem nekako preživel in težko dočakal pomlad. Bilo je konec marca. Na prisojnih legah je bilo skoraj kopno, na osojnih pa še vse belo. Neka jutra sem stal na Matevževem kopišču v Vancovcu in opazoval vzhajajoče sonce. Težko sem ga čakal, saj je pihal mrzel vzhodnik in pošteno me je zeblo.

Za ovinkom sem zaslišal korake. Nisem se prestrašil, vedel pa sem, da se moram umakniti pred neznanim prislecem. Skočil sem čez kopišče in se skril pod parobek, iz katerega je rastel leskov grm. Stisnil sem se k mrzli zemlji in čakal. Imel sem dober razgled na kopišče in na pot, ki je peljala nanj. Izza ovinka je pridrsala stara Hribovka s krivačem v roki. Obstala je pri kupu hoste, zložene ob kopišču, in pričela delati butarice. Sam nisem vedel, kaj naj storim. Premakniti se nisem smel, ker bi me Hribovka opazila, čakati, da bo ženska končala delo, pa na tej mrzli zemlji tudi ni bilo lahko. Edino moje upanje je bilo sonce, ki je sijalo vse topleje in me grelo.

Upal sem, da se bo Hribovka hitro utrudila in odšla domov. Toda ne! Celo dopoldne je tolkla s krivačem in na kupu je imela že za par voz butaric.

Pri Svetem Miklavžu je zazvonilo poldan. Hribovka je zasadila krivač v tnilo, se pokrižala in zmolila angelsko čaščenje. Nato se je ozrla okrog sebe, kot bi se hotela prepričati, če jo kdo ne opazuje. Z rokami je prijela dolgo krilo in ga zavihala čez zadnjico navzgor. Bila je brez hlač in z zaviranim krilom je šla preko kopsiŝa ter stopila prav na parobek, pod katerim sem bil skrit. Tu je počepnila in nad menoj je zašumelo. Čez mene se je potegnil rumen pramen in kapljice iz tega pramena so mi padale na obraz. Sonce se je že prevesilo na zahodno stran in sijalo v oblake, ki so se zbirali nad Sv. Miklavžem. Mežikajoč sem pogledal skozi pramen nad seboj in v oblakih na nebu se je prikazala mavrica. Krepko mi je šlo na bruhanje.

Nisem se smel premakniti in negibno sem ležal. Hribovka je vstala in se vrnila k delu.

Iz cule je potegnila kos kruha in nekaj suhih hrušk. Sedla je na tnilo, pojedla prineseno hrano, potem pa spet pričela sekati.

Mrak se je že spuščal na zemljo, ko je delo končala in odšla s kopsiŝa.

Vstal sem izpod parobka. Bil sem ves trd, premražen in lačen. Spustil sem se po strmeh, z grmovjem poraščenem pobočju, proti domači hiši in se ves slaboten privlekel domov. Tu sem se ogrel in najedel."

Vsi, ki smo Sivarja poslušali, smo mu zaploskali in se mu med smehom posmihali, češ, to si se pa ti izmislil.

Sivar pa je dejal: "Morda boste rekli, da kar sem vam povedal, ni bilo res. Toda vedno sem govoril resnico, zakaj bi pa zdaj lagal? Tako je bilo res, kot je bil bog v nebesih."

V Vancovcu. Foto: Andrej Bogataj

Učitelj France Plešec se spominja ...

Skupno 71 šolskih let!

Katja Mohorič Bonča

*Bilo bi čudovito, če bi mladost znala, kar lahko,
in starost mogla, kar zna.*

Burmanski pregovor

Gospod France Plešec in njegova žena Marija Plešec, predmetna učiteljica gospodinjstva, sta na osnovni šoli v Železnikih preživela skupno 71 let. Šolski izlet 7. a in 7. b z razrednikoma, 1968.

S šolo je povezan že od nekdaj. Sprva le kot sosed šolskemu poslopju. Mogoče ga je to zaznamovalo za kasnejši poklic učitelja. Kdo ve. Še pred tem je prepotoval Evropo. Nenačrtovano. Kasneje z ženo tudi načrtovano. Prekrižarila sta tudi velik del neevropskega sveta. Obogaten z mnogo modrostmi se je vedno vračal v Železnike in verjetno nas je mnogo, ki se spominjamo njegovih duhovitih pripovedi. Sluti se, da je povedal že veliko zgodb. Nam je zaupal naslednjo.

Pozdravljeni. Iskrene čestitke za vaš jubilej. Prepričana sem, da imate polno spominov in doživetij in da jih boste nekaj delili tudi z nami. Kako se vaša zgodba začne?

Rojen sem bil 13. decembra 1925 v Preski pri Medvodah. Naša hiša je stala poleg takratne stare šole in se ji je reklo Klobučarjeva hiša. Bil sem najmlajši med osmimi otroki.

Vas je življenje ob šoli zaznamovalo za kasnejši poklic?

Že v ranih letih me je zelo zanimala preteklost. S šolo sem bil zelo povezan, ker smo bili v Preski sosed s staro šolo. Kasneje so zgradili novo šolo na koncu vasi in staro šolo so spremenili v dom ostarelih, takrat so temu rekli hiralnica. Tam so bili prav zanimivi stari možakarji, ki so v domu bivali brez vsakih sredstev za življenje. Mi smo imeli dolgo klop in mizo, kjer so ti stari možakarji radi posedali in pripovedovali svoje življenjske zgodbe. Zlasti se spominjam nekega starega, čvrstega možakarja Mahalačevega Johana, bil je zelo velik in suh, kot kakšen don Kihot. Imel je zelo pestro življenje. Delal je v Vestfaliji v rudnikih. Znal je nemško. Dvakrat je bil v Ameriki. Pripovedoval nam je o Indijancih, o Kitajcih, ki so gradili železniško progo, dolgo časa je bil na Misisipiju za kurjača. Pri njem smo dobili prvi pouk tujih jezikov. Naučil nas je šteti po nemško in spominjam se ene pesmice *Miza – tiš, riba – fiš, prata – fajn, lustig sein*. Od pouka angleškega jezika pa se spominjam, da je pravil *"fant je boy, dekle je grla, gospodar je pa bos"*. On mi je zbudil veliko veselja do spoznavanja novih krajev, preteklosti, zgodovine.

Spominjam se tudi starega učitelja, ki je poučeval še v stari šoli. Pogosto je posedal na vrtu šole in zakašljel, če smo bili otroci na vasi preveč glasni. Manj prijeten spomin nanj pa je, ko mi je navil uro, to je potegnil za ušesa. Nisem še hodil v šolo in vaški otroci smo delali zajčka, svetili smo z ogledalom skozi odprto okno v učilnico v času pouka. "Navita ura" je bila kaznen. Bil sem vesel, ko se je naslednje leto učitelj preselil v novo šolo na rob vasi. V to šolo

sem prišel leto za tem hoditi tudi jaz.

Ste radi hodili v šolo?

Ja, v šolo sem kar rad hodil, posebno zato, ker sem hodil v novo šolo in bolj prijetno je bilo hoditi malo dalj, ne pa da imaš šolo in učitelja ravno pred nosom. Lahko si se malo tudi potepal po vasi in malo dalj časa hodil domov.

Torej ste že v ranih letih radi potovali?

Otroci smo radi brskali po okolici, v Goričanih smo se zelo čudili nad graščino, hodili smo tudi na stari grad, videli smo razvaline smeškega gradu. Ko so pripovedovali o roparskih vitezih, smo si predstavljali, kaj se je tam ob Savi dogajalo. Ja, že v rani mladosti sem se navdušil nad zgodovino in nad potovanji.

Ste bili takrat še predšolski otrok?

Prvi razred sem obiskoval že v novi šoli na robu vasi, tako da so bili ti otroški potepi v prvih letih mojega šolanja.

Ste po končani osnovni šoli nadaljevali šolanje na gimnaziji?

Kot najmlajšega med brati so me določili za nadaljevanje šolanja. Ko sem opravljal izpit na klasični gimnaziji v Ljubljani, sem bil zelo presenečen, ker me je profesor vikal, pa sem na vprašanje "Ali ste razumeli?" odgovoril "Smo". Tako sem se do vojne aprila 1941 vozil z vlakom iz Medvod v Ljubljano v šolo.

Potem je nastopila vojna. Kako je bilo z vašim šolanjem?

Po kapitulaciji stare Jugoslavije aprila 1941 je bilo šolanja konec. Gorenjsko so zasedli Nemci, Ljubljano pa Italijani. Tako nismo opravljali male mature, spričevalo pa smo dobili v slovensko-italijanskem jeziku. Ostal sem doma in pomagal pri kmečkih opravilih. Jeseni 1941 sem poskušal priti k sestri v Ljubljano, da bi nadaljeval študij. Na meji nad Šentvidom me je ujela nemška patrulja in me odpeljala v zapor v škofove zavode. Tam so temeljito pretipali

mene in moj nahrbtnik in me po zaslišanju po treh dneh posta (kruh, voda, črna kava) izpustili. Vrnili so mi nahrbtnik s knjigami, klobase in ostale dobrrote pa zaplenili. Javiti sem se moral na žandarmeriji v Medvodah, potem pa še na Arbeitsamt (borza dela) v Kranju. Moja dijaška kariera je bila tako zaključena, postal sem vajenec – orodjar v tovarni Luftfarge – rätewerk (tovarna avionskih delov) v Kranju. Po vojni se je ta tovarna imenovala Iskra. Tako me je življenje zasukalo za 180 stopinj. Prej sem se vozil iz Medvod v Ljubljano, sedaj pa v nasprotno smer, v Kranj. Prej sem "pilil" francoske in latinske glagole, sedaj pa železo. Poleg praktičnega dela v tovarni smo veliko telovadili, korakali, peli in se učili nemščine.

Torej urjenje, vendar ne v spoznavno-teoretskem smislu ...

Vajenec sem bil do februarja leta 1943. Tedaj sem bil vpoklican v Reichsarbeitsdienst (RAD) blizu mesta Bregenz ob Bodenskem jezeru. To je bila državna delovna služba. Dobili smo rjave uniforme in kratke špičaste lopate, ki smo jih uporabljali za vežbanje namesto pušk. Več smo vežbali kot delali, veliko korakali in peli. Po treh mesecih so Nemce poslali na dopust, a nas Slovence so takoj odpeljali v vojašnico v Landsberg pri Münchnu. Tedaj sem na veliko veselje na vlaku srečal sošolca, soseda in najboljšega prijatelja Reboljevega Alojza, ki je bil dodeljen isti vojaški enoti. Postal sem topničar – kanonir. Disci-

plina v kasarni je bila zelo stroga, vežbanje naporno, včasih tudi s "čučanjem" z leseno granato na rokah. Po dveh mesecih so nas odpeljali na Norveško, v mesto Elverum, kakih tristo kilometrov severno od Osla. Bivali smo v šotorih, hrana je bila slaba, največkrat ribe v krompirjevi juhi, in morskih rib še danes ne maram. Vežbanje je bilo naporno, večkrat smo tudi stražili železniško progo in most čez reko. Utrjevali so nas za fronto. Imeli smo tudi avtošolo na tovornjakih in na "cugmašinah" – to so goseničarji, ki so vlekli topove in prevažali posadko. Če si pri prestavah pozabil na vmesni plin – "zvišengas", si za kazen moral dalj časa teči pred vozilom. Tako si ob učenju za šoferja istočasno treniral za tekača na dolge proge. V septembru so bile vežbe zaključene in morali bi oditi na vzhodno rusko fronto.

Morali bi oditi?

Ja, vendar smo se trije prijatelji, Lojze Rebolj, Jože iz Šentvida in jaz, domenili, da pobegnemo v nevtrarno Švedsko. V veliki tajnosti smo naredili načrt, si priskrbeli nekaj hrane in nabavili star kompas. V nedeljo, ko smo imeli prost izhod v mesto, smo se podali prek mosta čez reko Glomo v gozdove proti vzhodu proti švedski meji. Pot do meje je bila kar precej dramatična – skozi gozdove, čez hribe in doline, preko močvirij, potokov in rek, mimo jezer, prometnih poti in mostov. Vsak glas avtomobila ali pasji lajež nas je zelo prestrašil, saj smo vedeli, da nam sledi vojaška policija in vojska. Zavedali smo

Dezerterji iz nemške vojske na Norveškem, 1943. Z leve: France Plešec, Jože Zadnikar, Alojz Rebolj.

Dezerterji v civilu na Švedskem, 1944. Z leve: Alojz Rebolj, France Plešec, Jože Zadnikar.

se, da bomo, če nas ujamejo, obsojeni na smrt in ustreljeni. Tako so kaznovali vse dezertarje. Ko nam je zmanjkalo kruha, smo jedli borovnice in brusnice, saj za hrano nismo upali prositi na redkih samotnih zaselkih, saj smo se bali, da bi nas izdali. Končno smo po štirih dneh in pol, na četrtek zvečer, srečno prispeli do švedske meje. Ker smo zašli predaleč na jug, smo prehodili preko sto kilometrov, vsaj še enkrat toliko, kot smo načrtovali, vendar verjamem, da nam je prav zaradi tega pobeg uspel.

Kako je bilo na Švedskem?

Življenje na Švedskem je bilo zelo zanimivo in prijetno, saj so tu poleg Švedov živeli še ljudje mnogih drugih narodnosti. Sprva sem bil delavec na kmetiji. Tu sem spoznal domačo savno in jo kot član družine tudi uporabljal. Na domače koline, zlasti krvavice, sem se spomnil, ko so na kmetiji pred božičem klali prašiče. Namesto krvavice smo jedli nekakšne polpete iz krvi, zraven so postregli brusnice.

Čudno in smešno se mi je zdelo, ker se po švedsko reče deklici "flika", spati pa "sova".

Se spomnite kakega posebnega dogodka?

Tu sem bil na svoj 18. rojstni dan, 13. decembra, na god sv. Lucije, zelo začuden. Bil sem še v postelji, ko so me zgodaj zjutraj obiskala mlada dekleta s krona-

mi na glavi, v dolgih lepih oblekah, v rokah so imele sveče in prepevale so Lucijine pesmi. To je njihov običaj – prosijo za luč.

Koliko časa ste ostali na Švedskem?

Kasneje sem bil še pomivalec posode v "stadshotelu" v Upsahi in končno železostrugar v tovarni Öberg v Sundbybergu. Po koncu vojne, septembra 1945, sem se vrnil domov. Iz Stockholma do Ljubljane smo potovali polnih deset dni. Do Hamburga z ladjo, dalje pa na slamnjačah v tovornih vagonih. Dobili smo suho hrano in pakete Rdečega križa, na raznih postajah pa čaj ali juho. Videli smo strahotno razdejane v Nemčiji. V glavnem je bil obnovljen le en tir, in ko so nas na postaji postavili na stranski tir, nisi vedel, ali bomo nadaljevali pot čez eno uro ali čez en dan. Lepo je bilo po dveh letih in pol videti domače kraje. Takrat sem izvedel, da sta v tem času umrla oče in brat Vinko.

Kako se je vaše življenje odvijalo doma? Kakšna je bila vaša nadaljnja pot do naziva predmetnega učitelja zemljepisa in zgodovine?

Sprva sem ostal doma in pomagal na kmetiji, naslednje leto pa sem v Ljubljani naredil trimesečni administrativni tečaj in se zaposlil na direkciji gradbenega podjetja Gradis. Preselil sem se v Ljubljano

Učitelji in učenci,
šolsko leto 1952/53.

in ob delu obiskoval večerno gimnazijo. Leta 1949 sem maturiral. Ker mi pisarniško delo ni preveč dišalo, sem se vpisal na študij zemljepisa in zgodovine na višji pedagoški šoli, kjer so takrat dajali ugodne štipendije.

Kje je bilo vaše prvo delovno mesto učitelja?

Bil sem štipendist in po diplomi leta 1952 sem dobil dekret za poučevanje na tedanji nižji gimnaziji v Železnikih. Najprej sem si šel ogledat, kje je to delovno mesto. Spominjam se stare šole, kjer je stanoval ravnatelj Zupančič. Imel je kokoši in psa Barija in ravno Bari me je prvi pozdravil, ko sem si prišel ogledat šolo. To je bilo moje prvo in zadnje delovno mesto učitelja, kajti vsa leta sem preživel na tej šoli.

Ste dobili tudi stanovanje?

Sprva sem se vozil s kolesom iz Preske, a sem kmalu v Železnikih dobil stanovanje.

Kako je bila opremljena vaša učilnica?

V začetku niti svoje učilnice nismo imeli. V starem šolskem poslopju so bile tri učilnice zgoraj in tri spodaj, v učilnicah so bile zelene pločevinaste peči, kjer smo kurili, pod je bil lesen. Za potrebe zemljepisa smo imeli tablo, kreda in zemljevid, ki smo ga nosili iz razreda v razred. Otroci pa so imeli knjigo

in zvezek. Drugih stvari na začetku ni bilo. Kasneje smo dobili diaproskop z diafilmi. Prvi so bili zgodovinski v črno-beli tehniki, že to je bila senzacija. Za zemljepis smo dobili tudi štampiljke s slepimi zemljevidi Slovenije, Jugoslavije, Evrope. Dobili smo tudi zemljepisne in zgodovinske čitanke z "ocvirki" in povzetki. Kasneje še grafoskop in delovne zvezke. Nazadnje je bilo učil že skoraj preveč.

Glede na to, da ste sami precej potovali, kako ste združili teorijo in prakso pri svojih urah?

Z drugim občutkom lahko govorim o neki deželi, če si jo sam videl in obiskal. Bolj doživeto govorim, poveš kakšno posebnost, ki je nate naredila vtis. Imel sem tudi veliko fotografskega materiala, ki sem ga pokazal učencem. To je bila neke vrste motivacija. S potovanjem sem jim marsikaj pokazal in povedal.

Katere teme, katere države pa so bile za učence najbolj zanimive?

Učence so bolj zanimali eksotične države, jasno: Singapur, Tajska, Indonezija, Maldivi, Indija. Pri zgodovini pa stari vek, srednji vek. Spominjam se enega "ocvirka" iz zgodovine, ko smo se pogovarjali o Romulu in Remu. Učenci so pogosto rekli "In volkulja je došla dva dvojčka, Romula in Rema." Pa sem rekel: "Reci dvojčka, to pomeni, da sta sigurno dva."

Učiteljice in učitelji nižje gimnazije, 1954.

Potem je pa nekdo rekel, da je volkulja dojila enega dvojčka. Taki heci so bili. Novejša zgodovina jih je pa večinoma manj zanimala.

Ste poleg zemljepisa in zgodovine poučevali še kakšen predmet?

Precej časa sem poleg zemljepisa poučeval tudi tehnični pouk. Bil je na novo vpeljan v šolski program in jaz sem imel ročne spretnosti ter nekaj prakse iz vajeniške dobe.

Vpeljal sem modelarski krožek, kjer smo izdelovali aviončke iz lahkega furnirja, oblekli smo jih v papir, ki smo ga nato lakirali in se v okviru Ljudske tehnike Škofja Loka udeležili tekmovanj. Delali smo tudi jadrnice iz finega, lahkega furnirja in motorne čolne z malimi motorčki, ki smo jih vgradili v čolniček ali čolničke z izvenkrmnim motorjem. Spominjam se nekaterih fantov, odličnih modelarjev: bratov Nastran s Studena, Vinka in Toneta, Ivana Mohoriča in Janija Lotriča z Rudna, Marjana Šmida s Češnjice, Marka Lotriča iz Selc ter Marka Lotriča iz Železnikov.

Modelarji na loškem gradu; priprava na start ...

... in tik pred startom.

Bili ste tudi mentor planinskega krožka na osnovni šoli Železniki.

Pridružil sem se planinskemu društvu Železniki, na osnovno šolo pa sem vpeljal planinski krožek, kasneje tudi planinsko šolo. Planinski krožek je nastal delno iz pobude loške transverzale, ki jo je organiziralo loško planinsko društvo. Le-to je potekalo po obrobju takratne loške občine. Celotno pot si prehodil v kakih 60 urah, dobiti si moral vseh 32 kontrolnih žigov, da si prejel spominsko značko. Z učenci planinskega krožka smo delali transverzalo ob koncih tedna. Planinsko društvo je učencem plačalo vožnjo z avtobusom in tako smo v več vikendih prehodili določene etape in v enem šolskem letu celotno pot. Učenci so bili zelo navdušeni in ustanovili smo še planinsko šolo.

Med in ...

... pod zelenimi klobuki.

Planinsko šolo? V čem se je razlikovala od krožka?

Dejavnosti, planinska šola in krožek, sta potekali vzporedno. V planinsko šolo so se vključevali učenci višjih razredov. Planinska šola je bila sestavljena iz teoretičnega dela, kjer smo se učili osnov orientacije: kompas, topografska karta, azimut, ura, sonce, znaki v naravi, orientacija po zvezdah, osnove vremenslovja: vetrovi, oblaki, zračni tlak, o prehrani, o obleki, o fizični in psihični pripravljenosti, o gorskem cvetju, o zaščitnih rastlinah, o zdravilnih rastlinah, o živalih v naravi, o ekologiji, o lovu in

varstvu narave pa še o čem. To znanje smo ob planinskih pohodih tudi uporabljali. Pogoji, da je bila planinska šola zaključena, je bil, da je učenec osvojil tri vrhove, višje od dva tisoč metrov. Obiskali smo razne vrhove v Julijcih in Karavankah. Organizirali smo tudi predavanja znanih alpinistov in kot predavatelja povabili Vikija Grošlja ter geografa in alpinista Rada Hočevarja. Z alpinistom iz Škofje Loke pa smo večkrat šli na skalo pod Ratitovcem, da so učenci tudi praktično poskusili plezanje. On je varoval zgoraj, jaz sem bil spodaj, učenci so bili privezani s plezalno vrvjo, tako da je bilo varno.

Pohodniki na transversali, Vrsnik nad Žirmi.

Orientacija v naravi, Porezen.

Kako pa je bilo s šolskimi izleti in ekskurzijami?

V okviru predmetov zemljepisa in zgodovine smo obiskali muzej v Škofji Loki, Tavčarjevo sobo, cehe. Šli smo v prirodoslovni muzej v Ljubljano, mamut je sploh impozanten, pa drevak z Ljubljanskega barja, zanimiv je bil tudi planetarij na sedežu univerze. To je bilo krasno. Imel si ves nebesni svod pred sabo in učenci so bili zelo navdušeni. Fin pripomoček je bil telurij, s pomočjo katerega si lažje predstavljaš kroženje Zemlje okrog svoje osi, kroženje Zemlje okrog Sonca, s tem pa menjavo dneva in noči, nagnjenost Zemlje, letne čase, zakaj obstajata polarni dan in polarna noč.

Potem smo imeli klasične izlete v Škocjanske jame, Postojnsko jamo, Predjamski grad, kjer so bili učenci navdušeni nad roparskimi vitezi. Šli smo na celjski grad, Friderikov stolp, v akvarij v Mariboru, v Piranu, na ptujski grad z muzejem.

Daljši izleti pa so bili preko Plitvičkih jezer v Crikvenico, najdaljši izlet pa je bil z zaključnimi razredi po Liški progi v Split. Večina otrok je takrat prvič videla morje. Spominjam se, ko sem bil njihovih let, sem šel z Jadransko stražo na morje. Ko sem ga zagledal, sem zavpil: "Morje!" in to je bilo res nekaj

posebnega. V Splitu smo stanovali v neki stari šoli in tam smo bili kar pet dni. To je bil zelo lep izlet in tudi najdaljši. Kasneje tako dolgih izletov nismo več ponovili.

Menda je pod bližnje ekskurzije spadala tudi bolnišnica Franja ...

Ja, res je. Prvikrat smo šli peš iz Železnikov, zraven je šla tudi učiteljica Jožica Markelj, ker je v Davči poučevala in je poznala pot čez Tuškov grič. Ker bi bila pot do Franje za en dan malo predolga, smo se odločili, da prenočimo v Davči pri Jemcu. Zjutraj so fantje šli v cerkev zvonit in so rekli, da bodo zbudili punce. Takega izleta s prenočevanjem nismo več ponovili, ampak smo šli do davškega mostu z avtobusom, potem pa od tam peš čez Farji potok, čez Slugovo dolino, na Novake in v Franjo. Izlet je kljub temu trajal tri, štiri ure v eno smer, tako da je bila tura kar dolga.

Se spominjate šole v naravi?

Za časa mojega poučevanja smo šli na taborjenje ob morju, v Fažano. Imeli smo šotore, bilo je res lepo doživetje. Hodili smo v Peroj in v Fažano, mimo neke hiše, rekli smo ji hiša strahov.

Učitelji in učenci obrtne šole, 1958.

Je mogoče še kaj zanimivega, kar se je dogodilo v času vašega poučevanja, pa tega nisva omenila?

Omeniti moram tudi to, da je na tej šoli delovala tudi obrtna šola ali vajeniška šola, ŠUG. Tako se je kratko reklo šoli učencev v gospodarstvu za lesno in kovinsko stroko. Tam sem več let popoldne honorarno učil zemljepis in zgodovino. Na tej šoli so učili tudi domačini Tone Pegam, Stane Hudolin, Rafko Eržen, ravnatelj obrtne šole je bil Vinko Mlakar.

In prav iz te šole se spominjam naslednjih dogodkov. Bilo je ravno za pusta. Fantje so malico nosili s seboj in nekdo je prinesel klobaso. Medtem ko so bili na dvorišču, je Bari, ravnatelj pes, nekaj stikal naokoli. Vrata v učilnico so bila priprta in tako je našel klobaso. Potem so govorili, da je Bari za pusta klobaso jedel.

Spominjam se še nečesa. Za potrebe šole smo šli v Sorico s tovornjakom po drva. Ob cesti na ovinku sem zagledal dolgo kačo. Mislim, da je bil gož. Pobral sem ga – verjetno je bil otrpel – in ga pripeljal v šolo v kabinet za biologijo. Pozabil sem profesorici Thalerjevi povedati za kačo. Drugi dan dopoldne je pritekla v zbornico vsa bleda, rekoč, da je v njenem kabinetu živa kača. "Ojej, prinesel sem jo za v špirit," sem ji pojasnil. S tem ji nisem napravil nobenega veselja, rekla mi je samo: "Odnesi jo tja, kjer si jo dobil." Na račun te kače je bilo še veliko smeha.

Torej je v Železnikih poleg osnovne šole delovala še šola učencev v gospodarstvu (ŠUG) ...

Da, poleg tega pa sta v okviru ljudske univerze nekaj časa delovali tudi srednja ekonomska šola, osnovna šola za odrasle ter delovodska šola. Tudi na teh šolah sem poučeval zgodovino in zemljepis.

Nas lahko še malo popeljete v bližnje in daljne kraje, ki ste jih obiskali?

Z družino smo prepotovali velik del Jugoslavije, zlasti jadransko obalo z otoki. Spominjam se, da sem v Boki kotorski, kjer smo taborili, za sotorom skopal jamo, namenjeno za hlajenje živil. Neki Nemec me je opazoval in vprašal: "Was soll das bedeuten?" (Kaj

naj to pomeni?) Jaz pa sem odgovoril. "Notausgang." (Zasilni izhod). Debelo me je pogledal in odšel.

Kasneje sva z ženo obiskala večino evropskih držav. Zlasti zanimivo je bilo na Norveškem in Švedskem, kjer sem na krajih mojega bega pripovedoval ženi o tistih časih.

Pa potovanja zunaj Evrope?

Med zimskimi počitnicami sva potovala v tople kraje Afrike in Azije. Prepotovala sva države Srednjega in Daljnega vzhoda in Rusije. Lepih doživetij je veliko, naj omenim nekatere.

Na Kanarskih otokih, na otoku Tenerif, so mi v spominu ostale plantaže banan, nasadi vrtnic in drugega cvetja za prodajo v Evropo. Poseben dogodek je bil vzpon na ognjenik Teido, visok 3 718 metrov, kjer smo na vrhu videli rumeni sneg – žveplo, začutili smo dim, ki je uhajal iz skalnih razpok, pogled pa je pritegnil velikanski krater. S poti po Tunisu mi je najbolj ostalo v spominu potovanje v puščavo, predvsem sončni vzhod – res nepozaben vtis. V Egiptu je bila zelo zanimiva vožnja po Nilu vse do Asuanskega jezua in dalje preko Naserjevega jezera do mogočnega svetišča Abu Simbel, ki so ga celotnega prestavili od potopljenih bregov Nila globoko v puščavo. Nepozabni so vtisi mogočnih piramid in velikih templjev, ki so jih zgradili faraoni.

Zelo zanimivo je bilo potovanje preko Singapurja, ki je zelo urejeno in čisto velemesto, do Bangkoka na Tajskem. Od tu smo potovali preko Jave in Sumatre na otok Bali v Indoneziji. Najbolj me je očarala narava, lepote templjev in palač. Poleg tega so značilnosti teh dežel riževa polja, plantaže kavčuka, začimb in dišav (cimet, vanilja, nageljve žbice), na Šrilanki pa zlasti plantaže čajev.

Posebno doživetje je bilo na Maldivih, na otočju v Indijskem oceanu, kjer smo se iz glavnega mesta Male ponoči peljali z majhno trebušasto barkačo med množico osvetljenih ribiških čolnov do koralnega otoka Kani - Finul - Hu, ki je velik približno osemsto krat šeststo metrov. Tu sem doživel prelep svet podvodnega bogastva oceana.

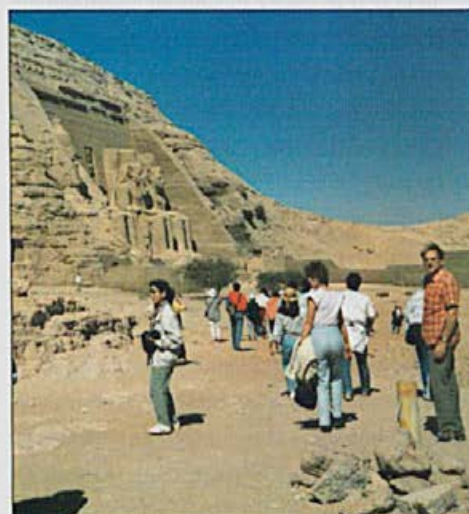
Sprehod na Teido, najvišji vrh Španije.

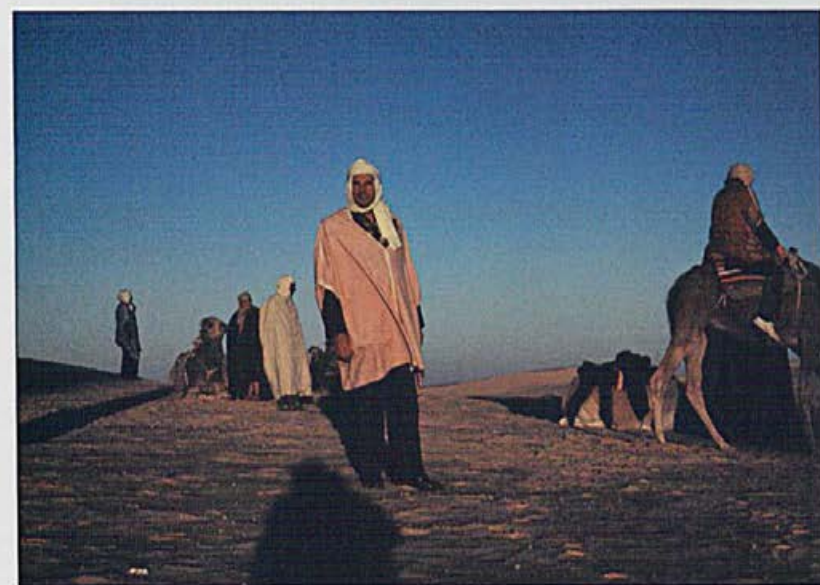
Asuanski jez.

Orhideje v parku, Singapur.

Abu Simbel.

Jahanje proti sončnemu vzhodu, Tunis.

Hranjenje krokodilov, Singapur.

Čajne plantaže, Šrilanka.

Riževo polje.

Kani -
Finul - Hu,
koralni otok.

Borubudur na Javi, budistični tempelj.

Na železniški postaji, New Delhi.

Pouk na Cejlonu.

Indija pa ti z vsem bogastvom templjev in palač, z množico, z veliko revščino mnogih zapusti mnogo mešanih občutkov.

Za konec še ena zgodba, ki mi jo je povedal Jure Rejec iz Muzeja Železniki. Muzeju ste podarili celotno zbirko Loških razgledov. S takimi plemenitimi dejanji se muzejska knjižnica bogati.

V 50 letih se nabere veliko knjig. Z ženo sva prebrala članke v zborniku in mislim, da mora knjiga ostati živa. Zdelo se mi je prav, da to gradivo uporabi še kdo, ki se ukvarja s preučevanjem lokalne zgodovine.

Kurivo.

Kaj vas zaposluje v zadnjem času?

Mnogo časa posvečam branju. Berem zlasti starejšo zgodovino in potopise. Potujem še vedno rad, toda razdalje postajajo krajše, hribi nižji, korak pa tudi počasnejši. Veliko časa preživim v naravi, v brunarici v gozdu.

Hvala lepa.

Razmišljanja osnovnošolcev o svetu, ki nas obdaja

Majda Tolar

Tihožitje.
Avtorici: Zala Torkar in
Erika Gajgar, 4. d.
Mentorica: Danica Mohorič

Mladi in mediji

Marsikdo si življenja brez medijev ne more predstavljati. Življenje brez televizije, radia, računalnikov ... to bi bila prava mora za nas mladino. A že naši stari starši so dokaz, da se brez medijev prav tako da živeti.

Nekateri mislijo, da mediji na mladino vplivajo samo na slab način. To seveda ne drži. Na televiziji, internetu in pa seveda tudi po radiu lahko mladi dobimo ogromno informacij, med drugim tudi za šolo. Poznamo pa tudi negativne plati medijev. Pretirano sedenje za televizijo ali računalnikom škodi zdravju, zgodi se lahko tudi, da začnemo zanemarjati druge stvari.

Vsem znan medij je verjetno televizija. Na njej vsak najde nekaj zase. To so lahko razni dokumentarci, oddaje, filmi, nadaljevanke, starejši gledalci si vsak večer radi ogledajo dnevnik in so tako na tekočem z vsemi dnevnimi dogodki. Torej televizija "služi" zabavanju in prenašanju informacij. Vendar pa je pametno, da najprej presodimo, kakšne oddaje, filmi, nadaljevanke so primerni za določeno starost. Pogosto je problem prikazovanje nasilja. Malčki si verjetno najraje ogledajo kakšno risanko, odrasli pa razne dokumentarce in oddaje. Pa mi? Mi, najstniki, pa naravnost uživamo pri gledanju filmov in nadaljevanek. A še vedno, je vsak film primeren za nas? Zadnje čase lahko opazimo znake za primerenost gledanja oddaj za otroke. Sama menim, da je to pametno, saj televizija lahko vpliva na obnašanje mladih. Včasih na pozitiven način, velikokrat pa tudi na negativen. Nekateri najstniki ne ločijo med filmi in resničnim življenjem.

Številne novice pa lahko najdemo seveda tudi v časopisih in revijah. Poznamo različne revije za različen spol in različne starosti. Na primer: v naši družini očeta in brata zanimajo predvsem revije, v

katerih so informacije o športnih dogodkih, mami so najbolj všeč revije o rastlinah in zdravem načinu življenja, jaz pa najraje prebiram trač revije, saj rada izvem razne novice o slavnih, kakšne so trenutne modne smernice, vedno preberem tudi svoj horoskop. Mogoče bi v revije za mlade dodala še malo intervjujev s tujimi zvezdniki, saj se mi zdi, da jih je premalo. V revijah pa mi niso všeč razne resnične zgodbe, saj so preresne za najstnike, poleg tega pa je po mojem mnenju v njih premalo resnice.

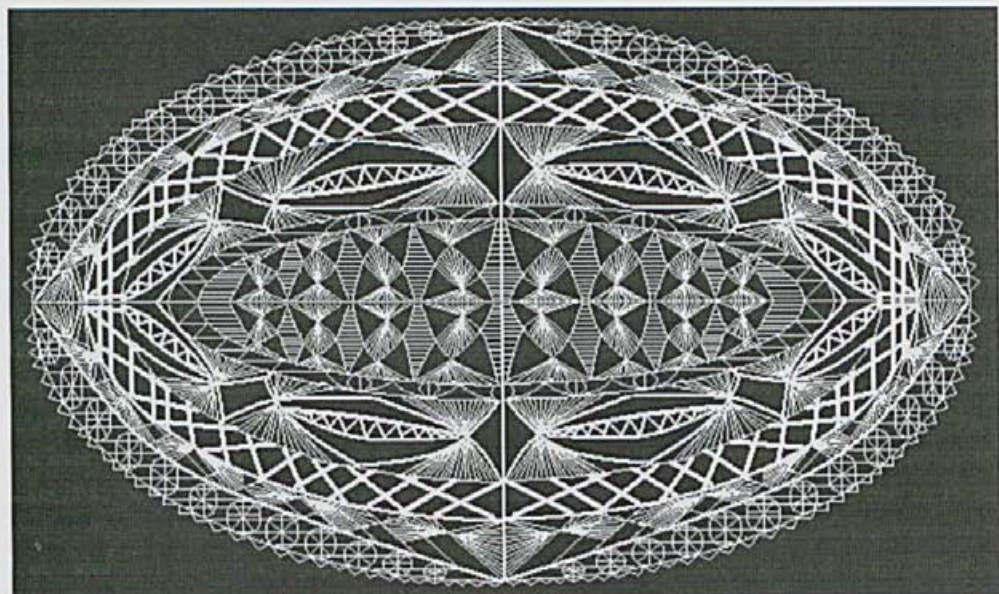
Ob prebiranju revij, ob poslušanju novic na televiziji pa redko pomislimo na ljudi, ki so nam to pripravili. To je na novinarje. Njihovo delo je zahtevno in odgovorno. Prispevki, ki jih pripravljajo, morajo biti zanimivi, jedrnat, resnični in predvsem nepristranski. Nam, bralcem, poslušalcem oz. gledalcem, morajo pustiti prosto pot, da si na osnovi njihovega poročanja ustvarimo sliko in razsodbo o posameznem dogodku.

Poleg revij pa rada prebiram tudi knjige. Knjiga mi dopušča, da si pri opisu pisatelja ustvarim podobe junakov, dogodkov, kakršne si sama predstavljam. Ravno zaradi tega imam knjigo raje kot film. Otroci, ki nimajo domišljije in si težko predstavljajo dogodke, ko berejo knjigo, pa verjetno trdijo ravno nasprotno.

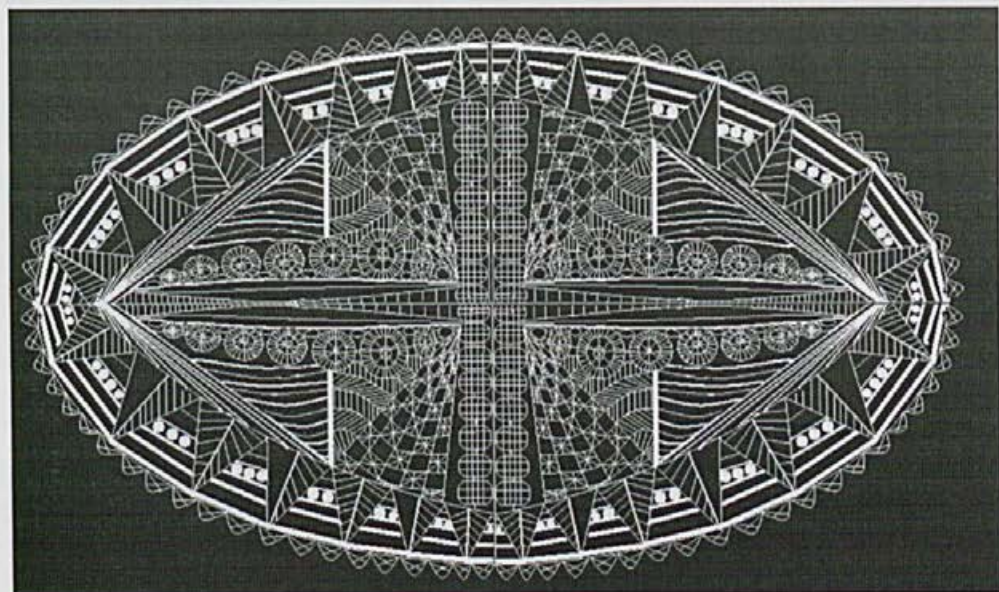
Mislim, da večina prebivalcev Železnikov, predvsem mladina, pogreša le en medij – kinodvorano. Nekoč smo jo v našem mestu že imeli, a so jo zaprli. Upam, da ne za zmeraj. A vseeno se ne smem pritoževati. Lahko sem vesela, da ne pogrešam nobenega drugega medija, in kar je še pomembnejše, da jih znam pametno uporabiti.

Alja Kavčič, 9. c

Šolsko leto 2005/2006

Čipka. Avtorji: Nejc Thaler, David Odar, Gregor Pegam, 7. c.

Čipka. Avtorji: Ema Zupanc, Maja Lušina, 7. c.

Kako odrasčamo

Ko beremo časopise in poslušamo iz drugih medijev o razlikah med generacijami in nesoglasjih, se pogosto vprašamo, zakaj je do tega prišlo. Za primerjavo sem si vzel življenjsko zgodbo svojega starega očeta, jo primerjal z zgodbo mojega očeta in mojim otroštvom.

Stari oče se je rodil štiri leta pred začetkom druge svetovne vojne na veliki kmetiji. Mama ga je zelo strogo vzgajala. Že kot majhen otrok je moral opravljati težka dela. Naučila ga je kuhati. Če kakšno delo ni bilo opravljeno, jih je dobil z "burklami". Kljub njeni strogosti jo je spoštoval. Njegov oče je bil bolj mile narave, vendar pa ga je izgubil že v rani mladosti, ker so ga ujeli Nemci. Kot majhen otrok je moral potem poprijeti za vsako delo. Njegov ded ga je uvažal v kmečka dela. Pri delu na kmetiji so pomagali tudi hlapci in dekle. Plačilo za njihovo delo pa je bilo v tistem času zelo skromno. Življenje na vasi pa je bilo takrat veliko bolj družabno. Ob nedeljah so se dobili pri maši, včasih so v gostilni igrali tarok in zraven popili kakšen kozarček. Vendar pa denarja niso imeli vsi. Mladim dekletom so zapeli kakšno podoknico, se zavrteli na kakšnem kmečkem skednju ali pa so se skupaj učili kakšno dramsko igro. Možnosti za šolanje takrat skoraj ni bilo in znali so se razveseliti kakšnih majhnih malenkosti. Do svojih staršev so vedno ohranili spoštljiv odnos in so jih vikali.

Ko je na svet prišel moj oče, se je svet začel modernizirati. V hišo je prišla elektrika, stari oče je kupil prvi radio, prvi televizor, njegov fičko je bil prvi

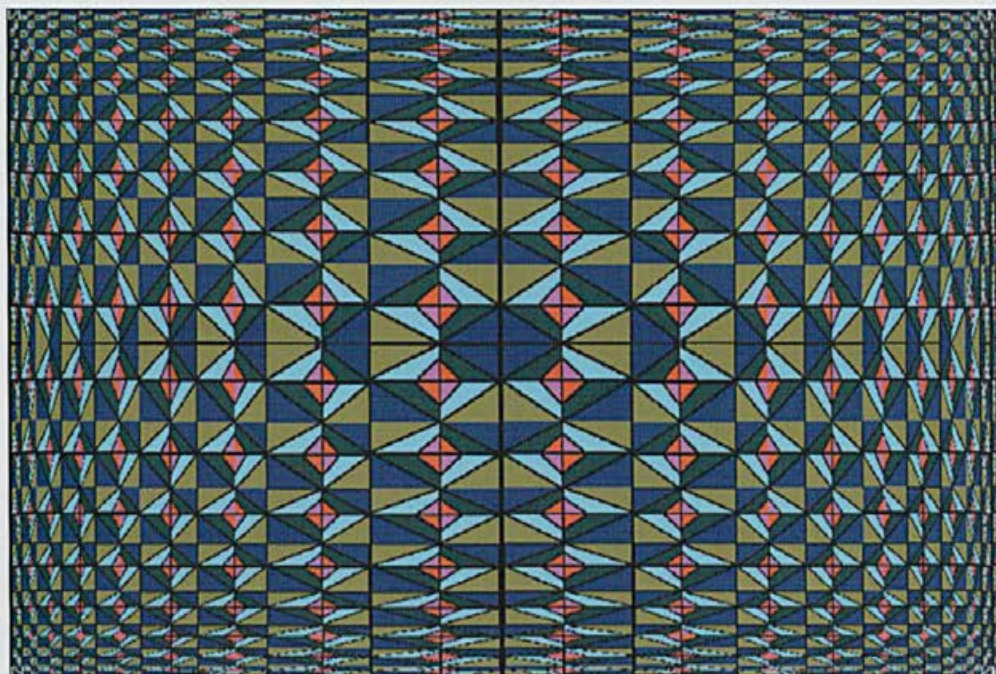
v Davči. Moj oče je tako imel že lepše življenje. Stari oče je mojega očeta zelo zgodaj naučil delati. Pri tem je imela veliko vlogo tudi očetova mama – moja prababica. Po zgledu svojega očeta je tudi moj oče habico vikal. Moj oče je z lahkoto dokončal osnovno šolo in srednjo lesarsko šolo v Škofji Loki. Pri poklicni odločitvi je imel vidno vlogo njegov oče. Družabno življenje mojega očeta je bilo drugačno, ker je bolj športni tip. Veliko je smučal, kolesaril, občudoval gore in se po zgledu starega očeta vpisal med lovce. Za njegovo pridnost ga je oče večkrat nagradil, ampak so bila ta darila skromna. V mami pa je oče vedno našel zaščitnika za majhne napake. Na svojo rojstno hišo in starše je oče še vedno zelo navezan.

Jaz sem privekal na svet po vojni agresiji jugoslovanske vojske na Slovenijo. Ko svoje otroštvo primerjam z otroštvom starega očeta in očeta, opažam, da meni ničesar ne manjka. Starša imata dobro službo, tako da si lahko marsikaj privoščimo. Zgradili smo si novo hišo. Moji starši in jaz pa opažamo, da vsak dan vse bolj hitimo, zabave je vedno manj, problemi okoli nas pa postajajo vedno večji. Vse prevečkrat beremo o nasilnih dejanjih, drogah, alkoholu, umorih, ropih ..., s tem pa tudi naše življenje ni več tako lepo. Problemi mladostnikov ob odrasčanju so vse večji. Možnosti zaposlovanja mlajših je vse manj. Mladi pa se znajo vse manj pametno zabavati.

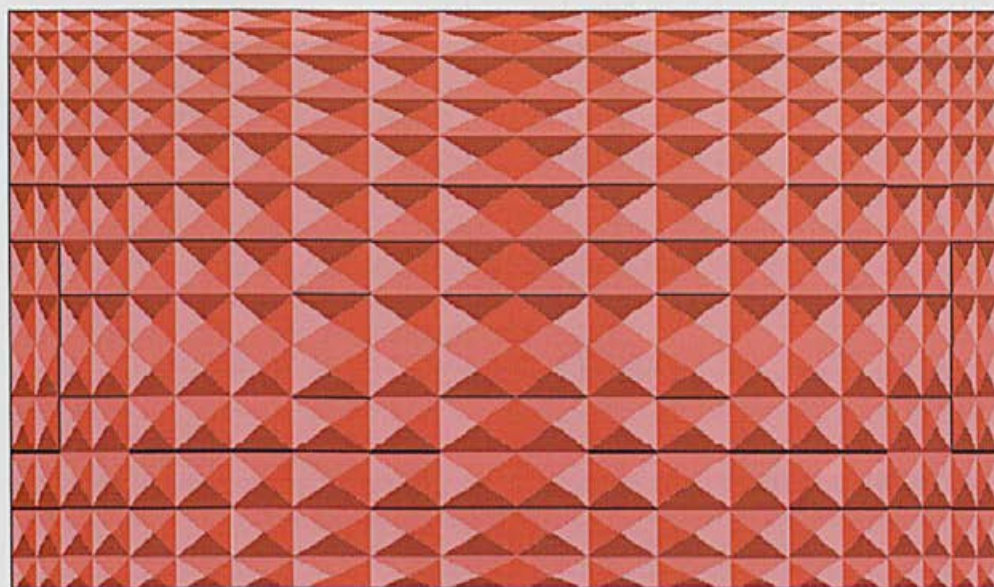
Najlepšo mladost je po mojem razmišljanju imel moj oče. Mladost mojega starega očeta je bila dokaj kruta. Kakovosti življenja ne merimo z denarjem in imetjem. Mislim, da je najbolj važno spoštovanje.

Aleš Peternelj, 9. b

Šolsko leto 2005/06

Računalniška grafika – novi geometricizem. Avtorja: Simon Čemažar in Gregor Bevk, 8. f. Mentor: Janez Hafner.

Računalniška grafika – novi geometricizem. Avtorja: Boštjan Gorjup in Jure Demšar, 8. h. Mentor: Janez Hafner.

Kako odraščamo

Vsak človek se v svojem življenju enkrat sreča s problemi odraščanja oz. puberteto. To je razvojno obdobje, ki ga mora vsak otrok "dati skozi". Prav tako tudi starši, ki prenašajo naše muhe in izbruhe. Meja odraščanja se začne približno v starosti dvanajstih let. Problemi odraščanja se v generacijah spreminjajo. Po pripovedovanju starejših je za vsako generacijo pubertetnikov težje. Razhajanja med generacijami se kažejo predvsem v zunanem videzu (oblačenje, pričeska ...), v odnosih (prijateljstvo, ljubezen, spolnost ...). Odraščanje ni bilo nikoli lahko. Skrbni starši to vedo in trepetajo ob pasteh odraščanja, ki jih mi mladi srečujemo na vsakem koraku: alkohol, cigarete, mamila, nasilje, lahkomično ravnanje v prometu, lahkovernost v ljubezni in spolnosti. V današnjem času je o tem veliko govora v šolah, na raznih predavanjih, časopisih, na internetu, v revijah ... Starši nam s svojim zgledom in nenehno skrbjo "težijo" k normalnemu življenju. Neštetokrat poslušamo njihove stavke: "Uči se, že stokrat smo ti povedali, bodi ob tej uri doma." Ti stavki so nam v tem obdobju odraščanja čisto odveč, saj mislimo, da imamo v vsem prav mi, da starši ne vedo, kako se sedaj živi. Odveč nam je vse, kar nam ukažejo, naj postorimo, utišati moramo glasbo in oditi z njimi na obisk, izlet. Vse to nam je odveč. Mi bi le sanjali, si pošiljali sporočila, klepetali preko interneta ali bili na internetu.

Otroci smo v tem obdobju bolj občutljivi, razburjeni ali uporni, večno nezadovoljni.

Naslednji velik problem v puberteti je nenehna skrb za videz. Ob pamet nas spravljajo mozolji, rdečica, lasje nam štrlijo in nas ne ubogajo.

V tem težkem obdobju odraščanja se soočimo s problemom izbire poklica. Neštetokrat si zastavljamo vprašanje, kaj bi rad v življenju počel. Odgovor: rad bi postal ..., rad bi bil ..., ni dovolj, saj se moram najprej vprašati, ali bom zmozel opravljati tako delo. Ob dobrem učnem uspehu imamo možnosti za šolanje dovolj, problem pa se pokaže pri kasnejši zaposlitvi, saj se pojavlja vedno večja brezposelnost. Pogosto v medijih zasledimo, da je šlo podjetje v stečaj, da so zmanjšali proizvodnjo in odpustili delavce. Delovno dobo podaljšujejo, s tem pa vedno več mladih z ustrezno izobrazbo ali brez čaka na zaposlitev. Seveda ta čas živijo na račun staršev ali zavoda, nekateri pa brezposelnost izkoristijo za goljufije in kraje.

Pri tej odločitvi so nam v veliko pomoč šolske svetovalne službe in seveda starši, ki nam s svojimi izkušnjami "znajo" svetovati in nas podpirati pri odločitvi.

Tudi zame je poklicna odločitev težka. Razmišljam, a ne vem, kaj je tisto, kar bi v življenju rad počel. Vpisal se bom na gimnazijo in to breme preložil še za štiri leta.

Vsak mladostnik si želi zabave in sprostitve. Sedaj se zabavamo ob praznovanjih rojstnih dnevor sošolcev, sošolk, prijateljev, ko pa bomo zapustili osnovnošolske klopi, se bo ta vez pretrgala. V našem kraju ne vidim ničesar, kar bi mladim nudilo zabavo, razen srečanj ob športnih prireditvah v športni dvorani ali na Rovnu. Veliko mladih se zato druži v lokalih in odmaknjenih krajih. Želim si, da bi v našem kraju spet usposobili kino, in tako bi se lahko skupaj s prijatelji ogledali kakšen dober film.

Matic Gortnar, 9. c

Šolsko leto 2005/2006

Prostorsko oblikovanje, 7. r. Mentor: Janez Hafner.

Prostorsko oblikovanje, 7. r. Mentor: Janez Hafner.

Dosežki učencev in učenk v šolskem letu 2005/2006:

Predmet	Uspeh	Učenec, razred	Mentor
Slovenski jezik	Srebrno Cankarjevo priznanje	Hema Krek, 8. d Brigita Pogačnik, 8. d Teja Markelj, 8. d	Mira Šmid
Angleški jezik	Zlato priznanje na tekmovanju iz angleške bralne značke	8. razred: Zala Blaznik, Maja Demšar. 7. razred: Laura Benedičič, Anže Bertonecelj, Jan Tavčar, Matjaž Demšar, Klemen Mesec, Luka Debenec	Tadeja Šuštar
		7. razred: Igor Murgič 8. razred: Alja Kavčič	Jana Kunsterle
		5. razred: Eva Magda Demšar, Marija Gartner	Monika Makuc
		5. razred: Žan Ambrožič, Jan Gortnar, Žan Vrhunc, Ana Špik, Eva Pretnar, Urban Peternej, Dajana Žaberl, Aljaž Egart, Jernej Primožič, Anja Rakovec, Andraž Bevk, Eva Demšar, Anja Pintar, Boštjan Bevk, Matej Bevk, Luka Čadež	Petra Tolar
Nemški jezik	Zlato priznanje na tekmovanju iz nemške bralne značke	7. razred: Laura Benedičič, Tine Jensterle, Vid Vodopivec, Anže Bertonecelj, Kristina Nastran 8. razred: Alja Kavčič, Špela Pohleven, Katarina Fajfar, Dana Prevc	Majda Demšar
Matematika	Zlato Vegovo priznanje	8. razred: Nejc Štalec, Špela Pohleven, Gašper Šmid	Monika Čemažar, Vesna Božič, Bernarda Kavčič
	Srebrno Vegovo priznanje	7. razred: Jan Demšar, Jaka Kavčič, Vid Vodopivec 8. razred: Rok Potočnik, Valter Prezelj, Teja Štalec, Janez Luznar, Jaka Gortnar	
Zgodovina	Srebrno priznanje	8. razred: Tadej Pogačnik, Janez Pollak, Hema Krek	Janja Janc, Damjana Demšar

Predmet	Uspeh	Učenec, razred	Mentor
Kemija	Zlato Preglovo priznanje	8. razred: Tina Šubic, Brigita Pogačnik, Nejc Štalec	Marija Barle
	Srebrno Preglovo priznanje	8. razred: Špela Pohleven	
Biologija	Zlato Proteusovo priznanje	8. razred: Nejc Štalec	Marija Barle
	Srebrno Proteusovo priznanje	8. razred: Veronika Pipan, Brigita Pogačnik	
Fizika	Zlato Stefanovo priznanje	8. razred: Špela Pohleven, Gašper Šmid	Jana Pogačnik
	Srebrno Stefanovo priznanje	8. razred: Nejc Štalec, Jaka Gortnar	Alenka Bertoneclj
Tekmovanje iz znanja o sladkorni bolezni	Zlato priznanje	8. razred: Tina Šubic	Marija Barle
	Srebrno priznanje	8. razred: Maja Demšar, Polona Megušar	
Logika	Srebrno priznanje	6. razred: Nejc Thaler, Manca Potočnik 8. razred: Rok Potočnik, Nejc Štalec	Monika Čemažar
Športna vzgoja	Priznanje za uvrstitev med 10 najbolj športnih šol v Sloveniji		Dunja Gartner, Tina Pintar, Jože Reya, Leopold Nastran, Filip Gartner, Aleš Jenstrle
	Ekipno 6. mesto na državnem prvenstvu v atletiki za dečke		
	Ekipno 4. mesto na državnem prvenstvu v atletiki za deklice		
Vesela šola	Zlato priznanje	6. razred: Manca Potočnik 7. razred: Jan Tavčar	Marija Ceferin, Danica Mohorič, Majda Tolar
	Srebrno priznanje	5. razred: Jernej Primožič, Mirjam Tolar, Jan Gortnar, Dajana Žaberl, Boštjan Bevk 7. razred: Erika Mohorič 8. razred: Katja Kejžar	

Kip. Avtorji: učenci 9. razreda. Mentor: Janez Hafner.

Kip. Avtor: Miha Rant, 7. b. Mentor: Janez Hafner.

Ivan Sivec

Pisatelj, novinar, urednik,
avtor besedil za
narodnozabavne
ansamble in popotnik

Barbara Okorn

Učenka
Barbara Okorn
in Ivan Sivec.

Ivan Sivec. Pisatelj, novinar, urednik in avtor besedil za glasbo. Mladi ga najbolj poznamo po knjigah, kot so Faktor X, Zadnji mega žur, Čarobna violina in drugih, spet nekateri ga poznajo po njegovih besedilih. Sama sem vedno, ko sem brala njegove knjige, do njega čutila spoštovanje, da zna napisati tako dobre knjige, ki so nam mladim blizu.

Lansko leto smo ga ob zaključku bralne značke povabili na našo šolo, da nam pove kaj o svojem delu in o sebi. Ko mi je knjižničarka omenila, da bi lahko jaz kot članica literarnega krožka z njim naredila intervju, mi je srce padlo v hlače. Zavrnila sem to ponudbo, ki pa me je nato žrla, in sem si premislila.

Seveda sem bila prepričana, da se bom, ko bo čas pogovora, spotaknila in padla po tleh ali pa se vsaj polila po svoji majici. Pomislila sem tudi na možnost, da začutim cmok v grlu in bom tam ostala brez besed. Ampak ni se zgodilo nič od tega – le na lica je od neznanu kje prišla rdečica. Strah, ki je bil prisoten, pa je ob živahnem sogovorniku izginil in nastal je tale intervju.

Zakaj ste sploh začeli pisati?

Rasel sem s knjigo, pri nas doma je bila knjiga ves čas prisotna, ded je imel vaško knjižnico. Imam tudi dva starejša brata, posebno Ciril je že v svoji mladosti začel nekaj pisati, vendar pa ni bil dovolj vztrajen. Ko pa se je še zelo hitro zaljubil, je nehal pisati tako pesmice kot kaj drugega. Jaz pa sem se ves čas zgledoval po njem in potem tisto, kar sem si zastavil, tudi speljal do konca.

Kakšen je bil občutek, ko ste v rokah držali svojo prvo knjigo?

To je bil res fantastičen občutek. Najprej sem napisal podlistek. To je bila kmečka zgodba z naše domačije. Moj stric, ki ga sicer nisem poznal, se je namreč smrtno ponesrečil, ko je padel z lipe. Poznal sem njegovo dekle, s katero sta bila tik pred poroko, ko pa se je stric ponesrečil, je izgubila um in taval naokoli kot božji otrok. In to je napisano v povesti Pesem njenih zvonov. Najprej je izhajala kot podlistek v Kmečkem glasu, nato pa je izšla kot knjiga. Takrat sem mislil, da plavam tri metre nad zemljo. Ta knjiga je bila potem še trikrat ponatisnjena in je tipična slovenska povest, ki je bolj žalostna, z žalostnim koncem, vendar moja prva knjiga in prvi uspeh me je nekako zgrabil in nesel naprej. Čeprav moram hkrati povedati, da če pol leta nič ne napišem, bralci že kar čutijo pomanjkanje, že kar sprašujejo, zakaj

ni ničesar novega, hkrati pa tudi sam vem, da tisti trenutek, ko eno stvar zaključim, grem vedno že naprej. Od ene slave se ne da živeti.

Ali z vsako knjigo, ki jo napišete, ta občutek izginja ali ostaja?

Ko je knjiga napisana, je seveda vedno fantastično. Pri prvi knjigi je bilo to nekaj posebnega, potem pa se ta občutek nekako ublaži. Pa tudi človek to začne bolj razumsko dojemati. Sem vesel, ko knjiga izide, vendar sem takrat že v pisanju kakšne druge knjige, tako da o tisti niti ne premišlujem. Je pa zanimivo, kaj se mi je dogajalo ob pisanju knjige o Petru Pavlu Glavarju. Ta človek, ki je živel v 18. stoletju, me je ves čas preganjal, videl sem ga v vsakem kotu, zvečer, ko sem šel spat, zjutraj, ko sem se zbudil, ko pa sem zgodbo o njem napisal, me je nehal preganjati, kar pomeni, da me oseba preganja toliko časa, dokler ne pišem o njej v knjigi. Kot bi bil shranjen v trezorju in je potem za vse življenje tam.

Skoraj vsak pisatelj pravi, da ima kotic, kjer piše najraje. Ali pri vas ta kotic obstaja?

Pri meni je ta kotic kar kabinet. Zanimivo je, da Marjan Tomšič, ki večkrat pride k meni na obisk, pravi, da je tam neko posebno sevanje. Jaz se tam dobro počutim, in če dva dni ne grem v kabinet, se mi zdi, kot bi bil brez vode in brez zraka.

Prej ste rekli, da vam je bil vzornik brat. Imate vzornika med tujimi pisatelji?

Brat je bil vzor v tem, da je znal pisati dobre opise ljudi in pokrajin, boljše kot jaz, in žal mi je, da tega talenta ni razvijal. Kot pravijo, pesnik se rodi, pisatelj pa se naredi. Nekaj talenta moraš imeti, marsikaj pa se da tudi pridobiti. Sem učenec kreativne šole Branka Gradišnika in tisto, kar imam od talenta, imam, veliko pa sem pridobil prav v tej šoli. Berem tudi svetovne stvari in vem, kako je treba knjigo napisati, kreativno plat tega poznam. Sicer pa so moji vzorniki vsi slovenski klasiki, predvsem Kersnik, Tavčar in Jurčič, ki je fantastičen. Mislim, da je evropski pisatelj, ki ga premalo cenimo. Fantastično zna združiti ljudske like z osnovno pripovedjo, celota njegovih zgodb je takšna kot katera koli druga svetovna. Žal pa je fant prezgodaj odšel.

Od tujih pisateljev pa mi je blizu znanstvena fantastika, recimo Jill Barn in pustolovke Jacka Londona in prav letos grem po poteh zlatokopov peš in z nahrbtnikom in se zdaj na veliko pripravljam, saj sem čisto nor nanj že od mladosti. To je prvinska narava, taki ljudje, ki so veliko trpeli in vedno zmagali, živali in malo eksotike. Predvsem zato me ti zakladi verjetno ves čas nekako vznemirjajo, ampak bolj v tem smislu, da ga dobiš in hkrati vse izgubiš. Ampak zaradi tega ni nič hudo, greš naprej.

Bi potem, ko je knjiga že natisnjena in na prodajnih policah, v njej še kaj spremenili?

Vsako knjigo se da napisati na sto načinov. Knjigo zelo dolgo pripravljam in Gradišnik me je naučil, da vse te motive zbiram, potem se pogovarjam s strokovnjaki na tisto temo, ki jo imam že pripravljeno, in kasneje to še poglobim. In potem ko knjigo napišem, si nekako oddahnem in mislim, da dosti drugače knjige ne bi mogel napisati, vsaj ne tisti čas. Čez deset let pa bi jo verjetno drugače napisal. Če zdaj preberem svojo prvo knjigo, se kar čudim, da sem to napisal jaz. Ker takrat sem bil drugače razpoložen, vedel sem druge stvari. Knjige so moji otroci in otrok ne moreš zamenjati.

Res je, da so vam vseč vse vaše knjige, ampak ali kljub temu ne obstaja katera, ki vam je ljubša?

Jaz ne delam razlik. Hčerka in sin sta oba enaka. Sicer imam jaz sedaj že 61 otrok. Vedno pa mi je najljubša knjiga tista, ki jo takrat pripravljam. Drugače pa sem zelo presenečen, da so te z resno tematiko, npr. Zadnji mega žur, Finta v levo, Faktor X ..., naletele na pozitiven odziv, sam sem to pričakoval, vendar pa so bili drugi prepričani, da današnji čas ni naklonjen temu. Vendar vidim, da tudi mladi bralci radi preberete kaj bolj resnega, in navadno tudi na zaključkih bralnih značk takrat utihnete, kar pomeni, da ni treba, da je vse samo zabavno in površinsko.

Napisali ste, da nekateri mislijo, da obstajajo trije Sivci. Tudi mene zanima, kako se vam uspe preleviti iz ene tematike v drugo.

Jaz sem po naravi dvojček in dvojčka sta tako ali tako dve osebi. Imam to srečo, da sem zelo malo žalosten. Žalosten sem samo kaki dve uri na mesec, več pa ne, hitro rad grem vesel naprej. Vse to, kar delam, je pravzaprav del mene, tako glasba kot pisanje, služba in biti družinski oče. Imam to srečo, da se lahko vživim. Pozimi recimo pišem kaj o morju. Enkrat bi me skoraj kap, ko sem pogledal skozi okno, zunaj vsaj 20 centimetrov snega, jaz pa sem bil na plaži in sem si rekel: "Joj, kaj pa se je sedaj zgodilo tu pri nas?" Zelo lahko se vživim in to je velika sreča.

Kako se zavrti življenje knjige, da s papirja zleze na filmsko platno?

To je zelo dolga pot in sam zato niti nisi nič kriv. Scenarij pripravljajo drugi, lahko bi ga sicer sam, ampak nimam časa, ker živim res za knjige in za pisanje, in to mi v primerjavi z glasbo in drugimi stvarmi veliko več pomeni, saj za knjigo porabiš več energije kot recimo za neko pesem. Pesem je hipna stvar, ki nastane spotoma.

Kakšna je bila vaša izkušnja v filmu Pozabljeni zaklad, čeprav ste bili na platnu le štiri sekunde in pol?

Mislim, da sem vseeno boljši pisatelj kot igralec. To je bilo malo za šalo, malo obstranska stvar. Film je dobil zlato rolo in bil zelo gledan. Je zelo tradicionalen. Dobil sem kritiko nekega čistega ljubljana, ki je pisal, da film ni dober, ker v njem ni mamil in takšnih stvari, vendar mislim, da to ni nujno, tega imamo že tako vsak dan dovolj. Knjiga in film morata spodbujati k neki lepoti in lepemu, boljšemu cilju. Meni je film všeč, posebej zdaj, ko sem ga gledal že 110-krat.

Glede na to, da pišete, najbrž tudi veliko berete. Imate svojo najljubšo knjigo?

Preberem skoraj vsa pomembnejša dela. Preprosto moram spremljati, da tudi sam vidim, kje sem. Včasih preberem dobro knjigo in začutim, da je ta lik tudi v meni. In potem takrat kar slabo spim. Slabo spim, ker si rečem, da bi to lahko jaz napisal prvi.

Spomnim se, da ko sem prebral prvega H. Potterja, mi je bil začetek zelo všeč. Ta vilinska bitja in to! Potem pa je bilo, vsaj zame, vse preveč hitro, ker takoj nastopijo čarovniki in tekmovanje, čisto ameriški stil življenja. To bi se dalo napisati veliko lepše, čeprav je osnovna finta zelo dobra.

Berem tudi knjige, namenjene starejšim bralcem. Poznam odlično knjižničarko, ki mi knjige, ki jih moram prebrati, prinese domov in mi jih obesi na kljuko. Knjige, ki jih morem (ni napaka) prebrati, preberem, če pa je knjiga slaba, jo preprosto odložim.

Pišete tudi besedila za narodnozabavne ansamble, različne pevke in pevce. Razmišljala sem, ali ob tem, ko pišete besedilo, v glavi že slišite melodijo.

V glavnem pišem na melodije, ker je v zadnjem času po mojih pesmih veliko povpraševanje. Glasbeniki mi prinesejo glasbo in ne vedo, o čem bi besedilo govorilo, meni pa to glasba sama pripoveduje. Nekako mi melodija verze ali besede kar narekuje, tako da

mi ni težko. Imam neki pesniški svet, ki je malo starodaven in malo od prejšnjega življenja. Harmonika mi recimo zveni, kot bi igrali na svatbi nekje v 19. stoletju, malo po Tavčarjevo, Jurčičevo ali Kersnikovo. Nekako me glasba spodbudi k temu, da to zelo lahko naredim.

Če pa pesem naredim vnaprej, kar se tudi včasih zgodi, moram imeti zelo dobrega glasbenika, ki to uglasbi. Ni to, da so moji verzi dobri, resnica je v tem, da mora glasbenik to začutiti. Jaz se zelo ujamem z Miheličem, recimo Kjer lastovke gnezdi se mi je zdela zelo lepa. Zamisel za to pesem sem dobil v Malenskem Vrhu, ko sem bil tam kot novinar. Opazil sem, da vas preletava veliko lastovk, in to omenil neki ženski. Ona pa mi je odvrnila, da ljudje pravijo, da lastovke gnezdi tam, kjer so doma dobri ljudje. Bil sem navdušen. Šel sem domov, to zapisal in na podlagi tega napisal pesem. Franc Mihelič pa je bil v Sloveniji takrat eden izmed mogoče petih, ki je znal na to besedilo narediti dobro glasbo. Če pa je dobra glasba, besedilo in še izvedba, pesem lahko postane vrhunska skladba.

Brez česa ne bi mogli živeti?

Brez računalnika. A ga ne morem vedno imeti pri sebi. Se pa bojim, da si bom kupil "notebook", ki ga še nimam. Strah me je, da ga bom potem imel s seboj tudi na dopustu. Na dopust rad vzamem skladovnico knjig in potem preberem vse, s čimer sem v zamudi. Nekako me tudi napolnijo. Brez knjige ne bi mogel iti nikamor, tudi zdaj, ko bom šel na Aljasko, jih bom vzel s sabo, čeprav je število kilogramov omejeno; ampak mislim, da je to najlepša popotnica in najboljša družčina za zmeraj. Najmanj me razočara kakršna koli knjiga.

Kakšna potovanja imate radi? Službena ali dopustniška?

To niti ni pomembno, važno je, da se nekaj dogaja. Dolčas mi je, če se nič ne dogaja. Pravim, da vsak stik človeka obogati, kamor koli greš, vedno nekaj izveš. Ko grem kot novinar v najvišje hribe, do zadnjega pastirja, spoznam ljudi, ki

so pametnejši od koga, ki ima trojni doktorat. Ta zdrava pamet je tako različno razporejena, da človek vedno dobi kako dobro misel pri komer koli. Zato mi je vseeno, kje sem. Všeč mi je, ko doživljam, spoznavam nekaj novega.

Za vami je že ogromno nastopov pred učenci, na tekmovanjih za bralno značko, na literarnih večerih in še kje, toda ali je vseeno pred nastopom še malo treme?

Treme malo mora biti, ker je to odgovornost pred nastopom. Fino je, če nastane stik z ljudmi. Zgodilo se je že, da smo imeli literarne večere tudi po štiri ure, ker navadno pridejo tja zanesenjaki in potem si pripovedujemo, vsak bi rad kaj povedal, jaz pa bi rad povedal še več in skozi to nastane dober stik. Sicer pa se na bralnih značkah dobro počutim, ker vidim, kako šola funkcionira, ali berejo, kaj berejo. Če se človek odloči za pisateljsko pot, potrebuje povratno informacijo. Zelo me čudi, če kakšnega pisatelja nekam povabijo, on pa ne gre. Spomnim se Ingoliča, ko je rekel, da maja in aprila nič ne napiše, ker samo hodi po šolah, in jaz sem si takrat želel samo to.

Zakaj ste se odločil za študij slavistike?

To je bilo logično nadaljevanje moje poti. Doma prej nisem imel možnosti študija, zato sem najprej naredil srednjo tehnično šolo, nakar sem v rednih rokih doštudiral slavistiko in ob delu še magistrirjal. To je tisto, kar me je veselilo. Ko sem hodil na Filozofsko fakulteto, se mi je zdelo, kot da hodim v cerkev, in ko mi je predaval profesor Kmecl, sem mislil, da mi govori papež. To je bilo tisto, kar sem želel slišati, in to je bilo fantastično. In še danes, ko se srečamo s profesorji, se pogovarjamo, saj so zame kot svetinja, ker ogromno vedo in vbijajo to znanje v glave večjih in manjših učenjakov. Fakulteta je bila fantastična. Zame je bila tabernakelj znanja. Ponoči sem delal, dopoldne hodil na predavanja, popoldne pa pisal in zdelo se mi je, da je minilo kot hipce.

To pomeni, da ste po poklicu profesor. Kakšen seznam knjig bi sestavili za domače branje za nas trinajstletnike?

Čimbolj raznolik. Meni se zdi nesmiselno, da je točno določen. Mladi ste zelo različni in zelo različno dojemate svet. V šoli si morate pridobiti nekaj splošnega znanja, zato je prav, da preberete slovenske klasike, ker navsezadnje ste na tej zemlji rojeni. Sem kar presenečen, ko grem po šolah in nekateri komaj poznajo Rokovnjače. Bil sem v Trstu in so mi rekli, da Prežihla sploh ne razumejo, ker je preveč socialen, in da se mora profesorica tri ure pripravljati, da lahko potem prebere neko knjigo z bolj socialno problematiko. Jaz bi vam dal nekaj slovenskih klasikov, ostalo pa po svobodni izbiri in tam bi bila vsaka deseta Sivčeva.

Kakšna se vam zdi naša dolina?

Tu sem bil že večkrat, tudi na vašem odru, ko sem govoril o glasbi. Zaljubljen sem v Slovenijo in to je zagotovo ena najlepših slovenskih dolin. Posebno višje v hribih je čudovito, da lepše ne more biti, in vsem mladim priporočam, da si dolino in okolico ogledajo od blizu po dolgem in počez.

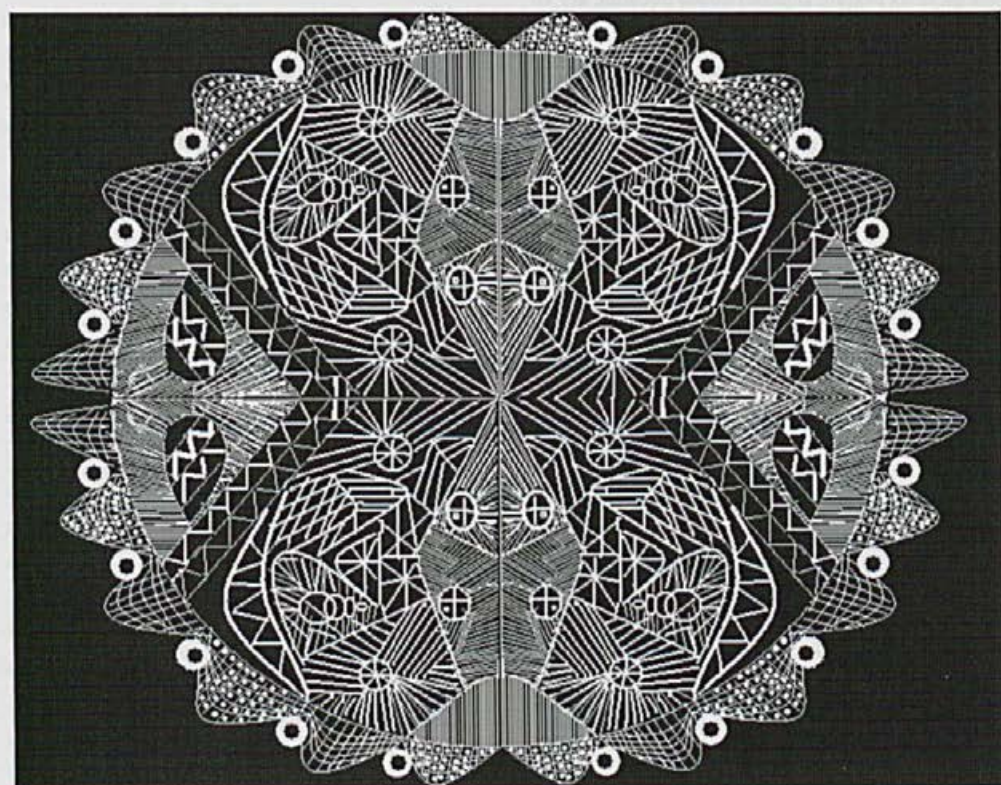
Ravno sedaj se je moj svak vrnil iz Avstralije in se pridružujem njegovemu mnenju. Slovenija je pravzaprav en sam nacionalni park, ki ga žal ne znamo spoštovati. Zdaj, ko se odpravljam na Aljasko, sem moral vnaprej prijaviti različne zadeve; npr., s čolnom bomo šli po reki in sem moral plačati vstopnico; ker gremo peš čez gorski prelaz, kjer so hodili zlatokopi, sem moral vnaprej prijaviti, koliko konzerv bom nesel s seboj, ker potem prazne konzerve na drugi strani oddaš.

Tukaj živimo čisto svobodno in sproščeno, premalo pa znamo ceniti to lepoto. Mislim, da bi tega domoljuba morali imeti več in tudi v šoli bi morali več slišati o tem. Ko grem v Avstrijo, tam poslušam avstrijsko glasbo in v izložbah vidim avstrijske knjige; ko grem v Italijo, poslušam italijansko glasbo in v izložbah vidim italijanske knjige; v Sloveniji pa je slovenskega premalo. Mislim, da smo premalo ponosni, in na tem bomo morali še graditi.

In ko sem se peljal k vam, sem gledal vašo Soro, ki je ena najlepših svetovnih rek, samo treba jo je znati opazovati.

Intervju se je srečno izteklo. Zaradi sproščenosti in dobre volje sodelujočih je bil uspeh popoln. Ko smo ugasnili mikrofona, se pogovor še vedno ni ustavil. Čeprav fotografiranja ne maram, sem se tokrat ponosno postavila pred objektiv.

Prišel je čas slovesa. Pisatelj se je vrnil v Mengeš, jaz pa domov z novo izkušnjo in kaseto, na kateri je bil posnet intervju. Preživela sem čudovito dopoldne, Ivan Sivec pa mi bo v mislih ostal kot prijetna oseba z veliko dobre volje in optimizma.

Čipka. Avtorja: Klemen Jelenc in Andrej Štalec, 7. b.

Za spodbudno učno okolje

Evropski šolski razvojni projekt

Tadeja Šuštar

Predstavniki
partnerskih šol.
Foto: Anton Sedej

Učenci in učitelji osnovne šole Železniki ponovno sodelujemo v projektu Comenius. Tokrat smo si izbrali šolski razvojni projekt, ki ga oblikujemo skupaj s šolami iz Avstrije, Latvije, Slovaške in Škotske in smo ga naslovili "Za spodbudno učno okolje" ali "Good Grounds for Learning". Glavna naloga je razvijanje učnega okolja. Sodelujemo s šolami iz Škotske, kjer sta vključeni šoli iz mest Glenisla in Lintrathen, s šolo iz mesta Kopčany na Slovaškem, s šolo iz mesta Liepaja v Latviji in s šolo iz mesta Schleedorf v Avstriji.

Projekt je usmerjen v ustvarjalno razvijanje učnega okolja na vseh ravneh šole, torej ne samo v šolske prostore in opremo, temveč tudi v odnose med udeleženci vzgoje in izobraževanja – učenci, učitelji, starši. Skušali bomo doseči, da se učenci in učitelji učnega okolja zavemo v najširšem pomenu besede in da znamo ceniti njegov pozitivni vpliv. Projekt Za spodbudno učno okolje ima tri glavne cilje:

- dvigniti okoljevarstveno, okoljsko, zdravstveno zavest učencev skozi različne dejavnosti in hkrati poskrbeti, da preko njih izvajamo vsebine učnih načrtov,
- vključiti tudi državljansko vzgojo in izboljšati šolsko učno okolje na različne načine s poudarkom na zdravju, varstvu in estetiki,
- kulturna izmenjava (predstaviti in izmenjati značilne pesmi, ples, dela priznanih slikarjev, pisateljev in podobno, da drug drugemu omogočimo vpogled tudi v deželo in njeno kulturo).

Predvidevamo, da bodo učenci skozi projektne dejavnosti postajali vse bolj dejavni in motivirani za učenje ter da se bodo bolj zavedali svojega življenjskega in učnega prostora in da bodo imeli več spoštovanja do ljudi in stvari, ki jih obdajajo.

Vsaka šola si bo izbrala svoj način in svoje dejavnosti, s katerimi bo uresničila zastavljene cilje. Ob projektih sestankih in tudi med šolskim letom si bodo šole ideje in nasvete izmenjavale. Izboljšano stanje bodo šole vsaka na svoj način tudi vzdrževale.

OŠ Železniki si je za letošnje šolsko leto zadala naslednje cilje:

- začeti in končati šolsko leto z anketo, ki bo preverjala stanje pred izpeljavo posameznih dejavnosti in po njej,
- spremeniti jedilnico v kulturni center šole,

- urediti hodnike in jih opremiti s klopni,
- ozeleniti prostore šole,
- pripraviti delavnice za učence, s pomočjo katerih se bodo spoznavali med seboj najprej na ravni oddelkov in nato cele šole ter ob tem spoznavali in se opredeljevali glede vrednot (zdravja, spoštovanja sebe in drugih ...),
- oblikovati simbol šole,
- pripraviti tematska srečanja za učitelje (s knjigo in pesmijo), ki bi bila namenjena osebnostni rasti učiteljev, njihovi večji povezanosti, boljšemu sodelovanju,
- pripraviti ali se udeležiti projektne sestanka, kjer si bomo izmenjali ideje in tudi ovrednotili opravljeno delo in dosežene cilje.

OŠ Železniki, ki je prvo leto sodelovanja tudi koordinatorka projekta, je prva gostila predstavnike partnerskih šol iz Avstrije, Latvije, Slovaške in Škotske konec novembra 2005. Osrednja dogodka projektne srečanja sta bili prireditve v športni dvorani Špasi in ornege ter uradni projektne sestane. Prireditve je na dan potegnili stare običaje Železnikov ter projekt in goste povezala z lokalno skupnostjo. Na projektne sestanku smo izmenjali izkušnje in ovrednotili začetek projekta. Dogovorili smo se, da v prihodnjem letu vsaka od šol izbere najmanj po eno nalogo na temo izboljšanje zdravja, varnosti in estetskega izgleda šole. Koordiniranje bo prevzela osnovna šola iz mesta Glenisla na Škotskem. Ponovno se bomo predstavniki partnerskih šol zbrali v mestu Kopčany na Slovaškem v mesecu maju.

V okviru projektne naloge smo še posebej poudarili na izpeljavo likovne naloge devetošolcev, ki so jo realizirali pod mentorstvom likovnega pedagoga Janeza Hafnerja.

LIKOVNA NALOGA ZA 9. RAZRED: POSLIKAVA POHIŠTVA IN OBLIKOVANJE PROSTORA

S poslikanim pohištvom smo oblikovali prostor v večnamenskem prostoru: varstvo, individualna pomoč, jedilnica

Poslikava 18 stolov po principu barvnega kroga je lep primer harmonije, hkrati pa nazorno učilo. Nekaj drugih stolov je po-barvanih od bele proti temnejši sivi. V obliki črke U nas za počitek čakajo tri pre-barvane švedske klopi.

Poslikava različno velikih omar po principu usklajenega nasprotja (harmoniziranega kontrasta). Prevladujejo topli in svetli odtenki. Sorodnost deluje mehko in prijazno, nasprotje pa ostro, rezko, po-življajoče. Nekatere ploskve smo oživili s pikami ali črtami ter jih tako razgibali z migetajočim vzorcem.

Pri prostorski postavitvi smo stremeli za živahnim ritmom višin. Glavno os smo zapirali: enkrat v obliki črke C, na drugi strani kot črko F. Ideja je podobna zalivom in pomolom, hkrati pa nudi intimnost – primerno za individualno pomoč. Smer postavitve je pravokotna na vzdolžno os dvorane, tako da dobimo dva dela: večje-ga in precej majhnega.

Namen poslikave in oblikovanja je ustva-riti prikupen, razgiban, varen, intimen, hkrati pa družaben prostor, poln revij in knjig po policah – opremljen tudi z radiem in drugimi avdiopripomočki.

Janez Hafner

Poslikava stolov. Foto: Janez Hafner

Barvni krog. Foto: Janez Hafner

Jedilnica v novi podobi. Foto: Janez Hafner

Jedilnica – kulturni center. Foto: Janez Hafner

Projektni sestanek je motiviral tudi naše glasbene, dramske, klekljarske in plesne mentorice, ki so pripravile zgodovinski pregled običajev mesta Železniki in jih strnile v prireditev Špasi in ornge. Prireditev je nastala pod taktirko Marjete Naglič in Majde Demšar.

PROJEKT ŠPASI, ORNGE IN COMENIUS

Majda Demšar (mentorica dramskega krožka) in Marjeta Naglič (učiteljica glasbe, glasbena pedagoginja) sta skupaj s svojimi učenci in drugimi učitelji pripravili čudovito prireditev Špasi in ornge. V njej sta preplekli običaje in glasbo iz časov, ko sta pesem kladiva in nakovala Železnikom dajala ne le pečat, ampak tudi kruh, preko časa krutega zatona železarstva, ko se je v pomanjkanju rodila čipka, in vse do današnjih dni, ko so kladiva čisto utihnila in je tudi potrkavanje klekljev vse redkeje slišati.

V tišino pričakovanja zazveni kovanje, ki se mu pridruži pritrkavanje, ta nam sicer povsem domač, vendar samo slovenski običaj. Pritrkavanje se počasi prepesni v petje zbora, ki zapoje pesem Pa se sliš. Celoten uvod zaključí recitacija, Žebljarska, ki z besedami izrazi vso kruto bolečino dolgega kovaškega dne. Pri povedovalcu potem v starem železnikarskem narečju na kratko oriše dogajanje v kovaških Železnikih. Pozno je in bitje ure v zvoniku zaključí prvo dejanje, prvi kovaški dan, in zapoje nam še nočni čuvaj.

Po tem "mustru" je naklekljana celotna prireditev. Gledalec se z njo sprehodi skozi zgodovino in doživi vse tiste običaje, ki so jih Železniki tako ali drugače ohranili, ali drugače rečeno, ki so Železnikom pomagali preživeti in so jim vlivali prepotrebne življenjske moči in veselje do življenja. Prikazali so, kako sta se sprla Micka in Janez, kako so koledovali in zapeli že skoraj pozabljene pesmi: Cesarja rimskega, Nocoj ne morem spat, Tle sem smo vsi

Kovanje. Foto: Anton Sedej

Pitrkavanje. Foto: Anton Sedej

Mlade klekljarice. Foto: Anton Sedej

prtekl. Predstavili so velikonočne, pomladanske običaje kot npr.: žumra klicat, kutre šivat, luč v vodo, pobiranje venčkov, kresovanje, ob tem so zapeli: Gregor kam krevljaš, So ptički se ženili in Fletno je na svet. Fužinarska je napovedala, da je kovanje dalo prostor klekljanju, in sledila je še: Le klekljaj dekle klekljaj. Svoje pojasnilo pa je dobila tudi Pesem nočnega čuvaja, ki je spremljala tega čuvarja na celonočnem obhodu. Zbor je zapel še Zagorske zvonove, Po jezeru bliz Triglava in V dolinci prijetni. Povsem za zaključek je plesna skupina, ki jo vodi Tina Pintar, odplesala prireditev v sodobni čas.

Nastopilo je okrog 120 učenk in učencev od 1. do 9. razreda, ki so vključeni v dramski krožek, otroški pevski zbor, mladinski pevski zbor, folklorno skupino, instrumentalni krožek, folklorno skupino PŠ Selca in plesno skupino.

Žumra klicat. Foto: Anton Sedej

Kresovanje. Foto: Anton Sedej

Mladinski zbor. Foto: France Čufar

Zbori osnovne šole. Foto: France Čufar

V prihodnjem letu načrtujemo, da bomo z vidika varovanja zdravja poskrbeli za ločeno zbiranje odpadkov v vseh prostorih šole in tudi za večjo ozaveščenost učencev in staršev na tem področju. Zasadili bomo tudi zeliščni in evropski vrt, kjer bomo predstavili tudi rastlinje držav naših partnerskih šol. Uredili bomo "pot čutov", ki jo bomo tlakovali z naravnimi materiali iz našega okolja. Glede izboljšanja varnosti bomo poskrbeli za učilnico na prostem, ki jo bomo po strani, kjer meji na regionalno cesto, zavarovali z zaščitno ograjo ter tudi živo mejo. Estetsko bomo šolo uredili z novo zasaditvijo predela ob vhodu v šolo.

V OŠ Železniki nam je uspelo, da smo do sedaj začeli že z vsemi načrtovanimi dejavnostmi in smo na dobri poti, da jih izpeljemo, kot smo načrtovali. Sodelovanje v projektu lahko traja največ tri leta. Seveda je vse povezano z denarjem in brez pomoči Evropske skupnosti in občine samo šolskih sredstev ne bi bilo zadosti za izpeljavo načrtanih ciljev.

Plastično oblikovanje – kipi iz snega. Avtorji: učenci 7. a. razreda. Mentor: Janez Hafner.

Spomini na šolo

Danica Mohorič

Na severozahodu Dravske banovine, nekako v sredini Selške doline, 17 kilometrov od Škofje Loke, 20 kilometrov od kolodvora leži ob reki Sori 472 metrov nad morjem starodavni trg Železniki, ki šteje po zadnjem ljudskem štetju 860 prebivalcev s 137 hišami. Dolina je ozka in globoka, zato so Železniki dolgi 1 kilometer in 300 metrov. Dele se na tri dele: Gorenji konec, Trnje in Racovnik. Skozi vse Železnike padajo hribi strmo k reki Sori in cesti. Od Trnja proti Gorenjemu koncu pelje cesta pod "Zijavko", kjer moraš zlasti pozimi "zija-ti", gledati kvišku, da te ne zaloti plaz ali spomladi kamenje, ko prične odnehavati zmrzal.

Izmed vseh duhovnikov železniške fare slovi najbolj župnik Mihael Grošelj, rojen v Kropi. Bil je najprej redovnik v stiškem samostanu na Dolenskem. Ko je cesar Jožef II. po večjem razpustil samostane, so bili samostanski duhovniki poslani po raznih farah in tako je prišel župnik Mihael Grošelj jeseni leta 1813 iz Cerkelj v Železnike. Ta gospod je prišedši v Železnike kaj hitro spoznal potrebo šole, zato se je trudil z vsemi močmi, da jo pripori. Ustanovil in otvoril jo je leta 1815. Kronikar pravi, da so se že v začetku dosegli izvrstni uspehi, veselje med mladino pa je bilo neskončno. Pouk v šoli je bil večinoma nemški in tudi pri

šolskih mašah so večinoma nemško peli. Ker šola v začetku ni imela lastnega poslopja, se je vršil pouk v najeti sobi v hiši št. 6, kjer se je tedaj reklo pri Kovaču, pozneje pa pri Preseljnu. Danes je v dotični hiši trgovina Janka Bogataja. Za šolo vneti duh Grošljev ni miroval. Venomer je premišljeval, kako bi šola prišla pod lastno streho. Zgodilo se je to, ko je bilo njegovo truplo že zdavnaj prah. Povedati se mora in še bolj zanimivo je, kako se je denar po njegovem prizadevanju pripravil. Naj sledi, kakor je zapisano: "Župnik Mihael Grošelj je bil izvrstni pridigar. Neke nedelje je tako ganljivo govoril o poslednji sodbi – kakor pove ustno izročilo – da je bila neka poslušalka Agata iz Smoljeve, premožna posestnica, tako presunjena, da je sklenila svetu popolnoma odmeriti in le za Boga živeti. Po maši je šla v župnišče h Grošlju in mu rekla: "Gospod oče, danes, v tem trenutku, vas proti temu, da me preskrbite z vsem potrebnim do smrti, postavim za posestnika vsega svojega imetja. Rabite ga ali pa storite z njim po svoji volji in previdnosti!"

Pogodba je bila sklenjena in en del denarja je naložil Grošelj za nakup primerne šolskega poslopja. Umrli je v Železnikih in ima na farni cerkvi v vzhodni zunanji steni viden spomenik:

Mihael Grošelj, fajmošter
oče teh ubogih, stvarnik te šole
MDCCXVI

Kasneje se je šola selila sem in tja, dokler se ni leta 1842 preselila v lasten dom, to je v hišo št. 13, ki je bila kupljena z Grošljevim fondom od ljubljanskega advokata dr. Blaža Crobatha in predelana za šolo. Šola je bila 83 let enorazrednica, potem pa se je postopoma razvila v štirirazrednico. Zelo pereče je danes vprašanje novega šolskega poslopja, ker prostori, v katerih se zdaj vrši pouk, ne odgovarjajo več ne higienskim ne estetskim predpisom in je skrajni čas, da se uresniči namestitev novega šolskega poslopja.

To besedilo je prepisano iz knjige: GORENJSKA letoviška, industrijska, trgovska, obrtna. Knjigo je uredil Karol Mohorčič, izdal in založil Progres, zavod za pospeševanje mednarodnih trgovskih zvez, izšla je v Novem mestu leta 1931.

Zapis o ustanovitvi prve šole v Železnikih je v tej obliki natisnjen v prvi knjigi Šolske kronike, ki se je pričela pisati leta 1947 in je skrbno shranjena v Osnovni šoli Železniki. Kot prva zapisovalka šolske kronike je podpisana gospa Zlata Gogala, za njo pa večinoma ravnatelj, ki so šolo vodili. Natančno so zapisovali potek gradnje šole in dograjevanja posameznih delov, število učencev, razredov, oddelkov, uspeh, kadrovsko zasedbo in pomembne dogodke.

Toda šola ni samo stavba, v kateri so učilnice z mizami stoli, tablamy itd. Šola je nekaj več. V njej se vsak dan zgodi nešteto dogodkov. Na nekatere hitro pozabimo, nekaj pa je tudi takih, ki nam za vedno ostanejo v spominu. V nobeni šolski kroniki niso zapisani, zato je do njih kar težko priti. Naloge sem se lotila skupaj s svojimi učenci, ki so navdušeno sodelovali. O šoli in pouku nekoč smo spraševali ljudi, ki so starejši od 70 let in so šolo obiskovali pred drugo svetovno vojno ali tik po njej. Kar radi so nam zaupali svoje spomine. Nekateri so poiskali celo svoje šolske potrebščine in spričevala. Zdelo se mi je škoda, da bi vsi spomini ostali zapisani le v zvezkih učencev, zato sem se odločila, da jih v strnjeni obliki objavim.

Pred drugo svetovno vojno so učenci hodili v šolo štiri ali pet let, po vojni pa sedem ali osem. Med vojno veliko učencev ni hodilo v šolo, nekaj jih je hodilo v šolo, kjer je učila nemška učiteljica, ponekod pa je nekaj pouka potekalo kar po vaseh po kmečkih hišah. Če je bilo doma kakšno težko opravilo, učencev niso poslali v šolo. Tudi pozimi je pouk včasih odpadel zaradi slabih poti, še večkrat pa zato, ker otroci niso imeli primerne obutve in obleke. V šolo so hodili vedno peš, ne glede na oddaljenost. Šolske potrebščine, ki so bile zelo skromne, so nosili v cekarjih, nahrbtnikih, malhah, šele kasneje v usnjenih torbah. Šolske stavbe so bile majhne, z eno ali dvema učilnicama in stanovanjem za učitelja. Ta

je največkrat učil cel dan; dva razreda dopoldan in dva popoldan.

Začetek pouka je učitelj naznanil kar s pravim zvoncec na ročaju. Učenci so se posedli po dolgih lesenih klopih ob preproste mize. V učilnici je bila navadno tudi lesena tabla s črtami ali brez, kateder, v kotu pa zelena peč na drva. Šele kasneje je bilo v razredu tudi leseno računalno, zemljevid in kakšne slike živali ali rastlin. Na prednji steni je bil običajno križ in slika tedanjega vladarja: Franca Jožefa, kralja Aleksandra, kralja Petra ali predsednika Tita. Mnogo let kasneje je dobil vsak učenec svoj stol in po dva učenca skupaj svojo mizo. Na njej so bile odprtine za steklene stekleničke s črnilom. Sprva so učenci pisali še na tablice. Ko je bila ta popisana, so jo pobrisali in pričeli znova. Tako se zapisi snovi niso ohranili. Kasneje so pričeli s pisanjem na papir. Nekaj let so pisali s svinčnikom, kasneje s peresnikom. Veliko so se učili na pamet. Oblika pisave je bila nekoč zelo pomembna. Ocenjena je bila z oceno celo v spričevalu kot lep opis. Večkrat so hodili v isti razred učenci različnih starosti in še bolj različnega znanja. Razredi so bili zelo številčni. Po nekaterih pripovedih je bilo ponekod v enem razredu celo čez 40 učencev. Če je hotel učitelj učenca česa naučiti, je zahteval popolno tišino in disciplino, ki jo je včasih dosegel tudi z različnimi kaznimi. Sploh pa je bila telesna kazen v starih časih pomemben del družinske, pa tudi šolske vzgoje, saj je veljal pregovor, da šiba novo mašo poje. V spričevalu so bile zapisane ocene za naslednje predmete: vedenje, verouk, slovenski jezik, zgodovina, zemljepis, računstvo in oblikoslovje, poznavanje narave, praktična gospodinjstva, znanja, higiena, gospodarstvo – gospodinjstvo, ročno delo, risanje, lep opis, petje in telovadba. Malico so učenci nosili od doma. Prav ta pa je še dodatno označila socialni položaj posameznega učenca. Nekateri niso prinesli nič, nekateri sadje in kos kruha, pri nekaj učencih pa je zadišalo celo po suhem mesu ali klobasi.

Pouk je potekal samo v učilnici, celo telovadba. Le ob lepem vremenu so učenci telovadili na šolskem dvorišču. Na končni izlet so navadno šli na

bližnji hrib, kasneje so se peljali v bolj oddaljen kraj kar s tovornjakom. Pa vendar imajo starejši ljudje na svoja šolska leta kar lepe spomine, nekateri pa tudi ne.

Mislim, da je tako še danes, čeprav se je mnogo spremenilo.

Nekaj pripovedi se mi je zdelo tako zanimivih, da sem se odločila, da jih dobesedno zapišem.

- Učiteljica je bila kruta, hudobna do neubogljivih otrok, tepla jih je s šibo po prstih, zapirala v klet, klečati smo morali na razcepljenih polenih.
- Zelo rada bi postala učiteljica, takšna, kot je bila naša. Toda po vojni sem morala ostati na kmetiji in pomagati materi.
- Nemške učiteljice sprva nismo nič razumeli, ona pa je kar kričala na nas.
- V šoli smo pred poukom in po njem molili. Preden smo odšli iz šole, smo se postavili v vrsto in rekli "zbogom". Potem smo zdijali domov, malo pojedli in šli past krave.
- Dekleta smo imele oblečene gumi škornje in fer-tah. To je bila taka obleka, ki se je po hrbtu zapela z gumbi. Pod fertohom smo imele dolge hlače, da smo jih lahko slekle, če so bile mokre ali blatne.
- Ko se je začel pouk, je sošolec začel pomakati prst v tinto in nagajal z njim sošolcu. Sošolka je to opazila in povedala župniku. Ta mu je vso tinto zlij ven in ga s palico nabutal, da se mu je poznalo.
- Učiteljica je bila stroga. Nekoč nam je rekla, da naslednji dan ne bo pouka, ker gre v Ljubljano. Vsakemu učencu je drugi dan prinesla čokolado. Takrat sem jo prvič jedel. Potem se je usedla na oder in nam pripovedovala, kaj je videla v Ljubljani.
- Ko se je jeseni pričela šola, smo vedno en dan nosili drva v drvarnico. Raje sem nosil drva, kakor pisal.
- V Martinj Vrhu smo dobili novo šolo. Bila je lesena, obita z majhnimi deskami. Zgrajena je bila, ko sem bila stara 12 let. Pri blagoslovu te šole je bil navzoč tudi banzamalo Dravske banovine dr. Mar-ko Natlačen. Pri tej slovesnosti sem deklamiral pesem, ki jo še danes znam na pamet.

- Učiteljica nas je naučila veliko ročnih del. Izdelke učenek je dala ob koncu leta na razstavo. Velikokrat nas je naučila kakšno igrico za otroško predstavo.
- Spominjam se veselega dogodka. V šoli smo imeli tombolo z lepimi nagradami. Ker nismo doma imeli denarja, mi je župnik dal srečko zastoj. Na tomboli sem zadela veliko čokolado. Ko sem jo prinesla domov, mi je mama rekla, da jo moram nesti nazaj župniku. Res sem mu jo nesla, on pa mi jo je vrnil in mi dal za povrh še eno čokolado.
- Najbolj se spominjam aprila leta 1941, ko se je začela druga svetovna vojna. V šolo je prišel poštar. Učiteljica je šla iz razreda in dolgo je ni bilo nazaj. Ko je stopila v razred, je jokala. Dejala nam je, da se je začela vojna. Ukazala nam je, naj pospravimo in odidemo domov, ker nekaj časa ne bo pouka. Vsi veseli smo stekli iz razreda. Po poti domov sem videl vaščane, ki so se zbirali. Videti so bili zelo zaskrbljeni. Šele tedaj sem pomislil, da vojna ni kaj prida. Po enem letu je prišel nemški učitelj. Nič se nismo mogli sporazumeti, ker je znal samo nemško. Učitelj je kazal na predmete in govoril, mi pa smo ponavljali besede za njim. Še danes jih nekaj znam.
- Črnilo smo v šolo nosili v steklenih lončkih. Domov smo ga morali prinesiti, da smo lahko napisali nalogo. Ko sem dala stekleničko v torbo, nisem pogledala, ali je dobro zaprta. Vse stvari, ki sem jih imela, so bile popackane. Doma sem za kazen morala že pred poukom pobirati krompir.
- Če v šoli nisi znal, te je učitelj z obrazom udaril v tablo. Tudi mene je udaril, ker sem šla po maline namesto v šolo. Tega učitelja sem se zelo bala.
- Med vojno je bila šola kar pri nas doma. To šolo so obiskovali otroci z bližnjih kmetij. Domač mizar je naredil leseno tablo, svinčnike in zvezke pa je prinesel Jože Surin. Kadar so se bližali Nemci, so vedno zakopali tablo v gnoj, mize in stole pa v seno. Učitelj je bil Zdenko iz Kranja. Pri delu sta mu pomagali dve domačinki. Učili smo se računati, brati in pisati. Pouk smo imeli dve uri na teden. Peli smo samo partizanske pesmi. Po vojni je bila šola pri Jemcu v šupi, kjer se je zbralo približno sto otrok.
- Učiteljica je hotela kaznovati učenca, ki ji je naga-jal. Ta se je tako ustrašil, da se je polulal v hlače.
- V nemško šolo sem šel zato, ker je bila tam malica. Otroci smo bili zelo veseli, če smo malicali bele štručke ali žgance z mlekom.
- Spomnim se zanimivega dogodka. Ko sem se vračala iz šole, me je sosed prosil, naj mu pomagam gnati bika. Bila sem korajžna in sem mu priskočila na pomoč. Bik pa se me je ustrašil in ušel. Lovila sva ga po celi vasi.
- V šolo sem pričela hoditi, ko mi je bilo sedem let. Šivilja Meta mi je naredila novo rožnato obleko, majhen nahrbtnik pa sem dobila od sestre. Tudi lesena puščica je bila nova, v njej pa lepe barvice in svinčnik. V nahrbtniku je bil tudi nov zvezek. Do šole sem hodila eno uro skozi gozd, čez travnike, mimo njiv in samotnih hiš. Pozimi sem se prikazala v šolo kot sneženi mož. Moja prva učiteljica je zelo lepo risala in pisala. Najlepše pa je bilo, ko smo se posedli okoli tople peči in nam je brala pravljice. Učiteljica me je naučila tudi plesti, kvačkati in šivati. Stanovala je v šoli.
- Ob sredah po maši smo se razdelili v dve skupini – ravbarje in žandarje. Žandarji so nekaj časa počakali, da so se ravbarji skrili v hlev, pod kozolec, na drevo, za ograje, v jamo, za vozove, za kup gnoja in še kam. Žandarji so jih potem lovili vse do šole. V šoli smo bili potem utrujeni in smo domov hodili tudi dve uri ali še več.
- Najbolj se spomnim kuharice. Na hodnik je prinesla veliko skledo fižolove solate, zavihala rokave do pazduhe in jo mešala z golimi rokami. Bila je huda, če nismo vsega pojedli. Nekoč me je udarila z veliko zajemalko po riti. Nekoč pa je bila dobre volje in mi je dala domačo čokolado.
- Učitelj nam je rekel, da gremo na izlet na Ratitovec. Na Prtovcu nas je čakal velik kup lesa. Vsak učenec je prijel en kos in ga nesel na vrh Ratitovca, da so lahko popravili kočo. Na to smo bili zelo ponosni.

- Na končni izlet smo se zadnje leto šole peljali s tovarnjakom. Na kišto so dali dve klopi, da smo se nanje usedli. Po poti je zelo pihalo in še močnejše kadilo. Ko smo prišli na cilj, smo poskakali s tovarnjaka. Drug drugemu smo se pričeli smejati, saj smo imeli vsi sive lase, obraz in celo obleko.
- Zjutraj je pred šolo stal velik, bel maček. Malo smo ga božali in mu dajali hrano. Želeli smo, da bi nas počakal do konca pouka, zato smo ga skrili v razred pod zadnjo klop. Mačku je bilo med poukom dolgčas in je zlezel pod kateder. Ko se je učiteljica usedla, ga je po nesreči brcnila, maček pa ji je vrnil tako, da jo je opraskal po nogi. Odprla je vrata in ga spodila iz razreda, nas pa pošteno okregala.

Šola, oziroma izobraževanje, se je od prvih dni pa do danes močno spremenilo. Ne moremo reči, da je bil v preteklosti kakšen šolski sistem slab ali da je danes, ko imamo na voljo veliko učnih pripomočkov in učimo po drugačnih metodah, najboljši. V vsakem obdobju je šola vzgajala in učila za tisti čas. Izobraževanje, nekoč značilno predvsem za mladost in pripravo na samostojno življenje, postaja danes

Pivnik.

Spričevalo.

Ravnilo.

Peresnica in ravnilo.

Peresnica.

človekov nenehen življenjski spremljevalec, ena najpomembnejših sestavin našega dela in celotnega življenja. Vzgoja in izobraževanje v mladosti ne moreta več oborožiti človeka s potrebnim znanjem za vse življenje – lahko mu dasta samo trdne osnove splošne in poklicne izobrazbe, mu razvijeta njegove duševne sposobnosti in usmerita razvoj njegove osebnosti. Zaključno spričevalo je samo vstopnica v poklic ter ima sama po sebi časovno omejeno veljavnost. Vsakdo mora spremljati razvoj določene zna-

nosti, svoje stroke, človeške misli, človeške družbe in kulture, sicer njegova izobrazba zastareva in čedalje bolj usodno zaostaja za časom. Sčasoma bi nas razvoj prehitel in začutili bi v sebi, da nismo več sodobniki svojemu času, da ne sodimo več v današnjo, ampak v včerajšnji svet. Zato ni nič nenavadnega, če se danes hkrati izobražujejo otroci in starši in se tudi učitelji in profesorji pogosto vračamo v šolske klopi.

Literatura in viri:

Prva knjiga šolske kronike.

Gradivo, zbrano po pripovedovanju starejših občanov Seške doline.

Jože Valentinčič: Osnove andragogike. Ljubljana: Dopolna delavska univerza, 1973.

Osnovna šola na Slovenskem. Ljubljana: Zveze pedagoških društev Slovenije, izobraževalna skupnost SRS.

Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani, 1971.

Kako so prale naše babice

Danica Mohorič

V lanski številki sem pisala, kaj so kuhale naše babice. Ko sem zbirala podatke za ta zapis, mi je več žena na široko opisalo tedanje življenje. Največkrat so se dotaknile skrbi za čistočo in urejenost doma. Že tedaj sem se odločila, da bom zbrala o tej temi še več podatkov in jih zapisala.

Pred stotimi leti je bila življenjska oziroma bivalna raven v Sloveniji zelo nizka. To je zanimalo pisatelja Janeza Trdino, ki je zapisal: "Gospoda se povsod lahko pere, umiva, gladi in kodra, kolikor hoče, pri kmetih pa bi bilo to čisto odveč. Toda ob nedeljah in praznikih odlegne tudi nam. Takrat nastopi čas kmetiške čednosti in gizde." Lestvica nujnosti opravi je bila sestavljena v skladu z njihovim pomenom za gospodarstvo oziroma s pridobitnostjo. Dela so se delila na bolj ali manj "pametna", prednost so imela poljska dela in oskrba živine, nekje na sredini je bila kuha, na dnu pa opravi kot pospravljanje, pranje in podobno. "Peri ponoči, sakrament!" je morala pogosto slišati ženska, sklonjena nad škafo. "Prava gospodinja ne mudi časa z ribanjem perila in ne troši denarja za milo. Sakrament pravi, če se mi takoj ne spraviš k pametnejšemu delu, te čohnem z grabljami po puklu, da ti ga nekoliko zravnam." (Ignac Koprivec: Kmetje včeraj in danes) Popisovanje

tovrstnih navad in pravil je nekoč veljalo za nespodobno početje, no, za pranje umazanega perila.

Anton Martin Slomšek, eden redkih Slovencev, ki se mu ni zdelo za malo pisati o teh zadevah, je sredi prejšnjega stoletja priporočal: "Dobre gospodinje oskrbijo domačim po dvoje srajc ali kril za preobleko ter jih privadijo, da se preoblečejo vsako nedeljo zjutraj, posebno otroke, ki se hitro umažejo. Vsakega meseca se prtiči, plahte ali rjuhe pobero s postelje in denejo v pranje. Brez plahte še berača na slami ne pusti. Umiti se morate, kadar ste blatni ali umazani, posebno kadar greste od dela k mizi. Vsak večer si zobe iztrebite in usta izplaknite, zjutraj usta in ušesa, kdor pa njuha, tudi nos."

Pravnik Janko Sernec, avtor prve slovenske knjige o gospodinjstvu (Nauk o gospodinjstvu, 1871), je bil že zahtevnejši. Večino knjige je posvetil pomenu snažnosti. Po zaslugi svoje žene je zapisal tudi navodila za pranje, eno najbolj napornih gospodinskih opravil tistega časa. Ves postopek je trajal dva dni. Pranje pa tudi tedaj še ni bilo pogosto opravilo, saj je bila voda dragocena; pot do potoka ali vodnjaka je bila pogosto dolga, poleti je vode marsikje zmanjkovalo zaradi suše, pozimi sta sneg in led oteževala dostop do nje. Večina materialov, ki

so jih tedaj uporabljali, je bila izjemno neprimerna za pranje (volna, lan, usnje, kožuhovina). Lanene srajce in prti, ki so se napili vode, so bili tako težki, da jih ena sama perica ni mogla niti dvigniti. Nič nenavadnega torej, da so iskali različna opravičila, zakaj se je pranju dobro izogniti. Iz prenekaterih ust se je tedaj slišalo: "Jaz sem na novega leta dan srajco oblekel, na svečnico jo bom okrog obrnil in obrnjeno do pusta nosil."

Zagotovo se je nekaj podobnega dogajalo tudi v Selški dolini. Zapisi pripovedujejo, da je bila čistoča v veliki meri odvisna od premoženja in od navad posamezne družine. "Premožnejši so si izmišljali prava čuda; sadovnjak z umetno gojenim drevjem, sredi pa vilo s kopalnico in vodomatom." (France Koblar: Moj obračun) Nadalje pisatelj opisuje, da so imeli otroci po tri do štiri obleke, za vsako stopnjo praznika posebno. Zato so se morali tudi hitro preobleči, ko so prišli iz cerkve. Mati pa so imeli precej lepih kril, židanih in volnenih rut, lepo veliko zimsko ruto za nedeljo in posebej za vsak dan. Skrb za čistočo je bila vedno naložena na ramena žena, poleg dela v kovačnicah, materinstva in drugih hišnih opravil.

Kako pa so po drugi svetovni vojni skrbele za čistočo naše babice? Večina vprašanih žena mi je dejala, da je bilo lepo oprano perilo od nekdaj ponos vsake gospodinje. Nekoč se je vsako dekle moralo pred poroko naučiti kuhati, peči kruh in lepo oprati perilo. Mlajše generacije tega pomembnega opravila ne poznajo več, saj običajno zvečer naložimo umazano perilo v pralni stroj, zjutraj pa opranega obesimo ali celo iz stroja vzamemo že posušenega. Potem pa stokamo, koliko časa se bomo zamudili z likanjem. Danes smo zelo veseli, če na etiketi nove obleke piše "likanje ni potrebno". Zato sem o pranju povprašala več kot 60 žena iz Železnikov in vasi v Selški dolini (Davča, Martinj Vrh, Ojstri Vrh, Zali Log, Podlonk, Prtovč, Rudno, Dražgoše, Lajše, Topolje, Selca, Golica, Osojnik, Pozirno, Luša, Ševlje, Dolenja vas, Sv. Lenart), ki so velik del svojega življenja še prale na roko. V grobem je bil postopek pranja podoben za celotno Selško dolino, v malenkostih pa se je razlikoval od vasi do vasi, celo od hiše do hiše. Celoten

postopek pranja je največkrat trajal ves dan. Za to delo so bile pri hiši zadolžene vedno le ženske. Gospodinji so včasih pomagale tudi mame, tašče, tete, pa tudi hčere od približno desetega leta dalje.

Priprava perila za pranje

Perilo za pranje se je največkrat pripravilo že v nedeljo zvečer. Posebej se je v škaf namočilo belo perilo, v drugega pa pisano. Namočili so ga zato, da se je umazanija čez noč razmehčala in odstopila. V ponedeljek zjutraj pa se je običajno pričelo pranje. Pranje se je na druge dni lahko prestavilo le v primeru sušenja sena, pomembnih opravkov ali izrednih vremenskih razmer.

Posoda, pralna sredstva in pripomočki za pranje

Za pranje perila so uporabljali posebno posodo, narejeno iz lesa ali kovine. Ta posoda je bila za prenašanje težka že sama po sebi, napolnjena z mokrim perilom pa še bolj. Pri pranju so žene uporabljale:

- lesene škafe – za prenašanje perila,
- žehtni lonec (cinkov lonec, 25 litrov) s pokrovko, ki je bil sprva pločevinast, kasneje pa emajliran,
- veliko kuhalnico, ki je bila podobna manjšemu veslu,
- perilnico (to je bila do pasu segajoča in precej široka deska, na kateri se je perilo ob potoku tolklo), kasneje so obstajali manjši perilniki (ribežen, žulnk), prevlečeni z valovito pločevino, ki so bili namenjeni žuljenju,
- sirkova krtača – za večje madeže,
- poseben lesen čeber – žehtnik, z luknjo v dnu, da je voda lahko odtekla pri dnu in težkega čebra ni bilo treba dvigovati, luknja se je zamašila z leseno palico,
- brzoparilnik – za prekuhanje platnenih rjuh,
- lesene palice – tolčilnice, s katerimi so tolkli platnene rjuhe.

Izbira pralnih sredstev je bila nekoč zelo skromna, saj so jih izdelovale gospodinje kar same. Uporabljale so:

- lug (čez čeber so napeli rjuho, nanjo presejali bukov pepel in ga polili s kropom. V čeber je pritekla lužnata voda – lug, v katerem so prali perilo),
- domače milo – žajfa (naredili so jo iz živalske maščobe – loja, vode, lužnega kamna in galuna ali terpentina. Tej masi so dodali kakšne dišeče rastline (kamilice, rman, ognjič, rožmarin ...). Kuhanje mila je bilo precej zahtevno, saj je moralo vreti zelo počasi dva do tri dni, sicer se je spenilo in prekipelo. Ko je bilo dovolj gosto, da se je povleklo za kuhalnico, so še vroče vlili v "pleh". Ko se je strdilo, so ga razrezali na poljubno velike kose. To milo je bilo pogosto neprijetnega vonja. Pri pranju s tem milom so močno razpokale roke, ki so jih gospodinje zdravile z mazanjem z mastjo ali oljem.

Kasneje so gospodinje prišle do mila tako, da so v trgovini zamenjale pridelke s kmetije ali živalske kože za milo. Pravo olajšanje pa sta prinesla industrijsko izdelan prašek in milo. Mnoge žene se še spominjajo modre kartonske škatle, na kateri je bila narisana rumena zvezda, pod njo pa je pisalo "Radi on pere sam". Tudi milo, na katerem je bila odtisnjena glava zlatoroga, je bilo dosti bolj kvalitetno od domačega. Vse ženske pa se spominjajo, kako je bilo treba pri nakupu pralnih sredstev vedno varčevati.

Postopek pranja

KUHANJE PERILA

Belo namočeno perilo so dali naslednji dan v lonec, dodali prašek ali na koščke narezano milo. Zjutraj so perilo najprej požulili, dali v cinkov lonec in kuhali toliko časa, da je zavrelo. Med vrenjem so ga večkrat premešali. Potem so ga nekoliko ohladili in na kuhinjski mizi ponovno prežulili. V topli vodi, ki so jo shranili od kuhanja belega perila, so požulili tudi pisano perilo. Sledilo je miljenje in ponovno žuljenje.

IZPIRANJE PERILA

Škaf s perilom in perilnico so odnesli do bližnjega potoka ali reke. Prali so ob Sori (Dermotov studenec, bajer), Praprotnici, Davščici, Prugarici, Kani, pri Studencu, Na Luši, Na Koritu, Trebušniku, ob Selnici, Češnjici, Kršivniku, Rilenku, Prstenici, v Grapi, Plenšaku ali kar ob večjem potoku, ki je tekel mimo hiše. Žene so dobro vedele, da so studenci pozimi toplejši od reke, zato so mesto pranja pozimi včasih zamenjale. Če je bilo daleč, so gospodinje poleti škafe naložile na voziček, pozimi pa na sanke in jih odpeljale. Redko so jim ga pomagali nesti moške. Pri vodi so si uredile stojišče (večja skala); če je bil breg do vode strm, so naredili tudi kamnite stopnice za lažji dostop. Včasih je na istem kraju pralo več gospodinj, včasih le ena. Potem so perilo pomakale v čisto mrzlo vodo in ga tolkle ob perilnico. To so ponavljale toliko časa, da je bilo perilo izprano pralnih sredstev. Nato so ga, kolikor močno so mogle, še ovile in zložile v drug škafo. Da je bilo belo perilo še bolj belo, so ga nazadnje izprale še v vodi, ki so ji dodale neko modro barvilo (plavka). To so uporabljale predvsem pri pranju moških srajc in prtov.

To delo je bilo za žene še posebno veliko trpljenje, ko je zeblo v roke in noge in je perilo v rokah zmrzovalo. Pogosto so morale pri potoku najprej razbiti led, šele potem so lahko prale. Da jih je manj zeblo v noge, so stopile v prazen lesen škafo. Domov so pogosto prišle objokane in trde od mraza. Gumijastih zaščitnih rokavic pa takrat niso poznali. Med pripovedovanjem o tem trpljenju je imela marsikatera žena še danes solzne oči. Šele mnogo, mnogo let kasneje, ko so si ljudje napeljali vodovod in v hiši naredili prve kopalnice, so izpirali perilo v topli vodi v kadi.

Sušenje perila

Oprano perilo so dobro ovile. Še posebej težko je bilo ovijanje platnenih rjuh. Včasih so si žene med seboj pomagale tako, da sta rjuho ovijali dve, vsaka

na svojem koncu. Potem se je perilo dobro strepalo in obesilo na vrh. Ta je bila običajno napeljana na vrtu med drevesi, da se je perilo sušilo v senci. Na soncu je namreč perilo porumenelo in obgorelo (obšesalo). Perilo so pripelle z lesenimi ščipalkami (klinčki). Običajno se je pobiralo zvečer, da se je lažje likalo. Pozimi so perilo sušili tudi okoli krušne peči. S stropa okoli peči je visela nekakšna ograjica iz lesenih palic (štrenarc), čez katere so na debelo obesili perilo, običajno zvečer, da se je čez noč posušilo.

Likanje perila

Sprva so žene perilo likale še z železnimi likalniki na žerjavico, kasneje so že imele električne. Likale so običajno na kuhinjski mizi, čez katero so pogrnile staro odejo, čezenj pa še prepognjeno rjuho. Šele mnogo kasneje so se na trgu dobile podlage za likanje, še kasneje likalne deske. Če je bilo perilo presuho, so ga navlažile z vodo. Posebno težko je bilo lepo zlikati moške srajce. Te so vedno poškrpili z vodo, ki so ji primešale škrob (štirko). Potem so jih trdo zvile skupaj, da se je srajca enakomerno prepojila. Še posebej močno je bilo treba "poštirkati" zapestje in ovratnik srajce. Moški so se radi postavljali s snežno belimi in lepo zlikanimi srajci, ki so bile v ponos tudi vsaki gospodinj. Časa za likanje pa je bilo vedno škoda, zato se je običajno likalo zvečer ali celo ponoči.

Prvi pralni stroji

V Ameriki je bil prvi pralni stroj na ročni pogon patentiran že pred 150 leti, pred 100 leti pa so v Ameriki že prali s strojem. Kdaj se je v dolini pojavil prvi pralni stroj, ne vemo natančno. Izmed vprašanih žena pa je prva kupila pralni stroj leta 1960, in sicer v Italiji, znamke Rex. Vse tja do leta 1965 so se pralni stroji pri nas težko dobili in so bili zelo dragi. Zato so se ljudje takrat množično odločali za nakup

v Trstu ali Gorici. Najbolj znane so bile znamke Rex, Castor in Candy. Kasneje so ljudje pralne stroje kupovali tudi že doma, največkrat na sejnih. Vsem vprašanim ženam se je zdel nakup pralnega stroja največja pridobitev v življenju, celo bolj pomembna od nakupa avtomobila. Večina je brez težav povedala letnico prvega nakupa in znamke tega stroja. V hribih je bil nakup stroja pogosto odvisen od tega, kdaj jim bodo v hišo napeljali elektriko. Nekatere žene so pripovedovale, da so prve mesece sedele poleg stroja in gledale, kako pere. Sprva so prale vedno le podnevi. Večkrat se je zgodilo, da se je perilo pobarvalo na roza ali modro ali pa se močno skrčilo. Včasih se je pojavila tudi človeška zavist ali starokopitnost pri tistih, ki pralnega stroja še niso imeli. Trdili so, da perilo ni tako belo, kot če bi ga prali na roke, predvsem pa, da bo zaradi močnega ovijanja prav hitro uničeno.

Danes si življenja brez pralnega stroja res ne moremo več predstavljati. Tudi če se pokvari, malokatera gospodinja opere perilo na roke. Ena od žena mi je ob koncu pogovora dejala: "Brez te dekle pa danes nihče ne bi mogel živeti."

Zahvala

Najlepše se zahvaljujem tudi učencem 5. a, 5. b in 5. c razreda OŠ Železniki, ki so mi v okviru predmeta spoznavanje družbe pomagali pri zbiranju podatkov na terenu.

Viri:

- Alenka Puhar: *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana: Založba ČGP Delo – TOZD Globus, 1982.
France Koblar: *Moj obračun*. Ljubljana: Slovenska matica, 1976

Za pomoč pri izdaji Zbornika Selške doline Železne niti
se zahvaljujemo sponzorjem:

Glavni sponzor:

FREISING, d. o. o., Škofja Loka

Veliki sponzorji:

DOMEL, d. d., Železniki

NIKO, d. d., Železniki

ALPLES, d. d., Železniki

OBČINA ŽELEZNIKI

Sponzorji:

INDRAMAT ELEKTROMOTORJI, d. o. o., Škofja Loka

S & M, d. o. o. - HYPOXI SLOVENIJA

DECOP, d. o. o., Železniki

Mali sponzorji:

TEHTNICA, d. o. o., Železniki

GOSTIŠČE PRI ZALOGARJU – KOŠMELJ JANEZ, s. p., Dolenja vas

FOTO ŠTURM – STANISLAV ŠTURM, s. p., Škofja Loka

MIZARSTVO ŠTIBELJ – NIKOLAJ ŠTIBELJ, s. p., Bukovica

TRIIS, d. o. o., Železniki

ISBA, d. o. o., Železniki

TOPLARNA ŽELEZNIKI, d. o. o.

GOSTILNA PRI SLAVCU – ŽBONTAR STANKA, s. p., Zali Log

SARIKO, d. o. o., Ljubljana

TRGOVINA PR ŠTEFAN – TEKSTIL – POGAČNIK MIRA, s. p., Selca

STAVBNO KLEPARSTVO IN KROVSTVO – JAN LOTRIČ, s. p., Rudno

PREVC SALONI POHIŠTVA, d. o. o., Dorfarje

LUŠINA, d. o. o., Železniki

H. D. COMMERCE, d. o. o., Selca

A 2010

Kranj

P. GORENJSKA

zgodovina

ZBORNIK ... železne 2006

908(497.4 Selska dolina)(08)

190600890

COBISS •

Železne niti